

რუსუდან სალინაძე

ძველი ქართული ენა
(V-XI საუკუნეები)

811.353.1(045.3)

ს-334

რუსუდან სალინაძე

ძველი ქართული ენა

(V-XI საუკუნეები)

-
14141

თბილისი
2008

სახელმძღვანელოში წარმოდგენილია V-XI საუკუნეთა ქართული სალიტერატურო ენის ლექსიკოლოგიის, ფონეტიკის, მორფოლოგიის, სინტაქსისა და პალეოგრაფიის საკითხები.

წიგნს დართული აქვს საკითხავი მასალა — ასომთავრულით, ნუსხურიით და მხედრულით შესრულებული ტექსტები (წარწერები, ფრაგმენტები უძველესი ხელნაწერებიდან...). იგი განკუთვნილია ბაკალავრებისა და მაგისტრანტებისთვის, აგრეთვე ძველი ქართული ენის შესწავლით დაინტერესებულ მკითხველთათვის.

რედაქტორი პროფესორი **დამანა მელიქიშვილი**
რეცენზენტები: პროფესორი **ჟუჟუნა ფეიქრიშვილი**
პროფესორი **მარინე ქაცარავა**

კომპიუტერული უზრუნველყოფა
ნანა ესართია

გარეკანზე: მცხეთის ჯვრის ტაძარი. ბარელიეფი გაბრიელ მთავარანგელოზის, ადრნერსე ვიპატოსისა და ქობულ-სტეფანოზის გამოსახულებით აღმოსავლეთ ფასადის ჩრდილო წახნაგზე (VI-VII სს.).

© რუსუდან საღინაძე, ძველი ქართული ენა (V-XI საუკუნეები)

ISBN 978-9941-0-0326-4

წინასიტყვა

ქართული ენა მრავალსაუკუნოვანი, მდიდარი ენაა. სახელის სიმარტივე, ზმნის სირთულე და მრავალფეროვნება, უძველესი ლექსიკა, სინონიმთა სიმრავლე, აზრის გადმოცემის გამომსახველობითი საშუალებების სიუხვე მისი განვითარების მაღალი დონის მაჩვენებელია.

საუკუნეთა მანძილზე ბევრი რამ შეიცვალა ქართული ენის გრამატიკულ წყობასა და ლექსიკურ ფონდში, ჩამოყალიბდა უძველესი ქართული ანბანის გრაფიკული ნაირსახეობანი, მაგრამ ეს ცვლილებები არ ყოფილა ისეთი საგრძნობი, რომ თვისობრივად ახალ ენაზე იყოს საუბარი.

ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიაში V-XI საუკუნეები ნორმირების თვალსაზრისით უაღრესად საინტერესო პერიოდია, რომელიც გამოირჩევა ნორმათა ერთიანობითა და სიმყარით. ამის საფუძველი საეკლესიო მწერლობაში უნდა იყოს. ქართული ეკლესია, ეკლესია-მონასტრებთან არსებული სალიტერატურო ენის სკოლები განაპირობებდა V-XI საუკუნეთა ნორმების სიმტკიცეს.

სამწუხაროდ, ძველი ქართული ენის შესახებ V-XI საუკუნეებში შესრულებული რაიმე გრამატიკული ნაშრომი არ არის შემონახული. უტყუარ წყაროს ამ პერიოდის ენის შესახებ წარმოადგენს უძველესი წერილობითი ძეგლები (წარწერები, ხელნაწერები...). მათი შესწავლის შედეგად შესაძლებელია თვალი გაეადევნოთ საუკუნეების წინანდელ ქართულს, ენობრივ ცვლილებათა ქრონოლოგიას.

ძველი ქართული ენის შესწავლას უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭება მრავალმხრივი თვალსაზრისით. განსაკუთრებით უნდა გამოიყოს ორი ძირითადი მომენტი: 1. V-XI საუკუნეთა გრამატიკული წყობისა და ლექსიკური ფონდის ცოდნა უფრო მეტად გასაგებასა და მისაწვდომს ხდის ამ პერიოდის უძველეს წერილობით ძეგლთა ენას; 2. თანამედროვე სალიტერატურო ქართულსა და დიალექტებში არსებული ენობრივი მოვლენების ასხნა შეუძლებელია ძველი ქართული ენის მონაცემთა გათვალისწინების გარეშე.

ყოველივე ამისათვის შექმნილია ნაყოფიერი ნიადაგი: ჩვენამდე მოღწეული წერილობითი ძეგლების საფუძველზე დამუშავებულია მდიდარი სასწავლო-სამეცნიერო ლიტერატურა: **ანტონ კათალიკოსის** „ქართული ღრამატიკა“ (1767წ.), **ნ. მარის** „ძველი სალიტერატურო ქართული ენის გრამატიკა“ (1925წ.), **ა. შანიძის** სასწავლო-პრაქტიკული დანიშნულების

შესავალი

პართული სალიტერატურო ენის
ბანკითარების საფუძრავი.
ტერმინი „ძველი პართული ენა“

სახელმძღვანელო „ძველი ქართული ენის გრამატიკა“ (1976 წ.), **ი. იმნაიშვილის** „ქართული ენის ისტორიული ქრესტომათია“ (ტ. I, ნაწ. I-II), **ი. იმნაიშვილისა და ვ. იმნაიშვილის** „ზმნა ძველ ქართულში“ (1996 წ.), **ზ. სარჯველაძის** „ძველი ქართული ენა“ (1997 წ.)... საკითხავი მასალა ძველ ქართულ ენაში **ა. შანიძის, ი. იმნაიშვილის, ზ. სარჯველაძის** მიერ გამოცემული; **ი. აბულაძის, ი. იმნაიშვილის, ზ. სარჯველაძის** ძველი ქართული ენის ლექსიკონები. აგრეთვე ძველი ქართული ენის გრამატიკის ცალკეული საკითხები საფუძვლიანად არის შესწავლილი და წარმოდგენილი მკვლევართა მონოგრაფიებსა და სტატიებში. სანიმუშოდ შეიძლება დასახელებს თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ძველი ქართული ენის კათედრის შრომების ტომეულებში გამოქვეყნებული მასალები.

წინამდებარე სახელმძღვანელო შედგენილია წინამორბედთა სახელმძღვანელოებისა და გრამატიკული საკითხების ირგვლივ არსებულ მოსაზრებათა შეჯერების, ზოგ შემთხვევაში, ჩვეულებრივ შეფასების საფუძველზე. თითოეულ თემას დართული აქვს სამეცნიერო ლიტერატურის სია.

მადლიერებით ვიგონებთ თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში გატარებულ წლებს და განსაკუთრებული მოწიწებით მოვისხენიებთ ჩვენს ყოფილ ლექტორებს, მათ შორის, **ივანე იმნაიშვილსა და ლელი ბარამიძეს**, რომლებმაც გვაზიარეს ძველი ქართული ენის მადლს. მათმა სალექციო კურსებმა, აგრეთვე ძველ ქართულ ენაში სტუდენტებთან ჩვენი მრავალწლიანი მუშაობის გამოცდილებამ შთაგვაგონა შევდგომოდით ამ მეტად რთულ და საპასუხისმგებლო საქმეს – შეგვედგინა ვრცელი სამეცნიერო ინფორმაციის შემცველი სახელმძღვანელო.

ყოველ საქმიან შენიშვნას ავტორი მადლიერებით მიიღებს.

მრავალსაუკუნოვანი ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის პერიოდიზაცია ერთ-ერთი სადისკუსიო პრობლემაა ქართულ ლინგვისტიკაში. ამ მხრივ რამდენიმე თვალსაზრისი უპირისპირდება ერთმანეთს. ერთი შეხედულების მიხედვით, რომლის ავტორია **ა. შანიძე**, ქართულმა სალიტერატურო ენამ განვითარების სამი საფეხური განვიდა: 1. ძველი ქართული ენა (V-XI სს.), 2. საშუალო ქართული ენა (XII-XVIII სს.), 3. ახალი ქართული ენა (XIX-XX სს.). მეცნიერს მიაჩნია, რომ აღნიშნული დაყოფა მიახლოებითაა, ზედმიწევნითი საზღვრის დადება ძველ, საშუალოსა და ახალ ქართულს შორის შეუძლებელია. ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიაში სამი პერიოდის გამოყოფას ემხრობიან: **კ. კეკელიძე, პ. ინგოროვსკი, გ. დეეტერსი, ვ. თოფური, ი. ქავთარაძე, ზ. ჭუმბურიძე, ზ. სარჯველაძე...**

ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის სამსაფეხურიანი პერიოდიზაცია არ გაიზიარა **არნ. ჩიქობავამ** 1938 წელს გამოქვეყნებულ ნაშრომში „დიალექტიზმების საკითხისათვის „ვეფხისტყაოსანში“. მან საშუალო ქართულის ცალკე საფეხურად გამოყოფა არ მიიჩნია გამართლებულად. მისი აზრით, ახალი ქართული სალიტერატურო ენა ისახება XII საუკუნიდან. მესობებთან ენა, რუსთველის „ვეფხისტყაოსნის“ ენა აღარაა ძველი ქართული. სახელთა ბრუნებაში, ზმნის უღლებებში ახალი ქართულის დამახასიათებელი მოვლენებია.

არნ. ჩიქობავას მიხედვით, ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიაში უნდა გამოიყოს ორი პერიოდი: ძველი ქართული (V-XI სს.) და ახალი ქართული (XII-XX სს.). ეს მოსაზრება გაიზიარეს **ი. გიგინეიშვილმა, ა. კიზირიამ...**

საინტერესოა, რა ენობრივი ნიშნებით გამოიყოფა ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიაში სამი ან ორი პერიოდი?

ა. შანიძის აზრით, გრამატიკულ ნიშნებს შორის ასპექტი ყველაზე უფრო მნიშვნელოვანია ქართული სალიტერატურო ენის პერიოდიზაციის დასადგენად, რადგან: „ასპექტის კატეგორიამ აღნიშნა, ასე ვთქვათ, დიდი

მოხვეული ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიაში და ამით გარკვეული მიჯნა დაიდო ძველ ქართულსა და ახალს შორის. ამ მიჯნაზე ძვეს საშუალო ქართული, რომელიც ასახავს ამ ორი სისტემის პარალელურ არსებობას და ენის ცდას, უფრო და უფრო მეტი გასაქანი მოუპოვოს ახალ სისტემას და მივიწყებას მისცეს ძველი." ამის მიხედვით, ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის პერიოდიზაციას საფუძვლად უნდა დაედოს ასპექტის გამოხატვაში მომხდარი ევოლუციის დროის დადგენა.

მეორე მხრით, **არნ. ჩიქობავა** ჩამოთვლის იმ ძირითად ენობრივ ნიშნებს, რითაც ძველი ქართული უპირისპირდება ახალს. ამ თვალსაზრისით გადამწყვეტი მნიშვნელობისაა მოვლენები, რომლებიც „ვეფხისტყაოსნის“ ენას ახასიათებს, მაგრამ ძველი ქართულისთვის უცხოა: ხმოვანფუძიან საზოგადო სახელებთან სახელობითში **ა** აღარ იხმარება, **-მდის** თანდებულის წინ ვითარებითი ბრუნვის ნიშანი -დ არ დასტურდება, პირველი ობიექტური პირის ნიშანი მრავლობითში არის **გუ-** და არასოდეს **მ-**, მეშველი ზმნა **არს** წარმოდგენილია **ა-ს** სახით, სიტყვათა წყობაც შეცვლილია...

ზ. სარჯველაძე ძველი ქართული წერილობითი ძეგლების საფუძველზე განიხილა ორივე ზემოხსენებული შეხედულება და მიუთითა მათს საცილობელ მხარეებზე. მისი აზრით, თუ **ა. შანიძის** კრიტერიუმს მივიღებთ, მაშინ ძველ ქართულად უნდა მივიჩნიოთ V-X საუკუნეთა ქართული, რადგან მხოლოდ ამ პერიოდში ემყარება სრული და უსრული ასპექტის დაპირისპირება I-II სერიათა ოპოზიციას. IX-X საუკუნეთა წერილობით ძეგლებში დასტურდება ასპექტის ახლებური წარმოების შემთხვევები. ამდენად, ძველი ქართული ენა ამ ნიშნით ვერ გაემიჯნება საშუალს.

რაც შეეხება **არნ. ჩიქობავას** მიერ დასახელებულ ახალ ენობრივ მოვლენებს, „ვეფხისტყაოსნის“ ენა ძველ ქართულს ამ მოვლენათა სიანალით ვერ დაუპირისპირდება, რადგან თითქმის ყველა ფაქტი ჯერ კიდევ ძველ ძეგლებშივე იჩენს თავს. არსებობს სხვაგვარი, ძალზე მნიშვნელოვანი მიზეზი: ის, რაც ძველი ქართული სალიტერატურო ენის ნორმებიდან გადახვევად ითვლება, „ვეფხისტყაოსანში“ ნორმად იქცევა.

მაშასადამე, ორი სხვადასხვაგვარი პერიოდიზაციისაგან არც ერთი არ არის უნაკლო, ორივეს აქვს საცილობელი მხარეები.

ზ. სარჯველაძეს მიაჩნია, რომ თვით V-XI საუკუნეთა წერილობითი ძეგლების ენაც კი არ არის ერთგვაროვანი. აქ შეიძლება ორი ქვეპერიოდი გამოიყოს: 1. V-VIII საუკუნეები, როცა სალიტერატურო ენა გამოირჩევა

ნორმათა ერთიანობით, სიმყარით, რასაც განაპირობებს ძირითადად საეკლესიო მწერლობა, და 2. IX-XI საუკუნეები, როცა შერყეულია ძველი ქართული სალიტერატურო ენის ნორმები. V-XI საუკუნეთა სალიტერატურო ენის მრავალფეროვნება ჩანს ხანმეტ, პემეტ და სანნარევ ძეგლებში. მიუხედავად ამისა, ძველი ქართული სალიტერატურო ენა არის ერთიანი, მკვეთრად ნორმირებული ჩამოყალიბებული სისტემა.

ქართული სალიტერატურო ენის განვითარების საფეხურებთან დაკავშირებით მსჯელობენ სხვა მეცნიერებიც: **ბ. ჯორბენაძე** გამოყოფს ხუთ ეტაპს: 1. ძველი ქართული, კლასიკური სალიტერატურო ენა (V-დან XI-XII საუკუნეებამდე); 2. საერო ლიტერატურის დამკვიდრება და ხალხურ მეტყველებასთან დაახლოება (XI-XVI სს.); 3. სამწიგნობრო ენის სამი ოფიციალური სტილით წერის დამკვიდრება (XVII-XVIII სს.); 4. ახალი სალიტერატურო ენა (XIX საუკუნის 60-იანი წლებიდან XX საუკუნის 20-იან წლებამდე); 5. თანამედროვე ქართული სალიტერატურო ენა (XX საუკუნის 10-20-იანი წლებიდან...).

გ. გოგოლაშვილის აზრით, არსებობს სამი საერთო-სახალხო ქართული ენა (ძველი, საშუალო, ახალი) და ორი ქართული სალიტერატურო ენა (ძველი და ახალი).

ა. არაბულის მიხედვით, ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის განსაზღვრელი უნდა იყოს სალიტერატურო ენის უწყვეტობა და სტაბილური მთლიანობა მისი განვითარების ორი ურთიერთგანუყოფელი პერიოდით.

ქართული სალიტერატურო ენის განვითარების საფეხურებთან დაკავშირებით სამეცნიერო ლიტერატურაში არსებობს სრულიად განსხვავებული შეხედულებაც. მაგალითად, **რ. თვარაძე** ნაშრომში „თხუთმეტსაუკუნოვანი მთლიანობა“ აღნიშნავს, რომ ქართული სალიტერატურო ენა ერთიანია, მთლიანია და მისი პერიოდებად დაყოფა გაუმართლებელია. რაც შეეხება ტერმინს „ძველი ქართული ენა“, ის საშუაოდ, კვლევა-ძიებისთვის მოსახერხებელი ტერმინია და მეტი არაფერი.

ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის პერიოდებად დაყოფას არ იზიარებს **ტ. ფუტყარაძე**. იგი უარყოფს ტერმინებს: ძველი, საშუალო, ახალი და გამოყოფს ქართული საერთო-სახალხო ეროვნული ენის სტილურ ვარიანტებს: სასულიეროს, საეროსა და სამეცნიეროს, რომლებითაც საუკუნეების მანძილზე იწერებოდა როგორც საეკლესიო, ისე საერო და სამეცნიერო ხასიათის ნაშრომები. ქართული სალიტერატურო

ენა ეფუძნება საერთოქართველურ ენობრივ მოდელს; ძველი ქართული ენა საერთოქართველური ენის უშუალო გაგრძელებაა.

ცხადია, ყველაფერი, რაც წარსულში დარჩა, ძველია. ამდენად, ტერმინი „ძველი ქართული ენა“, შესაძლოა, ამ თვალსაზრისითაც არ იყოს გამართლებული, ზუსტი, მაგრამ მიგვაჩნია, რომ ის დამკვიდრებული ტერმინია და პირობითად შეიძლება გამოყენებულ იქნეს ნორმირების ასპექტით გამოჩენილი ისეთი მონაკვეთის აღსანიშნავად, როგორიცაა V-XI საუკუნეთა ქართული.

უძველესი ქართული წერილობითი ძეგლები

V-XI საუკუნეთა ქართული წერილობითი ძეგლების ენა ექვსი საუკუნის განმავლობაში ერთნაირი არ ყოფილა. თითქმის ყოველი ტექსტი მეტ-ნაკლებად ამჟღავნებს რაღაც თავისებურებას, მაგრამ ზოგი მათგანი იმდენად მეორეხარისხოვანია, რომ არ გამოდგება წერილობით ძეგლთა საკლასიფიკაციოდ. უძველესი ქართული ტექსტების ენობრივ თავისებურებათა შორის ყველაზე ნიშანდობლივი არის მეორე სუბიექტურ და მესამე ირიბობიექტურ პირთა ნიშნის გამოყენება. ამის მიხედვით V-XI საუკუნეებში შესრულებული ტექსტები სამი სახისაა: ხანმეტი, პემეტი და სანარევი.

ხანმეტი ტექსტები

ტერმინი „ხანმეტი“ პირველად ახსენა **გიორგი მთაწმიდელმა** (XI სკ.) მის მიერ ბერძნულიდან თარგმნილი სახარების ერთ-ერთ მინაწერში: „სახარების ეს ტექსტი მე შევუწამე საბაწმინდურსა და ხანმეტურს“.

მეცნიერთათვის გასაგები იყო ტერმინი „საბაწმინდური“, რაც გულისხმობდა ოთხთავის იმ რედაქციას, რომელიც პალესტინაში, საბაწმინდის ლავრაში იქნა შემუშავებული. ტერმინი „ხანმეტი“ კი იწვევდა აზრთა სხვადასხვაობას. ზოგი ფიქრობდა, რომ „ხანმეტი“ კომენტარს ნიშნავს (**მ. ბროსე**); ზოგი დანართს გულისხმობდა (**დ. ბაქრაძე**); ზოგის აზრით, სრული სახარებაა საგულეებელი (**ა. ცაგარელი**); **თ. ჟორდანი**

თავდაპირველად ვარაუდობდა, რომ „ხანმეტი“ გეოგრაფიული პუნქტის სახელწოდებაა, შემდგომში კი ფიქრობდა, რომ იგი ფრიად ძველს ნიშნავს; **ნ. მარმა** „ხანმეტი“ მუხლმეტად მიიჩნია და ა. შ.

1923 წელს **ა. შანიძემ** მიუთითა, რომ ტერმინი „ხანმეტი“ **გ. მთაწმიდლის** ანდერძის მიხედვით, ოთხთავის ისეთი ტექსტის აღმნიშვნელია, რომელშიც S_2O_3 პირთა ნიშნად, აგრეთვე ინიანი ვნებითისა და ზედსართავი სახელის უფრობითი ხარისხის ფორმებში **ხ-** თავსართი იწერებოდა.

ხ-ს გამოყენება უკვე IX საუკუნეში იყო უკუგდებული, მით უმეტეს, უარყოფილი იქნებოდა იგი XI საუკუნეში, **გ. მთაწმიდლის** მოღვაწეობის დროს. რაკი უძველესი ტექსტების პრეფიქსი ზედმეტი იყო X-XI საუკუნეთა ქართული სალიტერატურო ენის ნორმების მიხედვით (რომლებზედაც აღზრდილი იყო **გ. მთაწმიდელი**), ამიტომ გასაგებია, რომ ამ გამოჩენილ მოღვაწეს ასეთი ძეგლებისთვის სახელად „ხანმეტი“ ეწოდებინა. შემდგომში ტერმინი დამკვიდრდა ამ ტიპის ძეგლთა აღსანიშნავად.

ხანმეტი ტექსტები ხასიათდება შემდეგი თავისებურებებით:

1. S_2O_3 პირთა ნიშნად იხმარება **ხ-** პრეფიქსი. მაგალითად: *შტქერე, დხქერე, შტუბთ, ადხუბართე ...*

2. **ხ-** პრეფიქსი დასტურდება ინიან ვნებითებსა და ზედსართავი სახელის უფრობითი ხარისხის ფორმებში. მაგალითად: *ხიყო, ხიქმნა... ხუჯჯობჴსი, ხუკეთჴსი, ხუფროასი ...*

ხანმეტობა ქართულში გავრცელებული იყო V-VIII საუკუნეებში. ცნობილია შემდეგი ხანმეტი ძეგლები:

ბოლნისის სიონის წარწერები, რომელთაგან ერთ-ერთი თარიღიანია — 492-493 წლისა.

უკანგორის ორი წარწერა VI საუკუნის დასაწყისისა.

მცხეთის ჯვრის წარწერები (ხანმეტია დემეტრე ჰაბთოსის წარწერა — **მეოს ხეყავ**) VI-VII საუკუნისა.

ქართულ-გერაული პალიმფსტეტი VI-VII საუკუნისა.

ქაიას წინასწარმეტყველების ფრაგმენტები VI-VII საუკუნისა.

ახალი ალთქმის ფრაგმენტები (**ი. ჯავახიშვილის** მიერ ამოკითხული) VI-VII საუკუნისა.

ხანმეტი ლექციონარი VII საუკუნისა.

იაკობის პროტოგვანგელი (წმინდა ხანმეტი) VII საუკუნისა.

ეზრას I წიგნის ფრაგმენტები (ჯონ ბერდზოლის მიერ ამოკითხული) VII საუკუნისა.

ოთხთაგის ფრაგმენტები (ჯონ ბერდზოლის მიერ გამოცემული) VIII საუკუნის I ნახევრისა...

ჰაემეტი ტექსტები

ტერმინი „ჰაემეტი“ ა. შანიძემ შექმნა „ხანმეტის“ ანალოგიით. ჰაემეტი ტექსტებისათვის დამახასიათებელია:

1. S_2O_3 პირთა ნიშნად ჰ- პრეფიქსი გამოყენება: *შეჭერიე, დაჭერიე, აღჭერიე...*

2. ჰ- პრეფიქსი დასტურდება აგრეთვე ინიან გნებითებსა და ზედსართავი სახელის უფროობითი ხარისხის ფორმებში: *ჰიყო, ჰიქმნა... ჰუმჯობესი, ჰუკეთესი, ჰუფრომსი...*

VIII საუკუნის II ნახევრიდან იქ, სადაც ხანმეტ ძეგლებში იყო ზ- პრეფიქსი, გავრცელდა ჰ-. ჰაემეტობა ენას ახასიათებს VIII-IX საუკუნეებში. ჯერჯერობით ჰაემეტი ტექსტები ხანმეტთან შედარებით ნაკლებია. ჰაემეტი ძეგლებია:

წყისის წარწერა 616-619 წლისა.

ჰაემეტი პალიმფსესტი VIII საუკუნისა.

ადიშის ოთხთაგი 897 წლისა...

სანნარევი ტექსტები

IX საუკუნიდან ცხრა თანხმოვნის (დ, თ, ტ, ძ, ც, წ, ჯ, ჩ, ჭ) წინ S_2O_3 პირთა ნიშნად გაჩნდა ს- პრეფიქსი, დანარჩენი თანხმოვნების წინ დარჩა ჰ-, ხოლო ხმოვნების წინ იგი სულ დაიკარგა. რადგანაც S_2O_3 პირთა ნიშნად IX საუკუნიდან ჰ-სთან ერთად ს-ც დასტურდება, ასეთ ტექსტებს პირობითად სანნარევი უწოდეს. სანნარევი ძეგლებია:

სინური მრავალთავი 864 წლისა (ეს არის ერთ-ერთი პირველი სანნარევი და პირველი თარიღიანი ხელნაწერი).

ჯრუჭის ოთხთაგი 936 წლისა.

პარსლის ოთხთაგი 973 წლისა.

ოპიზის ოთხთაგი 913 წლისა.

ოშკის ბიბლია (გადაწერილია 978 წელს იოანე ნათლისმცემლის ლავრაში ცნობილი თორნიკე ერისთავისთვის, რომელმაც იგი ათონის ქართველთა მონასტერს შესწირა).

პარსლის მრავალთავი – ქართული ენის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ძეგლი X-XI საუკუნისა (ამ ხელნაწერმა შემოგვინახა იაკობ ზუცესის „შუშანიკის წამება“).

განუზომელია უძველესი ქართული წერილობითი ძეგლების მნიშვნელობა ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიისათვის. მათი მეშვეობით გახდა შესაძლებელი, გაცოცხლებულიყო V-XI საუკუნეთა ქართული ენის გრამატიკული წყობა და ლექსიკური ფონდი.

ლიტერატურა

ა. არაბული, ქართული მეტყველების კულტურა, თბ., 2004.

გ. გოგოლაშვილი, ქართული ენის პერიოდიზაციისთვის: ენათმეცნიერების საკითხები, №1, თბ., 2004.

რ. თვარაძე, თსუთმეტსაუკუნოვანი მთლიანობა: ქართული ენა და ლიტერატურა სკოლაში, №3, 1978.

ი. იმნაიშვილი, სინური მრავალთავი, თბ., 1975.

ზ. სარჯველაძე, ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის შესავალი, თბ., 1984.

ტ. ფუტყარაძე, სათავე და პერსპექტივა ქართული სამწიგნობრო ენისა, თბ., 2006.

ი. ქავთარაძე, ქართული ენის ისტორიისათვის, თბ., 1964.

ლ. ქაჯაია, ხანმეტი ტექსტები, ნაკვ. I, თბ., 1984.

ა. შანიძე, ხანმეტი მრავალთავი: ტუმ, VII, 1927.

ა. შანიძე, ჰაემეტი ტექსტები და მათი მნიშვნელობა ქართული ენის ისტორიისათვის: ტუმ, III, 1923.

ა. შანიძე, ხანმეტი ლექციონარი, თბ., 1944.

ა. შანიძე, ძველი ქართული ენის გრამატიკა, თბ., 1976.

ა. შანიძე, უძველესი ქართული ტექსტების აღმოჩენის გამო: თხზ., ტ. II, თბ., 1981.

- მ. შანიძე, პაემეტობის გადმონაშთები X სკ. ერთ სინურ ხელნაწერში: საქ. მეცნ. აკად. ხელნაწერთა ინსტ. მოამბე, I, თბ., 1959.
- არნ. ჩიქობავა, დიალექტიზმების საკითხისათვის „ვეფხისტყაოსანში“: ენიმკის მოამბე, ტ. 3, თბ., 1938.
- არნ. ჩიქობავა, ქართული ენის ზოგადი დახასიათება, თბ., 1998.
- გ. წერეთელი, უძველესი ქართული წარწერები პალესტინიდან, თბ., 1960.
- ლ. ჭილაშვილი, წინაქრისტიანული ხანის ქართული წარწერა ნეკრესიდან: ქართველოლოგი, თსუ ქართველოლოგიური კვლევის ცენტრის ბიულეტენი, №7, თბ., 2000.
- ზ. ჭუმბურიძე, ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის პერიოდიზაციისათვის: მაღლი დედაენისა, თბ., 1982.
- ზ. ჭუმბურიძე, ნეკრესის წარწერების გამო: მწიგნობარი, თბ., 2001.
- ი. ჯაფარიშვილი, ქართული პალეოგრაფია, თბ., 1949.
- ი. ჯაფარიშვილი, ახლად აღმოჩენილი უძველესი ქართული ხელნაწერები და მათი მნიშვნელობა მეცნიერებისათვის: თხზ., ტ. IX, თბ., 1996.
- მიტროპოლიტი ანანია (ჯაფარიძე), ქართული საეკლესიო (სალიტერატურო) ენის ჩამოყალიბების საკითხისათვის, თბ., 2002.
- ბ. ჯორბენაძე, ბალავარი მწერლობისა, თბ., 1987.
- ბ. ჯორბენაძე, ქართული დიალექტოლოგია, თბ., 1989.

თავი I. ქართული დამწერლობის ბანკითარების საფუძვრები

1.1. ქართული ასომთავრული

ქართული დამწერლობა უძველესი წარმოშობისაა. მრავალსაუკუნოვანი არსებობის მანძილზე იგი არ ყოფილა ერთგვაროვანი. ჩვენამდე მოღწეული უძველესი წერილობითი ძეგლების მიხედვით ქართულმა დამწერლობამ განვითარების სამი საფეხური განვლო, შეიქმნა სამი გრაფიკული ნაირსახეობა: ასომთავრული (ანუ მრგვლოვანი), ნუსხური და მხედრული.

ასომთავრულს ანუ მრგვლოვანს სახელწოდება შერქმეული აქვს ასოთა დიდი მოხაზულობისა და მრგვალი მოყვანილობის გამო. ესაა მონუმენტური ორხაზოვანი დამწერლობა. ყველა ნიშანი, ორის გარდა, მოთავსებულია ორ ხაზს შორის.

ასომთავრულს ანუ მრგვლოვანს არ ახასიათებს გადახრილობა არც მარჯვნივ, არც მარცხნივ. იგი პროპორციული სისტემაა დამწერლობისა. სტრუქტურულად შედგება წრეების, ნახევარწრეების, ვერტიკალური და ჰორიზონტალური სწორი ხაზებისაგან.

ასომთავრულით არის შესრულებული ჩვენამდე მოღწეული უძველესი წერილობითი ძეგლები V-IX საუკუნეებისა: ბეთლემის, ბოლნისის სიონის, უკანგორის, მცხეთის ჯვრის წარწერები... ქართულ-ებრაული პალიმფსესტი, ხანმეტი ლექციონარი, სინური მრავალთავის ძირითადი ტექსტი, ადიშის ოთხთავი... ასომთავრული არის გამოყენებული X-XVIII საუკუნეთა წარწერების დიდ უმრავლესობაში, ახალი აღთქმის წიგნებში.

1.2. ნუსხური სახეობა

ასომთავრულის საფუძველზე IX საუკუნიდან ჩამოყალიბდა ქართული დამწერლობის მეორე სახეობა ნუსხური. ტერმინი „ნუსხური“ ნაწარმოებია სიტყვისაგან „ნუსხა“, რომელსაც სულხან-საბა ორბელიანი ასე განმარტავს: „ნუსხა ჩქარად აღწერილ არს“. სხვაგვარად, „ნუსხა“ რქმევია იმ დედანსაც, საიდანაც ტექსტის გადაწერა ხდებოდა.

ნუსხური სახეობა საკმაოდ განსხვავდება ასომთავრულისაგან. თუ ასომთავრული ორხაზოვანი სისტემაა დამწერლობისა, ნუსხური ოთხხაზოვანია: ზოგი ასონიშანი ორ ხაზს მოიცავს, ზოგი — სამს, რამდენიმე ნიშანი კი ოთხ

ხაზს შუა არის მოქცეული. ნუსხური ასონიშნები მრგვლოვანთან შედარებით არის პატარა მოყვანილობისა. მისი ელემენტები მეტწილად კუთხოვანი მოხაზულობისაა, ამიტომ ნუსხურს მეორენაირად კუთხურსაც უწოდებენ. მას ასასიათებს დახრილობა მარჯვნიდან მარცხნივ. ნუსხურისთვის უჩვეულო არ არის ასოთა გადაბმაც.

აღსანიშნავია, რომ ეს თავისებურებანი ყველა ძეგლში არ დასტურდება. ზოგში გადახრილობა არ არის დაცული, ზოგში ასონიშნები არ არის გადაბმული და ა. შ. მაგრამ საერთო სახე მაინც დაცულია.

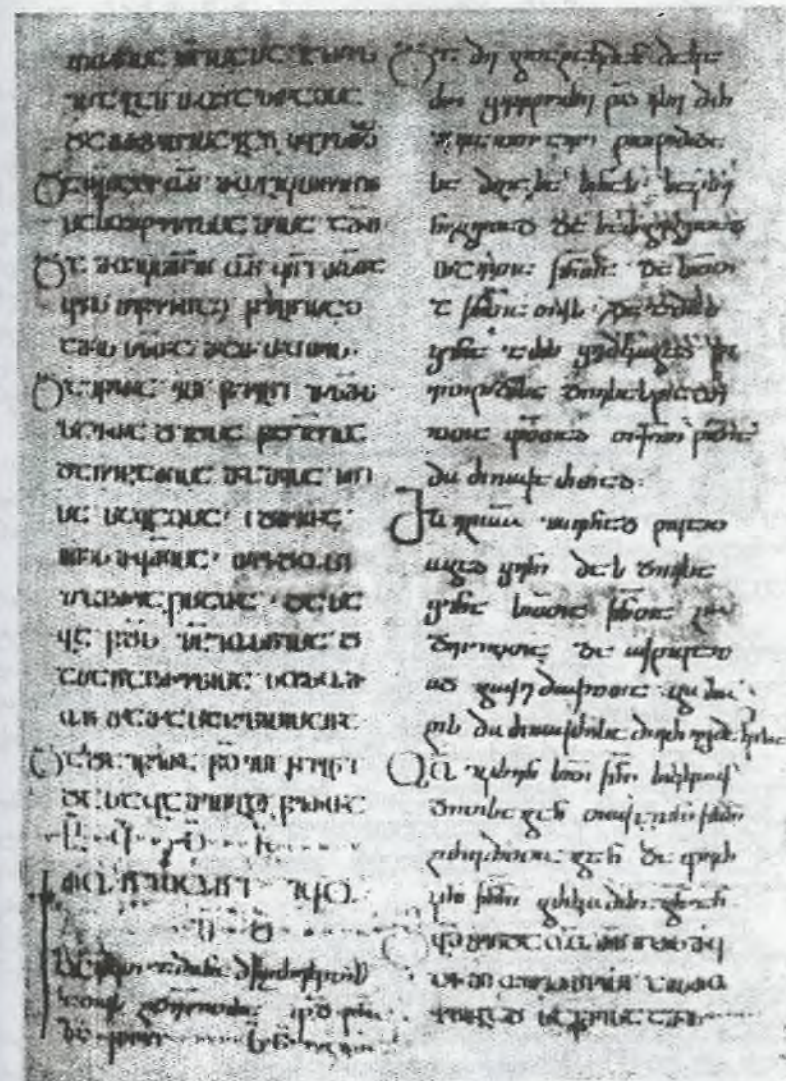
ნუსხურის უძველეს ნიმუშად ითვლებოდა სინური მრავალთავის ერთი პატარა ფრაგმენტი, ანდერძის მინაწერი. ამჟამად კი აღმოჩენილია ნუსხურით შესრულებული ატენის სიონის ერთ-ერთი წარწერა, რომელიც 835 წლით თარიღდება (გ. აბრამიშვილი).

გ. წერეთელმა გაშიფრა და შეისწავლა არმაზის ბილინგვა და მიიჩნია, რომ არმაზულ დამწერლობასთან დიდ მსგავსებას ამჟღავნებდა სწორედ ნუსხური. ამიტომ ივარაუდა, რომ ნუსხური IX საუკუნეში კი არ არის წარმოშობილი, არამედ ბევრად უფრო ადრე და ასომთავრულთან ერთად. მეცნიერის აზრით, ასომთავრული და ნუსხური საერთო ძირიდან მომდინარეობენ, განვითარების სხვადასხვა გზა გაიარეს, დაშორდნენ თავდაპირველ ორიგინალს. ამითვე ხსნიდა გ. წერეთელი იმას, რომ ზოგ შემთხვევაში ასომთავრულს აქვს შემორჩენილი უფრო ძველი მოხაზულობა, ზოგ შემთხვევაში — ნუსხურს.

მკვლევართა დიდი ნაწილი ნუსხურს ასომთავრულიდან მომდინარედ მიიჩნევს. ნუსხური სახეობა გაბატონებულია IX-X საუკუნეებში, მის პარალელურად არსებობს ასომთავრულიც.

1.3. მხედრული სახეობა

ქართული დამწერლობის განვითარების მესამე საფეხურია მხედრული. ტერმინი მხედრული გულისხმობს საერო ანუ სამოქალაქო პირთა დამწერლობას. იგი XII საუკუნეში დამკვიდრდა და წარმოადგენს ნუსხურის შემდგომ განვითარებას. თუმცა არსებობს სხვა მოსაზრებაც, რომლის მიხედვითაც მხედრული ასომთავრულზე უწინარესია და წარმართული ეპოქიდან მომდინარეობს (ნ. მარი). რ. პატარიძის აზრით, მხედრული IV საუკუნიდან არსებობს.

სინური მრავალთავი, ანდერძის მინაწერი

მხედრულით დაწერილ პირველ ძეგლად ითვლებოდა **ბაგრატ IV-ის** (1027-1072 წწ.) სიგელი. ამჟამად მიკვლეულია ატენის სიონის ერთ-ერთი წარწერა, მხედრულით შესრულებული, რომელსაც X საუკუნით (982-986 წწ.) ათარილებენ (**გ. აბრამიშვილი, ზ. ალექსიძე**).

მხედრული სახეობა მისი წარმოშობის პირველ პერიოდში ისეთი არ იყო, როგორიც დღეს არის. ის არ არის სრულიად განსხვავებული სახე ასომთავრულისა და ნუსხურისა, არამედ მათი განვითარების უკანასკნელი საფეხურია. ნუსხურის მსგავსად, მხედრულიც ოთხსაზოვანი სისტემაა, მაგრამ თავისი გრაფიკული აღნაგობით მანაც განსხვავდება მისგან. XI საუკუნიდან თანაარსებობს ქართული დამწერლობის სამივე სახეობა: საერო წრე იყენებს მხედრულს, საეკლესიო კი — ნუსხურსა და ასომთავრულს. ტექსტი ძირითადად სრულდება ნუსხურით, სათაურის, აბზაცისა და საკუთარი სახელების დასაწყისი იწერება ასომთავრულით.

მხედრულ ანუ საერო დამწერლობას უპირისპირდებოდა ხუცური ანუ საეკლესიო დამწერლობა. **ხუცური** არის ასომთავრულისა და ნუსხურის საერთო სახელი (**ი. ჯავახიშვილი**). არსებობს ტერმინი **ნუსხა-ხუცურიც**, რომელიც გულისხმობს მხოლოდ ნუსხურს. ტერმინები **მხედრული** და **ხუცური** შემოსული უნდა იყოს XIII-XIV საუკუნეებში.

უძველეს წერილობით ძეგლებში მრავალი საინტერესო მასალა დასტურდება ქართული ანბანის სახეობათა გამოყენების თვალსაზრისით. მაგალითად, ბევრი ხელნაწერის ერთი ნაწილი ასომთავრულითაა შესრულებული, მეორე — ნუსხურით, ერთდროულადაა გამოყენებული ორივე სახეობა.

ქართული პალეოგრაფიის ანუ დამწერლობათმცოდნეობის ცნობილი საეციალისტების (**ი. ჯავახიშვილის, დ. ბაქრაძის, რ. პატარიძის, ე. მაჭავარიანის**) აზრით, ყოველი მომდევნო საფეხური წინას განვითარებაა, მხედრული კი ქართული დამწერლობის განვითარების უკანასკნელი, უმაღლესი საფეხურია.

ქართული ანბანის ერთ-ერთი თავისებურება ისაა, რომ მას იყენებდნენ ციფრების გამოსახატავადაც. ყოველ ასონიშანს თავისი შესატყვისი რიცხვითი მნიშვნელობა აქვს: პირველი ცხრა ერთეულებს აღნიშნავს, მეორე ცხრა — ათეულებს, მესამე ცხრა — ასეულებს, მეოთხე ცხრა — ათასეულებს და ბოლო ასო ჰოე (**ჰ**) გამოხატავს ათი ათასს (ანუ **ბევრს**).

1. 4. საწერი მასალა და იარაღები ძველად

საქართველოში თავდაპირველად საწერ მასალად გამოიყენებოდა მაგარი საგნები: ქვა, ლოდი, ძვალი და სხვა. თანდათან აუცილებელი ხდებოდა მსუბუქ საწერ მასალაზე გადასვლა. შემოღებულ იქნა ჯერ **ჭილი**, რომელიც იგივეა, რაც პაპირუსი (იყენებდნენ ეგვიპტეში), მოგვიანებით, **ეტრაცი** („ტყავის ქაღალდი“ — **საბა**). ჩვენამდე შემონახულია ჭილ-ეტრატის იადგარი, რომლის ერთი ნაწილი დაწერილია **ჭილზე**, მეორე კი — **ეტრატზე** იერუსალიმში XI საუკუნეში. ეს ხელნაწერი ამჟამად დაცულია თბილისში, ხელნაწერთა ინსტიტუტში. **ეტრატს** სხვაგვარად **პერგამენტსაც** უწოდებენ. საწერ მასალად ტყავის დამუშავება პირველად დაიწყო საბერძნეთის ქალაქ პერგამოში. სწორედ აქედან მომდინარეობს სახელწოდება **პერგამენტი**.

ტყავი ძვირადღირებული მასალა იყო, ამიტომ ეკონომიურობის მიზნით ასე იქცოდნენ: ერთხელ დაწერილ ტექსტს გადაშლიდნენ (გადაფხეკდნენ) და ტყავს მეორედ (იშვიათად მესამედაც) გამოიყენებდნენ. ასეთ ხელნაწერს **პალიმფესტისტი** (ბერძნ. კვლავ გადაფხეკილი) ჰქვია.

ქაღალდი მეორე საუკუნეში გამოიგონეს ჩინელებმა. VIII საუკუნეში ბაღდადის ხალიფამ ტყვედ ჩაიგდო ორი ჩინელი — ქაღალდის დამზადების ტექნოლოგიის მცოდნეები. ჩინელების საიდუმლოება გამჟღავნდა. ქაღალდის დამზადება დაიწყო სამარყანდში. ასე გავრცელდა ქაღალდი მსოფლიოში. საქართველოში იგი XI საუკუნეში შემოვიდა. XI საუკუნეზე ადრინდელი ქაღალდზე ნაწერი ტექსტი არ მოგვეპოვება.

საწერ იარაღს მასალა განსაზღვრავდა. მაგარ საწერ მასალაზე წერდნენ წერაქვითა და „ადამატის ფრჩხილით“ (ზვიგენის კბილი ან რომელიმე ცხოველის ძვალი — **ი. ჯავახიშვილი**). მსუბუქ საწერ მასალაზე თავდაპირველად გამოყენებული უნდა ყოფილიყო ლერწმის ან ფრთის კალამი, უფრო გვიან — ფოლადის კალამი. არსებობდა მაგარ მასალაზე წერის ორი ფორმა: 1. შთაჭრით წერა, 2. ამობურცული ანუ გამოქანდაკებით წერა. ყველაზე გამძლე აღმოჩნდა შთაჭრით წერა.

მსუბუქ მასალაზე დასაწერად იხმარებოდა **მელანი** ანუ შავი ფერის საღებავი და **სინგური** ანუ წითელი ფერის საღებავი. **მელნით** იწერებოდა ძირითადი ტექსტი, **სინგურს** იყენებდნენ სათაურისა და დასაწყისი ასოებისთვის, იშვიათად ხელნაწერის გაფორმება ხდებოდა ოქროსფერი ასოებითაც.

ქართული ანბანის სახეობანი

ასომთაფრული	ნუსხური	მხედრული	რიცხვითი მნიშვნელობა
Ⴀ	Ⴁ	Ⴂ	1
Ⴃ	Ⴄ	Ⴅ	2
Ⴆ	Ⴇ	Ⴈ	3
Ⴉ	Ⴊ	Ⴋ	4
Ⴌ	Ⴍ	Ⴎ	5
Ⴏ	Ⴐ	Ⴑ	6
Ⴒ	Ⴓ	Ⴔ	7
Ⴕ	Ⴖ	Ⴗ	8
Ⴘ	Ⴙ	Ⴚ	9
Ⴛ	Ⴜ	Ⴝ	10
Ⴞ	Ⴟ	Ⴀ	20
Ⴟ	Ⴀ	Ⴁ	30
Ⴂ	Ⴃ	Ⴄ	40
Ⴅ	Ⴆ	Ⴇ	50
Ⴈ	Ⴉ	Ⴊ	60
Ⴋ	Ⴌ	Ⴍ	70
Ⴎ	Ⴏ	Ⴐ	80
Ⴓ	Ⴔ	Ⴕ	90

Ⴀ	Ⴁ	Ⴂ	100
Ⴃ	Ⴄ	Ⴅ	200
Ⴆ	Ⴇ	Ⴈ	300
Ⴉ	Ⴊ	Ⴋ	400
Ⴌ	Ⴍ	Ⴎ	—
Ⴏ	Ⴐ	Ⴑ	500
Ⴒ	Ⴓ	Ⴔ	600
Ⴕ	Ⴖ	Ⴗ	700
Ⴘ	Ⴙ	Ⴚ	800
Ⴛ	Ⴜ	Ⴝ	900
Ⴞ	Ⴟ	Ⴀ	1000
Ⴁ	Ⴂ	Ⴃ	2000
Ⴄ	Ⴅ	Ⴆ	3000
Ⴇ	Ⴈ	Ⴉ	4000
Ⴊ	Ⴋ	Ⴌ	5000
Ⴎ	Ⴏ	Ⴐ	6000
Ⴓ	Ⴔ	Ⴕ	7000
Ⴘ	Ⴙ	Ⴚ	8000
Ⴛ	Ⴜ	Ⴝ	9000
Ⴟ	—	Ⴀ	10000

1. 5. ქ ა რ ა გ მ ა

ძველ ქართულ წერილობით ძეგლებში დასტურდება შემოკლებული სიტყვები, რომელთაც თავზე დასმული აქვს ნიშანი (~), რასაც ქარაგმა ანუ პატივი ეწოდება. ქარაგმა არის თვით შემოკლებული სიტყვაც, რომელსაც უზის ნიშანი(~). ტერმინი „პატივი“ (ბერძნ. „შუბლის ნაოჭი“) ეფრემ მცირემ შემოიღო. დაქარაგმება ხდებოდა ისეთი სიტყვებისა, რომლებიც ხშირად იხმარებოდა (საკუთარი სახელები, უფრო ბიბლიური სახელები, კავშირები...). მაგალითად: „**ხ- ი-უ მიუგო და ჰქა: ესრეთ წერილ არს, რა: არა პურითა ხ- ცხონდების კაცი**“ („ხოლო იესუ მიუგო და ჰრქუა: ესრეთ წერილ არს, რამეთუ: არა პურითა ხოლო ცხონდების კაცი“) (მ. 4,4).

ძველად არსებობდა დაქარაგმების სხვადასხვა წესი:

1) სიტყვის შესამოკლებლად აღებულია მხოლოდ დასაწყისი. მაგალითად: **რ- =** რამეთუ, **ხ- =** ხოლო...

2) აღებულია დასაწყისი და ბოლო: **ა-დ =** არამედ, **ა-ნ =** ამენ, **გ-ლ =** გრიგოლ, **დ-თ =** დავით, **ვ-ა =** ვითარცა, **ვ-დ =** ვითარმედ, **ვ-ე =** ვიდრე, **ვ-რ =** ვითარ, **ზ-ა =** ზედა, **თ-ა =** თანა, **ი-ე =** იოვანე, **ი-ჟ =** იესუ, **მ-რ =** მიერ, **მ-ს =** მარადის, **ჟ-ი =** ჟამი, **ს-დ =** სრულად, **ო-ო =** უფალო, **ფ-დ =** ფრიად, **ქ-ე =** ქრისტე, **ღ-ა =** ღმერთსა, **ღ-ი =** ღმერთი, **ყ-დ =** ყოვლად, **ყ-ი =** ყოველი, **ჩ-ი =** ჩემი, **ჩ-ნ =** ჩუენ, **წ-ე =** წინაშე, **წ-ა =** წმიდაა, **წ-ო =** წმიდაო, **ჯ-ი =** ჯუარი...

3) ზოგჯერ ქარაგმა სიტყვებში ხმოვნების შესამოკლებლად გამოიყენება: **ამ-რ=**ამიერ, **ბრ-ტდ =** ბოროტად, **გ-რლ =** გაბრიელ, **გხ-ნ =** გიხაროდენ, **ღ-ბა =** დიდებაა, **ვ-დს =** ვიდრემდის, **თქ-მლ =** თქუმულ, **თქ-ნ =** თქუენ, **იფ-მდ =** იერუსალმდ, **ოკ-ე =** უკუნისადმდე, **რ-ლმან =** რომელმან, **რჟ-ს =** რაჟამს, **ს-ტი =** სტრატელატი, **ქ-ყნდ =** ქუეყანად, **ჭ-ტდ =** ჭეშმარიტად, **პრქ-ა =** პრქუა...

4) ქარაგმა გამოყენებული იყო ქართული ანბანის ასონიშნებით გამოხატვის შემთხვევაშიც: **ა=1, ვ=6, ლ=30, რ=100, ი=ზ=17, ჩყ-ნდ=1854.**

ლიტერატურა

ი. აბულაძე, პალეოგრაფიული ალბომი, თბ., 1949.

თ. გამყრელიძე, წერის ანბანური სისტემა და ძველი ქართული დამწერლობა, თბ., 1989.

კ. დანელია, ზ. სარჯველაძე, ქართული პალეოგრაფიის საკითხები, თბ., 1997.

დ. თვალთვაძე, სასწავლო წიგნი ქართულ პალეოგრაფიაში, თბ., 2006.

ე. მაჭავარიანი, ქართული ანბანის გრაფიკული საფუძვლები, თბ., 1985.

რ. პატარიძე, ქართული ასომთავრული, თბ., 1980.

რ. პატარიძე, ქართული მწიგნობრობა, თბ., 1989.

ზ. სარჯველაძე, ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის შესავალი, თბ., 1984.

ზ. სარჯველაძე, ძველი ქართული ენა, თბ., 1997.

ა. შანიძე, ძველი ქართული ენის გრამატიკა, თბ., 1976.

ი. ჯავახიშვილი, ქართული პალეოგრაფია, თბ., 1949.

თავი II. ლექსიკა

ლექსიკური ფონდი გრამატიკულ წყობასთან ერთად ენის საფუძველია. ენა იცვლება სამი მიმართულებით: ა) სიტყვები გადის ხმარებიდან ანუ ძველდება; ბ) სიტყვები რჩება, მაგრამ მნიშვნელობა იცვლება; გ) შემოდის ახალი სიტყვები ანუ ხდება სესხება.

2.1. ხმარებიდან გასული ლექსიკა

აველი – 1. ფერფლი, 2. საყვირი
აკუზი – სკამი
არგანი – ჯოხი, კვერთხი
არფი – სხივი
აფსიდა – თალი
ახლისპიროვანი II ცისად-ცისად გვერული – მთვარეული
ბრანგუ – დათვი
ბრპენი – ტყვია
ბღუარი – სამხრეთი
განბოკლებული (←**ბოკლი** – კეთრი) – კეთროვანი
განრინება – გადარჩენა
განრღუეული – დაფარდნილი, კუტი, საპყარი
გირჯაკი – ქეჩა, ხალიჩა
გოლი – გაუწურავი, ფიჭიანი თაფლი
გულაგი – ხურჯინი, ტომარა
დავლა – ქონება
დედაზარდლი – ობობა
დიდროვა – წყალდიდობა
ერგასი – ორმოცდაათი
ესაეს – იმედი აქვს
ვაშკარანი – 1. ჩანთა, 2. საწყობი
ვრცინი – ვირთხა
ვაშპიკი – ნიჟარა
ზორვა – შეწირვა (მსხვერპლისა) (→**ზორვილი** – შეწირული)

ზუერი – ბაჟი (→**მეზუერი** – მეზაჟე)
თაფლუჭი – თაფლის არაყი
თხირი – ტიკი
იფქლი – სორბალი
იძრვისი – მოძრავი, ქვეწარმავალი
კარაული (←**კაიროული**) – ვირი
კანინი/კიშტე – კალათი
კოწოლი – ნაწნავი
კუართი – პერანგი
კურნაქი – კოლო
ლანკლა – თეფში
ლალვა – ჩხუბი
მანა – სარი
მახალი – ჩანთა (→**მახალაკი** – პატარა ჩანთა)
მევეტე – მეზღაპრე
მეშტილე (←**მტილი** – ბალი) – მეზალე
მესათხვევლე (←**სათხვევლი** – ბაღე) // **მთხვე(ლ)არი** – მეზადური
ნასნასი – მაიმუნი
ნესტუ – 1. ძარღვი, 2. ფილტვი, 3. საყვირი, ფლეიტა
ოროჯი – კრავი
სამსჭული – ლურსმანი
სიმკოდოვე – სიღარიბე
სირი – ჩიტა
სიყმილი – შიმშილი
უდები – ზარმაცი
ურაკარაკი – ქუჩა, მოედანი, ხალხის შესაკრებელი ადგილი
ფინი – იატაკი
ფიჩუ – მოსასხამი
ღინჭო – კენჭი
ვაშლი – ქალამანი
კუეზა – პური
ჯეკა – ძლიერი
ჯერკული – უკეთური

2. 2. მნიშვნელობაცვლილი ლექსიკა

ა) მნიშვნელობაგაფართოებული სიტყვები:

მელანი – შავი ფერი (საწერელი)
მოდელი – ხმამაღლა მოლაპარაკე
რვეული – რვა ფურცლისაგან შემდგარი საგანი
წიგნი – ასო, ნიშანი, დაწერილი
მოწაფე – მიმდევარი
მეუფე – მეფე

ბ) მნიშვნელობადავიწროებული სიტყვები:

გონება – სინდისი
კეცი – თიხა (→ კეცის ჭურჭერი – თიხის ჭურჭელი)
მეცნიერი – მცოდნე, ნაცნობი
სარკელი – ფანჯარა
სოფელი – ქვეყანა, წუთისოფელი
ქუეყანა – მიწა, სამყარო

გ) ისტორიულად მნიშვნელობაცვლილი სიტყვები:

აგარაკი – სახნავ-სათესი მიწა
ბეფრი – ათი ათასი
ბიჭი – პატარა
გლაბაკი – ღარიბი
გამოზრდა – გამოკვება
განქორწინება – გათხოვება
დამარხვა – დაცვა, შენახვა
დასჯა – გასამართლება
დაღონებული – დახრილი
კეთილი – კარგი
ლოცვა – თხოვნა
მედგარი – ზარმაცი
მკვირცხლი – ქვეითად მოსიარულე
მსოფლიო – საერო

მღერა – თამაში, მოძრაობა
ნიჭი – საჩუქარი
პატიჟი – დასჯა
სართული – სახურავი
საყდარი – ტახტი
სახიერი – კეთილი
სერი (→ სერობა) – ვახშამი
სწავლა – ცემა, დასჯა
ტალანტი – ფულის ერთეული
ტუნი – ქონი (→ ტუნიკანი – ქონიანი)
ღარიბი – მართოდ მყოფი, გადახვეწილი
შეისვენა – მოკვდა
ჩინებული – მოპატიჟებული
ცოცხალი – ჯანმრთელი
ცუდი – ამაო, ფუჭი, უქმი, ცარიელი
ცხედარი – საწოლი (შდრ. ახ. ქართ. თანამეცხედრე)
ცხოველი – ცოცხალი
ცხო(ვ)ნება – სხნა, გადარჩენა
ცხო(ვ)რება – სიცოცხლე, სხნა, გადარჩენა
წარწყმედა – დაღუპვა, დაკარგვა

2.3. წარმოქმნილი სახელები

ძველ ქართულში დასტურდება წარმოქმნილ სახელთა სხვადასხვაგვარი ყალიბები: არის მხოლოდ თავსართით (იშვიათად) ან ბოლოსართითა და თავსართ-ბოლოსართით ნაწარმოები სახელები.

შინაარსის მიხედვით გამოიყოფა ჯგუფები:

ქინობით-ალერსობითი

-აკ: სახლაკი, დისწულაკი, ძმისწულაკი...
 -ა (< -აკ): ბერამ, კაცამ, ქალამ, კხამ, სულამ...
 -უკ/-უკა: უბადრუკი/უბადრუკამ, ძერძერუკი...
 -უც: კეკელუცი...
 -უნა: თავუნა...

წარმოშობის

- მ-არ/მ-რ: მტვეარი, მდღევარი/მდღევარი...
 მ-ელ: მეგრელი, მასპინძელი, მეგუბტელი/მეგუბტელი/ეგუბტელი, მაწ-
 ყურელი/აწყურელი, მსოფლელი/სოფლელი...
 მ-ურ: მსახური, მეგუბტური...
 მ-იურ: მსოფლიური, მდაბიური/მდაბური...
 მ-იო: მსოფლიო, მდაბიო...
 მ-იონ: მსოფლიონი, მდაბიონი...
 მ-იორ: მდაბიორი...
 -ელ: ქართველი, მცხეთელი, არაბიელი, პონტიელი...

ქონების

- ევან/-ვან (დისიმ. -იან): ნაკლულევანი, წამლევანი, მარილევანი/მარი-
 ლიანი, აუგანი, თიკიანი...
 -იერ (დისიმ. -იელ)/-ნიერ: ნაყოფიერი, ცოლიერი, სახიერი/სახნიერი,
 ფაჩნიერი (თმინი), ჯორციელი...
 -ოვან/-ოან/-როვან/-როან: კლდოვანი, ჰასაკოვანი, მქვშოვანი, ვენა-
 ხოანი, ჭაბუკოვანი, დიდროვანი/დიდროანი...
 -ოსან: მახვლოსანი, მშვლდოსანი, ცხენოსანი, ფიროსანი (მოსას-
 ხამიანი)...
 -ედ: შარავანდედი, ვარსკულავედი...

უქონლობის

- უ-: უსრული, უძილი, ურიცხვი...
 უ-ო: უდაბნო, უსასო, უკელო...
 უ-ურ/უ-ულ: უგუნური (< უგონური), უძლური, უსახური, უფსკრული,
 ურწყული...
 უ-არ: უცქუარი, უწმარი...

დანიშნულების

- სა-: საზომი, სამვარი, საყურძენი, საცხოვარი...
 სა-არ/სა-ალ: საგზალი, სასთუნალი...
 სა-ე: საუკუნე, საუნჯე, სავენაჟე, საზუერე (საბაჟო)...
 სა-ელ: საბზელი, საგრძელი/საგარძელი...
 სა-ო: სამთავრო, სამღდელო, სამეუფო, საუკუნო...
 სა-ურ/სა-ულ: საბჭური, საგანძური, საცეცხური, სარწყული,
 საკარცხული...

ხელობის

- მე-ე: მეშტილე (მეზაღე), მეზური, მეზარნე...
 მო-ე: მოკარვე, მონადირე, მოქალაქე, მოხარკე...
 მე-ურ/მე-ულ: მეთევზური, მეგანძური, მერწყული...

წინაფითარების

- ნა-: ნაბიჭი, ნაწილი...
 ნა-აგ: ნაკერავი, ნამეტავი/ნამეტნავი...
 ნა-ეგ: ნაბიჭვე, ნაღწვე...

აბსტრაქტული

- ება: სასოება, ჭეშმარიტება, ელოება...
 -ობა: მყოფობა, უზემთაქობა...
 -ება/-ობა: მძლავრება/მძლავრობა, მეგობრება/მეგობრობა, დიდ-
 ბულება//დიდბულობა...
 სი-ე: სიბერე, სიბნელე, სიბრძნე, სიდიდე, სიზრქე...
 სი-ო: სიღბო, სიტფო, სიჩხო...
 სი-ო + ება: სიტკობა, სიჩქობა, სიწრფობა...

გეოგრაფიულ სახელთა

- ეთ: კახეთი, ჰერეთი, ჯავახეთი, თოშეთი, სპარსეთი...
 -ით: სომხითი...
 სა-ეთ: საბერძნეთი...
 სა-ე: სამცხე, სამშვილდე...
 სა-ო: საქართველო, სამეგრელო...

მცენარეთა კრებული

- ნარ: ეკლნარი, მაღნარი, ნაძუნარი...
 ძველ ქართულში დასტურდება ბრუნვის ნიშნით წარმოქმნილი სახელები:
 ტფილისი, ქუთათისი, მანგლისი, ურბნისი... (ნათ.); უნებლიადი//
 უნებლიეთი... (მოქმ.); მცირელი, თავადი, ცნობადი, კაცად-კაცადი,
 ფერად-ფერადი... (ვით.). ორმაგი ბრუნვის ფორმისგან არის ნაწარმოები
 გულითადი (მოქმ.-ვით.).
 სახელები იწარმოება ზმნის პირიანი ფორმებისგანაც: არსი, მრწამსი,
 ღირსი, იძრვისი...

2.4. კომპოზიტები

კომპოზიტები (რთული სიტყვები) შინაარსის მიხედვით შეიძლება იყოს:

ა) **ერთცნებიანი:** ერის-კაცი, თავისუფალი, ცის-სარტყელი, ძმის-წული...

ბ) **ორ- და მეტცნებიანი:** მამა-დედა (დედ-მამა – IX სკ.-დან), მამულ-დედული, მამალ-დედალი...

შედგენილობის მიხედვით კომპოზიტები მრავალფეროვანია. ძველ ქართულში კომპოზიტები არის:

1. **ფუძეგაორკეცებული:** დიდ-დიდი, თავ-თავი, ბორ-ბალი, გზრ-გზნი, რიუ-ურა-უ... მოწფის-მოწაფე, კვალის-კვალ, თანამს-თანა, მეფეთ-მეფე...

2. **და კავშირით შეერთებული:** ოცდაათი, ორმოცდაათი, ოთხმოცდაათი...

3. **ბრუნვის ფორმისაგან მიღებული:** ა) წრფელობითი: პირადებ-ული, ახალნათელღებული, ღაღადყოფა, ადვილყოფა... ბ) მიცემითი: გულს-მოდგინება, თავს-ღება... გ) ნათესაობითი: თავყანის-ცა, ძჳრის-მოქმედი... დ) მოქმედებითი: თუგლითმზილველი, კარიბთ-ურომ, კელითწერილი... ე) ვითარებითი: ახლადნათელღებული, მუცლად-ღება, ყურად-ღება...

4. **მსაზღვრელ-საზღვრულისაგან შედგენილი:**

I. **ატრიბუტული:**

ა) არსებობითი + არსებობითი: დედაკაცი, დედაბერი, დედაუფალი, მამფალი (< მამაუფალი)...

ბ) ზედსართავი + ზედსართავი: ახალკურიაკე, დიდული, დიდალი...

გ) არსებობითი + ზედსართავი: თუგლობოროტი, სახელობოროტი, ყურდიდი...

დ) რიცხვითი + რიცხვითი: ხუთასი, ათასი...

ე) რიცხვითი + არსებობითი: ორგული, ერთმამათი, პირველ-მოწამე...

II. **სუბსტანტიური:**

ა) მსაზღვრელი მხოლოდითში: ხელისგული, ათასისთავი, ბადის პირი, ახლის-პიროვანი, დანაკის-კუდი (ხურმა), დედაზარდლის-ქსელი (ობობას ქსელი), დედის-დედა, დედის-ძმა, დოლი-ყანა (გეოგრ. ადგ.), ვერის-

წყალი, ერგასის-თავი, ეტლის-თული, ველის-პირი, ვერცხლის-ჭურჭელი, ზაფხულის-პირი, ზეთის-ხილი, ზურგის-ძული, ზღუპ-პირი, ზღუპ-მხარე, თთჳს-თავი, ისრის-პირი, კლდის-პირი, კეცის-ჭურჭელი, ლახვრის-პირი, კურომს-თავი (ქაცვის მსგავსი ბალახი), ლელჳს-კვერი, მკერის-კვეი, მანქანის-საბელი, მდინარის-კიდე, მზის-თული, მზის-ქალაქი, მშჳლდის-საბელი, მკეცის-ზუნება, ნავის-უფალი (ნავის პატრონი), პილწის-გესლი, პილომს-ძული, პურის-ძლე, ძუძუმს-ძლე (ძლე – მოზიარე), სანთლის-პირი, სახლის-წული (ოჯახის ვაჟი), სეფის-კვერი, ფეტჳს-მარცუალი, ღუნის-მწჳ (ღუნის სპეციალისტი), ყველის-ციხე, პურის-ძირი, შაბათის-გზა (მოკლე გზა), შურდლის-ქვა, ცხის-თავი, ცხნის-ფაფარი, ძაღლის-თავი, ძმის-ცოლი, ზვალის-დლე (ხვალ), ზედად-ზედა, ცხის-ციხე (შუა-გული ციხესიმაგრე), მონის-მონა...

კომპოზიტის მეორე ნაწილია სიტყვა „მოყუარე“: შუების-მოყუარე, ქების-მოყუარე, სასულის-მოყუარე, გინების მოყუარე, ვერცხლის-მოყუარე (მეჭრთამე), მამის-მოყუარე, მართჳს-მოყუარე, მცნების-მოყუარე, პატივის-მოყუარე, სათნოების-მოყუარე, საფასის-მოყუარე, სიბრძნის-მოყუარე, სისხლის-მოყუარე, სწავლის-მოყუარე, უდაბნოს-მოყუარე, უფლის-მოყუარე, მჳლის-მოყუარე, შრომის-მოყუარე, ძმის-მოყუარე, სჯულის-მოყუარე, წყალობის-მოყუარე, ხილჳს-მოყუარე (სიზმრის მოყვარე), ხუასტავის-მოყუარე (საქონლის, ქონების, ფულის მოყვარე)...

კომპოზიტის მეორე ნაწილია სიტყვა „მოქმედი“: მშჳდობის-მოქმედი, ალიზის-მოქმედი (აგურის სპეციალისტი), ამომს-მოქმედი/ზოროტის-მოქმედი, ვერცხლის-მოქმედი (ფულის მშოვნელი), თიხის-მოქმედი, სიტყჳს-მოქმედი (პოეტი), ტყვის-მოქმედი, ქუეყანის-მოქმედი/ქუეყანის-მშრომელობა, ძჳრის-მოქმედი...

სიტყვა „ფერი“ ნაწარმოები კომპოზიტებია: ჯდრომს-ფერი, თვე-ზის-ფერი, კაცის-ფერი, გნოლის-ფერი, მეწამულის-ფერი, მწვანის-ფერი, ნაკურცხლის-ფერი, მკის-ფერი (ნაცრისფერი), ოქრომს-ფერი, პერულის-ფერი (ქარვისფერი), სისხლის-ფერი, სპეტაკის-ფერი, ღუნის-ფერი, ძაღლის-ფერი...

ბ) მსაზღვრელი მრავლობითში: მკეცთ-ზუნება, კელით-ბორკილი, ავა-ზაკთ-მთავარი, ანგელოზთ-მთავარი, ბრძნთ-მთავარი, ეშმაკთ-მთავარი, მქსაყრობილეთ-მთავარი, მეფასთ-მთავარი, მზარაულთ-მთავარი (ჯარის უფროსი და მეფის მცველი), მოგუთ-მთავარი, მქსაყრებელთ-მთავარი (სინაგოგის უფროსი), მწიგნობართ-მთავარი, მწყესთ-მთავარი, მეჭურეთ-

მოძღუარი, მეღვთა-მოძღუარი, მღვდელთ-მოძღუარი, სახლთ-უზუცესი, მეჭურჭლეთ-უზუცესი...

ძველი ქართული ტექსტების გამოცემებში კომპოზიტთა დაწერილობის მყარი წესი არ არსებობს: ერთცნებიანი კომპოზიტები ძირითადად იწერება დეფისით (ბორ-ბალი, ერის-მთავარი, კვერცხის-გული, ნათლის-შამა, თაფლის-ფერი, მშვიდობის-მოყუარე...), იშვიათად – ერთად ან ცალ-ცალკე (ერთგული, ბეჭდის თული...). რაც შეეხება ხელნაწერებს, ხშირად ცალ-ცალკე დაწერილ კომპოზიტს გადამწერი ქვემოთ რკალს უკეთებს, რაც იმაზე მიუთითებს, რომ მისთვის ეს სიტყვა ერთია.

2.5. ნასესხები ლექსიკა

საუკუნეთა განმავლობაში სხვადასხვაენოვან სამყაროსთან ურთიერთობის შედეგად ძველ ქართულში შემოვიდა და დამკვიდრდა ბერძნული, ებრაული (ძირითადად ბერძნულის გზით), არაბული, სპარსული, სომხური... სიტყვები:

ბერძნულიდან :

ა. საეკლესიო ტერმინოლოგია: ანგელოზი, არქედიაკონი, არქიმანდრიტი, აღაპი, დიაკონი, ეკლესია, ეპაზი, ეპისკოპოსი, კათალიკოსი, კანდელი, კანონი, კეროზი, კურიაკე, კურილეონი, კუნეული, ლაფრა, ლიტანია, მარტვილი, მესია, მონასტერი, მონაზონი, ოლარი, პატრიარქი, სუდარი, ტრაპეზი, ქრისტე...

ბ. მწიგნობრობასთან დაკავშირებული ტერმინები: ბიბლია, ევანგელე, ეტრატე, კლამი, მელანი, პერგამენტი, წიგნი...

გ. წოდების, ტიტულის, თანამდებობის აღმნიშვნელი ტერმინები: ჯბატოსი, იკონომოსი, კესაროსი, კუროპალატი, მაგისტროსი, პატრიკიოსი, სტრატეგლავი...

ლათინურიდან: კლიკი (თხის მატყლისაგან მოქსოვილი საგებელი), ლევეზი, პლატი (ლათ.-ბერძნ.)...

ებრაულიდან: აბა (წინამძღოლი), ამენ, აკლამა, ბაგინი, გეჰენი (ვოლკოვსკი), იესუ, მესია, მამონა, პასეჟი, რაბი/რაბ-ჟნი, სინაგოგა, სატანა...

არაბულიდან: ამირა, ამირბარი, დანგი, ვეჟილი, ზანდუკი, ზაფრანი, კალა (ციხე, სიმაგრე), კოშკი, ნადი, სუზუქი...

სპარსულიდან: ავაზაკი, აზნაური, ალაში, ამბავი/ჰამბავი, ამბორი, ამბოხი, ამხანავი, ახოვანი, ბანოვანი, ბევრი, ბეჭედი, ბუნება, განძი, გლახაკი, დიასპანი, დილეგი, ეშმაკი, ვანი, ვარდი, ვასნი, ვაჭარი, ვახშამი, ვერავი, ვეშაპი, ზეჟური, ზუარაკი, იავუნდი, იადვარი, იატაკი, კერპი, კუართი, ლაშქარი, მარზპანი, მგოსანი, პიტიახში, სასტიკი, სპა, სპაჰელი (→სპასპეტი), სპეტაკი (ძვ. თეთრი), ტაძარი, ტომი, შარავანდი, ჭაბუკი, ხუასტავი, ხორშაკი...

სომხურიდან: ბოროტი, იამაფრი (დედისერთა), იმედი, კარგი, მატინი, მგელი, მდელი, ოხჭანი (ბოლო, დასასრული, სიკვდილი), მშენება, წალოტი...

უცხო ენებიდან სესხება ხდებოდა როგორც ზეპირი, ისე წერილობითი, ძირითადად თარგმნის, გზით. ითარგმნებოდა დიდძალი ლიტერატურა. ქართულში უშუალოდ თუ შუალობითი სესხების შედეგად შემოდიოდა და მკვიდრდებოდა უამრავი ტერმინი, ფრაზა. სესხება ზოგჯერ საკუთრივ ქართული სიტყვის განდევნის ან შევიწროების ხარჯზე ხდებოდა (მაგალითად: სარკელი – ფანჯარა, სამსჭული – ლურსმანი, სასო – იმედი...).

კალკირება. ძველ ქართულ წერილობით ძეგლებში ლექსიკური, სემანტიკური და ფრაზეოლოგიური კალკის მრავალი შემთხვევა მოიპოვება. კალკი ისეთი ნაწილობრივი სესხებაა, როცა რომელიმე ენაში სხვა ენის სიტყვებისა და ფრაზების (სინტაგმების) მორფოლოგიურ-სინტაქსური სტრუქტურის მიბაძვით იქმნება ახალი ლექსიკური ერთეულები და ფრაზები, ან უცხო ენის პოლისემიური სიტყვების გავლენით სიტყვები იძენენ მეორეულ მნიშვნელობებს (კ. დანელია). როგორც სემიტურ (ებრაულ, სირიულ), ასევე ბერძნულ ენობრივ წრეთა ბიბლიური კალკები ქართულ თარგმანში მეტწილად ბერძნულია. ბერძნულის კალკია: თანამდები, თანანადები, წინადადება, ქუეყნებარე, შემამტენელი, მქსრულება... ბერძნული კომპოზიტების კალკური ფორმები: სირ-აქლემი, მარტორქა, მუცლით-მეზღაბრე, წინაწარმეტყუელი, მხოლოდშობილი, ერისმთავარი, ძჰრისმოქმედი, სულგრძელი...

ძველ ქართულ წერილობით ძეგლებში დასტურდება ფრაზეოლოგიური კალკები:

კელსა ჩემსა, კელსა შენსა... = „მე“, „შენ“... მაგალითად: „იხილე ნიშნები იგი ყოველი, რომელი მიგეც კელსა შენსა“;

გამოთქმა **ველისაგან მისისა** = „მისგან“: „არცა ვის ველ-ეწიფების მიტაცებად მათა ველისაგან მამისა ჩუბისა“; „განვიდა ველთაგან მათთა“;
ველითა მისითა = „მის მიერ“, „მისგან“: „შეჟული იგი ველითა მოსესითა მიეცა“;
პირისაგან მისისა = „მისგან“: „გამოვიდა იაკობ პირისაგან ისაკისა“...

სული ჩემი, სული შენი... = „მე“, „შენ“... მაგალითად: „მოწყდეს ყოველნი, რომელნი ეძიებდეს სულსა შენსა“;

ამის პირისათჳს, მაგის პირისათჳს... = „ამიტომ“, „ამისთვის“, „ამის შესახებ“... მაგალითად: „ამის პირისათჳს ფრიად მწუხარე ვარ“.

ეს ფრაზები ბერძნულის კალკირების გზითაა შემოსული ქართულში. პირველწყაროს ებრაული წარმოადგენს.

კალკი ითვლება არა მარტო თარგმნის ერთ-ერთ ტექნიკურ საშუალებად, არამედ ენის ლექსიკური ფონდის გამდიდრების გზადაც.

ლიტერატურა

- ი. აბულაძე, ძველი ქართული ლექსიკიდან: ხელნაწ. ინსტ. მოამბე, I, თბ., 1959.
- მ. ანდრონიკაშვილი, ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობიდან, I, თბ., 1986.
- ი. აბულაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, თბ., 1973.
- ლ. გელენიძე, ანატომია-ფიზიოლოგიასთან დაკავშირებული ლექსიკა ძველ ქართულში, თბ., 1974.
- კ. დანელია, უცხო ენათა გავლენის კვალი ძველი წერილობითი ძეგლების ენაში: „მაცნე“ (ენისა და ლიტ. სერია), №4, თბ., 1975.
- კ. დანელია, ქართული სამწიგნობრო ენის ისტორია, თბ., 1998.
- კ. დანელია, ებრაული ლექსიკა ბიბლიურ წიგნთა ქართულ ვერსიებში: თსუ ძვ. ქართ. ენის კათ. შრ., ტ. 29, თბ., 2002.
- ნ. დობორჯგინიძე, სიმბოლურ-ალეგორიულ განმარტებათა აღმნიშვნელი ზოგიერთი ძველი ქართული ტერმინი: საენათმეცნიერო ძიებანი, V, თბ., 1996.

- ე. დოჩანაშვილი, ადიშის ოთხთავის კომპოზიციები: მასალები საქართველოს და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. 29, თბ., 1951.
- ე. დოჩანაშვილი, ლექსიკოლოგიური დაკვირვებანი ბიბლიის ძველი ქართული ვერსიის ენაზე: თსუ ძვ. ქართ. ენის კათ. შრ., 30, თბ., 2001.
- ი. იმნაიშვილი, ქართული ენის ისტორიული ქრესტომათია, ტ. I, ნაწ. I, თბ., 1982.
- ე. იმნაიშვილი, კომპოზიციები ძველ ქართულში, საკანდ. დისერტ., თბ., 1970.
- დ. მელიქიშვილი, დიალექტიზმების ძიების საკითხისათვის ძველი ქართული ენის ძეგლებში: თბილ. უნივ. შრ., ტ. 143 (B 4), 1972.
- დ. მელიქიშვილი, ძველი ქართული ლოგიკური ტერმინოლოგიიდან: თსუ ძვ. ქართ. ენის კათ. შრ., ტ. XX, 1981.
- დ. მელიქიშვილი, ძველი ქართული ფილოსოფიური ტერმინოლოგიის ისტორიიდან, თბ., 1999.
- ზ. სარჯველაძე, ორი ზანური ძირის ძველქართული შესატყვისებისათვის: სმამ, 58, №1, თბ., 1970.
- ზ. სარჯველაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი (მასალები), თბ., 1995.
- ზ. სარჯველაძე, ძველი ქართული ენა, თბ., 1997.
- ზ. სარჯველაძე, ბიბლიის ლექსიკონი, თბ., 2000.
- ზ. სარჯველაძე, ძველი ქართული ენის სიტყვის კონა, თბ., 2001.
- ჯ. სილაგაძე, ქართული სალიტერატურო ენის ლექსიკური სინონიმის საკითხები, თბ., 1981.
- ი. ქერქაძე, ცხოველების აღმნიშვნელი ლექსიკა ძველ ქართულში, თბ., 1974.
- თ. ყაუხჩიშვილი, კომპოზიციები ძველ ქართულში: თსუ შრომები, ტ. 47, თბ., 1952.
- მზ. შანიძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკიდან: ხელნაწ. ინსტ. მოამბე, ტ. II, თბ., 1960.
- არნ. ჩიქობავა, ეტიმოლოგია ძველი ქართული ტერმინებისა „ბლუარი“, „სამხარი“: იკე, V, თბ., 1953.
- ბ. ცხადაძე, -ობან სუფიქსი ძველ ქართულში: ნარკვევები იბერ.-კავკ. ენათა მორფოლოგიიდან, თბ., 1980.
- ე. ჭელიძე, ძველი ქართული საღვთისმეტყველო ტერმინოლოგია, თბ., 1996.
- ნ. ჭუმბურიძე, ლექსიკური სინონიმები ძველ ქართულ მრავალთავებში: საენათმეცნიერო ძიებანი, V, თბ., 1996.

თავი III. ფონეტიკა

3.1. ძველი ქართული ენის
ბგერითი შედგენილობა

ბგერათა რაოდენობა ძველსა და ახალ ქართულში ერთნაირი არ არის. თანამედროვე ქართულის ბგერით შედგენილობას ძველ ქართულში ემატება რამდენიმე განსხვავებული ბგერა. ასეთია, მაგალითად, უმარცვლო უ. მას ანბანში საკუთარი ნიშანი არ ჰქონდა, ისევე იწერებოდა, როგორც უ ხმოვანი, მაგრამ დღეს ზუსტად შეიძლება იმის განსაზღვრა, რომელია მარცვლიანი უ და რომელი — უმარცვლო. ამაში გვეხმარება ზოგჯერ თანამედროვე სალიტერატურო ქართული, სადაც ძველი უმარცვლო უ ვ-ს სახით არის წარმოდგენილი, აგრეთვე მისი პოზიციები ძველ ქართულში. უმარცვლო უ არ დასტურდება სიტყვის თავში. იგი არის თანხმოვნის შემდეგ სიტყვის შუაში ან ბოლოში, კერძოდ, უმარცვლო უ დასტურდება:

ა) თანხმოვნის შემდეგ და ხმოვნის წინ (CუV): *გუარი, თუალი, გუერდი, ჩუენი, წუერი, წუელი* (ბეწვი), *მოძღუარი, ათურამეტი, თქუმა...*

ბ) თანხმოვნებს შორის (CუC): *გურიტი, ვარსკულავი, მოძღურისა...*

გ) თანხმოვნის შემდეგ, სიტყვის ბოლოს (Cუ): *ნაძუ, თავუ, დათუ, რიცხუ, ლელუ, ლეკუ, მასუ, არქუ...*

ძველ ქართულში სხვა პოზიციებში (სიტყვის თავში, ხმოვნებს შორის, ხმოვანსა და თანხმოვანს შორის, სიტყვის ბოლოს ხმოვნის შემდეგ) იყო ვ: *ველი, ჭეზა, თავი, თევზი, ჭაბაგ, კულავ...*

ზ. **სარჯველაძის** ვარაუდით, ზოგ დიალექტში არ არსებობდა ფონემატური დაპირისპირება ვ-სა და უმარცვლო უ-ს შორის. ამით უნდა აიხსნას ძველ წერილობით ძეგლებში გამოვლენილი ფორმები: *თაჟანის-მცხელნი* (თაუჯანისმცხელნი), *ხელაჟ* (ხელაუ), *შელი* (შელი) ... ძველ ქართულში უმარცვლო უ-ს ზოგჯერ ვ ნიშანი გამოხატავს.

IX საუკუნიდან იშლება უმარცვლო უ-სა და ვ-ს ოპოზიცია, რაზეც მიუთითებს მათი ურთიერთმონაცვლეობის ფაქტები: *ზღვა, მართვე... ხელაჟაჟან, საზღუარი...*

XVIII საუკუნეში ანტონ კათალიკოსმა უმარცვლო უ-ს დაუსვა განმასხვავებელი ნიშანი (ʼ) და უ-ბრჯგუ უწოდა. „უ ხან უ-დ გამოითქმის

და ხან ვ-ს ენაცვლება, ე. ი. თანხმოვნისაკენ ისრება ანუ „ბრჯგუვდება“, — წერდა მეცნიერი.

V-XI საუკუნეთა წერილობით ძეგლებში დასტურდება განსხვავებული ნიშნები: ასომთავრული — **Մ, Ի, Գ, Կ, Ժ**; ნუსხური — **ა, Բ, Գ, Կ**. ამათგან მხედრულმა XI საუკუნეში მხოლოდ ხარს (Կ) შეუქმნა ნიშანი ჯ, დანარჩენი კი სალიტერატურო ქართულში აღარ იყო. XVII საუკუნეში მრგვლოვანი და ნუსხურით დაწერილი ტექსტების ზუსტად გადმოწერის მიზნით მხედრული შესატყვისები შეუქმნეს დანარჩენებსაც: **Մ-ჲ, Ի-ժ, Գ-ჳ, Ժ-ժ**. მაშასადამე, განსხვავებული ნიშნებია: **ა, Բ, Յ, Զ, Թ**.

ა (იოტი) ანუ ნახევარხმოვანი **ი** (სუსტი **ი**) წარმოითქმის ენის შუა წელის მაგარ სასასთან მიხლოების შედეგად. ის გაცილებით ნაკლებ ღია ბგერაა, ვიდრე **ი. ა, ე, ო, უ** ხმოვნების შემდეგ **ი** სუსტდება და **ა-დ** იქცევა. **ა, ე, ო, უ** ხმოვნებთან **ა** ქმნიდა დამავალ დიფთონგებს: **აა, ეა(ჲ), ოა, უა. ა** არ შედიოდა სიტყვის ძირში. იგი ან აფიქსი იყო, ან მისი შემადგენელი ელემენტი.

ძველ ქართულში **ა** დასტურდება შემდეგ შემთხვევებში:

ა) ხმოვანფუძიან საზოგადო სახელებთან (აგრეთვე გეოგრაფიულ სახელებთან) სახელობითი ბრუნვის ნიშნად: *გზა-ა, წყარო-ა, რუ-ა... მცხეთა-ა, ტაო-ა...*

ბ) უკვეცელ საზოგადო სახელებთან (აგრეთვე გეოგრაფიულ სახელებთან) ნათესაობითსა და მოქმედებითში: *წყარო-ას-ა, რუ-ას-ა, წყარო-ათ-ა, რუ-ათ-ა... ეკლესია-ას-ა, ეკლესია-ათ-ა... ტაო-ას-ა, ტაო-ათ-ა...*

გ) ხმოვანფუძიან ადამიანის სახელებთან (ანთროპონიმებთან) ნათესაობითში, მიმართულებითსა და მოქმედებითში: *შოთა-ას, შოთა-ას-ა... ნინო-ას, ნინო-ასა...*

დ) ნანათესაობითარ სახელებთან სახელობითში, ნათესაობითსა და მოქმედებით ბრუნვებში: *წიგნი ამხანაგისა-ა, წიგნისა ამხანაგისა-ას-ა, წიგნითა ამხანაგისა-ათ-ა...*

იშვიათია **ა** სიტყვის თავში: *აქსე, ძხილეთ ქე კამი* (ატენის სიონის წარწერა, VIII-IX სს.).

XI საუკუნიდან **ა** სალიტერატურო ქართულში აღარ არის. დღეს იგი შემონახულია ქართული ენის დიალექტებში.

ჲ (მერვე ე) ორი ელემენტისაგან შედგება: **ე+ა (ეა)**. ამათგან **ე-ს** შეუძლია მარცვლის შექმნა, **ა** კი ამ უნარს მოკლებულია. **ჲ-ს** მერვე ე-ს

უწოდებენ რიგის მიხედვით: იგი ანბანში მერვე ადგილზე დგას. **შ** ძველ ქართულში დასტურდება შემდეგ შემთხვევებში:

ა) **შ** ხმოვანფუძიან საზოგადო სახელებთან (აგრეთვე გეოგრაფიულ სახელებთან) სახელობით ბრუნვაში: *ძე-ა→ძშ, მეფე-ა→მეფშ... მერშ...*

ბ) უკვეცელ **შ** ხმოვანფუძიან საზოგადო სახელებთან სახელობითში, ნათესაობითა და მოქმედებით ბრუნვებში: *იქედშ, იქედშ-ს-ა, იქედშ-თ-ა...*

გ) **შ** ხმოვანფუძიან ადამიანის სახელებთან (ანთროპონიმებთან) ნათესაობითში, მიმართულებითა და მოქმედებით ბრუნვებში: *პეტრშ-ს, პეტრშ-სა...*

დ) გეოგრაფიულ სახელებში: *იერუსალშში, ისრაშლი...*

ე) ორ ზმნიზებაში: *ქრშთ, ეგრშთ*. უძველეს ქართულში ისინი ბრუნებადი უნდა ყოფილიყო (*ქრე-მთ, ეგრე-მთ*). ძველ წერილობით ძეგლებში ამ სიტყვათა გაქვევებული ბრუნვის ფორმებია შემონახული.

ვ) ზედსართავი სახელის უფროობითი ხარისხის ფორმებში: *ხუდილშსი, ხუმიჯობშსი, ხუძრშსი...*

ზ) სომხური წარმომავლობის ერთ ზმნურ ძირში (**შშნ**): *აღაშშნა...*

(**ზ. სარჯველაძე**).

XVII-XVIII საუკუნეებში **შ**-ს ზოგჯერ **ჰ** ბგერაში რევდენ. აღრევის შედეგად აგრეთვე ზოგჯერ **ჟ**-ს ნაცვლად **შ**-ს წერდნენ ისეთ სიტყვაში, როგორიცაა **ჩუშნ**.

ძველ წერილობით ძეგლებში **შ** XI საუკუნიდან თითქმის აღარ დასტურდება.

ჰ (ვი) მიღებულია **უ**-სა და **ი**-ს შეერთების შედეგად. **უ**-ს ასომთავრულში, ბერძნულის მსგავსად, გამოხატავდა ორი ნიშანი **Ω**, ამას ემატება **Γ**. მაშასადამე, **ჰ=ΩΓ** ანუ ისტორიულად **ჰ** შედგება სამი ნიშნისაგან, თუმცა ეს გაგება დღეს მიჩქმალულია. **ჰ** წარმოითქმის, როგორც **ფი**. ამ ერთი ნიშნით ორი ფონემის გამოხატვა **ზ. სარჯველაძეს** ქართული ანბანის შედგენის პრინციპის დარღვევად მიაჩნია.

ჰ ძველ ქართულში დასტურდება:

ა) უმარცვლო **უ**-ზე დაბოლოებული საზოგადო არსებითი სახელების სახელობითში, ნათესაობითა და მოქმედებითში: *ნაძუი-ნაძჰ, ნაძუი-ს-ა→ნაძჰ-ს-ა, ნაძუი-თ-ა→ნაძჰ-თ-ა...*

ბ) **-უა, -უე**-ზე დაბოლოებული სახელების ნათესაობითა და მოქმედებით ბრუნვებში: *ზღუი-ს-ა→ზღჰ-ს-ა, ზღუი-თ-ა→ზღჰ-თ-ა, მართუი-ს-ა→მართჰ-ს-ა, მართუი-თ-ა→მართჰ-თ-ა...*

XI საუკუნეში მხედრულმა არც **ქ**-ს არ შეუქმნა შესატყვისი.

ჭ (ხარი) ძველ ქართულში იყო ბგერა, რომელიც ენის ძირის ხანის კედელთან შეხებით წარმოითქმოდა. იგი შედიოდა სიტყვის ძირში და გადაჰყვებოდა ამ ძირისაგან ნაწარმოებ ყველა სიტყვას. მაგალითად: *კელი → კელიანი, კელივანი, კელიოსანი, საკელი...*

დღეს არ არის ცნობილი ძველ ქართულში **ჭ**-ს გამოყენების წესი. საჭიროა მისი ხმარების შემთხვევათა ზეპირად ცოდნა. გარკვეულია მხოლოდ ერთი რამ: **ს-ს (შ-ს)** წინ მუდამ არის **ჭ**, **ს-ს (შ-ს)** შემდეგ კი — **ხ**. მაგალითად: *ქნა, ქაქება...* მაგრამ: *სხუა, მსხურაპლი...* (**ი. იმნაიშვილი**).

ჭ-ს (ხარისა და ხანის) დაპირისპირება ძველ ქართულში იმდენად გამოკვეთილი იყო, რომ სემანტიკურ სხვაობასაც კი ქმნიდა. მაგალითად: *კელი* ნიშნავდა მკლავს, *ხელი* კი — გიჟს, *ვერჯი* — მოხერხებას, *ხერხი* — სამუშაო იარაღს. **ჟ** (**ჟ**) აღმოჩნდა გამძლე ბგერა, რადგან ის შედიოდა სიტყვის ძირში. XI საუკუნეში მხედრულმა მას მაშინვე შეუქმნა ნიშანი (**ჟ**).

დროთა ვითარებაში **ჭ** ბგერის საწარმოთქმო ადგილი გადმოვიდა წინ. ამის გამო ის დაემთხვა **ხ** ბგერას, მოიშალა **ჭ-ს** ოპოზიცია და ამან განაპირობა მისი გაქრობა სალიტერატურო ქართულში. იგი შემონახულია სვანურში, ფშაურში, ხევსურულში, თუშურში, ქიზიყურში, მთის რაჭულში, ინგილოურსა და ფერეიდნულში.

შ (ოჰ, ჰოი) ბერძნული ომეგას შესატყვისი უნდა იყოს. იგი იდგა წოდებებში დასმული სახელის (მიმართვის ფორმის) წინ: *შ დედაკაცო, შ მამაო, შ საწყალობელო, შ მედგარო, შ მეუფეო, შ წმიდაო წმიდათაო*.

შ სიტყვის ძირში არ შედიოდა, მაგრამ იგი დასტურდება ბერძნულიდან შემოსულ ერთ საკუთარ სახელში — *კლეშპა/კლეჟა* და არამეულ-ებრაული წარმოშობის სიტყვაში *შსანა/ოსანა* (გვიშველე! ახ. ქართ. ვაშა!).

რადგანაც **შ** ძველ წერილობით ძეგლებში ცალკე დგას, უძღვის მიმართვის ფორმას, შეიძლება მას შორისდებულური ბგერა ეწოდოს.

შ-ს შესატყვისი ჰქონდა ასომთავრულში, ნუსხურში კი — არა. ეს იმაზე მიუთითებს, რომ ის გაცილებით ადრე (IX საუკუნემდე) დაიკარგა სალიტერატურო ქართულში.

ა, მ, ჰ, ჯ, შ ნიშნები ქართულ ანბანში XIX საუკუნეშიც არსებობდა. ანბანის გამარტივება **ი. ჭავჭავაძის** სახელთან არის დაკავშირებული. უფრო ადრე კი პეტერბურგის ქართველოლოგიურმა სკოლამ, კერძოდ, **დ. ჩუბინაშვილმა**, უარყო **ა, მ, ჰ, ჯ, შ** ნიშნები.

3.2. ძირითადი ფონეტიკური მოვლენები

დიფთონგი. დიფთონგი (ბერძნ. ὀρθογώνια) ორი სახისაა: აღმავალი და დამავალი. აღმავალ დიფთონგს უმარცვლო უ ქმნის ა, ე, ი ხმოვნებთან შეერთებით: ზღუა, თთუე, ნაძუი→ნაძვ, სიტყუისა→სიტყვასა...

აღმავალი დიფთონგის პირველი ნაწილია უმარცვლო უ, რომელიც არ გვხვდება დიფთონგის მეორე ნაწილად. ბერძნულ-ლათინურიდან ნასესხებ სიტყვებში au, eu, iu დიფთონგების ნაცვლად არის ავ, ევ, ივ: პავლე, სავლე, ევსტათი, ივლიანე, ივდითი... ასეთივე მაგალითია რავედენი, რომელიც მიღებულია რაუდენისაგან, ეს უკანასკნელი კი — რაოდენისაგან: რაოდენი→რაუდენი→რავედენი→რამდენი. დასუსტების გამო ო უმარცვლო უ-დ იქცა, მას ჩაენაცვლა ვ, შემდეგ ვ-მ მონაცვლეობით მივიღეთ დღევანდელი რამდენი.

ძველ ქართულში აღმავალი დიფთონგი იშვიათია, უფრო გავრცელებულია დამავალი დიფთონგი, რომელსაც ა ქმნის ა, ე, ო, უ ხმოვნებთან ერთად: აა, ეა(ე), ოა, უა დამავალი დიფთონგებია. დიფთონგის პირველი ნაწილი სრული ხმოვანია და მარცვალს ქმნის, მეორე კი — ნახევარხმოვანი (ა), რომელიც ამ უნარს მოკლებულია: მამაა, კლდე, წყაროა, ცრუა... რამათა, ღმრთისამათა, ქრისტესითა...

ხანმოკლე და პაემოტ ტექსტებში ა დაცულია ყველა იმ შემთხვევაში, სადაც მოსალოდნელია დამავალი დიფთონგი. გამონაკლისია: ხუფროს, გუდასმან. ეს გამონაკლისები იმაზე მიუთითებს, რომ VI-VIII საუკუნეებში დაწყებული დამავალი დიფთონგის მოშლა. ეს მოვლენა კიდევ უფრო გახშირდა IX-X საუკუნეებში. დამავალი დიფთონგის მოშლა წარიმართა ორი გზით: 1) ა-ს დაკარგვით, 2) ა-ს სრულ ი ხმოვნად ქცევით ანუ გასრულხმოვანებით. შეიმჩნევა იოტამეტოზის შემთხვევებიც: „მე არაა ვიცი“, „სმენად სიტყუათაა ამათ“.

დამავალი დიფთონგის ორი გზით მოშლა უნდა ასახავდეს სხვადასხვა დიალექტურ არეალს. ამ დიალექტურ სხვაობათა გადმოწამით შესაძლოა დაცული იყოს გეოგრაფიულ სახელებში: რუისი, რუხთავი. ორივე ტოპონიმში წარმოდგენილია არსებითი სახელი რუ ნათესაობითი ბრუნვის ფორმით. პირველში ა გასრულხმოვანებულია: რუ-ა-ი→რუ-ა-ი, მეორეში კი ა გაუჩინარებულია: რუ-ა-თავი→რუ-ა-თავი (ა. შანიძე).

ა-ს გასრულხმოვანების ფაქტები წარმოდგენილია „ვეფხისტყაოსანში“: ერთი, ყველაი, ყველაკი, ცოტაი...

თანამედროვე დიალექტებში ასახულია დამავალი დიფთონგის მოშლის ორივე გზის შედეგი.

ასიმილაცია. V-XI საუკუნეთა წერილობით ძეგლებში დასტურდება საწარმოთქმო ორგანოთა მიხედვით თანხმოვანთა რეგრესული კონტაქტური ასიმილაციის ნიმუშები:

სჯ→შჯ: შჯა, დაშჯა, შჯული, დაშჯერდების, დაშჯდები...

ხთ→პთ→სთ: განხთქდა→განპთქდა→განსთქდა.

რეგრესული კონტაქტური ასიმილაციური გამჟღავნების ნიმუშებია:

თგ→დგ: ვინამთვან→ვინამდვან, ქალაქითვან→ქალაქიდვან.

სგ→ზგ: მსგეფსი→მზგეფსი.

რეგრესული კონტაქტური ასიმილაციური დაყრუების შემთხვევებია:

გც→ქც: მიგცე→მიქცე.

ბს→ფს: ნბსით→ნფსით.

დთ→თთ: ბრძმეღთა→ბრძმეთთა.

ლს→ხს: აღსარება→ახსარება, საღსარი→სახსარი.

შდ→შთ: დაშდების→დაშთების, დაშთა, დაშთი... შდრ.: შე+და→შედა→შდა→შთა: შთაიდა, შთაგდო, შთაასხა.

დისიმილაცია. დისიმილაცია მეტწილად ნარნარა ბგერებთან დასტურდება. ამ მოვლენას ადგილი აქვს როგორც ქართულ (მაგალითად, ჭურჭერი→ჭურჭელი, წულილი→წურილი), ისე ნასესხებ სიტყვებში: მარგალიტი (←მარგარიტეს — ბერძნ.), მარტკლი (←მარტკროს — ბერძნ.).

ძველ ქართულში ერთი მხრივ არის -იერ სუფიქსიანი სახელები: ბედნიერი, მშვიერი, მუხიერი, ძლიერი, მეორე მხრივ, -იელ სუფიქსიანი: გემრიელი, წყურიელი, ჯორციელი; არის -არე-ზე დაბოლოებული: მდინარე, მქუხარე, მცონარე, ამასთანავე -ალე-ზე დაბოლოებული: მბრწყინვალე, მკურვალე; აგრეთვე: მთესვარი, მხატვარი, ამასთანავე მკურნალი, მწყურვალე; არის უ-ურ კონფიქსიანი: უბედური, უგუნური (←უგონური), ამასთანავე უ-ულ კონფიქსიანი: უფსკრული, ურწყული.

V-XI საუკუნეთა წერილობით ძეგლებში დასტურდება რეგრესული დისტანციური დისიმილაციური გამჟღავნების შემთხვევები: ებისტოლე→ეპისტოლე, ეპისკოპოსი→ეპისკოპოსი, კაპარჭი→კამარჭი. პროგრესული

კონტაქტური დისიმილაციური გამეღერების ნიმუშებია: *შეცდომა* → *შეცდომა*, *საცთური* → *საცდური*, *თფილისი* → *თბილისი*...

მეტათეზისი. მეტათეზისის შემთხვევებია:

ა) *ათრამეტი* → *ათურამეტი* (ახ. ქართ. *თრამეტი*).

ბ) *ქმარი* → *ქრმისა*, *ძმარი* → *ძრმისა*, *ჯმალი* → *ჯრგლები*, *დადგრო* → *მად* → *დარდგომად*. ასეთივეა: *ძლიერი* → *ძრიელი*, *უძლური* → *უძრული*, *ცალიერი* → *ცარიელი*...

გ) *თაყანისცემა* → *თაყუნისცემა* (ახ. ქართ. *თაყანისცემა*).

დ) *S*, პირის ნიშანი გადასმულია *O*, პირის ნიშნის შემდეგ ზმნებში: *შეჭაბთ* → *შეჭუბთ*, *აღჭმართე* → *აღჭუმართე*, *აღვმართე* → *აღვუმართე*.

ე) ახალი ქართულისათვის ჩვეულებრივია, რომ *რ*, *ლ*, *ნ*-ზე დაბოლოებულ კუმშვად ფუძეში გადაისვას ავ თემისნიშნთან ზმნათა *ვ*: *ვკლავ* – *კვლა*, *ჭნავ* – *ჭნა*, *შეკრავ* – *შეკრა*... ძველ ქართულში ამ ფორმებში გადასმა არ ხდება: *კლვა*, *ხნვა*, *შეკრვა*...

ძველ ქართულში მეტათეზისია სიტყვაში *სლვა* (← *სვლა*), სადაც *ს*-ა საწყისის ნიშნებია (*შდრ.*: *სრბა*), რჩება *ლვ*, რომელშიც *ვ* გადასმულია *ა*ვიან ზმნათა ანალოგიით.

ბგერის დაკარგვა. შეიძლება დაიკარგოს როგორც ხმოვანი, ისე თანხმოვანი:

ა) *ლ* იკარგება -*ილ* სუფიქსიანი სახელების ვითარებებში: *ადგილდი* // *ადგიდი*, *სიკუდილდი* // *სიკუდიდი*, *ტირილდი* // *ტირიდი*, *ქორწილდი* // *ქორწიდი*.

ბ) *ნ* იკარგება *ს*-ს გვერდით: *აქუნს* → *აქუს*, *მიხნს* // *მიხს*.

გ) *ა* იკარგება რიცხვითი სახელების თავიკიდურა პოზიციაში: *ათერთმეტი* → *თერთმეტი*, *ათორმეტი* → *თორმეტი*... ა-სთან ერთად იკარგება თ-ც: *ცხრამეტი*.

დ) იკარგება *ეო*, მაგრამ არა ერთდროულად: *ქყოდნი* → *ქოდნი* → *ქდნი* (ასიმ. *ქთნი*), *ეგოდნი* → *ეგოდნი* → *ეგდნი*.

ე) ქართულისთვის დამახასიათებელი არ არის სიტყვის ფუძეში, მით უფრო, თავიკიდურა პოზიციაში, ორი ერთნაირი თანხმოვნის თავმოყრა. ძველ ქართულში გამოწკარვით *თთუე*, *ჩჩვლი*, რომელთა გამარტივების შედეგად მიიღება: *თუე*, *ჩვლი*.

ვ) მოგვიანებით მ დაიკარგა რამდენიმე სახელში: *მფრინველი* → *ფრინველი*, *მბრწყინვალე* → *ბრწყინვალე*.

ბგერის განვითარება. V-XI საუკუნეთა წერილობით ძეგლებში ხშირია ვ ბგერის განვითარება. იგი შეიძლება განიხილოს:

ა) *ო*-ს შემდეგ და *-ებ* სუფიქსის წინ: *სათნოვება*, *სარწმუნოვება*, *იწროვება*, *უცხოვება*... *წყაროვები*...

ბ) ორ *ო*-ს შორის: *უღმრთოვო*, *უჯულოვო*, *უბადოვო*, *უგულისხმოვო*... *წყაროვო*...

გ) *უ*-ს შემდეგ: *ძუბ* → *ძუვი*, *ცრუბ* → *ცრუვი*...

დ) *უ*-ს შემდეგ და *ე*-ს წინ: *სიცრუეს*.

ვ-ს განვითარების ნიმუშია აგრეთვე *მღდელი* (← *მღადელი*) → *მღედელი*, *ნ*-ს განვითარებისა – *წმიდა* → *წმინდა*, *მ* განვითარდა რამდენიმე სახელში: *ტრედი* – *მტრედი*, *შუენიერი* – *მშენიერი*... ეს მოვლენები მოგვიანებით განხორციელდა.

ბგერათა შერწყმა. ბგერათა შერწყმის ნიმუშებია:

ა) რიცხვით სახელებში: *თს* → *ც*: *ათსამეტი* → *ცამეტი*; *თშ* → *ჩ*: *ათშედეტი* → *ჩედეტი*.

ბ) *შთ* → *ჩ*: *შთავიდა* → *ჩავიდა*.

გ) *ძს* → *ც*: *ძალმიძს* → *ძალმიც*, *თანამაძს* → *თანამაც*, *ზარამაძს* → *ზარამაც(ი)*.

დ) *აუ* → *ო*: *დედაუფალი* → *დედოფალი*. დასტურდება *დედუფალიც* (ა-ს დაკარგვის შედეგად). ამათგან სალიტერატურო ქართულში *დედოფალი* დამკვიდრდა.

სუბსტიტუცია. ძველ ქართულში უფრო ხშირია თანხმოვანთა შენაცვლება: *ვარსკულავი* // *მარსკულავი*, *კბოდე* // *კბოდე*, *მორჩი* // *ნორჩი*... იშვიათია ხმოვანთა შენაცვლება: *მარჯუენქ* // *მარჯუენქა*, *მარცხენქ* // *მარცხენქა*...

ლიტერატურა

ანტონ I (ზაგრატიონი), ქართული ღრამმატიკა (II რედ. – 1767), თბ., 1997.

გ. ახვლედიანი, ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლები, თბ., 1999.

ე. ზაბუნაშვილი, ანტონ I და ქართული გრამატიკის საკითხები, თბ., 1970.

- თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი, სონანტთა სისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში, თბ., 1965.
- ბ. გიგინეიშვილი, ზ. სარჯველაძე, [ვა], [უა], [ვე], [უე] და [ო] სეგმენტთა ურთიერთმიმართებისათვის ძველ ქართულში: მრავალთავი, III, თბ., 1973.
- ფ. ერთელიშვილი, უმარცვლო უ ძველ ქართულში: თსუ შრომები, 96 (ფილოლოგიურ მეცნიერებათა სერია), თბ., 1963.
- ი. იმნაიშვილი, ქართული ენის ისტორიული ქრესტომათია, ტ. I, ნაწ. II, თბ., 1982.
- ს. კაკაბაძე, ფ-ს მნიშვნელობა ძველ ქართულში: საისტორიო კრებ., IV, ტფ., 1929.
- ლ. კიკნაძე, ბერძნული განვითარების შემთხვევები ქართულში: თბილ. უნივ. შრომები, 24, 1942.
- გ. მაჭავარიანი, საერთოქართველური კონსონანტური სისტემა, თბ., 1965.
- მ. მიქაუტაძე, ქართული ენის ფონემატური სტრუქტურის საკითხები V-XI საუკუნეთა წერილობითი ძეგლების მიხედვით, ქუთაისი, 2005.
- მ. მიქაუტაძე, პალატალიზებულ დიფთონგთა საკითხი V-XI საუკუნეთა ქართული წერილობითი ძეგლების მიხედვით, ქუთაისი, 2005.
- ს. ჟღერტი, ქართული ლიტერატურული წარმოთქმის ძირითადი თავისებურებანი: რჩეული შრომები, ქართველურ ენათა ფონეტიკის საკითხები, თბ., 1965.
- გ. როგავა, ქართველურ ენათა ისტორიული ფონეტიკის საკითხები, თბ., 1962.
- ზ. სარჯველაძე, ყ და Է გრაფემათა და [ვ] და [ხ] ფონემათა ურთიერთმიმართებისათვის: „ორიონი, ა. შანიძეს“, თბ., 1967.
- ზ. სარჯველაძე, ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის შესავალი, თბ., 1984.
- ზ. სარჯველაძე, ძველი ქართული ენა, თბ., 1997.
- თ. უთურგაიძე, [ვ]-სა და [უ]-ს მიმართებისათვის ძველი ქართულის ფონემატურ სისტემაში: ფილოლოგიური ძიებანი, თბ., 1995.
- თ. უთურგაიძე, კვლავ წყვილბაგისმიერი და კბილბაგისმიერი ვ თანხმოვნების სტატუსისთვის ძველ ქართულში: იკვ, XXXIV, თბ., 2000.
- ა. შანიძე, ძველი ქართული ენის გრამატიკა, თბ., 1976.
- ა. შანიძე, ბერძნული ცვალები ენის ისტორიული განვითარების პროცესში და ორთოგრაფია: თსუ ძვ. ქართ. ენის კათ. შრ., 19, თბ., 1976.
- მ. ძიძიშვილი, ფონეტიკური პროცესები ძველ ქართულში, თბ., 1960.

თავი IV. მორფოლოგია

4.1. არსებითი სახელი

4.1.1. ბრუნვათა რაოდენობა, სახელები და ნიშნები

წერილობითი ძეგლების ანალიზის მიხედვით ჩანს, რომ ძველისძველად ქართული ენა უნდა ყოფილიყო ძირეული ანუ ისეთი, რომელსაც არ გააჩნდა აფიქსები და, მაშასადამე, არც გრამატიკული კატეგორიები. დროთა განმავლობაში უაფიქსო ენა აფიქსიანად იქცა. ქართული ენის ძირეულობის ნიმუში კარგადაა შემონახული სახელთა ბრუნებაში.

ძველ ქართულში ბრუნვათა რაოდენობა ყველა სახელისათვის ერთნაირი არ ყოფილა: საზოგადო სახელებს ცხრა ბრუნვა ჰქონდათ, საკუთარს კი — ექვსი (სამ ბრუნვაში არ დაერთვოდა ბრუნვის ნიშანი).

ძველი ქართულის ბრუნვები: წრფელობითი, სახელობითი, მოთხრობითი, მიცემითი, ნათესაობითი, მიმართულებითი, მოქმედებითი, ვითარებითი და წოდებითი. ამათგან მიცემითი, ნათესაობითი, მოქმედებითი და ვითარებითი ძველი ბრუნვებია.

ახალი ქართულისაგან განსხვავებული ბრუნვებია წრფელობითი და მიმართულებითი.

წრფელობითი ბრუნვა

ტერმინის საკითხი. ტერმინი „წრფელობითი“ არის შესატყვისი ბერძნული სიტყვისა „ორთე“, რაც ნიშნავს პირდაპირს, სწორს, მართალს, სუფთას. ამ ბრუნვაში სახელი ფუძის სახით იყო წარმოდგენილი: *სახლ, მღდელ...* წრფელობითი ბრუნვა გვხვდება უძველეს გრამატიკებში. იგი პირველად არის დასახელებული **ზ. შანშოვანის** გრამატიკაში „საწრფელოს“ სახელით. ტერმინი „წრფელობითი“ **ანტონ კათალიკოსმა** დაამკვიდრა. ორივე შემთხვევაში ამ სახელწოდებით აღნიშნულია ის, რასაც შემდეგ სახელობითი დაერქვა. ძველი გრამატიკოსები ტერმინ „წრფელობითს“ იყენებდნენ სახელობითის მნიშვნელობით.

წრფელობითი ბრუნვა იმ გაგებით, როგორც დღეს გვეხმის, პირველად გამოყო **ნიკო მარმა** და მას გაუფორმებელი ბრუნვა უწოდა

(*კაც, ძე, ასულ...*), რაც, **ი. იმნაიშვილის** აზრით, არ არის მართებული, რადგან სწორედ უნიშნობაა ამ ბრუნვის ნიშანი.

შემდგომში **ა. შანიძემ** სახელის ფუძეს, როგორც ცალკე ბრუნვის ფორმას, „*წრფელობითი*“ უწოდა და ბრუნვათა რიგში პირველ ადგილზე მოაქცია.

წრფელობითი ბრუნვის საკითხს ბევრი სპეციალისტი შეეხო. ამ მხრივ სამეცნიერო ლიტერატურაში სხვადასხვა თვალსაზრისი არსებობს: 1. წრფელობითი დამოუკიდებელი ბრუნვაა ძველ ქართულში (**ნ. მარი, ა. შანიძე, ი. იმნაიშვილი, კ. დანელია...**); 2. წრფელობითი გაუფორმებელი ფუძეა (**ვ. თოფურია, არნ. ჩიქობავა, გ. კლიმოვი, ზ. სარჯველაძე...**). **გ. დუეტერსმა** წრფელობითი საერთოდ გამოირიცხა ბრუნვათა რიგიდან; **ზ. სარჯველაძემ** წრფელობითი სახელობითის ვარიანტად მიიჩნია; ანალოგიურად ფიქრობს **თ. უთურგაიძეც**, რომელმაც წრფელობითს „არამარკირებული სახელდებითი ფორმა“ უწოდა.

ვ. თოფურიამ წრფელობითის საკითხს უძღვნა სპეციალური ნაშრომი „წრფელობითი ბრუნვისათვის ქართულში“. მისი აზრით, წრფელობითს, როგორც ბრუნვას, ახლავს თეორიული და პრაქტიკული ინტერესი. თეორიულად იგი სვამს საკითხს ბრუნვის ცნების შესახებ, პრაქტიკულად კი მოითხოვს გადაწყვეტას — არის თუ არა იგი ბრუნვა. **ვ. თოფურია** წრფელობითის გაუფორმებლობას ასე ხსნის: ქართული ენის განვითარების ისტორია გვიჩვენებს, რომ ბრუნვათა ჩამოყალიბებაში ქართულს განვლილი აქვს რამდენიმე საფეხური (კერძოდ, ხუთი). პირველი საფეხურისათვის დამახასიათებელი იყო გაუფორმებლობა, სახელი საერთოდ არ დაირთავდა ბრუნვის ნიშანს. სწორედ ამ დროის გადმონაშთია წრფელობითი, მაშასადამე, იგი უძველესი წარმოშობისაა.

წრფელობითის ფუნქციები. ძველ ქართულში წრფელობითს მრავალი ფუნქცია აქვს. იგი არის:

1. ქვემდებარის ბრუნვა: „*კაც ერთ მორბილად*“; „*და იყო მუნ სეფე წულ ერთ*“. განსაკუთრებით ხშირად არის წრფელობითი ბრუნვა ქვემდებარედ მაშინ, როცა არსებით სახელს მსაზღვრელად ახლავს რიცხვითი სახელი: „*ხუთ ქმარ ცვალებულ არს შენდა და შენ იტყვ არა მივს?*“ (**ი. იმნაიშვილი**).

2. შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილის ბრუნვა: „*იყო ჯორცითა თხელ, პასაკითა სრულ...*“ „*შენ კაც ხარ და გიყოფიეს თავი შენი ღმერთ*“.

3. პირდაპირი დამატების ბრუნვა: „*ვექნეთ აქა სამ ტალავარ*“; „*მე გარქუ შენ მეგობარ*“.

4. დროის გარემოების ბრუნვა: „*მოვიდა იგი ვანთიად*“.

5. ვითარების გარემოების ბრუნვა: „*მიუგო მკვეთრ*“; „*ვეოჯიკ ზე აღ-დგა მსწრაფლ*“.

6. რთული ზმნის სახელადი ნაწილის ბრუნვა: „*ღალადყო, ძალ-უც, ინა-ჯდვა...*“

7. კომპოზიტის პირველი ნაწილის ფორმა: „*სულ-მოკლე, ოთხ-ფერკი, ერთ-გული...*“

8. ერთპირიან ზმნათა III სერიის ფორმებში მიმღეობა წრფელობითში დგას: „*ყოფილ ვარ, ყოფილ ხარ, ყოფილ არს*“.

ი. იმნაიშვილის სპეციალურ გამოკვლევაში აღნიშნულია, რომ ზოგ ზმნასთან სახელები ფუძის სახითაა. ეს ზმნებია: „*ვალს, არს, უეის, ჰრქუპა, წოდება*“ (გარდაუვალის მნიშვნელობით). ასეთ ზმნებთან, მეცნიერის აზრით, საკუთარი სახელები წრფელობითშია: „*დავით ეწოდა*“.

ძველ წერილობით ძეგლებში ხშირია სახელობითისა და წრფელობითის მონაცვლეობა, კერძოდ, სახელობითი არის იქ, სადაც ნორმათა მიხედვით წრფელობითია მოსალოდნელი:

1. შედგენილი შემასმენლის სახელად ნაწილად: „*ესე ტაძარი არს*“; „*მართალი კაცი ხარ*“; „*ოდეს იგი მდიდარი იყო*“.

2. ერთი და იმავე ტექსტის სხვადასხვა ნუსხაში (რედაქცია) ასახულია წრფელობითისა და სახელობითის მონაცვლეობა: „*კაც ერთ იყო მდიდარ*“, შდრ.: „*კაცი ვინმე იყო მდიდარი*“.

3. ხშირად ერთსა და იმავე წინადადებაში ერთი და იმავე ფუნქციით არის წარმოდგენილი წრფელობითისა და სახელობითის ფორმები: „*ხოლო წმიდაა ეკლესია და ფუძენილი და დამტკიცებულ არს კლდეა ზედა შეუძრატა*“.

როგორც ჩანს, V-XI საუკუნეთა წერილობით ძეგლებში წრფელობითი და სახელობითი თავისუფლად ენაცვლებიან ერთმანეთს იმის გამო, რომ მათი ფუნქცია არსებითად ერთნაირია. **ზ. სარჯველაძეს** წრფელობითის ცალკე ბრუნვად გამოყოფა არ მიაჩნია მართებულად, რადგან, ჯერ ერთი, მას აღარ მოეპოვება რაიმე განსაკუთრებული ფუნქცია, განსხვავებული სახელობითის ფუნქციისაგან, მეორეც, ძველ ქართულ ტექსტებში წრფელობითი და სახელობითი თავისუფლად ენაცვლებიან ერთმანეთს ისე, რომ არ ირღვევა წინადადების წყობა და არც აზრი იცვლება. ამიტომ წრფელობითი და სახელობითი, **ზ. სარჯველაძის** აზრით, ძველი ქართულისათვის ერთი

ბრუნვის ვარიანტებია. წრფელობითის ფორმა ძველი ქართულის დონეზე სახელობითია, მაგრამ უნიშნო: კც, ზღუა და მისთანა ფორმები უნიშნო სახელობითია, ხოლო კც-ი, ზღუა-ა და მისთანანი — ნიშნისანი.

როგორც ი. იმნაიშვილი აღნიშნავს, ძველი ქართული ენა ამ ორი ბრუნვის ურთიერთობის იმ მდგომარეობას ასახავს, როცა სახელობითი კარგა ხანია ჩამოყალიბებულია, წრფელობითი კი თანდათან გადის ასპარეზიდან.

ამრიგად, წრფელობითი ბრუნვა უძველესი წარმოშობისაა, იმდროინდელია, როცა გრამატიკული კატეგორიები ჯერ კიდევ არ იყო ჩამოყალიბებული, მაგრამ მოგვიანებით, როცა სახელსა და ზმნას გაუჩნდა გრამატიკული კატეგორიები, წრფელობითი ფუძეს გაუტოლდა და მისი ფუნქციები თანდათან შეითავსა სახელობითმა. ეს პროცესი დაიწყო ძველი ქართული ენის ბოლო პერიოდში და დამთავრდა საშუალ საუკუნეებში.

სახელობითი ბრუნვა

ტერმინი „სახელობითი“ არის ბერძნული „*ნომინატივის*“, ლათინური „*ნომინატივის*“ და რუსული „*именительный*“-ს შესატყვისი. იგი ქართულ გრამატიკაში დაამკვიდრა პლატონ იოსელიანმა. სახელობითი ბრუნვის ნიშანია -ი. -ი წარმოშობილი უნდა იყოს „იგი“ განსაზღვრული ნაწევრისაგან: კც იგი → კც-იი → კც-ი.

ძველ ქართულში თანხმოვანფუძიან საზოგადო სახელებს სახელობითში -ი ნიშანი აქვთ (სახლი-ი), ხმოვანფუძიანებს — -ა (მამა-ა), რომელიც ი-ს დასუსტების შედეგადაა მიღებული, მისი ფონეტიკური ალომორფია.

მოთხრობითი ბრუნვა

მოთხრობითი ბრუნვა ანტონ კათალიკოსმა დაამკვიდრა ქართულ გრამატიკაში. მისი ნიშანი ძველ ქართულში არის -მან, განურჩევლად იმისა, თუ რით ბოლოვდება სახელი (სახლ-მან, მამა-მან). -მან ნიშნის გამარტივების შედეგად არის მიღებული დღევანდელი -მა (თანხმოვანფუძიანებთან) და -მ (ხმოვანფუძიანებთან). -მან წარმოშობით დამოუკიდებელი სიტყვაა, ნაცვალსახელია. ა. შანიძეს მან ნაცვალსახელში ნ მოთხრობითის უძველეს ნიშნად მიაჩნია.

არსებობს სხვა მოსაზრებაც: მან ნაცვალსახელში -ან დეტერმინანტი სუფიქსია (მ-ას, მ-ის). მან იმავე რიგის ფორმაა, რაც მ-ე(ნ), მ-ენ, ჩუ-ენ, თქუ-ენ, ვ-ინ (ასევე: მეგრ. მ-უნ, (ა)თ-ინ-ა...) ანუ იგი საწყისი ფორმაა პირის ნაცვალსახელისა, რომელიც ჩაენაცვლა ჩვენებით ნაცვალსახელს დაწარჩენ ბრუნვებში: იგი — მ-ან — მ-ას. -ან, -ინ, -ას,

-ის წარმოშობით დეტერმინანტი სუფიქსებია (არნ. ჩიქობავა, ზ. კიკვიძე, დ. მელიქიშვილი).

მიცემითი ბრუნვა

ტერმინი „მიცემითი“ არის ბერძნული „*დოტიკეს*“, ლათინური „*და-ტივესისა*“ და რუსული „*дательный*“-ს შესატყვისი. მისი ნიშანი ძველ ქართულშიც და ახალშიც არის -ს როგორც თანხმოვანფუძიან, ისე ხმოვანფუძიან სახელებთან. იგი გავრცობილი იყო ა ხმოვნით (სახლ-ს-ა, მამა-ს-ა).

ნათესაობითი ბრუნვა

ტერმინი „ნათესაობითი“ ბერძნული „*გენიკეს*“, ლათინური „*გენ-ტივესისა*“ და რუსული „*родительный*“-ს შესატყვისია. ძველ ქართულში ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი საზოგადო თანხმოვანფუძიან და ხმოვანფუძიან კვეცად სახელებთან არის -ის, ხოლო უკვეცელებთან — -ას, რასაც ემატება ა ხმოვანი (სახლ-ის-ა, მამ-ის-ა).

არნ. ჩიქობავას მიხედვით, მიცემითისა და ნათესაობითის ს ერთი და იგივე ოდენობაა. მისი თავდაპირველი ფუნქცია უნდა ყოფილიყო ნივთის კლასის გამოხატვა.

მიმართულებითი ბრუნვა

მიმართულებითი ცალკე ბრუნვად ა. შანიძემ გამოყო. მისი ნიშანია -ისა (თანხმოვანფუძიან და ხმოვანფუძიან კვეცად სახელებთან) და -ასა (უკვეცელ სახელებთან). ეს ბრუნვა ფორმით ემთხვევა გავრცობილ ნათესაობითს (კაც-ისა). მაგრამ საკუთარ სახელებში იგი განსხვავებული იყო მისგან ა-ს დართვით: მიაგლინა უფლისა, მაგრამ მიაგლინა დავითისა. მსგავსად ამისა, მიმართულებითი გვაქვს მესამე პირის ნაცვალსახელშიც: მიაგლინა მისა, მიაგლინა მათა...

ასეთი ფორმები მიმართულებას უჩვენებენ. სწორედ აქედან მომდინარეობს ამ ბრუნვის სახელწოდებაც. იგი შინაარსით მართლაც ყოველთვის მიმართულებას აღნიშნავს: „მივიდა სახიდ იოვანესა“.

მიმართულებითს ყველა მეცნიერი არ მიიჩნევს დამოუკიდებელ ბრუნვად. ზ. სარჯველაძე ძველ ქართულში გამოყოფს ნათესაობითისაგან ნაწარმოებ მეორეულ ბრუნვებს. ესენია: 1. დანიშნულებითი, რომლის ნიშანია -ის-ა/-ის-ად (კაც-ის-ა/კაც-ის-ად — აღამიანისთვის) და 2. მიმართულებითი, რომლის ნიშანია -ის-ა (მივიდა... მეფის-ა, ძმ-ის-ა, დავით-ის-ა...).

მიმართულებითი ბრუნვა აქვს მხოლოდ ადამიანის (აგრეთვე ღმერთის, ანგელოზის) აღმნიშვნელ სახელებს.

მოქმედებითი ბრუნვა

ტერმინი „მოქმედებითი“ მომდინარეობს ლათინურიდან („ინსტრუქტორული“). მისი ნიშანი ძველ ქართულში თანხმოვანფუძიან და ხმოვანფუძიან კვეცად სახელებთან იყო -ით, უკვეცელ სახელებთან კი -ათ, რასაც ემატებოდა ა ხმოვანი, მხოლოდ საზოგადო არსებით სახელებთან (სახლ-ით-ა, წყარო-ათ-ა). ამ ბრუნვის ნიშნის თანხმოვნითი ნაწილიც (თ) ნივთის კლასის ნიშანი უნდა ყოფილიყო თავდაპირველად.

ვითარებითი ბრუნვა

ტერმინი „ვითარებითი“ დაამკვიდრა ა. შანიძემ V-XI საუკუნეთა წერილობითი ძეგლების მიხედვით მისი ნიშნებია -ად, -დ და -ა. -ად არის თანხმოვანფუძიანებთან, -დ — ხმოვანფუძიანებთან, -ა კი — სადღებელა, საქებელა ტიპისა და -ეთ სუფიქსიან სახელებთან: ვოჯოხეთა, სამერძეთა... -ა მიაჩნიათ -ად ნიშნის ნაშთად (-ად→ა). ახალი ქართულისაგან განსხვავებით -დ ნიშანი ძველ ქართულში დასტურდება ზოგიერთ თანხმოვანფუძიან სახელთანაც, კერძოდ, -ილ სუფიქსიან სახელებთან, სადაც ლ შეიძლება დაიკარგოს: ქორწილდ/ქორწიდ, ტირილდ/ტირიდ, ადგილდ/ადგიდ, სიკუდილდ/სიკუდიდ, ხადილდ/ხადილდ/ხადიდ (ხადილი — მოხმობა, მოწვევა), სიმშლდ/სიმშიდ (სიმშილი→შიმშილი), სიცილდ/სიციდ, ყოფილდ/ყოფიდ, ყვრილდ/ყვრიდ, წყურილდ/წყურიდ. ეს ფორმები იმ პერიოდის გადმონაშთი უნდა იყოს, როცა -დ და -ად ერთნაირად დაერთვოდა ყველა სახელს (ლ. ბარამიძე).

ძველ წერილობით ძეგლებში დასტურდება რამდენიმე ფორმა: სახლად, სახლდ, სახედ, სახიდ, ლუაწიდ...

სახლდ/სახედ/სახიდ იგივეა, რაც „სახლი“ ვითარებითში, ოღონდ გამოიყენება მიმართულების აღსანიშნავად. „სახლ“ ფუძე ერთმარცვლიანია. ა. შანიძის აზრით, მისი ძველისძველი ფორმა იყო „სახელ“, რომელიც შეიკუმშა და „სახლ“ გახდა. „სახელ“ ფორმა „სახლის“ მნიშვნელობით დადასტურებულია ძველი ქართულის ტექსტებში: „დაქკვდრნეს სახელსა უფლისასა“. სახელ→სახლ ცვლილების მიზეზი უნდა იყოს ომონიმიის თავიდან აცილება, რადგან „სახელ“ ფუძე სხვა მნიშვნელობითაც იყო ენაში. თავდაპირველად „სახელ“ (ИМЯ) იყო „ზახელ“, რომელიც შეიცვალა და

„სახელი“ გახდა. ძველი „სახელ“ (ДОМ) ფუძე ვითარებითში იყო სახელდ/სახლად, რომელთაგანაც სახელდ ლ-ს ამოღების გზით სახედ ფორმად იქცა და მხოლოდ მიმართულების აღსანიშნავად გამოიყენებოდა: „წარვიდა სახედ თჳსა“ (წავიდა თავის სახლში). შემდგომში სახედ -ილ სუფიქსიანი სახელების გავლენით სახიდ ფორმად გადაკეთდა. ასე გაჩნდა პარალელური სახედ/სახიდ ფორმები მიმართულების აღსანიშნავად, ჩვეულებრივი ვითარებითის მნიშვნელობით კი „სახლად“ დარჩა (ა. შანიძე).

ლუაწიდ ფორმის ამოსავალი ვითარებითში იქნებოდა ლუაწლად, მაგრამ -ილ სუფიქსიანი სახელების ანალოგიით აქაც მოხდა ცვლილება.

წოდებითი ბრუნვა

ეს ბრუნვა პირველად დასახელებულია ზ. შანშოვანის გრამატიკაში და ჰქვია „საწოდებო“, რაც შემდგომ ანტონ კათალიკოსმა შეცვალა „წოდებითი“. წოდებითი ბრუნვის ნიშანია -ო, განურჩევლად იმისა, თუ რით ბოლოვდება სახელი. -ფ სუფიქსი მოგვიანებით, X საუკუნეში გაჩნდა. -ო შორისდებულური მ ბგერისაგან უნდა იყოს მიღებული.

რამდენიმე საზოგადო არსებითი სახელი წოდებითში არ დაირთავს ნიშანს. მაგალითად: ხუცეს, მოძღუარ, მაცხოვარ, ეპისკოპოს, მეფე (აგრეთვე ზედსართავი სახელი სახიერ). თუ მათ განსაზღვრება ახლავს, მაშინ -ო-ც დაერთვის: მაცხოვარო ჩუენო, მოძღუარო კეთილო, ხუცესო კადნიერო.

4.1.2. ა საერცობი

V-XI საუკუნეთა ქართული წერილობითი ძეგლების მიხედვით საზოგადო არსებით სახელს სამ ბრუნვაში: მიცემითში, ნათესაობითსა და მოქმედებითში დაერთვოდა ა ხმოვანი, რომელსაც ა. შანიძემ უწოდა მავრცობი ანუ საერცობი, ნ. მარმა კი — ემფატიკური ხმოვანი. ახალი ქართულისაგან განსხვავებით ის არ დაერთვოდა ვითარებით ბრუნვას და ჰქონდა უფრო სისტემური ხასიათი. ა საერცობი ძველ ქართულში დასტურდება მრავლობით რიცხვშიც, კერძოდ, თანინ მრავლობითსა და ებიანის აღნიშნულ სამ ბრუნვაში (მიცემითში, ნათესაობითსა და მოქმედებითში). ქ. ძოწენიძის აზრით, ა საერცობი არ დაერთვოდა საზოგადო სახელს იმ შემთხვევაში, როცა იგი იყო: ა) კომპოზიტის ნაწილი; ბ) შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილი;

გ) ზმნიზედად გამოყენებული. როგორც **ზ. სარჯველაძე** აღნიშნავს, მიცემითის გაუვრცობელი ფორმა მიუთითებს მოქმედების მიმართულებას (წარვიდა იგი ქალაქს), ხოლო გავრცობილი – მოქმედების ადგილს (იყო იგი ქალაქსა). სახელი მოქმედებითში გაუვრცობელია, თუ იგი გამოსვლითობას გამოხატავს (გამოვიდა იგი სახლით).

ი. იმნაიშვილი გაუვრცობელ ბრუნვას მარტივს უწოდებს და დაწვრილებით განიხილავს იმ შემთხვევებს, როცა საზოგადო არსებითი სახელი არ დაირთავს ა-ს, კერძოდ:

მიცემითი ბრუნვა გაუვრცობელია, როცა გამოყენებულია:

1. რთული ზმნების შემადგენელ სახელად ნაწილად: *თაქ-დება, გულს-დვინება, ჯუარს-ცუმა, სახელს-დება, ხელთ-გდება, თულთ-ღება...*
2. ადგილის გარემოებად: *ახლოს, შორს, ახლოს, ლაგრას, ქუჩისკენს, ჯოჯოხეთს, ზეცას...* „იყოფოდა კლესიას მრავალ-გამ“...
3. დროის გარემოებად: *დღეს, შუაღამეს, მეცს, წუთ-წუთ, ცისკარს...* „ოდესმე იყოს ქე მწუხრი ანუ შუგა-ღამეს ანუ ქათმის ყვილს“...

ნათესაობითი ბრუნვა გაუვრცობელია, როცა გამოყენებულია:

1. კომპოზიტებში: ა) *ხელისუფალი, დის-წული, ერის-თავი, ზღუდ-კიდე, მდოგვან-მარცხალი, მუკლის-თავი, რუას-თავი, უფლის-ცხე, შკლის-შკლი, ცის-კარი, ძის-ცოლი...*

ბ) *გვომას-მოყუარე, შფოთის-მოყუარე, მარხვან-მოყუარე, სტუმრის-მოყუარე, მშვიდობის-მოყუარე, ვენაქის-მოქმედი, კეთილის-მოქმედი...*

გ) აგრეთვე ფერების აღმნიშვნელ კომპოზიტებში: *ზღუდ-ფერი, კუა-მლის-ფერი, სძის-ფერი, ცეცხლის-ფერი...*

დ) ფუძეგაორკეცებულ კომპოზიტებში: *გარის-გარე, ზღუდის-ზღუდე, შიგნის-შიგანი, ჯიღის-ჯიდი, კლიტის-კლიტი, ერისთავთ-ერისთავი...*

2. თანთან მრავლობითში: *დედათ-დეა კონი, ნათ-სადგური, მამათ-მთავარი, მენავეთ-მოდღუარი, მეღვანეთ-უხუცესი...*

3. ზომა-წონის გამოხატველი სიტყვები წარმოდგენილია მარტივნიშ-ნიანი ნათესაობითი ბრუნვის ფორმით: *ერგასის წლის, ოცდაათ-ვერცხლის, ათორმეტ-დრამის, დიდძალის სასყდლის, სამის ოდნე ჯამის (სამი საათის შემდეგ), ორი დღის საგალის, საზომით ერთის ლერწმის.*

4. გაუვრცობელი ნათესაობითი გამოყენებოდა გარკვეულ შემთხვევაში ინფინიტივის გადმოსაცემად, კერძოდ, სურვილის, ნების, ნდომის, წადილის, შეძლების გამოხატველ ზმნებთან. მაგალითად: *„ვინდეს სესხების“; „მინდეს სწავლის“.*

მოქმედებითი ბრუნვა გაუვრცობელია, როცა:

1. გადმოსცემს ვითარების გარემოებას: *„სიხარულით წარვიდა იგი“; „სივლტოლით წარემართა“; „გამოუღო ჭირით“; „დადგა მას შინა მარხვით, ლოცვით“...*

2. გამოხატავს გამოსვლითობას: *ქალაქით, სოფლით, დაბით...*

3. მიუთითებს მიმართულებას: *აღმოსავლეთით...*

4. არის -ურთ თანდებულიანი: *შვილითურთ, მოწაფითურთ...*

5. კომპოზიტის შემადგენელი ნაწილია: *ველით-წერილი, ველით-ქმნული, ველით-უქმნელი, კირით-ხურო, ქვით-ხურო.*

ა საგრცობი მომდინარეობს „ამას“ განსაზღვრული ნაწევრისაგან, არის მისი ნაშთი. არსებობდა ასეთი ფორმები: *კაცს ამას. დროთა ვითარებაში ამას შეიკვცა, დარჩა ა, რომელიც მიეკვდლა ბრუნვის ნიშანს (ა. შანიძე, ი. იმნაიშვილი). შემდეგ ამას ხელახლა დაერთო სახელს, რადგანაც წარმოდგენაში დაიკარგა წინათ მომხდარი ცვლილება.*

ნ. მარი ა-ს ჩვენებითი ჰა ნაწილაკისაგან მიღებულად თვლიდა. იგი გაგრცობილ ბრუნვად მიიჩნევდა ვითარებითსაც. მაგალითად აღებული ჰქონდა საკუთარი სახელი *იონა – იონადა*. მას მიცემითი ბრუნვა არ მიაჩნდა გაგრცობილად. მისი აზრით, *სა* მთლიანად ბრუნვის ნიშანი იყო. ეს შეხედულება არ არის გასაზიარებელი.

სქემა

არსებითი სახელის ბრუნვა			
თანხმოვანფუძიანი		ხმოვანფუძიანი	
წრფ.	–	კვეცადი	უკვეცადი
სახ.	-ი	-ე	-ე
მოთხ.	-მან	-მან	-მან
მიც.	-ს -ს-ა	-ს -ს-ა	-ს -ს-ა
ნათ.	-ის -ის-ა	-ის -ის-ა	-მს -მს-ა
მიმართ.	-ისა	-ისა	-მსა
მოქმ.	-ით -ით-ა	-ით -ით-ა	-მით -მით-ა
ვით.	-ად, -დ, -ა	-დ,	-დ,
წოდ.	-ო, 0	-ო, 0	-ო, 0

4.1.3. მრავლობითი რიცხვის გამოხატვა

რიცხვი სახელისა და ზმნის საზიარო კატეგორიაა. იგი შეიძლება იყოს მხოლოდობითი და მრავლობითი.

მაწარმოებელი ელემენტის მიხედვით მრავლობითი რიცხვი ორგვარია: ერთი, რომელსაც აწარმოებს -ნ და -თ სუფიქსები (ნართანინი) და რომელიც მრავლობითის წარმოების ძირითადი, გაბატონებული სახე იყო ძველ ქართულში, მეორე ისეთი, რომელიც ნაწარმოებია -ებ სუფიქსით (ებიანი) და ნაკლებ გავრცელებული იყო X საუკუნემდე, მაგრამ გაბატონებულია დღეს.

ა. შანიძის აზრით, ნართანინი მრავლობითი წარმოშობით ორობითია, რომელმაც დაკარგა თავისი პირვანდელი მნიშვნელობა, მრავლობითად იქცა და თანდათან მოიპოვა უპირატესობა ებიანთან შედარებით.

ნართანინ მრავლობითს ძველ ქართულში ჰქონდა: სახელობითი, მოთხრობითი, მიცემითი, ნათესაობითი და წოდებითი ბრუნვები, იშვიათად – მოქმედებითი და ვითარებითი (თანდებულებით). სახელობითსა და წოდებითში მრავლობითის ნიშანი იყო -ნ, დანარჩენ ბრუნვებში კი – -თ სუფიქსი, რომელიც გავრცობილი იყო ა ხმოვნით (-თ-ა). -თ უფრო ძველი უნდა იყოს, ვიდრე -ნ. იგი ერთსა და იმავე დროს ბრუნვის ნიშანიც არის და რიცხვისაც. მისი ორფუნქციანობა გვიანდელი მოვლენაა. უძველეს ქართულში -თ მხოლოდ რიცხვის აღმნიშვნელი უნდა ყოფილიყო, შემდგომში დაეკისრა მას ბრუნვის ნიშნის როლიც (**არნ. ჩიქობავა, ნ. მარი, კ. დონდუა, ლ. ბარამიძე...**).

ამრიგად, ნართანინ მრავლობითში სახელი წარმოდგენილი იყო ორი ფორმით: ერთი ფორმა იყო სახელობითისა და წოდებითისთვის, მეორე – დანარჩენ ბრუნვათათვის. თანინი მოთხრობითის, მიცემითისა და ნათესაობითის გარჩევა შესაძლებელია ჩანაცვლების ხერხით: უნდა ჩავანაცვლოთ -ებ სუფიქსიანი ფორმა: *თქუეს კაცთა (კაცებთა)* – მოთხრობითი; *პრქუა მან კაცთა (კაცება)* – მიცემითი; *ორთა უფალთა (უფლებთა) მონება* – ნათესაობითი. ამ მეთოდით რთულია მოქმედებითისა და ვითარებითის გარჩევა. მაგალითად: „*უკუანამსჯელთაგან ვიდრე პირველთამდე*“. „*უკუანამსჯელთაგან*“ შეიძლება იყოს ნათესაობითიცა და მოქმედებითიც, რადგან -გან თანდებული ორივე ბრუნვას დაერთვის. ამ დროს უნდა მივმართოთ პარალელურ ტექსტს. **ლ. ბარამიძის** აზრით, „*პირველთამდე*“ ვითარებითია.

ნართანინ მრავლობითს ძველ ქართულში არ ჰქონდა ყველა ბრუნვა, სამ ბრუნვაში სახელი ერთი ფორმით (-თ სუფიქსით) იყო წარმოდგენილი. უთუოდ ამ ნაკლის შესავსებად VII-VIII საუკუნეებიდან გამოჩნდა ებიანი მრავლობითი. -ებ სუფიქსმა პირველად წრფელობით ბრუნვაში იჩინა თავი: *დედებ, დებ, ქალაქებ, ძეებ, მამებ, სოფლებ* და სხვა. X-XI საუკუნეებიდან იგი სხვა ბრუნვებშიც გავრცელდა.

ებიანი მრავლობითი არსებითად განსხვავდება ნართანინისაგან. მას აქვს ყველა ბრუნვა, -ებ სუფიქსი გამოხატავს მხოლოდ რიცხვს, ბრუნვა კი სხვა ფორმანტით აღინიშნება. ებიან მრავლობითში უფრო ნათელი წარმოებაა. ამან შეუწყო ხელი მის გავრცელებას. ებიანი მრავლობითის გაბატონება განაპირობა იმანაც, რომ იგი უფრო შეფერვბოდა ქართული ენის აგლუტინაციურ ბუნებას.

გერმანელი მეცნიერის **ფრანც ცორელის** აზრით, ებიანი მრავლობითი ძველ ქართულში იშვიათი უნდა ყოფილიყო, რაც **ი. იმნაიშვილს** არ მიაჩნია მართებულად. -ებ სუფიქსი ძველად გამოიყენებოდა გარკვეულ შემთხვევებში, კერძოდ, მაშინ, როცა წრფელობითი, მოქმედებითი და ვითარებითი ბრუნვები იყო საჭირო, მათს მრავლობითობას -ებ გამოხატავდა, იგი იყო ერთადერთი საშუალება.

ამ ორგვარ მრავლობითს შორის ძველ ქართულში იყო არა მხოლოდ მორფოლოგიური, არამედ სინტაქსური განსხვავებაც. თანინი მრავლობითის უპირატესობა ის არის, რომ აქ ხდება სახელთა შეთანხმება რიცხვში. მაგალითად: *წერილთა გარსკვლავთა*. ებიანი მრავლობითი ამ უნარს მოკლებულია: *წერილი გარსკვლავები*.

VIII საუკუნიდან დაწყებული ბრძოლა ორგვარ მრავლობითს შორის საბოლოოდ ებიანი მრავლობითის გამარჯვებით დასრულდა, თუმცა ამ ჭიდილს უკვალოდ არ ჩაუვლია. X საუკუნიდან წერილობით ძეგლებში გამოვლინდება ორმაგი მრავლობითის ფორმები: *სოფლებნი, სოფლებთა, ნაპრალებნი, კეცებნი, კეცებთა...* უკანასკნელ ორ მაგალითში **მ. კახიძე** და **თ. ცქიტიშვილი** სამმაგი მრავლობითის ფორმებს ხედავენ, მაგრამ **ი. იმნაიშვილი** მიუთითა, რომ -ებ სუფიქსის წინა ნ ფუძისეულია.

ორმაგი მრავლობითის ფორმები დასტურდება XI-XIII საუკუნეთა ძეგლებში: „*ყოველნი გარეშო სოფლებნი*“, „*ნაყოფენი ერისანი*“, „*ბზეკა და თივებნი არიან კარაულთა ჩუენთათჳს*“.

სალიტერატურო ქართულში ორმაგი მრავლობითის ფორმები ვერ დამკვიდრდა, თუმცა გვხვდება თანამედროვე დიალექტებსა (დანები, ძმანები, ბიძანები...) და ზეპირ მეტყველებაშიც (საკითხებთა, რომლებთაც...).

4.1.4. საზოგადო არსებით სახელთა ბრუნება

თანხმოვანფუძიანი სახელები

თანხმოვანფუძიანი სახელები იყოფა ორ ჯგუფად: უკუმშველი და კუმშვადი. უკუმშველია სახელი, რომლის ფუძე ბრუნებისას უცვლელია, ხოლო კუმშვადია სახელი, რომლის ფუძის შიგნითა ხმოვანი იკარგება ბრუნებისას.

უკუმშველი სახელები

	მხ. რ.		მრ. რ.
წრფ.	ასულ	—	ასულ-ებ
სახ.	ასულ-ი	ასულ-ნი	ასულ-ები
მოთხ.	ასულ-მან	ასულ-თა	ასულ-ებ-მან
მიც.	ასულ-სა	"	ასულ-ებ-სა
ნათ.	ასულ-ისა	"	ასულ-ებ-ისა
მიმართ.	ასულ-ისა	—	ასულ-ებ-ისა
მოქმ.	ასულ-ითა	—	ასულ-ებ-ითა
ვით.	ასულ-ად	—	ასულ-ებ-ად
წოდ.	ასულ-ო	ასულ-ნო	ასულ-ებ-ო

ასევე იბრუნვის: კაცი, ქალი, შვილი, თავი, გული, მუბლი, ქარი, ტრედი, თითი, პირი, ვე(რ)ცხლი, ცეცხლი, მწერი, მტერი, მტუერი, მღდელი, ნიორი, საფუძველი, ძუალი, ჯუარი, ჰამბავი და სხვა.

კუმშვადი სახელები

კუმშვას იწვევს ხმოვანით დაწყებული აფიქსის დართვა. იგი ხდება მხოლოდითი რიცხვის ნათესაობითში, მიმართულებითში, მოქმედებითსა და

ვითარებით ბრუნებში, აგრეთვე მთელს ებიან მრავლობითში. ძირითადად იკარგება ა, ე, ო ხმოვნები, თუმცა ძველ ქართულში ფუძეში შეიძლება ამოვარდეს უ და ი ხმოვნებიც.

კუმშვის თვალსაზრისით მნიშვნელობა აქვს სახელის აგებულებას. ძირითადად იკუმშება:

1. -ალ, -ელ, -ოლ, -არ, -ერ, -ორ, -ამ, -ემ, -ომ, -ან, -ენ, -ონ მარცვლებზე დაბოლოებული სახელები, აგრეთვე ზოგიერთი სხვა სახელიც: კაკაბი, ხოხობი, ნივოზი, ბეჭედი...

2. ორ- და მეტმარცვლიანი სახელები, ერთმარცვლიანები კი — ნაკლებად. თუ ერთმარცვლიანი სიტყვა ცალი თანხმოვანით იწყება, არ იკუმშება. მაგალითად, ჭირი — ჭირისა, მაგრამ, თუ ერთმარცვლიანი ფუძის დასაწყისში თანხმოვანთკომპლექსია, იგი შეიძლება შეიკუმშოს. მაგალითად, წყალი — წყლისა (მდრ., მწერი — მწერისა).

3. ასევე იკუმშება კომპოზიტის შემადგენლობაში შესული ერთმარცვლიანი სახელიც: დედაბერი — დედაბრისა, ცისკარი — ცისკრისა, ერისთავი — ერისთავისა...

საერთოდ, კუმშვას მასწავლებს ხსნიან. ვარაუდობენ, რომ ხმოვანი აფიქსის დართვა მასწავლის გადანაცვლებას იწვევს, ხოლო უმასწავლოდ დარჩენილი ხმოვანი იკარგება. ძველ ქართულში კუმშვის თვალსაზრისით ჭრელი ვითარებაა. როგორც ჩანს, ამ ეტაპზე მასწავლი ისეთი ძლიერი არ იყო, როგორიც უძველეს ქართულში. შესაძლებელია, სიჭრელე დიალექტებსაც უკავშირდებოდეს: დასავლურ კილოებში მეტწილად უკუმშველი ფორმებია, აღმოსავლურში კი — შეკუმშული.

ფუძეში იკარგება ა ხმოვანი:

	მხ. რ.		მრ. რ.
წრფ.	ისარ	—	ისრ-ებ
სახ.	ისარ-ი	ისარ-ნი	ისრ-ები
მოთხ.	ისარ-მან	ისარ-თა	ისრ-ებ-მან
მიც.	ისარ-სა	"	ისრ-ებ-სა
ნათ.	ისარ-ისა	"	ისრ-ებ-ისა
მოქმ.	ისარ-ითა	—	ისრ-ებ-ითა
ვით.	ისარ-ად	—	ისრ-ებ-ად
წოდ.	ისარ-ო	ისარ-ნო	ისრ-ებ-ო

ასევე იბრუნვის: ზამთარი, ზეწარი, ლამპარი, სძალი, მაცხოვარი, მსტოვარი, მოძღუარი, მყუარი (ბაყაყი), დედალი, მამალი, ლელწამი, (მ)ტევანი, მოყუასი, ვეშაპი, მეძაგი, მწხრეკალი (მწერალი), ძალი, წელიწადი, ქმარი, ტად(ზ)არი...

იკარგება ე ხმოვანი:

მს. რ.	მრ. რ.
წრფ.	მგელ — მგლებ
სახ.	მგელ-ი მგელ-ნი მგლებ-ი
მოთხ.	მგელ-მან მგელ-თა მგლებ-მან
მიც.	მგელ-სა " მგლებ-სა
ნათ.	მგელ-ისა " მგლებ-ისა
მოქმ.	მგელ-ითა — მგლებ-ითა
ვით.	მგელ-ად — მგლებ-ად
წოდ.	მგელ-ო მგელ-ნო მგლებ-ო

ასევე იბრუნვის: კედელი, სანთელი, მუცელი, სარეცელი, სოფელი, ყურძენი, ძღუენი, ურეზი, ბეჭედი, მკრდი, სთუელი, ფერე, მეყი, ღრუ ბელი და სხვა.

იკარგება ო ხმოვანი:

ა) მთლიანად იკარგება ო, თუ ერთმანეთის მიმყოლ მარცვლებში არის ო:

მს. რ.	მრ. რ.
წრფ.	გოდოლ — გოდლებ
სახ.	გოდოლ-ი გოდოლ-ნი გოდლებ-ი
მოთხ.	გოდოლ-მან გოდოლ-თა გოდლებ-მან
მიც.	გოდოლ-სა " გოდლებ-სა
ნათ.	გოდოლ-ისა " გოდლებ-ისა
მოქმ.	გოდოლ-ითა — გოდლებ-ითა
ვით.	გოდოლ-ად — გოდლებ-ად
წოდ.	გოდოლ-ო გოდოლ-ნო გოდლებ-ო

ასევე იბრუნვის: გოდორი, კოტორი (ნატეხი, ნამცეცი), კოწოლი (თმა), მკოდოვი (ღარიბი), ფოთოლი, ჯოჯობი, ჰოროლი (შუბი, ლახვარი) და სხვა.

ბ) ო სუსტდება და ტოვებს კვალს უმარცვლო უ-ს სახით:

მს. რ.	მრ. რ.
წრფ.	მინდორ — მინდურ-ებ
სახ.	მინდორ-ი მინდორ-ნი მინდურ-ებ-ი
მოთხ.	მინდორ-მან მინდორ-თა მინდურ-ებ-მან
მიც.	მინდორ-სა " მინდურ-ებ-სა
ნათ.	მინდურ-ისა " მინდურ-ებ-ისა
მოქმ.	მინდურ-ითა — მინდურ-ებ-ითა
ვით.	მინდურ-ად — მინდურ-ებ-ად
წოდ.	მინდორ-ო მინდორ-ნო მინდურ-ებ-ო

ასევე იბრუნვის: მონაზონ, ნიგოზ და სხვა.

ხმოვანფუძიანი სახელები

ხმოვანფუძიანი სახელები იყოფა სამ ჯგუფად: უკვეცელი, კვეცადი და კუმშვად-კვეცადი. უკვეცელი სახელი, რომლის ფუძეც უცვლელია ბრუნებისას, ხოლო კვეცადია სახელი, რომლის ბრუნების დროს იკარგება ფუძის ბოლო ხმოვანი. ისეთ სახელებს, რომელთა ბრუნებისას ფუძეში ერთდროულად კუმშვაც ხდება და კვეცაც, კუმშვად-კვეცადი ჰქვია.

უკვეცელი სახელები

ძველ ქართულშიც ძირითადად უკვეცელია ო-სა და უ-ზე დაბოლოებული სახელები.

ა) ო-ზე დაბოლოებული სახელები: ო ხმოვანფუძიან სახელთა რაოდენობა ძველ ქართულში მცირეა.

	მს. რ.	მრ. რ.
წრფ.	ეზო	— ეზო-ებ
სახ.	ეზო-მ	ეზო-ნი ეზო-ები
მოთხ.	ეზო-მან	ეზო-თ-ა ეზო-ებ-მან
მიც.	ეზო-ს-ა	„ ეზო-ებ-ს-ა
ნათ.	ეზო-მს-ა	„ ეზო-ებ-მს-ა
მოქმ.	ეზო-მთ-ა	— ეზო-ებ-ით-ა
ვით.	ეზო-დ	— ეზო-ებ-ად
წოდ.	ეზო-ო	ეზო-ნი-ო ეზო-ებ-ო

ასევე იბრუნვის: წყარო, აბანო, ბაბილო (ხეზე აშვებული ვაზი; ვაზის ფოთოლი), გრჭო (წვრილი ჯოხი), დრო, ჟრდო, თქო, კინამო (დარიჩინი), კურო, მდელი, ოქრო, რტო, ტილო, კალო, ხურო, ჭო, სასო, სამყარო, უდაბნო, სიჩო, სიტფო და სხვა.

ამ სახელთა მსოლობითი რიცხვის წოდებით ბრუნვასა და ებიანი მრავლობითის ფორმებში შეიძლება გაჩნდეს ე: წყაროვო, წყაროვებო...

ო-ზე დაბოლოებულ სახელთაგან გამონაკლისია ღვინო, რომელიც იკვეცება: ღვინისა, ღვინთა. ამ ფორმათა ამოსავლად მიჩნიათ ღვინო, რომლის სახელობითი ბრუნვა იქნებოდა ღვინ-ი და რომელიც არ შემონახულა.

ბ) **უ-ზე დაბოლოებული სახელები:** უ ძველ ქართულში ორგვარი: მარცვლიანი და უმარცვლო. უკვეცელია მარცვლიანი უ-ზე (უ ხმოვანზე) დაბოლოებული სახელები. ასეთი სახელები ქართულში იშვიათია და მეტწილად ერთმარცვლიანი.

	მს. რ.	მრ. რ.
წრფ.	ბუ	— ბუ-ებ
სახ.	ბუ-მ	ბუ-ნი ბუ-ები
მოთხ.	ბუ-მან	ბუ-თ-ა ბუ-ებ-მან
მიც.	ბუ-ს-ა	„ ბუ-ებ-ს-ა
ნათ.	ბუ-მს-ა	„ ბუ-ებ-მს-ა
მოქმ.	ბუ-მთ-ა	— ბუ-ებ-ით-ა
ვით.	ბუ-დ	— ბუ-ებ-ად
წოდ.	ბუ-ო	ბუ-ნი-ო ბუ-ებ-ო

ასევე იბრუნვის: კუ, ძუ, რუ, ძუძუ, რიჟურაჟუ...

უ-ზე დაბოლოებულ ერთმარცვლიან სახელებში მსოლობითი რიცხვის სახელობითში, ნათესაობითსა და წოდებით ბრუნვებში, აგრეთვე ებიან მრავლობითში უ-ს შემდეგ შეიძლება გაჩნდეს ე: კუე, ძუე, რუე, ბუე, ძუეები, ბუესთს, ძუესა და სხვა. ასეთ შემთხვევაში ეს სახელები თანხმოვანფუძიანთა ჯგუფში გადადის და იბრუნვის მათს მსგავსად.

ო-სა უ-ზე დაბოლოებულ სახელთა გარდა ძველ ქართულში უკვეცელია აგრეთვე: 1) ა-ზე დაბოლოებული ზოგიერთი საზოგადო არსებითი სახელი: ეკლესია, გეჭნია, აფსიდა, ბაია, მანანა, ანტლია (წყლის ამოსაღები), პაპა (რომის პაპის მნიშვნელობით), ჰურია... მაგალითად: „მამულებელი ამის ეკლესიასა“ (ბოლნისის სიონის წარწერა). უკვეცელია, აგრეთვე, ზოგიერთი გეოგრაფიული სახელიც: ანტიოქია, ალექსანდრია... აღნიშნული სახელები უკვეცელია ადრინდელ ძეგლებში, მაგრამ უმრავლესობა (ბაია, მანანა, ეკლესია...) ძველი ქართულის მოგვიანო პერიოდში იკვეცება.

თანამედროვე ქართულისაგან განსხვავებით ძველ ქართულში უკვეცელია დროშა და სტაფრა (ნასესხები სახელები), რომლებიც მიღებულია დროშაჟისა და სტაფრაჟისაგან: დროშაშა, სტაფრაშა, დროშაშთა, სტაფრაშთა.

2) ძველ ქართულში მეტწილად იკვეცება, მაგრამ იშვიათად შეუკვეც-ლადაა წარმოდგენილი უ-ზე დაბოლოებული საზოგადო არსებითი სახელები: ანტე, იქედნე, ყურე, არე... ამათგან პირველი ორი ბერძნულიდან უნდა იყოს ნასესხები.

კვეცადი სახელები

კვეცასაც ხმოვნით დაწყებული სუფიქსის დართვა იწვევს. იგი ხდება მსოლობითი რიცხვის ნათესაობითში, მიმართულებითსა და მოქმედებით ბრუნვებში, აგრეთვე ებიან მრავლობითში.

კვეცადია ა-სა და ე-ზე დაბოლოებული სახელები. ებიან მრავლობითში ე-ზე დაბოლოებულ სახელებში ძველ ქართულში განსხვავებული ვითარებაა: თუ სახელი ორ- და მეტმარცვლიანია, იგი შეიძლება შეიკვეცოს და შეიძლება – არა: სამარეები/სამარები, სამოთხეები/სამოთხები, ეპისტოლეები// ეპისტოლეები, მეფეები/მეფები, ფრთეები/ფრთები (ერთმარცვლიანი) და სხვა. ძველ წერილობით ძეგლებში, მათ შორის, სინურ მრავალთავში, დასტურდება ფორმა ეტლეები(←ეტლ): „ეტლეები ეფრების“. ი. იმნა-იშვილი ორ ე-ს „ეტლეებში“ ხსნის „ჭუნების“ (←ჭუნ – ცხენი) ანა-

ლოგიით. გამონაკლისია *სანახები*, რომელიც მხოლოდ ამ სახით დასტურდება ძველ ქართულში. მხოლოდითშია *სანახე*.

იკარგება ა ხმოვანი:

	მხ. რ.		მრ. რ.
წრფ.	მთა	—	მთ-ებ
სახ.	მთა-ა	მთა-ნ-ი	მთ-ებ-ი
მოთხ.	მთა-მან	მთა-თ-ა	მთ-ებ-მან
მიც.	მთა-ს-ა	"	მთ-ებ-ს-ა
ნათ.	მთ-ის-ა	"	მთ-ებ-ის-ა
მოქმ.	მთ-ით-ა	—	მთ-ებ-ით-ა
ვით.	მთა-დ	—	მთ-ებ-ად
წოდ.	მთა-ო	მთა-ნ-ო	მთ-ებ-ო

ასევე იბრუნვის: *არსება*, *აფრა*, *ამაოება*, *ამბოხება*, *ბუნება*, *ვაგა* (კვირტი), *დიდება*, *დიკა* (ზორბალი), *დედა*, *და*, *დილა*, *ელვა*, *ქა*, *ზეცა*, *თივა*, *თბა*, *თბა*, *ვზა*, *კონა*, *ლუქა*, *მამა*, *რქა* (რკო), *სირა* (წნელი), *ტბა*, *ფბა*, *ქვა*, *ძმა*, *ქუეყანა*, *ღლია*, *ყნა*, *ყრმა*, *ყუა*, *ძაძა*, *ჭიქა*, *ჭმა*, *დაბა* და სხვა. ამათგან დაბა მეტწილად ებიან მრავლობითში იხმარება, სადაც აღდგება დაკარგული ნ: *დაბნები*. ეს არის არა ორმაგი მრავლობითის ფორმა, არამედ ნ აქ ფუძისეულია. ოდესღაც უნდა ყოფილიყო *დაბან*. ამას ადასტურებს უდაბნო (←*უ-დაბან-ო*), სადაც შენახულია ნ (*ა. შანიძე*).

იკარგება ე ხმოვანი.

	მხ. რ.		მრ. რ.
წრფ.	კლდე	—	კლდე-ებ
სახ.	კლდე-ა (კლდე ^ა)	კლდე-ნ-ი	კლდე-ებ-ი
მოთხ.	კლდე-მან	კლდე-თ-ა	კლდე-ებ-მან
მიც.	კლდე-ს-ა	"	კლდე-ებ-ს-ა
ნათ.	კლდე-ის-ა	"	კლდე-ებ-ის-ა
მოქმ.	კლდე-ით-ა	—	კლდე-ებ-ით-ა
ვით.	კლდე-დ	—	კლდე-ებ-ად
წოდ.	კლდე-ო	კლდე-ნ-ო	კლდე-ებ-ო

ასევე იბრუნვის: *არვე* (ფარა), *ბაგე*, *ბადე*, *ბუდე*, *ბჭე*, *დვრე*, *ვაკე*, *ზღუდე*, *თორნე*, *კბოდე*, *კბე*, *დღე*, *ღამე*, *მეუფე*, *მზე*, *სეფე*, *სიძე*, *სძე*, *ტყე*, *ფუძე*, *ღობე*, *ღიხე*, *ძე* და სხვა.

-უა, უე-ზე დაბოლოებული სახელები

ძველ ქართულში -უა-ზე ბოლოვდება: *ზღუა*, *ლაკუა* (ჭა), *სეტყუა*, *სიტყუა*, *ჩუა* (მჭრელი იარაღი), *ნეფხუა* (ყინვა), *ხაჭუა*...

-უე მარცვალზე ბოლოვდება: *თთუე*, *ტყუე*, *მართუე*, *მენტეტუე*, *სათახუე*, *სიმარჯუე*...

ეს სახელები ა-სა და ე-ზე დაბოლოებულ სახელთა მსგავსად იკვეცება, მაგრამ მხოლოდითი რიცხვის ნათესაობითში, მიმართულებითსა და მოქმედებით ბრუნვებში დაბოლოების მოკვეცის შემდეგ ფუძისეული უ-სა და ბრუნვის ნიშნის ი-ს შეხვედრისას თავს იყრის უი, რომელიც ძველ ქართულში 3 გრაფემით გამოიხატება:

	მხ. რ.		მრ. რ.
წრფ.	ზღუა	—	ზღუ-ებ
სახ.	ზღუა-ა	ზღუა-ნ-ი	ზღუ-ებ-ი
მოთხ.	ზღუა-მან	ზღუა-თ-ა	ზღუ-ებ-მან
მიც.	ზღუა-ს-ა	"	ზღუ-ებ-ს-ა
ნათ.	ზღუ-ს-ა (← <i>ზღუ-ის-ა</i>)	"	ზღუ-ებ-ის-ა
მოქმ.	ზღუ-თ-ა (← <i>ზღუ-ით-ა</i>)	—	ზღუ-ებ-ით-ა
ვით.	ზღუ-დ	—	ზღუ-ებ-ად
წოდ.	ზღუ-ო	ზღუა-ნ-ო	ზღუ-ებ-ო

	მხ. რ.		მრ. რ.
წრფ.	მართუე	—	მართუე-ებ//მართუ-ებ
სახ.	მართუე ^ა	მართუე-ნ-ი	მართუე-ებ-ი
მოთხ.	მართუე-მან	მართუე-თ-ა	მართუე-ებ-მან
მიც.	მართუე-ს-ა	"	მართუე-ებ-ს-ა
ნათ.	მართუ-ს-ა	"	მართუე-ებ-ის-ა
მოქმ.	მართუ-თ-ა	—	მართუე-ებ-ით-ა
ვით.	მართუე-დ	—	მართუე-ებ-ად
წოდ.	მართუე-ო	მართუე-ნ-ო	მართუე-ებ-ო

კუმშვად-კვეცადი სახელები

ძველ ქართულში არის რამდენიმე საზოგადო არსებითი სახელი, რომელთა ბრუნებისას მხოლოდითი რიცხვის ნათესაობითში, მოქმედებითა და ვითარებით ბრუნებში, აგრეთვე ებიან მრავლობითში ერთდროულად იკარგება ორი ხმოვანი: ფუძის შიგნითა და ბოლოკიდურაც. ასეთია: მანქანა, მოწაფე, მოწამე, პატარა, მოღუაწე (სახელობითში არის აგრეთვე მოღუაწი), საპყრობილე (/საპყრობელი), მთოვარე, სიფიცხლე, სიმწარე.

	მხ. რ.		მრ. რ.
წრფ.	მანქანა	—	მანქნ-ებ
სახ.	მანქანა-ა	მანქანა-ნი	მანქნ-ები
მოთხ.	მანქანა-მან	მანქანა-თ-ა	მანქნ-ებ-მან
მიც.	მანქანა-ს-ა	"	მანქნ-ებ-ს-ა
ნათ.	მანქნ-ის-ა	"	მანქნ-ებ-ის-ა
მოქმ.	მანქნ-ით-ა	—	მანქნ-ებ-ით-ა
ვით.	მანქნ-ად	—	მანქნ-ებ-ად
წოდ.	მანქანა-ო	მანქანა-ნ-ო	მანქნ-ებ-ო

აღნიშნული სახელები ძველ ქართულში დასტურდება ზოგჯერ უკუმშველადაც, მხოლოდ შეკვეცილი სახით. შეუკუმშავი ფორმა უფრო ხშირია.

თანამედროვე ქართულისაგან განსხვავებით ძველ ქართულში ფანჯარა, ქარხანა არ არის. ბეგარა იყო თანხმომანფუძიანი (ბეგარი), ხოლო ქუეყანა, მოყუარე მხოლოდ კვეცადი იყო (ქუეყანისა, მოყუარისა).

4.1.5. საკუთარ სახელთა ბრუნება

ადამიანის (პირის) სახელები (ანთროპონიმები)

ბრუნების თვალსაზრისით ადამიანის (პირის) სახელები ანუ ანთროპონიმები ძველ ქართულში განსხვავდება საზოგადოსაგან, რაც ბრუნების უძველეს ტიპზე უნდა მიუთითებდეს. სავარაუდოა, რომ ძალიან ადრე საზოგადო და საკუთარი არსებითი სახელები ერთნაირად იბრუნებოდა, ფუძე გაუფორმებელი იყო. შემდეგ საზოგადო სახელებმა დაირთო დეტერმინანტი

სუფიქსები და შექმნა ბრუნების ახალი ტიპი. საკუთარ სახელებში ანალოგიური პროცესი გვიან დაიწყო და დღემდე არ დასრულებულა.

ადამიანის (პირის) სახელებს ძველ ქართულში ახასიათებს შემდეგი თავისებურებები:

1. სახელობითში, მოთხრობითსა და წოდებით ბრუნებში არ დაირთავენ ბრუნვის ნიშანს, ფუძის სახით არიან წარმოდგენილი;
2. უჭირთ მოქმედებითი და ვითარებითი ბრუნების წარმოება და, თუ აწარმოებენ, მხოლოდ თანდებულებით;
3. არ დაირთავენ სავრცობს;
4. არა აქვთ მრავლობითი რიცხვი;
5. არც იკვეცებიან და არც იკუმშებიან;
6. არ დაირთავენ ნაწევარს.

არნ. ჩიქოზაძეს აზრით, ადამიანის (პირის) სახელთა სახელობითი და მოთხრობითი (მეცნიერი არ ახსენებს წოდებითს) იმეორებს ფუძეს „წრფელობითს“: აბრაამ, იაკობ, დავით... ეს მოვლენა ძველ ქართულში გადმონაშთი უფროა, ვიდრე ცოცხალი მოვლენა.

ფუძის დაბოლოების მიხედვით ადამიანის (პირის) სახელებიც ორი სახისაა: თანხმომანფუძიანი და ხმოვანფუძიანი. თანხმომანფუძიანი ადამიანის (პირის) სახელები ბრუნების დროს ემსგავსება თანხმომანფუძიან უკუმშველ საზოგადო სახელებს, ხმოვანფუძიანი კი — უკვეცელ საზოგადო სახელებს. კერძოდ, ხმოვანფუძიან სახელთა ნათესაობითში, მიმართულებითსა და მოქმედებით ბრუნებში ბრუნვის ნიშნისეული ი-ს ნაცვლად წარმოდგენილია **ა** (-ა, -ასა; -ათ), ისევე როგორც უკვეცელ საზოგადო არსებით სახელებში.

წრფ.	მარიამ	მართა	პეტრე	ნინო
სახ.	მარიამ	მართა	პეტრე	ნინო
მოთხ.	მარიამ	მართა	პეტრე	ნინო
მიც.	მარიამ-ს	მართა-ს	პეტრე-ს	ნინო-ს
ნათ.	მარიამ-ის	მართა-ის	პეტრე-ის	ნინო-ის
მიმართ.	მარიამ-ისა	მართა-ისა	პეტრე-ისა	ნინო-ისა
*მოქმ.	მარიამ-ით	მართა-ით	პეტრე-ით	ნინო-ით
*ვით.	მარიამ-ად	მართა-ად	პეტრე-ად	ნინო-ად
წოდ.	მარიამ	მართა	პეტრე	ნინო

-ი-ზე დაბოლოებული საზოგადო სახელები ძველ ქართულში არ არის, ადამიანის (პირის) სახელი კი საკმაოდ ბევრია. ესენია ბერძნულ-ლათინური -იოს დაბოლოებიანი ნასესხები სახელები, რომლებიც ქართულში -ოს დაბოლოებას იკვეცენ და ი-ზე დაბოლოებული ხდებიან (გიორგი, გვონტი, აკაკი, მასილი...). იშვიათია უ-ზე დაბოლოებული ადამიანის (პირის) სახელიც.

წრფ.	აკაკი	იესუ
სახ.	აკაკი	იესუ
მოთხ.	აკაკი	იესუ
მიც.	აკაკი-ს	იესუ-ს
ნათ.	აკაკი-ს	იესუ-ის/იესუ-ს (სინ. მრ.)
მიმართ.	აკაკი-სა	იესუ-სა
*მოქმ.	აკაკი-თ	იესუ-თ
*ვით.	აკაკი-დ	იესუ-დ
წოდ.	აკაკი	იესუ

ძველ ქართულში ოთხ ბრუნვაში (წრფელობითში, სახელობითში, მოთხრობითსა და წოდებითში) ადამიანის (პირის) სახელები ფუძის სახით იყო წარმოდგენილი. ეწოდა, ერქუა ზმნებთან სახელი იდგა წრფელობითში („იშეა ყრმაჲ, რომელსა ეწოდა იოსებ“; „მოვიდა დედაკაცი ერთი, რომელსა ერქუა მართა“); სხვა გარდაუვალ ზმნებთან – სახელობითში („წარვიდა სახედ თქსა იოსებ“); მოთხრობით ბრუნვაში იყო გარდამავალ ან საშუალო-მოქმედებითი გვარის ზმნასთან შეწყობილი სუბიექტური პირის ფარდი სახელი („მოიყვანა ძლ თქსი ნეტარმან იოსებ“) (ი. იმნაიშვილი).

ზოგჯერ ზმნასთან შეიძლება წარმოდგენილი იყოს ორი ანთროპონიმი: „მოიყვანა იოსებ მარიაჲ“. აქ ძნელი გასარჩევია სუბიექტი და ობიექტი, მაგრამ ძველ ქართულში გადამწყვეტი მნიშვნელობა ჰქონდა წყობას: პირველ ადგილზე იდგა სუბიექტი, მეორეზე – ობიექტი. მაგალითად: „აბრაამ შვა ისააკ“; „კატ მოკლა აბელ“. ეს წესი იშვიათად შეიძლება დარღვეული იყოს: „მიიყვანა იესუ პილატე“; „იესუ შეიპყრა პილატე და ტანჯა იგი“.

ძველ ქართულში ადამიანის (პირის) სახელი იშვიათად დასტურდებოდა მოქმედებითსა და ვითარებითში (მოქმედებითში შედარებით მეტია). როცა სახელი უნდა დასმულიყო მოქმედებით ბრუნვაში ან ვითარებითში

(მნიშვნელობით საიდან და სანამდის), მის მაგივრად ხშირად იხმარებოდა სათანადო კუთვნილებითი ფორმა (ნათესაობითი ბრუნვის ფორმა), რომელიც გამოხატავდა დროს. ასე მიიღებოდა ორმაგი ბრუნების სახელი. მაგალითად: „ყოველი ნათესავი აბრაამისითგან ვიდრე დავითისადმდე ნათესავი ათოთხმეტ“... აქ „აბრაამისითგან“ (ნათ. – მოქმ.) და „დავითისადმდე“ (ნათ. – ვით.), ა. შანიძის აზრით, გულისხმობს აბრაამის დროსა და დავითის დროს, ლ. ბარამიძის ვარაუდით კი, შესაძლოა, დაიკარგა საზღვრული და ამიტომ არის ორმაგი ბრუნვის ფორმები, თითქოს აქ უნდა იგულისხმებოდეს „დავითის მეფობამდე“.

ადამიანის (პირის) სახელთა ბრუნების საზოგადოსთან გათანაბრების პროცესი დაიწყო ძველ ქართულშივე, კერძოდ, VII-IX საუკუნეებიდან: სახელობითის ნიშანი დასტურდება VII საუკუნიდან, მოთხრობითისა – IX საუკუნიდან, სავრცობიც – IX საუკუნიდან. მაგალითად: „აბრაამ შვა ისააკ“; „ისააკმან შვა იაკობი, იაკობ შვა იუდა და ძმანი მისნი“.

XI საუკუნიდან წერილობით ძეგლებში დასტურდება ადამიანის (პირის) სახელის მრავლობითი რიცხვის ფორმები: მარიაჲნი, მარიაჲთა, აგრეთვე -ეთ სუფიქსიანი სახელებიც: მარიაჲთა, პავლეჲთნი, აბიბოსეთი... მარიაჲთა=მარიაჲნი და მისი და მართა; პავლეჲთნი=პავლეს მიმდევარნი, პავლესანი; აბიბოსეთი=აბიბო და მისი თანამზრახველები. ასეთი ფორმები ე.წ. კოლექტიური მრავლობითის გამოხატულებაა. აქ -ეთ სუფიქსი იგივეა, რაც გეოგრაფიულ სახელებში: იმერ-ეთი, კახ-ეთი...

ლ. ბარამიძის აზრით, მარიაჲთა ფორმაში -ა ვითარებითი ბრუნვის ნიშანია. იგი განაპირობა ამგვარ სახელებში -ეთ სუფიქსის არსებობამ.

ძველ ქართულში დასტურდება ფორმა კლეოპათნი. როგორც ჩანს, ამ დროს -ეთ სუფიქსის მრავლობითის გაგება შესუსტებული იყო, ამიტომ სახელს ხელახლა დაურთეს -ნი. ეს არის ორმაგი მრავლობითის ფორმა (ლ. ბარამიძე).

გეოგრაფიული სახელები

გეოგრაფიული სახელები იბრუნვის ნაწილობრივ საზოგადო, ნაწილობრივ ადამიანის (პირის) სახელთა მსგავსად: მათ არ უჭირთ არც ერთი ბრუნვის წარმოება, ყველა ბრუნვაში დაირთავენ ნიშანს, იკუმშებიან და იკვეცებიან, არა აქვთ მრავლობითი რიცხვი, წოდებითში უნიშნოდ,

ფუძის სახით არიან, თუმცა **ო** ნიშნითაც შეიძლება შეგვხვდეს (*გიხაროდნ, ბელეჟი/ბელეჟი...*).

ძველ ქართულ წერილობით ძეგლებში **ა-ზე** დაბოლოებული უცხოური წარმოშობის გეოგრაფიული სახელები უკვეცელია. მაგალითად: *ანტიოქიამთ, ალექსანდრამთ...* მოგვიანებით ასეთი სახელებიც საერთო ყალიბში ექცევა და იკვეცება: *გალილეამთ – გალილქთ*.

გეოგრაფიული სახელები სავრცობს ხან დაირთავენ, ხან – არა, იმის მიხედვით, რა შინაარსი აქვთ:

ა) მიცემითში გეოგრაფიული სახელი გავრცობილია ან გაუვრცობელი. სავრცობი არ დაერთვის, როცა მიცემითში დასმული გეოგრაფიული სახელი ადგილის გარემოება და გამოხატავს მიმართულებას (*„წარქართა მცხეთას“*), იშვიათად – სადაობითს (*„იქმნა ეზისკობის სამცხეს“*). სადაობითს გამოხატავს ზოგჯერ გავრცობილი მიცემითის ფორმაც (*„იყო მცხეთასა...“*). თუ მიცემითში დასმული გეოგრაფიული სახელი თანდებულიანია, მაშინ ის შეიძლება გავრცობილი იყოს: *იშხანსა ზედა, მერქა შინა*. გავრცობილია აგრეთვე ფორმა, თუ მას ახლავს მსაზღვრელი: *ყოველსა ეგვტესა*.

მიცემითში დასმული გეოგრაფიული სახელი შეიძლება გამოხატავდეს პირდაპირ ან ირიბ დამატებას. ორივე შემთხვევაში ფორმა გავრცობილია: *„არა განქორა ხანძასა“* (ირ. დამ.); *„მოსრჯდა ეგვტესა“* (პირდ. დამ.).

ბ) ნათესაობითში გეოგრაფიული სახელი, იშვიათი გამონაკლისის გარდა, მეტწილად გავრცობილია, რადგან ყოველთვის მსაზღვრელად გამოიყენება. წყობას არა აქვს მნიშვნელობა. მაგალითად: *წინამძღუარი ოპიზისა, ქართლისა ქუეყანა*.

გ) მოქმედებით ბრუნვაში გეოგრაფიული სახელი ყოველთვის გაუვრცობელია: *განვიდა მცხეთით...*

დ) ვითარებით ბრუნვაში გეოგრაფიული სახელი სამი აფიქსით გვხვდება: **-ად**, **-დ**, **-ა**. აქედან **-ა** იშვიათია, დასტურდება **-ეთი-ით** სუფიქსიან სახელებთან: *საბრძნეთა, კახეთა... სომხითა...* **-დ** ძირითადად ახასიათებს ხმოვანფუძიანებს (ახალი ქართულის მსგავსად), თუმცა ძველ წერილობით ძეგლებში იგი გვხვდება **მ, ნ, რ, ლ-ზე** დაბოლოებულ თანხმოვანფუძიან გეოგრაფიულ სახელებთანაც მაშინ, როცა ისინი მიმართულებას აღნიშნავენ: *ქართლდ, შატბერდ, ჩოორდ, ბელეჟდ, იერუსალქმდ...* მოგვიანებით დასტურდება **-ად** დაბოლოებიანი ფორმებიც: *იერუსალქმად, ქართლად*.

თუ **მ, ნ, რ, ლ-ზე** დაბოლოებული გეოგრაფიული სახელი უბრალოდ დამატებას აღნიშნავს, ვითარებითში **-ად** ნიშანი ექნება: *„ქართლად ფრიადი ქუეყანაა აღიარაცების“*.

გეოგრაფიული სახელიც ფუძის დაბოლოების მიხედვით ორი სახისაა: თანხმოვანფუძიანი და ხმოვანფუძიანი.

წრფ.	არმაზ	მცხეთა	მერე	ტაო
სახ.	არმაზ-ი	მცხეთა-ა	მერე-ა(მერქ)	ტაო-ა
მოთხ.	არმაზ-მან	მცხეთა-მან	მერე-მან	ტაო-მან
მიც.	არმაზ-ს(ა)	მცხეთა-ს(ა)	მერე-ს(ა)	ტაო-ს(ა)
ნათ.	არმაზ-ის-ა	მცხეთ-ის-ა	მერ-ის-ა	ტაო-ის-ა
მოქმ.	არმაზ-ით	მცხეთ-ით	მერ-ით	ტაო-ით
ვით.	არმაზ-ად/არმაზ-დ	მცხეთა-დ	მერე-დ	ტაო-დ
წოდ.	არმაზ-(ო)	მცხეთა-(ო)	მერე-(ო)	ტაო-(ო)

ი-სა და **უ-ზე** დაბოლოებული გეოგრაფიული სახელი წერილობით ძეგლებში არ დასტურდება.

4.1.6. თავისებურად ბრუნებადი სახელები

ძველსა და ახალ ქართულში თითქოს ერთნაირი ვითარებაა კუმშვის თვალსაზრისით, მაგრამ შეიმჩნევა თავისებურებებიც:

1. ძველ ქართულში სახელის ფუძეში შეიძლება ამოვარდეს **უ** და **ი** ხმოვნებიც. **უ-ს** დაკარგვის მაგალითებია: *შურდული, ფარდული* (ყელსაბამი) – *შურდლისა, ფარდლისა*; **ი** ხმოვნისა – *იასპინი* (ძვირფასი ქვა) – *იასპინისა*, აგრეთვე მოგვიანო ხანის *უნავირი* – *უნავირისა, გმირი* – *გმირისა*.

2. ძველ ქართულში არის სახელი, რომლის ფუძეშიც ერთდროულად იკუმშება ორი ხმოვანი. ასეთი ორმაგად კუმშვადი სახელია *საგარძელი* (*//საგრძელი*), რომლის ფუძეშიც იკარგება **ა** და **ე** ხმოვნები: *საგრძლისა, საგრძლითა, საგრძლები...* საინტერესოა ამ სახელის თანაინი მრავლობითის ფორმა: *„მოიღო ძოწეული და დაჯდა საგრძელთა ზედა“* (იაკობის პროტოევანგელე). საფიქრებელია, რომ **ა** და **ე** ხმოვანთა დაკარგვა ამ სახელში ეტაპობრივად მოხდა.

3. ზოგიერთი არსებითი სახელი ხან იკუმშება, ხან – არა. დასტურდება პარალელური ფორმები: *ირქისა//ირმისა, ბერძნისა/ბერძნისა, ჯინჭელისა//ჯინჭელისა...*

4. ახალ ქართულში უკუმშველია, ძველში კი – კუმშვადი: *ფერჟი* (ფეხი), *მეჟი* (წამწამი), *მკერდი*, *ვეშაპი*, *მოყუსი*, *მესავი*, *წელიწადი*... ძველ ქართულში თანხმოვანფუძიანი კუმშვადი სახელია *ძალი* (ძალა). ასევე: დღეს უკუმშველია, ძველ ქართულში კი კუმშვადი საზოგადო არსებითი სახელი *ღმერთი* – *ღმრთისა*, *ღმრთითა*, *ღმრთად*. ძველი ქართულის შეკუმშული ფორმის ფონეტიკური ცვლილების შედეგია დღევანდელი *ღვთის*: *ღმრთის* → *ღმთის* → *ღვთის*.

5. ახალ ქართულში იკუმშება, ძველში კი უკუმშველია: *მტუერი*, *ჯუარი*, *ნიორი*, *მღ(ე)დელი*, *მტერი*, *საფუძველი*, *ძვალი*, *ამბავი*...

6. კუმშვის თვალსაზრისით თავისებურია *ხუცესი*, რომლის ფუძეშიც ე-სთან ერთად იკარგება ს-ც, რადგან ც აფრიკატია და ს-სთან ერთად ვერ ძლებს: *ხუცისა*, *ხუცითა*, *ხუცად* (თუმცა უკანგორის წარწერაში დასტურდება *ხუცსობა* ფორმაც).

7. ძველ ქართულში რამდენიმე საზოგადო არსებითი სახელი წოდებითში ფუძის სახითაც არის წარმოდგენილი: *ხუცეს*, *მოძღუარ*, *მაცხოვარ*. თუ ამ სიტყვებს მსაზღვრელი ახლავს, მაშინ ორივე დაირთავს ბრუნვის ნიშანს: *ხუცესო კადნიერო*, *ხუცესნო ჩუენნო*, *მაცხოვარო ჩუენო*, *მოძღუარო კეთილო*. ამ სახელებს ემატება ფუძეუკუმშველი *სახიერი*, რომელიც წოდებითში ითქმის ასე: *სახიერ*. ზოგჯერ *ეპისკოპოსიც* არ დაირთავს წოდებითის ო-ს: *ეპისკოპოს*.

8. *უმარცვლო უ-ზე დაბოლოებული სახელები*. ძველ ქართულში უმარცვლო უ-ზე დაბოლოებული სახელების ბრუნება არ განსხვავდება საზოგადო თანხმოვანფუძიან სახელთაგან, რადგან უმარცვლო უ თანხმოვანი უფროა, ვიდრე ხმოვანი. იგი მარცვალს ვერ ქმნის (ხმოვანს თანხმოვნისაგან სწორედ მარცვლის შექმნის უნარი განასხვავებს).

ორთოგრაფიის თვალსაზრისით ამ ტიპის სახელებს ახასიათებს თავისებურებები, კერძოდ, მხოლოდითი რიცხვის სახელობითში, ნათესაობითში, მიმართულებითსა და მოქმედებით ბრუნვებში ფუძისეული უ-სა და ბრუნვის ნიშნისეული ი-ს შესხვედრისას იქმნება უი დიფთონგი, რომელიც ვ გრაფემით გამოიხატება: (დათუ – დათუი – დათვ). ზოგჯერ შეიძლება შეგვხვდეს ე.წ. გაშლილი დაწერილობაც (დათუი).

ასეთ სახელებს წოდებითში შეიძლება დაეკარგოს ბოლოკიდური უ: *მოგუო* – *მოგო*, *რიცხუო* – *რიცხო*.

	მხ. რ.		მრ. რ.
წრფ.	დათუ	—	დათუ-ებ
სახ.	დათუი → დათვ	დათუ-ნი	დათუ-ები
მოთხ.	დათუ-მან	დათუ-თა	დათუ-ებ-მან
მიც.	დათუ-სა	„	დათუ-ებ-სა
ნათ.	დათუ-ისა → დათვ-სა	„	დათუ-ებ-ისა
მოქმ.	დათუ-ითა → დათვ-თა	—	დათუ-ებ-ითა
ვით.	დათუ-ად	—	დათუ-ებ-ად
წოდ.	დათ(უ)-ო	დათუ-ნ-ო	დათუ-ებ-ო

ასევე იბრუნვის: *თავუ*, *მოგუ*, *ნაძუ*, *ლეჟუ*, *ბორცუ*, *ვეფხუ*, *ძეჟუ*, *კიცუ* (კეცი), *ფიჟუ* (მოსასხამი), *ბრანგუ* (დათვი), *ჯაჭუ*, *რიცხუ*, *მდოგუ*, *იხუ*, *ლეღუ*, *ნესტუ*, *ფესუ*, *ღაწუ*, *შაშუ*, *ცერცუ*, *ძარღუ*, *ციყუ*, *ცაცხუ*, *ჩხიკუ*, *ჩხართუ*, *ბირთუ* (გორგალი, ბურთი), *ეშუ* (გარეული ღორი, ტახი), *ვერხუ*, *თახუ*, *წაუ*, *იდაყუ*, *ინჩახუ* (ჩინახვი), *იჭუ* (ბერძ. სინდისი, ახ. ქართ. ეჭვი), *მაჩუ*, *პეშუ*, *პირუტყუ*, *ღაწუ*, *წერაქუ* და სხვა. ეს სახელები დღეს თანხმოვანფუძიანია, რადგან ე-მ შეცვალა უმარცვლო უ.

9. თავისებურად ბრუნებადი სახელია *ქრისტე*. ბერძნული „ქრისტოს“ (ცხებული) ძველად წარმოდგენილი იყო *იესუსთან* ერთად: *იესუ ქრისტე*. შემდეგ ეს სიტყვა საკუთარ სახელად იქცა და იმას აღნიშნავდა, რასაც *იესო*. ამასთან უნდა იყოს დაკავშირებული ის თავისებურებები, რაც *ქრისტეს* ბრუნებას ახასიათებს: იგი ზოგ ბრუნვაში ისეა წარმოდგენილი, როგორც საზოგადო სახელი, ზოგში კი – როგორც საკუთარი, კერძოდ, სახელობითსა და მოთხრობითში დაერთვის ბრუნვის ნიშნები, მიცემითში აქვს -ს|-სა დაბოლოება, ეწარმოება მოქმედებითისა და ვითარებითის ფორმები, ნათესაობითსა და მოქმედებითში არ დაირთავს სავერცობს, წოდებითში ფუძის სახითაა, არა აქვს მრავლობითი რიცხვი. *ქრისტე* არ იკვეცება, თუმცა სინურ მრავალთაგან დასტურდება შეკვეცილი ფორმითაც: *ქრისტის შობასა*//*ქრისტიშობისა*. აქ *ქრისტის* კომპოზიტის ნაწილია.

წრფ.	ქრისტე
სახ.	ქრისტემ//ქრისტე
მოთხ.	ქრისტე-მან
მიც.	ქრისტე-ს(ა)
ნათ.	ქრისტე-მს//ქრისტე-ს//ქრისტე-ს
მიმართ.	ქრისტე-მსა//ქრისტე-სა
მოქმ.	ქრისტე-მთ//ქრისტე-თ
ვით.	ქრისტე-დ
წოდ.	ქრისტე

10. თავისებურად იბრუნვის ფარაო (ახ. ქართ. ფარაონი). ფარაო ეგვიპტეში თითქმის საკუთარ სახელად იყო ქცეული. ძველ ქართულში იგი იბრუნვის ადამიანის (პირის) სახელის მსგავსად. ზოგჯერ ნაწილობრივ ასეთივე სახელად არის გაგებული *მეფეც*:

წრფ.	ფარაო	მეფე
სახ.	ფარაო	მეფე
მოთხ.	ფარაო	მეფე
მიც.	ფარაო-ს	მეფე-ს
ნათ.	ფარაო-მს	მეფე-ის
მიმართ.	ფარაო-მსა	მეფე-ისა
მოქმ.	ფარაო-მთ	მეფე-ით
ვით.	ფარაო-დ	მეფე-დ
წოდ.	ფარაო	მეფე

ლიტერატურა

- ანტონ I (ბაგრატიონი), ქართული ღრამატიკა (II რედ. – 1767), თბ., 1997.
- ე. ბაბუნაშვილი, მიცემითი და ვითარებითი ბრუნვების ურთიერთობისათვის ძველ ქართულში: სბი, I, თბ., 1956.
- ქ. დანელია, მიმართულებითი ბრუნვის ადგილისათვის ძველი ქართულის ბრუნვათა სისტემაში: ნარკვევები ქართული სამწერლობო ენის ისტორიიდან, I, თბ., 1998.
- ქ. დანელია, წრფელობითის ადგილისათვის ძველი ქართულის ბრუნვათა სისტემაში: იკე, XXXIII, თბ., 1995.
- ქ. დანელია, ქართული სამწიგნობრო ენის ისტორია, თბ., 1998.
- თ. ზურაბიშვილი, ემფატიკური ხმოვანი ახალ ქართულში: სბი, I, თბ., 1956.
- თ. ზურაბიშვილი, მავრცობი ა თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში: ქსკს, I, თბ., 1972.
- ვ. თოფური, წრფელობითი ბრუნვისათვის ძველ ქართულში: სმამ, XXXVIII(2), თბ., 1965.
- ი. იმნაიშვილი, წრფელობითი ბრუნვის საკითხი საკუთარ სახელებში: სბიქე, I, თბ., 1956.
- ი. იმნაიშვილი, სახელთა ბრუნვა და ბრუნვათა ფუნქციები ძველ ქართულში, თბ., 1957.
- ი. იმნაიშვილი, ქართული ენის ისტორიული ქრესტომათია, ტ. I, ნაწ. II, თბ., 1982.
- პ. იოსელიანი, პირუელ-დაწყებითი კანონი ქართულისა ღრამატიკისა, თფ., 1840.
- ა. კიზირია, სახელობითისა და მოთხრობითის ფუნქციები ძველ ქართულში: სბი, I, თბ., 1956.
- დ. კირთაძე, საკუთარ სახელთა წრფელობითი ბრუნვის ფორმები ქართულ აგიოგრაფიულ მწერლობაში: საენათმეცნიერო ძიებანი, XIX, თბ., 2005.
- Н. Марр, Грамматика древнелитературного грузинского языка, Л., 1925.
- არ. მარტიროსოვი, მიცემითი და ნათესაობითი ბრუნვების წარმოება და ფუნქციები ძველ ქართულში: სბი, I, თბ., 1956.
- არ. მარტიროსოვი, წინდებულისა და თანდებულის ისტორიული ურთიერთობისათვის ქართულში: იკე, VIII, თბ., 1956.
- არ. მარტიროსოვი, ზოგი თანდებულისა სახელის ანალიზისათვის ძველ ქართულში: საქ. მეცნ. აკად. მაცნე, №5, თბ., 1968.
- ქ. მიქელაძე, მიმართულებითი ბრუნვის ფუნქციისათვის ძველ ქართულში: თსუ სტუდ. სამეცნ. შრ. კრებ., I, თბ., 1941.

- ზ. **სარჯველაძე**, ძველი ქართული ენა, თბ., 1997.
- სახელთა ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში (ვ. თოფურიას რედ.), თბ., 1956.
- თ. **უთურგაძე**, ქართული ენის სახელის მორფოლოგიური ანალიზი, თბ., 1986.
- ჰ. **ფოგტი**, ბრუნვათა სისტემა ძველ ქართულში: მიმოხილველი (სამეცნ.-ბიბლიოგრ. კრებ.), 4-5, თბ., 1968.
- ც. **ქურციკიძე**, ნანათესაობითარი ვითარებითი ძველ ქართულში: ხელნაწ. ინსტ. მოამბე, II, თბ., 1960.
- ს. **ყაუხჩიშვილი**, ბერძნულ მამაკაცთა სახელების გადმოცემისათვის ქართულში: სბი, I, თბ., 1956.
- ა. **შანიძე**, ძველი ქართული ენის გრამატიკა, თბ., 1976.
- მ. **შანიძე**, გეოგრაფიულ და წარმომავლობის სახელთა გადმოცემა ძველი ალექსანდრიის ტექსტებში: სბი, I, თბ., 1956.
- მ. **შანიძე**, ი სმოგანფუძიანი ანთროპონიმების ბრუნების ისტორიისათვის ქართულში: კრებ. „თბილ. უნივ. გ. ახვლედიან“, თბ., 1969.
- ზ. **შანშოვანი**, მოკლე ღრამატიკა ქართულისა ენისა (დაწერ. 1737წ.), სანკტ-პეტერბურგი, 1881.
- თ. **შარაძენიძე**, მოქმედებითი და ვითარებითი ბრუნვების წარმოება და ფუნქციები ძველ ქართულში: სბი, I, თბ., 1956.
- არნ. **ჩიქობავა**, მიმართულებითი ბრუნვის მნიშვნელობის, წარმოებისა და ისტორიისათვის: ენიკის მოამბე, I, თბ., 1936.
- არნ. **ჩიქობავა**, მოთხრობითი ბრუნვის გენეზისისათვის ქართულში: თბილ. უნივ. შრ., ტ. X, თბ., 1939.
- არნ. **ჩიქობავა**, სახელთა ბრუნების ისტორიიდან ქართულში: თბილ. უნივ. შრ., ტ. 23, 1942.
- არნ. **ჩიქობავა**, სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში, თბ., 1942.
- არნ. **ჩიქობავა**, მრავლობითის სუფიქსთა გენეზისისათვის ქართულში: იკე, VI, 1954.
- არნ. **ჩიქობავა**, მარტივი წინადადების პრობლემა ქართულში, I, თბ., 1968.
- ქ. **ძოწენიძე**, -გან თანდებულიანი მოქმედებითი ბრუნვის ფუნქციისათვის ძველ ქართულში: იკე, I, თბ., 1946.
- ქ. **ძოწენიძე**, ემფატიკური სმოვანი ძველ ქართულში: სბი, I, თბ., 1956.
- დ. **ჭანტურია**, მოქმედებითი ბრუნვის ზოგიერთი ფუნქციისათვის ძველ ქართულში: თსუ სტუდ. III სამეცნ. კონფ. თეზისები, თბ., 1941.

4.2. ზედსართავი სახელი

ზედსართავი სახელი აღნიშნავს საგნის თვისებებს ან რაიმე ნიშანს. იგი ორგვარია: ვითარებითი და მიმართებითი. ვითარებითი პირველადია, მიმართებითი კი – ნაწარმოები. ეს უკანასკნელი გამოხატავს ერთი საგნის თვისებას მეორესთან მიმართებით. მის საწარმოებლად გამოყენებულია: უო, უ-ურ, -იერ, -ოვან, -ოსან, -ევან (-იან), სა-ო, სა-ე. აფიქსების მხრივ ძველსა და ახალ ქართულს შორის განსხვავება არაა, მაგრამ თვით სახელთა შერჩევა თავისებური, მაგალითად: ძველ ქართულში არის: ცოლიერი (დღ. ცოლიანი), ფაჩიერი (თმისანი), სახიერი (კეთილი), კადიერი (← კადრიერი – გაბედული), ტჯოვანი (← ტჯი – ქონი, ქონიანი), ფიროსანი (მოსასხამიანი) და სხვა.

4.2.1. ზედსართავი სახელის ბრუნვა

ზედსართავი სახელი დასტურდება სახელთანაც და ცალკეც. ცალკე არსებითის გარეშე წარმოდგენილს ა. შანიძე თავისთავადს უწოდებს. თავისთავადი ზედსართავი ისე იბრუნვის, როგორც მსგავსი ფუძის მქონე საზოგადო არსებითი სახელი:

თ ა ნ ხ მ ო გ ა ნ ფ უ ძ ი ა ნ ი

უკუმშველი		კუმშვადი	
მხ. რ.	მრ. რ.	მხ. რ.	მრ. რ.
წრფ.	დიდ	მაღალ	—
სახ.	დიდ-ი	მაღალ-ი	მაღალ-ნი
მოთხ.	დიდ-მა	მაღალ-მან	მაღალ-თა
მიც.	დიდ-სა	მაღალ-სა	—
ნათ.	დიდ-ისა	მაღალ-ისა	—
მოქ.	დიდ-ითა	მაღალ-ითა	—
ვით.	დიდ-ად	მაღალ-ად	—
წოდ.	დიდ-ო	მაღალ-ო	მაღალ-ნო

ს მ ო ვ ა ნ ფ უ ძ ი ა ნ ი

	უკვეცილი		კვეცადი	
	მხ. რ.	მრ. რ.	მხ. რ.	მრ. რ.
წრფ.	ცრუ	—	წმიდა	—
სახ.	ცრუ-ე	ცრუ-ნი	წმიდა-ე	წმიდა-ნი
მოთხ.	ცრუ-მან	ცრუ-თ-ა	წმიდა-მან	წმიდა-თ-ა
მიც.	ცრუ-ს-ა	"	წმიდა-ს-ა	"
ნათ.	ცრუ-მს-ა	"	წმიდ-ის-ა	"
მოქ.	ცრუ-მთ-ა	—	წმიდ-ით-ა	—
ვით.	ცრუ-დ	—	წმიდა-დ	—
წოდ.	ცრუ-ო	ცრუ-ნ-ო	წმიდა-ო	წმიდა-ნ-ო

არსებით სახელთა მსგავსად, უ-ზე დაბოლოებული ზედსართავი სახელების სახელობითში, ნათესაობითში, მოქმედებითა და წოდებით ბრუნვებში (აგრეთვე ეზიან მრავლობითში) უ-ს შემდეგ შეიძლება გაჩნდეს ვ: ცრუვი, ყრუვი, ცრუვისა, ყრუვისა, ცრუვები...

4.2.2. ზედსართავი სახელის ხარისხის ფორმათა წარმოება

ზედსართავი სახელის ხარისხის ფორმებია: დადებითი, ოდნობითი და უფროობითი. დადებითი ნეიტრალურია, ამოსავალია დანარჩენი ფორმებისთვის: მაღალი, პატარა, დიდი, წითელი, გრძელი... ოდნობითი საგნის ამა თუ იმ თვისებას აჩვენებს დადებითზე ნაკლები ოდნობით. იგი იწარმოება დადებითის ფუძეზე მო-ე კონფიქსის დართვით: მო-თეთრ-ე, მო-სპეტაკ-ე (მოთეთრო), მო-წაბლ-ე (მოწაბლისფრო), მო-წითან-ე// მო-წითლ-ე, მო-მწითურ-ე, მო-მრგვალ-ე, მო-ყვან-ე, მო-ვმელ-ე... მო-ო კონფიქსი მთლად უცხო არ არის ძველი ქართულისათვის, მაგრამ იშვიათია.

უფროობითი ხარისხის ფორმა საგნის ნიშან-თვისებას აჩვენებს დადებითთან შედარებით მეტი ოდნობით. „უფროობითი“ ა. შანიძის ტერ-

მინია. ამგვარ ფორმათა აღსანიშნავად იყენებენ „შედარებით-აღმატებისა“ . ეს ისეთი ფორმაა, რომელიც შინაარსით შედარებასაც გამოხატავს და აღმატებასაც.

უფროობითი ხარისხის ფორმათა საწარმოებლად ძველ ქართულში არის ორი ყალიბი: ა) თავში უ და ბოლოში ე-მს(მს); ბ) თავში უ და ბოლოში ო-მს. ესაა ძირითადი ყალიბი, მაგრამ უფროობითი ხარისხის ფორმებს ასასიათებს ნაირგვარობა. ძველ წერილობით ძეგლებში დასტურდება ისეთი ფორმები, რომელთაც ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი (-მს) მოკვეცილი აქვთ. -მს დაბოლოებიან ფორმებს ა. შანიძე პირობითად უწოდებს გრძელ, ხოლო დაბოლოებამოკვეცილს — მოკლე ფორმებს.

ზედსართავი სახელის უფროობითი ხარისხი განსხვავებულია გამოხატება ხანმეტ, ჰაემეტ და სანნარეე ტექსტებში. უფროობითი ხარისხის ფორმებს ხანმეტობის დროს თავში დაერთვის ხ-, ჰაემეტობის დროს — ჰ-. არის პარალელური ფორმები:

ხ/ჰუმჯობე // ხ/ჰუმჯობესი (ხ/ჰუმჯობეშსი)
 ხ/ჰუდიდე // ხ/ჰუდიდესი (ხ/ჰუდიდეშსი)
 ხ/ჰუადვილე // ხ/ჰუადვილესი (ხ/ჰუადვილეშსი)
 ხ/ჰუტკბო // ხ/ჰუტკბოასი
 ხ/ჰუფრო // ხ/ჰუფროასი
 ხ/ჰუმსხო // ხ/ჰუმსხოასი

ხანმეტ ტექსტებში დასტურდება უდროობითი ხარისხის ხუ...მს/-ეს, ხუ...ოამს/-ოს კონფიქსებით ნაწარმოები ფორმები: ხუდიდესი // ხუდიდესი, ხუფროასი // ხუფროსი.

ჰაემეტ ტექსტებში უფროობით ხარისხს აწარმოებს ჰუ...მს/-ეს კონფიქსი: ჰუდიდესი/ხუდიდესი. სავარაუდოა, რომ არსებობდა ჰუფროასი/ჰუფროსი ფორმებიც.

სანნარეე ძეგლებში აღნიშნულ ფორმებს ჩამოსცილდა ხანიცა და ჰაეც. დარჩა უ-მს/-ეს, უ-ოამს/-ოს კონფიქსები: უდიდესი/უდიდესი, უფროასი/უფროსი... ძველ ქართულში აღინიშნება სხვა ცვლილებებიც, კერძოდ, დიფთონგი მარტივდება, მ ზოგჯერ იკარგება და მიიღება ახალი ქართულის მსგავსი ფორმები: უმჯობესი, უდიდესი, უფროსი. -ილ დაბოლოებიან ზედსართავ სახელებს უ-ო კონფიქსის დართვისას ეკვეცება -ილ : ტკბილი — უტკბოასი, მსხვილი — უმსხოასი. სავარაუდოა, რომ ზოგი ფორმა

ძველია, ზოგი — მერმინდელი, კერძოდ, მოკლე ფორმები ამოსავალია ე.წ. გრძელი ფორმებისთვის (ა. შანიძე, ზ. სარჯველაძე, ლ. ბარამიძე).

IX-XI საუკუნეთა ძეგლებში იშვიათია უ-ე და უ-ო კონფიქსებით ნაწარმოები ფორმები: უთეთრე, უდიდე, უფრო, უცრო...

ზედსართავი სახელის უფრობითი ხარისხის ფორმებში პრეფიქსებისა და სუფიქსების რაობას პირველად ყურადღება მიაქცია ა. შანიძემ (1936 წ.). მან ხ-და ჰ-მესამე ობიექტური პირის ნიშნებად მიიჩნია, თ//ე — საკუთრივ ხარისხის მაწარმოებლად, უ-კი — წარმოშობით სასხვისო ქცევის ნიშნად და ივარაუდა შემდეგი ფორმების არსებობა: *მიძგობსი(< მიძგობე)=ჩემი მჯობი, *გიძგობსი(< გიძგობე)=შენი მჯობი, ხუძგობსი(< ხუძგობე)=მისი მჯობი, აგრეთვე *გუძგობსი და *მიძგობსი = ჩვენი მჯობი. I-II პირის ფორმები ადრე უნდა დაკარგულიყო, კენტად დარჩენილმა ხუძგობსი//კუძგობსი ფორმამ დაკარგა პირიანობის გაგება. შემდეგ იგი განზოგადდა. უძველეს ქართულში ერთი და იგივე აფიქსი უნდა ყოფილიყო გამოყენებული ზმნაშიცა და სახელშიც. ა. შანიძემ მიმოიხილა საერთოქართველური მონაცემები და მიუთითა, რომ უფრობითი ხარისხის ფორმათა წარმოების ყალიბი საერთოქართველურ დონეზე ერთნაირია.

ა. შანიძის დებულებებს ეყრდნობა გ. მაჭავარიანი. მას მიაჩნია, რომ ზმნური აფიქსები სახელებში დამოუკიდებლად კი არ იხმარება, არამედ მთლიანად ეს სიტყვა არის ზმნა. ზედსართავი სახელის უფრობითი ხარისხის ფორმები წარმოშობით იყო ზმნები, წყვეტილის მწკრივის ფორმები, ალბათ, I-II პირისა. შემდეგ იქცა სახელებად. სახელად ქცევის გზაზე ამ ფორმებმა შეიძინა ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი -ის:

ხ/პ-უდიდე მე (შენ) მას იგი — აქ ზმნაა;

ხ/პ-უდიდე არს იგი მას — აქ სახელია.

სუბიექტის ჩავარდნითა და შინაარსის ცვალებით გვაძლევს ზმნა სახელს. შესადარებელი სახელი მიცემითს შეეწყობა იმიტომ, რომ ისტორიულად ირიბი ობიექტია, სახელად ქცევის შემდეგ კი ნათესაობითი ბრუნვის ფორმა მიიღო.

მართალია, უფრობითი ხარისხის ფორმათა წარმოების ყალიბი საერთოქართველურ დონეზე მსგავსია, მაგრამ განსხვავება მაინც არის. კერძოდ, ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი ქართულში -ის და მეგრულ-ჭანურში -იმ სვანურში შესატყვისის ვერ პოულობს. მაგალითად: მატე (ახალი) — ხომბა (უახლესი).

ამ მხრივ სვანურში ამოსავალი ვითარებაა დაცული: ზმნა სახელად იქცა ისე, რომ ბრუნვის ნიშანი არ დაირთო. ეს ფორმები მსგავსია ძველი ქართულის მოკლე ფორმებისა: უადვილე, უძნელე... სვანურში უფრო კარგად ჩანს, რომ უფრობითი ხარისხის ფორმები წარმოშობით ზმნაა.

გ. მაჭავარიანის აზრით, ზედსართავი სახელის უფრობითი ხარისხის ფორმათა დაბოლოებაში ე წყვეტილის ნიშანი უნდა იყოს, თუმცა, თუ ამ ფორმებს აწმყოში ვივარაუდებთ, მაშინ საფიქრებელია, რომ აწმყოში იქნებოდა -ევ ან -ეუ და ამ აფიქსების ცვეთის შედეგად მივიღეთ -ე.

რაც შეეხება -ო დაბოლოებას, იგი ცალკე აფიქსი არ უნდა იყოს. გ. მაჭავარიანის ვარაუდით, -ო მომდინარეობს ე-საგან ან ა-საგან ბაგისმიერი ბგერების მეზობლად, ე.ი. უნდა ყოფილიყო -ევ ან -ვე და აქედან გაჩნდა -ო. მაგალითად, უფროსში ამოსავალია -ფრ-, ამის გვერდით უნდა ყოფილიყო *ფრევ, რომლისგანაც მიიღებოდა *უფრევად-ს ფორმა და აქედან უფროსი.

ასევე: უტკვედსი → უტკოასი

უხსვედსი → უხსოასი.

მამასადამე, უფრობითი ხარისხის ფორმები ზმნური წარმოშობისაა, კერძოდ, დაკავშირებული უნდა იყოს მესამე პირთან. ამის მიხედვითაა განსაზღვრული ოდნაობითის შესატყვისობა I-II პირებთან (უფრო I-თან). უნდა ყოფილიყო: მითეთრე (ჩემზე ნაკლებ თეთრი) და აქედან ბაგისმიერი ბგერების გვერდით გაჩნდა -ო. მი → მო: მოთეთრე (ი. იმნაიშვილი).

უფრობითი ხარისხის ფორმები ძირითადად ზედსართავთაგან იწარმოება, მაგრამ ძველ ქართულში ისინი შეიძლება მიღებული იყოს აგრეთვე მიმღებობისაგან, კერძოდ, იმ მიმღებობათაგან, რომლებიც გასუბსტანტივების გზაზე დგანან: უძგობსი, უმოსწრაფსი, უმოლხინსი, უსამინლსი, უსაზარლსი...

უფრობითი ხარისხის ფორმა ზოგიერთ ზმნიზედსაც ეწარმოება: *ადრე — უადრს, *დარე — უდარს, წინარე — უწინარს, ადრე — უადრს... აქედანაა მიღებული ზედსართავები: უწინარსი, უადრსი და სხვა.

ზედსართავი სახელის ხარისხის ფორმათა ორგანული წარმოების გვერდით იშვიათია აღწერითი წარმოება. უმთავრესად გამოყენებულია ფრიად ზმნიზედა: ფრიად კეთილი. ახალ ქართულში ამ ტიპის წარმოება მეტ ადგილს იჭერს.

ძველ წერილობით ძეგლებში უფრობითი ხარისხის ფორმათა გავრცელებული აფიქსიანი წარმოების გვერდით დასტურდება უაფიქსოც.

იგი დამყარებულია ზედსართავი სახელის ფუძის განმეორებაზე: *ბოროტ-ბოროტი* (უბოროტესი), *ძვრ-ძვრი* (უძვრესი)...

ხარისხის ფორმათა წარმოებისას შეიმჩნევა სხვა თავისებურებებიც:

იშვიათად დასტურდება *უუ-* პრეფიქსით ნაწარმოები ფორმები (*უუდიდესი*), რომელთაც უწოდებენ ხელოვნურს ან გაძლიერებულს, ინტენსიურს; ხშირად ხარისხის ფორმებს ერთვის ნაწილაკი *-ლა*: *უფროსლა*.

საინტერესოა სიტყვა *უზუცესი*. მისი ამოსავალი ფორმაა *ხუცესი* (*ხ-უ-ც-ეს-ი*), რაც თავდაპირველად *უფროსს* ნიშნავდა. შესატყვისობა *ხუცესი* – *უფროსი* პირველად *ნ. მარმა* შეამჩნია. *ა. შანიძის* აზრით, *ხუცესი*, ალბათ, ჯერ *უფროსს* აღნიშნავდა, შემდეგ *უფროს მღვდელს* ერქვა, ძველ ქართულში კი განზოგადდა. *ა. შანიძე* ყურადღება მიაქცია იმას, რომ *ხუცესის* შესატყვისის სვანური *ხოშა* და მეგრული *უჩაში*. ორივე *უფროსს* ნიშნავს, ე. ი. თავდაპირველ ვითარებასთან მნიშვნელობით ახლოსაა, *ხუცესი* კი განსხვავებულია, უკვე ძველ ქართულში ნიშნავს *მღვდელს*, ამოსავალი მნიშვნელობით კი დასტურდება *უზუცესი* (ორმაგად ნაწარმოები ფორმა) *ხ-* და *ჰ-* პრეფიქსთა გარეშე.

ლიტერატურა

- თ. ზურაბიშვილი, ხარისხი ქართველურ ენებში: თსუ შრომები, ტ. 67, თბ., 1957.
 ი. იმნაიშვილი, სახელთა ბრუნება და ბრუნვათა ფუნქციები ძველ ქართულში, თბ., 1957.
 გ. მაჭავარიანი, შედარებითი ხარისხის ფორმათა გენეზისისათვის ქართველურ ენებში: თსუ შრომები, ტ. 71, თბ., 1957.
 ზ. სარჯველაძე, ძველი ქართული ენა, თბ., 1997.
 ა. შანიძე, პირის ნიშანი ბრუნვიან სიტყვასთან ქართველურ ენებში: თხზ., ტ. III, თბ., 1980.
 ა. შანიძე, ძველი ქართული ენის გრამატიკა, თბ., 1976.

4.3. რიცხვითი სახელი

რიცხვითი სახელი აღნიშნავს საგნის რაოდენობას, რიგს ან ნაწილს. იგი სამეგარი: რაოდენობითი, რიგობითი და წილობითი.

რაოდენობითი რიცხვითი სახელი აღნიშნავს საგნის ოდენობას. იგი შეიძლება იყოს მარტივი და რთული. მარტივია რიცხვითი სახელი, რომელიც ერთი ფუძისაგან შედგება. ასეთია: *ერთი, ხუთი, ათი, ოცი, ასი...* რთულია რიცხვითი სახელი, რომელიც შეიცავს ორ ან მეტ ფუძეს. მასში გამოიყოფა:

1. სახელები, რომლებიც არ არიან შეერთებული და კავშირით: *ათერთ-მეტი, ათმეტმეტი, ას ერთი, ასორმოცი...*

2. და კავშირით შეერთებული სახელები: *ოცდაერთი, ოცდაათი...* და კავშირი გამოყენებული იყო აგრეთვე რომელიმე ნაწილის გამოტოვების შემთხვევაშიც: *ას და ხუთი (ას ხუთი).*

ძველ ქართულში თერთმეტიდან ოცამდე ნათელი წარმოებაა: *ათ-ერთმეტი, ათ-ორმეტი, ათ-სამმეტი...* დღევანდელი სისტემა ძველის გამარტივების შედეგად არის მიღებული.

IX საუკუნიდან ტექსტებში დასტურდება გამარტივებული ფორმები: *თერთმეტი, თორმეტი, ცამეტი...*

ოცეულები შეიცავს *-მე-* ელემენტს, რომლის მნიშვნელობაა „ჯერ“: *ორ-მე-ოცი* (=ორ-ჯერ-ოცი), *სამ(მ)ე-ოცი* (=სამ-ჯერ-ოცი)... ფორმები *ორმოცი, სამოცი...* X საუკუნიდან ჩნდება. ამგვარი წარმოება დაცულია მეგრულ-ჭანურსა (*-ონ* ან *-ენ*) და სვანურში (*-ინ*).

რიცხვითი სახელი წინადადებაში წარმოდგენილია ფუძის სახით (წრფელობითის ფორმით): *„იყვნეს ძენი მისნი შვიდ და ასულნი სამ“*. დასტურდება რიცხვითი სახელის სახელობითი ბრუნვის ფორმაც: *ორი თევზი*.

რიცხვით სახელს აქვს მრავლობითი, კერძოდ, ნართანიაწი წარმოება, ებიანი მრავლობითი არა აქვს. თუ სახელი ებიან მრავლობითშია, რიცხვითი სახელი მას მხოლოდობითის ფორმით შეეწყობა: *ოთხი ეტლები*. შდრ: *ოთხნი ქალწულნი*.

ძველ ქართულშიც იყო გაურკვეველი რიცხვის აღმნიშვნელი სახელები: *მრავალი, მცირე...* დღევანდელი ქართულისაგან განსხვავებით ბევრი ძველად გარკვეულ რიცხვს აღნიშნავდა და უდრიდა *ათი ათასს*.

რიგობითი რიცხვითი სახელი საგნის რიგს აღნიშნავს. იგი იწარმოება რაოდენობითისაგან **მე-ე** კონფიქსით: **ხუთი — მქუთუთი**. რთულ სახელებში **მე-** დაერთვის ერთეულებს: **ოცდამეცხრე**. ერთისგან ნაწარმოები **მეერთე** მხოლოდ რთულ რიგობით რიცხვით სახელებში გვხვდება: **ოცდამეერთე, ასდამეერთე...** საერთოდ კი იხმარება **პირველი**.

მეორე-ს პარალელურად დასტურდება **მერმე**. იგი მიღებულია **მეორე**ში **ო-**ს დავიწროების, **ვ-მ** მონაცვლეობისა და მეტათეზისის შედეგად: **მეორე → მევერე → მეპრე → მერმე**. ძველ ქართულში **მეორეს** ხშირად ენაცვლება „ერთი იგი“ ან „ერთი“: „**კუალად მოევო ვითარცა ერთი იგი**“, „**ერთსა მას ნაესა** (=მეორე ნაესა)“. როდესაც ორზეა საუბარი და **ერთი** (ან **ერთი იგი**) ორჯერ არის ნახმარი, პირველი **ერთი** (ან **ერთი იგი**) აღნიშნავს **ერთს**, ხოლო მეორე **ერთი** (ან **ერთი იგი**) — **მეორეს**: „**არაგინ მონამან შეუქლოს ორთა უფალთა მონებად, რამეთუ ერთი მოიქულოს და ერთი შეიყუაროს, ანუ ერთსა აღიდებდეს და ერთი შეურაცხ-ყოს**“.

წილობითი რიცხვითი სახელი აღნიშნავს საგნის ნაწილს მთელთან შედარებით.

ასალ ქართულში წილობითი რიგობითისგანაა ნაწარმოები. რიგობითის ვითარებითი ბრუნვის ფორმა არის ფუძე წილობითისთვის: **მქუთუთე — მქუთუთედი**. ძველ ქართულში ამგვარი წარმოება იშვიათია. წილობითი გამოიხატება სხვადასხვა საშუალებით:

1. სიტყვა „**ნაწილით**“, რომელიც რიგობითის ფორმას ახლავს: **მე-ხუთსე ნაწილი** (=მეხუთედ);

2. **-ეულ** სუფიქსით, რომელიც დაერთვის რაოდენობითის ფუძეს: **ათეული** (=მეათედი);

3. **ნა-ალ** კონფიქსით: **ნაოთხალი** (=მეოთხედი), **ნათალი** (=მეათედი), **ნასალი** (=მეასედი)...

ერთ- და **ორ-** ფუძეთაგან ნაწარმოები წილობითი რიცხვითი სახელები ძველ ქართულში არ არსებობდა. **ნახევრის** მნიშვნელობით იხმარებოდა **კერძო**: „**ორ წყრთა და კერძო სიფრცქ მისი**“ (=ორ წყრთა-ნახევარი მისი სიგანე), აგრეთვე **ზოგი** და **ნაზოგალი**: „**მოგცე შენ ვიდრე ზოგადმდე სამეფოჲსა ჩემისა**“.

რიცხვითი სახელი ფუძის დაბოლოების მიხედვით არის თანხმოვან-ფუძიანი და ხმოვანფუძიანი. იგი ცალკე ისე იბრუნვის, როგორც შესაბამისი ფუძის არსებითი ან ზედსართავი სახელი. რიცხვითი სახელი არის უკუშვე-

ლი და კვეცადი, კუშშვადი და უკვეცელი არ არსებობს. კვეცადია **რეა, ცხრა** და მათზე დაბოლოებული რიცხვითები, აგრეთვე რიგობითი რიცხვითი სახელები.

	მს. რ.	მრ. რ.	მს. რ.	მრ. რ.
წრფ.	ხუთ	—	ცხრა	—
სახ.	ხუთ-ი	ხუთ-ნი	ცხრა-ა	ცხრა-ნი
მოთხ.	ხუთ-მან	ხუთ-თა	ცხრა-მან	ცხრა-თა
მიც.	ხუთ-სა	—	ცხრა-სა	—
ნათ.	ხუთ-ისა	—	ცხრა-ისა	—
მოქმ.	ხუთ-ითა	—	ცხრა-ითა	—
ვით.	ხუთ-ად	—	ცხრა-დ	—
წოდ.	—	—	—	—

ცალკე რიცხვითი სახელის წოდებითი ბრუნვის ფორმა არ დასტურდება. იგი წოდებითში მაშინ გვხვდება, როცა არსებითს ახლავს: „**ძეო ჩემო მეორეო**“.

ძველ ქართულში არის რიცხვითი სახელები: **მსგეფსი**=შვიდი დღე, **ერგასისი (ერგასი)**=ასის ნახევარი (50), **ერგასეული**=50-50.

ლიტერატურა

რ. ენუქაშვილი, სიტყვა „სამოცი“: თსუ ძვ. ქართ. ენის კათ. შრ., 27, თბ., 1988.

ვ. თოფური, ოცობითი თვლის სისტემისათვის ქართველურ ენებში: თხზ., III, თბ., 1979.

ი. იმნაიშვილი, სახელთა ბრუნება და ბრუნვათა ფუნქციები ძველ ქართულში, თბ., 1975.

ზ. სარჯველაძე, ძველი ქართული ენა, თბ., 1997.

ა. შანიძე, ძველი ქართული ენის გრამატიკა, თბ., 1976

4.4. ნაცვალსახელი

ნაცვალსახელი ეკვივალენტია წინადადებაში რომელიმე სახელისა. შინაარსის მიხედვით იგი სხვადასხვაგვარია. ძველ ქართულში გამოიყოფა ნაცვალსახელის რამდენიმე ჯგუფი:

პირის: მე, შენ, ქუ, ევე, იგი, ისი, თავი (უკუქცევითის ფუნქციით); ჩუენ, თქუენ, ქუნი, ევენი, იგინი. პირველი-მეორე პირის ნაცვალსახელები ფორმაუცვლელია. პირველი პირის ნაცვალსახელს მხოლოდითი რიცხვის ნათესაობით ბრუნვაში ჩაენაცვლება კუთვნილებითი ნაცვალსახელი ჩემ:

წრფ.	—	—
სახ.	მე	შენ
მოთხ.	მე	შენ
მიც.	მე	შენ
ნათ.	ჩემ (-გან, -თვის, -კენ)	შენ (-გან, -თვის, -კენ)
მოქმ.	{ ამ ორ ბრუნვაში შეიძლება ჩაენაცვლოს	—
ვით.	{ ჩემით, ჩემდა, შენით, შენდა ფორმები.	—
წოდ.	—	—

ნაცვალსახელებთან დასტურდება -და ელემენტი: ჩემდა, შენდა, ჩუენდა, თქუენდა, მათდა, მისდა. ასევე შეიძლება დ ჩაგარდნილი იყოს: მათა, მისა... ამ ფორმათა შესახებ სხვადასხვა მოსაზრება არსებობს: არნ. ჩიქობავა -და-ს ვითარებითი ბრუნვის ნიშნად მიიჩნევს; ვ. თოფუ-რიას აზრით, -და იგივეა, რაც -ად (შებრუნებული); ნ. მარის, ა. შანიძის, ი. იმნაიშვილის მიხედვით, -და თანდებულია და ნიშნავს -თვის: „გეშნეთ აქა სამ ტლაგარ: ერთი ჩემდა, ერთი შენდა და ერთი მოსესდა“. ა. შანიძე -და თანდებულიან და -ა ბოლოსართიან ფორმებს განარჩევს ერთმანეთისაგან, მათა, მისა მიმართულებითად მიიჩნია.

მესამე პირის ნაცვალსახელები ბრუნებისას ორფუძიანობას ავლენენ: ერთი ფუძე აქვთ სახელობითისთვის, მეორე — მოთხრობითისა და სხვა ბრუნვებისთვის. საერცობს არ დაირთავენ და არა აქვთ წოდებითი ბრუნვა.

ძველ წერილობით ძეგლებში არ დასტურდება ისი და ისინი სახელობითის ფორმით, მათი სხვა ბრუნვის ფორმები კი გვხვდება. ვარაუდობენ, რომ ცოცხალ მეტყველებაში სახელობითის ფორმებიც არსებობდა

(ზ. სარჯველაძე). ისი სალიტერატურო ენაში XI საუკუნიდან შემოვიდა. დასტურდება „ვეფხისტყაოსანში“.

		მს. რ.		
სახ.	ესე	ევე	იგი	[ისი]
მოთხ.	ამან	მაგან	მან	იმან
მიც.	ამას	მაგას	მას	იმას
ნათ.	ამის	მაგის	მის	იმის
მოქმ.	ამით	მაგით	მით	იმით
ვით.	ამად	მაგად	—	იმად
წოდ.	—	—	—	—

		მრ. რ.		
სახ.	ესენი	ევენნი	იგინი	[ისინი]
მოთხ.	ამათ	მაგათ	მათ	იმათ
მიც.	"	"	"	"
ნათ.	"	"	"	"
მოქმ.	—	—	—	—
ვით.	—	—	—	—
წოდ.	—	—	—	—

ჩვენებითი: ქუ, ევე, იგი, ისი, ქუელევეანი (ამნაირი), ეველევანი, ქუოდენი, ქუოდენი (ამდენი)/ქუდენი, ევეოდენი/ევეოდენი/ევედენი, ქუე-თარი, ქარშთი/ქარეთი/ქუეთი, ევერშთი/ევერეთი/ევეეთი.

ქუ, ევე, იგი, ისი ისევე იბრუნვის, როგორც პირის ნაცვალსახელები. ქუეთთარი, ქუოდენი და ამ ტიპის ფორმები ჩვეულებრივ იბრუნვის.

კუთვნილებითი: ჩემი, შენი, მისი, ამისი, მაგისი, თქუი (<თავისი), ჩუენი, თქუენი, მათი, ამათი, მაგათი.

	მს. რ.	მრ. რ.	მს. რ.	მრ. რ.
სახ.	ჩემ-ი	ჩემ-ნი	თქს-ი	თქს-ნი
მოთხ.	ჩემ-მან	ჩემ-თა	თქს-მან	თქს-თა
მიც.	ჩემ-სა	"	თქს-სა	"
ნათ.	ჩემ-ისა	"	თქს-ისა	"
მოქმ.	ჩემ-ითა	—	თქს-ითა	—
ვით.	ჩემ-და	—	თქს-ად	—
წოდ.	—	—	—	—

კითხვითი: ვინ, რა (რაა), ვითარი (როგორი), რაოდენი (→რაოდენი). რაოდენი ო-ს დასუსტების შედეგად ძველ ქართულშივე გვხვდება რაოდენს, ხოლო მომდევნო ეტაპზე ვ-მ მონაცვლეობით მიიღება ახალი ქართულისთვის დამახასიათებელი რამდენი (რაოდენი → რაუდენი → რავდენი → რამდენი).

ვინ ბრუნების თვალსაზრისით თავისებურია. იგი სრულყოფილად არ იბრუნვის. ა. შანიძის აზრით, ფუძედ გამოიყოფა ი-ზე დაბოლოებული ვი, ხოლო ნ, მოთხრობითი ბრუნვის უძველესი ნიშანი უნდა იყოს. ზოგი მეცნიერი იზიარებს ამ შეხედულებას. განსხვავებული მოსაზრებით, ვ-ინ ნაცვალსახელში გამოიყოფა -ინ, რომელიც წარმოშობით დეტერმინანტი სუფიქსია (არნ. ჩიქობავა, დ. მელიქიშვილი).

	მხ. რ.	მრ. რ.
სახ.	ვინ	ვიეთ
მოთხ.	ვინ	"
მიც.	ვის	"
ნათ.	ვის (-თჳს, -გან, -კენ)	"
მიმართ.	ვის-სა (ა. შანიძე)	—
მოქმ.	—	—
ვით.	—	—
წოდ.	—	—

გარადობენ, რომ ამ ნაცვალსახელს უნდა ჰქონოდა მოქმედებითი და ვითარებითი ბრუნვებიც:

მოქმ. ვით (ვით-არ, ვით-არ-მედ)

ვით. ვიდ-რე — შემდეგ მნიშვნელობა შეიცვალა. -რე ოდნაობის ნაწილაკი ახალ ქართულშიც არის შემორჩენილი (ქვემოთ, ზემოთ...).

ზ. სარჯველაძე ვისა ფორმაში ა. შანიძისგან განსხვავებით (ვის-სა) გამოყოფს -ის-ა დაბოლოებას, რომელშიც -ის მიანიშნავს ნათესაობითის მაწარმოებლად, -ა კი მიმართულების მაჩვენებლად: ვისა მივიდეთ?

რაც შეეხება ვით ფორმას, -ეთ სუფიქსი წარმოშობით მრავლობითი რიცხვის ნიშანია. იგი გამოხატავდა კოლექტიურ მრავლობითსაც (მარიამეთა). შემდგომში იქცა გეოგრაფიული სახელების მაწარმოებლად (კახეთი, საბურძნეთი). მოგვიანებით -ეთ სუფიქსის მრავლობითობის გაგება შესუსტდა

და დაემატა მოქმედი მრავლობითი რიცხვის აფიქსები (ვიეთნი), ე.ი. მრავლობითობა ორმაგად გამოიხატა. ვიეთნი ძველ ქართულში აღნიშნავს ზოგიერთებს.

რა ნაცვალსახელიც არ იბრუნვის სრულყოფილად. მას არა აქვს მრავლობითი რიცხვი.

სახ.	რა-ა
მოთხ.	—
მიც.	რა-ს-ა / რა-ს
ნათ.	რა-მს-ა
მოქმ.	რა-მთ-ა
ვით.	რა-დ
წოდ.	—

ა. შანიძის, ლ. ბარამიძის მიხედვით, რა-ს არა აქვს მოთხრობითი ბრუნვის ფორმა. საჭიროების შემთხვევაში მას აქ ენაცვლება რომელი. ნათესაობითის ფორმა რამსა და ვითარებითის რად (მას არ გამოუყოფს ზ. სარჯველაძე) იხმარება „რატომ“ სიტყვის მნიშვნელობით: „დედაკაცო, რამსა სტირ?“ „დედაკაცო, რად სტირ?“ ამავე მნიშვნელობით დასტურდება, აგრეთვე, რამსათვის.

ზ. სარჯველაძე გამოყოფს სახელობითში გაუფორმებელ ფუძესაც (რა) და მოთხრობითის ფორმასაც (რა-მან), თუმცა მიუთითებს, რომ ეს უკანასკნელი იშვიათია.

რომელი თანხმოდანფუძიანი კუმშვადი სახელია:

	მხ. რ.	მრ. რ.
წრფ.	რომელ	—
სახ.	რომელ-ი	რომელ-ნი
მოთხ.	რომელ-მან	რომელ-თ-ა
მიც.	რომელ-ს-ა	"
ნათ.	რომელ-ისა	"
მოქმ.	რომელ-ით-ა	—
ვით.	[რომელ-ად]	—
წოდ.	—	—

ასევე კუმშვადია რაოდენი:

	მს. რ.	მრ. რ.
წრფ.	რაოდენ	—
სახ.	—	რაოდენ-ნი
მოთხ.	—	რაოდენ-თა
მიც.	—	"
ნათ.	—	"
მოქმ.	—	—
ვით.	—	—
წოდ.	—	—

კითხვით-კუთვნილებითი ნაცვალსახელია ვისი (იგი საზღვრულთან ერთად გვხვდება):

	მს. რ.	მრ. რ.
სახ.	ვის-ი	ვის-ნი
მოთხ.	ვის-მან	ვის-თა
მიც.	ვის-სა	"
ნათ.	ვის-ისა	"
მოქმ.	ვის-ითა	—
ვით.	ვის-ად	—
წოდ.	—	—

მიმართებითი: ძველად კითხვით ნაცვალსახელებს -ც ნაწილაკის ფუნქციით ერთვის **ესე, ეგე, იგი, ისი** და მიმართებითობის მნიშვნელობას აძლევდა: **ვინ-იგი** (ვინც), **რაა-ესე** (რაც), **რომელი-იგი** (რომელიც)... **ესე, ეგე, იგი, ისი** შეიძლება დაერთოს -ლა ნაწილაკთან სახელსაც: **რომელ-ლა-იგი**... თანდებულიანსაც: **რომლისათეს-ესე, რომლისათანა-იგი**... ძველსავე ქართულში მიმართებითობის გამოსახატავად კითხვით ნაცვალსახელებს დაერთვის -ც ნაწილაკიც: **ვინც, რაც, რომელიც**... შესაძლებელია პირდაპირ კითხვითი ნაცვალსახელით იყოს გადმოცემული მიმართებითი ნაცვალსახელები: „**მამაო ჩუენო, რომელი ხარ ცათა შინა**...“ გვხვდება აგრეთვე ორმაგად გამოსატული მიმართებითიც: **რომელიცა-ესე**... **რომელმანცა-იგი**...

რომელ და რაოდენ/რადენ კითხვით ნაცვალსახელებზე **რაა** ნაწილაკის დართვითაც მიიღება მიმართებითი: **რომელ-რაა** (რომელიც), **რაოდენ-რაა** (რამდენიც)...

მიმართებითი ნაცვალსახელებიც არ იბრუნვის სრულყოფილად:

	ვინ-ესე	ვინ-ცა-იგი	ვინ-ცა
სახ.	ვინ-ესე	ვინ-ცა-იგი	ვინ-ცა
მოთხ.	ვის-ესე	ვის-ცა-იგი	ვის-ცა
ნათ.	ვის-ესე	ვის-ცა-იგი	ვის-ს-ცა
მოქმ.	—	—	—
ვით.	—	—	—
წოდ.	—	—	—

	მს. რ.	მრ. რ.
წრფ.	რომელი-იგი	—
სახ.	რომელ-ი იგი (რომელიც)	რომელ-ნი იგი
მოთხ.	რომელ-მან იგი (რომელმაც)	რომელ-თა იგი
მიც.	რომელ-სა იგი (რომელსაც)	"
ნათ.	რომელ-ისა იგი (რომლისაც)	"
მოქმ.	—	—
ვით.	—	—
წოდ.	—	—

ასევე იბრუნვის სხვა მიმართებითი ნაცვალსახელებიც.

ურთიერთობითი: ასეთი ნაცვალსახელები ცოტაა: **ერთიერთი** (დასტურდება მიცემითისა და ნათესაობითის ფორმებით: **ერთიერთსა, ერთიერთისა**), **ურთიერთას** (**ურთიერთარს**), **ერთმანერთი** (**X საუკუნიდან**).

განსაზღვრებითი: **თვთ, თვითთელი/თითთელი, თავადი** (თვითონ), **თითოსახს** (ნაირგვარი), **ყოველი, კაცად-კაცადი, სხუა** (ნიშნავდა მეორესაც).

	—	კაცად-კაცად
წრფ.	—	—
სახ.	თავად-ი	კაცად-კაცად-ი
მოთხ.	თავად-მან	კაცად-კაცად-მან
მიც.	თავად-სა	კაცად-კაცად-სა
ნათ.	თავად-ისა	კაცად-კაცად-ისა
მოქმ.	—	—
ვით.	—	—
წოდ.	—	—

ამ ნაცვალსახელებს მრავლობითი არა აქვს. კაცად-კაცი ითქმის მხოლოდ ადამიანზე და ნიშნავს თითოეულ, ყოველ კაცს, ადამიანს. თუ უბრუნველია. იგი მიღებულია თავ ნაცვალსახელის მოქმედებითი ბრუნვის ფორმისაგან. აქედან მომდინარეობს თავადიც. ფუძედ აღებულია ამ ნაცვალსახელის ვითარებითი ბრუნვის ფორმა.

	მს. რ.	მრ. რ.
წრფ.	ყოველ	—
სახ.	ყოველი	ყოველ-ნი
მოთხ.	ყოველ-მან	ყოველ-თა
მიც.	ყოველ-სა	"
ნათ.	ყოველ-ისა	"
მოქმ.	ყოველ-ითა	—
ვით.	ყოველ-ად	—
წოდ.	—	—

ძველ ქართულში არ არის ყველა, არის ყოველი. იგი მთელსაც აღნიშნავს: ყოველი ქალაქი=მთელი ქალაქი.

	მს. რ.	მრ. რ.
წრფ.	სხუა	— სხუ-ებ
სახ.	სხუა-მ	სხუა-ნი სხუ-ები
მოთხ.	სხუა-მან	სხუა-თა სხუ-ებ-მან
მიც.	სხუა-სა	" სხუ-ებ-სა
ნათ.	სხუ-სა	" სხუ-ებ-ისა
მოქმ.	სხუ-თა	— სხუ-ებ-ითა
ვით.	სხუა-დ	— სხუ-ებ-ად
წოდ.	—	—

განუსაზღვრელობითი: ძველად განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელები ზოგჯერ ემთხვეოდა კითხვითს, ზოგჯერ ახალი ქართულის მსგავსად იწარმოებოდა. ვარაუდობენ, რომ ადრე კითხვითი, მიმართებითი და განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელები უნდა ყოფილიყო ერთი ფორმით, კერძოდ, კითხვითის სახით. ძველ ქართულში ამათ გვერდით დასტურდება ნაწილაკიანი ფორმებიც. მაშასადამე, განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელებია: ვინ, რამ, რომელი, რაოდენი, ვინმე, რამდენი, რომელიმე, რაოდენიმე. ამათ ემატება: ზოგი, ერთი, ვითნიმე (ზოგნი, ზოგიერთები).

	მს. რ.	მრ. რ.
წრფ.	—	—
სახ.	ვინმე	ვინმე ვითნიმე რამდენი
მოთხ.	ვინმე	ვითმე ვითთამე რამდენიმე
მიც.	ვისმე	" " რასამე/რასმე
ნათ.	ვის (-გან, -თვს) მე	" — რამსამე/რამსმე
მოქმ.	—	— რამთამე
ვით.	—	— რადმე
წოდ.	—	—

რამთამე, რადმე ფორმებს გამოყოფს ა. შანიძე.

	მს. რ.	მრ. რ.	მს. რ.	მრ. რ.
წრფ.	—	—	—	—
სახ.	რომელიმე	რომელნიმე	რაოდენიმე	რაოდენნიმე
მოთხ.	რომელმანმე	რომელთამე	რაოდენმანმე	რაოდენთამე
მიც.	რომელსამე	"	რაოდენსამე	"
ნათ.	რომლისამე	—	რაოდენისამე	"
მოქმ.	რომლითამე	—	რაოდენითამე	—
ვით.	რომლადმე	—	—	—
წოდ.	—	—	—	—

ზოგი ძველ ქართულში რამდენიმე მნიშვნელობით გამოიყენება: 1. უდრის ნახევარს; 2. ვითარებით ბრუნვაში გამოხატავს ერთადობას: „მოკრ-ბიოდეს ზოგად (ერთად)“; 3. ნიშნავს ზოგიერთს (თვითონ ზოგიერთი ძველ ქართულში არ არის).

უარყოფითი: უარყოფით ნაწილაკებზე კითხვითი ნაცვალსახელების დართვით მიიღება უარყოფითი ნაცვალსახელები: არავინ, ვერავინ/ვერვინ, ნუვინ. ზოგჯერ -ლა ნაწილაკიც დაერთვის: არღარავინ, ვერღარავინ. ასევე არის რამ ნაცვალსახელით ნაწარმოებიც: არღარამ, ვერღარამ, ნურღარამ ან არარამ, ვერარამ, ნურარამ. შემოკლებით: არამ, ვერამ, ნურამ.

უარყოფითი ნაცვალსახელები იბრუნვის ვინ და რა კითხვითი ნაცვალსახელების მსგავსად.

ქე, ეგე, იგი, ისი ნაცვალსახელთა ფუნქციები

ქე, ეგე, იგი, ისი ძველ ქართულში ოთხი ფუნქციით დასტურდება:

1. პირის ნაცვალსახელებია ზმნასთან: *იგი წარვალს, ქე იტყვს...*
2. ჩვენებითი ნაცვალსახელებია სახელის წინ: *ქე ამბავი, იგი კაცი...*
3. განსაზღვრული ნაწევრებია საზოგადო სახელის შემდეგ (ზოგჯერ წინაც, თუ პრეპოზიციური წყობის მსაზღვრელი ახლავს სახელს): *ყრმაე ეგე, ხუთი იგი პური...*

4. ქე, ეგე, იგი, ისი კითხვით ნაცვალსახელებსა და კითხვით ზმნიზღებებს დაერთვის -ც ნაწილაკის ფუნქციით და მიმართებითად აქცევს მათ: *ვინ-იგი (ვინც), რომელი-ქე (რომელიც)... სადა-ქე (სადაც)...*

ლიტერატურა

- კ. დანელია**, ნარკვევები ქართული სამწერლობო ენის ისტორიიდან, I, თბ., 1998.
- ი. იმნაიშვილი**, სახელთა ბრუნება და ბრუნვათა ფუნქციები ძველ ქართულში, თბ., 1957.
- დ. მელიქიშვილი**, პირის ნაცვალსახელთა ფუნქციის აგებულებასთან დაკავშირებული ზოგიერთი საკითხი: ნარკვევები იბერ.-კავკ. ენათა მორფოლოგიიდან, თბ., 1980.
- არ. მარტიროსოვი**, ნაცვალსახელი ქართულურ ენებში, თბ., 1964.
- თ. მეტრეველი**, *ქე* ნაცვალსახელის ერთი მნიშვნელობა ძველ ქართულში: თსუ ძვ. ქართ. ენის კათ. შრ., 25, თბ., 1982.
- ზ. სარჯველაძე**, ძველი ქართული ენა, თბ., 1997.
- ა. შანიძე**, ძველი ქართული ენის გრამატიკა, თბ., 1976.
- მ. შანიძე**, „რომელ“ ნაცვალსახელის ფუნქციისა და ადგილისათვის ძველ ქართულში: თსუ სტუდენტთა სამეცნიერო შრომები, III, თბ., 1948.
- ნ. ჩართოლანი**, *ქე, ეგე* ნაცვალსახელთა ხმარებისათვის ძველ ქართულში: „მაცნე“, №3, თბ., 1979.

4.5. ნაწევარი

ნაწევარი არის სიტყვა, რომელიც დაერთვის არსებით სახელს და განსაზღვრავს მის რაიმე თვისებას.

ნაწევარი ანუ ართრონი ძველ ქართულში მეტყველების ნაწილია. იგი იგივეა, რაც არტიკლი ევროპულ ენებში. ნაწევარს ყველა მეცნიერი არ მიიჩნევს დამოუკიდებელ მეტყველების ნაწილად. **ა. შანიძის** აზრით, ნაწევარი მეტყველების ნაწილია, ძველ ქართულში სახელი შეიძლება განისაზღვროს ნაწევრით. მეტყველების ნაწილად მიიჩნევენ ნაწევარს **ი. იმნაიშვილიც**. მან ამ საკითხს მიუძღვნა სპეციალური ნაშრომი „ნაწევარი ძველ ქართულში“.

ზ. სარჯველაძე ნაწევარს არ გამოყოფს მეტყველების ნაწილებში. იგი წერს: „ძველ ქართულში ნაწევარი არ არის“ და ნაწევრებად მიჩნეულ სიტყვებს განიხილავს ნაცვალსახელის ფუნქციით, კერძოდ, *ქე, ეგე, იგი, ისი*, მისი აზრით, ჩვენებითი ნაცვალსახელებია.

ნაწევარი ორი სახისაა: განუსაზღვრელი და განსაზღვრული. განუსაზღვრელია *ერთი, ვინმე*. **ი. იმნაიშვილს** *ვინმე* მიაჩნია განუსაზღვრელ ნაცვალსახელად და არა ნაწევრად, რადგან მისი თვისებები შეუთავსებელია განუსაზღვრელი ნაწევრის ბუნებისათვის. კერძოდ, *ვინმე* გამოიყენება საკუთარ (ადამიანთა) სახელებთან და მრავლობითში დასმულ საზოგადო არსებით სახელთანაც: „*იყვნეს ვინმე დედანიცა*“. გარდა ამისა, ხშირად განუსაზღვრელ სახელს ერთდროულად ახლავს *ერთიცა* და *ვინმეც*. ერთ სახელთან კი, **ი. იმნაიშვილის** აზრით, ორი ნაწევარი შეუძლებელია. ასეთ შემთხვევაში ჯერ არის *ერთი*, შემდეგ – *ვინმე*. მაშასადამე, სახელის განუსაზღვრელობას უშუალოდ *ერთი* ქმნის. განუსაზღვრელი ნაწევარი *ერთი* გამოიყენებოდა როგორც ადამიანთა, ისე არაადამიანთა სახელებთან: *კაცი ერთი, სახლი ერთი*.

განსაზღვრული ნაწევრებია: *ქე, ეგე, იგი, ისი*. ამათგან უფრო მეტად არის გაერცხლებული *იგი*, იშვიათად – *ეგე, ქე*, ძალზე იშვიათად კი – *ისი*. უძველეს წერილობით ძეგლებში *ისი* სახელობითში არ დასტურდება, მაგრამ სხვა ბრუნვებში წარმოდგენილია. უფრო ხშირად იგი მიცემით ბრუნვაში გვხვდება, იშვიათად – ნათესაობითში. მაგალითად: „და ჰრქუა მათ: მივედით დაბასა იმას“... „დაბასა იმას“ გულისხმობს, რომ ენაში არსებობს ფორმები: *დაბაა ისი, დაბაჰან იმან*... ე. ი. ძველ ქართულში

უნდა გვეჩვენოს ისი ნაწევარი ყველა შესაძლო ფორმით, მაგრამ იგი ადრე განდევნა მისმა ბადალმა **იგი-მ**, რომელიც შინაარსით არც განსხვავდებოდა მისგან. ვარაუდობენ, რომ ერთნაირი მნიშვნელობის **იგი** და **ისი** სხვადასხვა დიალექტური წარმოშობისა უნდა იყოს. ძველ ქართულში გაბატონებული იყო ის დიალექტი, რომელსაც **იგი** ახასიათებდა. **ისი** დასავლეთის დიალექტებშია.

ქე, ეგე, იგი, ისი სახელის განსაზღვრასთან ერთად მიუთითებენ აგრეთვე პირებთან მიმართებას სიახლოვე-სიშორის მიხედვით: I პირთან მყოფი საგნისთვის გამოყენებულია **ქე**, II პირთან – **ეგე**, ხოლო მათგან მოშორებით მყოფის აღსანიშნავად – **იგი, ისი**.

როცა სახელს პირველად ახსენებენ, ის ან უნაწევროა, ან განუსაზღვრელ ნაწევარს დაირთავს, მაგრამ მეორედ ხსენებისას იგივე სახელი ცნობილი ხდება და განსაზღვრული ნაწევრით არის წარმოდგენილი. მაგალითად: „**იხილა ლელუკ ერთი და განკმა ლელუკ იგი**“.

ნაწევარი საზოგადო სახელს ახლავს, საკუთარ სახელს არ დაერთვის, მაგრამ გარკვეულ შემთხვევაში შეიძლება ნაწევარი საკუთარ სახელსაც ახლდეს. ეს მაშინ ხდება, როცა ზედმიწევნით, სხვებისგან გამორჩევით, სურთ მხოლოდ ამა თუ იმ საკუთარი სახელის ხაზგასმა. მაგალითად: **იერუსალჴმი იგი, ქრისტჴ იგი, ბარაბა იგი**. ასეთ შემთხვევაშიც ნაწევარი განსაკუთრებით ხშირად მაშინ იხმარება, როცა ორი საკუთარი სახელია დაპირისპირებული: „**იყო პირველი იგი კაცი ადამ საშუშინველად ცხოველად, ხოლო მეორჴ იგი ადამ სულად განმაცხოველად**“ (ი. იმნაიშვილი); „**მიქსგატყენით მეორესა მას აბრაჴამსა, რამეთუ პირველმან მან აბრაჴამ შეწირა ძე თჴსი**“ (ლ. ბარამიძე).

არის შემთხვევები, როცა წინადადებაში არსებითი სახელი არ ჩანს, ნაწევარი კი არის. ასეთ დროს ის ახლავს ზედსართავს, რიცხვითს ან ნაცვალსახელს. ჩნდება კითხვა, გარდა არსებითი სახელისა, ნაწევარი სხვა სახელებსაც ხომ არ დაერთვის? ეს უნდა გამოირიცხოს, რადგან, მართალია, წინადადებაში არსებითი სახელი არ ჩანს, მაგრამ კონტექსტით იგულისხმება. ის გამოტოვებულია სტილისტიკური თუ სხვა მოსაზრებით. ამიტომ ნაწევარი ახლავს ჩავარდნილი არსებითი სახელის განსაზღვრებას. მაგალითად: „**მოიქცეს სამოც და ათორმეტნი იგი (მოციქულნი) სიხარულით**“; „**პრქუა იქსუ ათორმეტთა მათ (მოწაფეთა)**“.

ჩვეულებრივ, ერთ სახელს ერთი ნაწევარი ახლავს, მაგრამ, როდესაც ქვემდებარედ ან დამატებად ორი ან მეტი არსებითი სახელია მოცემული, ნაწევარი ახლავს პირველ მათგანს, სხვები კი უნაწევროდაა წარმოდგენილი. მაგალითად: „**ჰკითხვიდეს მას ფარისეველნი იგი და მწიგნობარნი**“.

ორი ნაწევარი ერთ სახელთან მხოლოდ მაშინ შეიძლება იყოს, როცა ეს სახელი ორმაგი ბრუნებისაა (ე. წ. ნანათესაობითარი მსაზღვრელია). ერთი ნაწევარი მსაზღვრელის ნათესაობითის ფუძეს განსაზღვრავს, მეორე კი – საზღვრულს, რომელიც არ არის წარმოდგენილი, მაგრამ იგულისხმება. მაგალითად: „**მო-რამ უკუევიდეს მეათერთმეტისა ამის ჟამისა იგი, მოიღეს თითო სატირი**“ (ი. იმნაიშვილი).

ნაწევრის ადგილი

ნაწევრის ადგილი არსებითად არის სახელის შემდეგ: „**დამჴსრა პური იგი**“.

როცა სახელს ახლავს განსაზღვრება, ნაწევრის ადგილი დამოკიდებულია განსაზღვრების ადგილზე: თუ განსაზღვრება პრეპოზიციურია, ნაწევარიც სახელის წინაა. მაგალითად: „**მოიღო ხუთი იგი პური**“; თუ განსაზღვრება პოსტპოზიციურია, ნაწევარიც სახელის შემდეგაა. მაგალითად: „**ვეცლმან მან შენმან ხუთი-ღა სსუაჲ სასწორი ყო**“. შდრ.: „**შენმან მან ვეცლმან ათი სსუაი შეძინა სწორი**“.

არის შემთხვევები, როცა არსებითი სახელი და ნაწევარი გათიშულია და მათ შორის სიტყვაა ჩართული. ეს მაშინ ხდება, როცა სახელს ახლავს მასთან მჭიდროდ დაკავშირებული განსაზღვრება: „**სანატრელსა მას მიქობხუენით ცხორებასა**“.

როდესაც თანდებული ერთვის ნაწევრიან სახელს, ჯერ არის სახელი, შემდეგ – ნაწევარი და ამ უკანასკნელს ერთვის თანდებული: „**განაშორნტ უკეთურნი იგი მართალთა მათგან**“. იშვიათად გვხვდება სხვანაირი რიგიც: ნაწევარი გადმოდის თავში, თანდებული კი ერთვის სახელს. მაგალითად: „**აღდგა მის კრებულისაგან**“.

ნაწევრიან სახელთა ბრუნება

ნაწევარი ისე იბრუნვის, როგორც ცალკე აღებული იგივე ნაცვალსახელები, ოღონდ ყველა ბრუნვა არა აქვს.

განსაზღვრულნაწევრიანი სახელები

წრფ.	კაც	ერთ	—	—
სახ.	კაც-ი	ერთ-ი	ყრმა-მ	ვინმე
მოთხ.	კაც-მან	ერთ-მან	ყრმა-მან	ვინმე
მიც.	კაც-სა	ერთ-სა	ყრმა-სა	ვისმე
ნათ.	კაც-ის-ა	ერთ-ის-ა	ყრმა-ის-ა	ვის(-გან, -თვის)მე
მოქმ.	კაც-ითა	ერთ-ითა	[ყრმა-ითა	ვისითურთ]
ვით.	—	—	—	—
წოდ.	—	—	—	—

განსაზღვრულნაწევრიანი სახელები

განსაზღვრულნაწევრიანი სახელებს წრფელობითი ბრუნვა არა აქვს, რადგან წრფელობითი განსაზღვრული ბრუნვა; არა აქვს არც წოდებითი; თეორიულად შესაძლებელია იყოს ვითარებითშიც, მაგრამ იშვიათია (ა. შანიძე); განსაზღვრული ნაწევარი არ დაირთავს სავრცობს; აქვს ორივე მრავლობითი.

- ესე -

მხ. რ.	მრ. რ.	მხ. რ.	მრ. რ.
წრფ.	—	—	—
სახ.	სახლ-ი	ესე	სახლ-ნ-ი
მოთხ.	სახლ-მან	ამან	სახლ-თ-ა
მიც.	სახლ-სა	ამას	"
ნათ.	სახლ-ის-ა	ამის	"
მოქმ.	სახლ-ითა	ამით	—
ვით.	—	—	—
წოდ.	—	—	—

- ეპა -

წრფ.	—	—	—	—
სახ.	ყრმა-მ	ეპა	ყრმა-ნ-ი	ეპა
მოთხ.	ყრმა-მან	მაგან	ყრმა-თ-ა	მაგათ
მიც.	ყრმა-სა	მაგას	"	"
ნათ.	ყრმა-ის-ა	მაგის	"	"
მოქმ.	ყრმა-ითა	მაგით	—	—
ვით.	—	—	—	—
წოდ.	—	—	—	—

- იგი -

მხ. რ.	მრ. რ.	მხ. რ.	მრ. რ.
წრფ.	—	—	—
სახ.	დღე-ი	იგი	დღე-ნ-ი
მოთხ.	დღე-მან	მან	დღე-თ-ა
მიც.	დღე-სა	მას	"
ნათ.	დღე-ის-ა	მის	"
მოქმ.	დღე-ითა	მით	—
ვით.	—	—	—
წოდ.	—	—	—

- ისი -

წრფ.	—	—	—	—
სახ.	კაც-ი	ისი	კაც-ნ-ი	ისი
მოთხ.	კაც-მან	იმან	კაც-თ-ა	იმათ
მიც.	კაც-სა	იმას	"	"
ნათ.	კაც-ის-ა	იმის	"	"
მოქმ.	კაც-ითა	იმით	—	—
ვით.	—	—	—	—
წოდ.	—	—	—	—

ნაწევარი მრავლობითი რიცხვის სახელობითში არის მხოლოდითში, მოთხრობითსა და სხვა ბრუნვებში გადადის თანთან მრავლობითში, ხოლო ებიან მრავლობითში ნაწევარი იგივეა, რაც მხოლოდითი რიცხვის სათანადო ბრუნვებში. ნაწევარი სინტაქსურად განსაზღვრებაა.

ნაწევარი ძველ ქართულში არ გამქრალა. მართალია, იმ სახით არა, მაგრამ ნაწევარმა საშუალო საუკუნეებში იარსება. შემორჩენილია XIX საუკუნეშიც, განსაკუთრებით ი. ჭავჭავაძის შემოქმედებაში. ილია ნაწევარს იყენებს მხოლოდ ისეთ შემთხვევაში, როცა ძველი წერილობითი ძეგლებიდან იღებს მასალას.

ლიტერატურა

- ი. იმნაიშვილი, ნაწევარი ძველ ქართულში: თსუ შრომები, ტ. 61, თბ., 1955.
- ი. იმნაიშვილი, ქართული ენის ისტორიული ქრესტომათია, ტ. I, ნაწ. II, თბ., 1982.
- ა. კიზირია, მარტივი წინადადების შედგენილობა ძველ ქართულში, თბ., 1963.
- ზ. სარჯველაძე, ძველი ქართული ენა, თბ., 1997
- ა. შანიძე, ძველი ქართული ენის გრამატიკა, თბ., 1976.

4.6. მსაზღვრელ-საზღვრული

თავისთავადი სახელების ბრუნება ძველ ქართულში ახალი ქართული-საგან ბევრად არ განსხვავდება. სულ სხვა ვითარებაა, როცა არსებით სახელთან დაკავშირებულია სხვა სახელები. ეს სახელები არსებითი სახელების მსაზღვრელებია.

მსაზღვრელი ორი სახისაა: ატრიბუტული და სუბსტანტიური. ატრიბუტული მსაზღვრელი სინტაქსურად შეთანხმებულია საზღვრულთან: *სახლი მაღალი, ბერი წმიდა*. ატრიბუტულ მსაზღვრელად გამოყენებულია: *ზედსართავი სახელი, არსებითი სახელი, რიცხვითი სახელი, ნაცვალსახელი*, მიმღეობა.

სუბსტანტიური მსაზღვრელი მართულია საზღვრულის მიერ ნათესაობით ბრუნვაში, ზოგჯერ ეთანხმება მას ბრუნვასა და რიცხვში. თუ სუბსტანტიური მსაზღვრელი წინ უსწრებს საზღვრულს, მაშინ იგი მართულია, ხოლო, თუ მოსდევს, მართულიცაა და შეთანხმებულიც ანუ ორმაგი ბრუნებისაა.

მსაზღვრელ-საზღვრულის წყობა

ძველ ქართულში წყობის თვალსაზრისით განსხვავებული ვითარებაა, კერძოდ, გაგრცელებულია პოსტპოზიციური წყობა, არ არის გამორიცხული არც პრეპოზიცია. წყობის საკითხი ერთნაირია როგორც ატრიბუტულ, ისე სუბსტანტიურ მსაზღვრელთან, თუმცა ატრიბუტულთან მნიშვნელობა აქვს იმას, მეტყველების რა ნაწილითაა გადმოცემული მსაზღვრელი: *ზედსართავი სახელი* და მიმღეობა ძირითადად მომდევნო მსაზღვრელებია, რიცხვითი სახელი წინ უსწრებს საზღვრულს, ზოგიერთი ნაცვალსახელი (მაგალითად, *ჩვენებითი*) წინ უსწრებს, სხვა კი (კუთვნილებითი, განსაზღვრებითი) მომდევნოა. **ზ. სარჯველაძე** ძველ ქართულში პოსტპოზიციური წყობის გაგრცელებას ბიბლიურ წიგნთა თარგმანების გავლენით ხსნის. მისი ვარაუდით, ცოცხალ მეტყველებაში გაბატონებული უნდა ყოფილიყო პრეპოზიციური წყობა, რასაც მოწმობს წარწერათა, ანდერძ-მინაწერთა, ისტორიულ და იურიდიულ დოკუმენტთა მონაცემები.

ატრიბუტულმსაზღვრელიანი სახელის ბრუნვა

ატრიბუტული მსაზღვრელი შეთანხმებულია საზღვრულთან ბრუნვასა და ნართანიან მრავლობითში. ებიანი მრავლობითი ძველ ქართულში სინტაქსურად სუსტია. მას შეთანხმების უნარი თითქმის არა აქვს: საზღვრული მრავლობითშია, მსაზღვრელი — მხოლობითში. იშვიათია შეთანხმება — „ვაცები ჭრელები“.

ატრიბუტული მსაზღვრელი ძირითადად გადმოცემულია **ზედსართავი სახელით**:

1. თანხმოვანფუძიანი მსაზღვრელი

	მს. რ.		მრ. რ.			
წრფ.	კრავ	სპეტაკ	—	—	კრავებ	სპეტაკ
სახ.	კრავი	სპეტაკი	კრავნი	სპეტაკნი	კრავები	სპეტაკი
მოთხ.	კრავ-მან	სპეტაკ-მან	კრავ-თა	სპეტაკ-თა	კრავებ-მან	სპეტაკ-მან
მიც.	კრავ-სა	სპეტაკ-სა	"	"	კრავებ-სა	სპეტაკ-სა
ნათ.	კრავისა	სპეტაკისა	"	"	კრავებისა	სპეტაკისა
მოქმ.	კრავითა	სპეტაკითა	—	—	კრავებითა	სპეტაკითა
ვით.	კრავად	სპეტაკად	—	—	კრავებად	სპეტაკად
წოდ.	კრავო	სპეტაკო	კრავნო	სპეტაკნო	კრავებო	სპეტაკო

2. ხმოვანფუძიანი მსაზღვრელი

ა-ზე დაბოლოებული:

	მს. რ.		მრ. რ.			
წრფ.	ბერ	წმიდა	—	—	ბერებ	წმიდა
სახ.	ბერი	წმიდა	ბერნი	წმიდანი	ბერები	წმიდა
მოთხ.	ბერ-მან	წმიდა-მან	ბერ-თა	წმიდა-თა	ბერებ-მან	წმიდა-მან
მიც.	ბერ-სა	წმიდა-სა	"	"	ბერებ-სა	წმიდა-სა
ნათ.	ბერისა	წმიდა-ისა	"	"	ბერებისა	წმიდა-ისა
მოქმ.	ბერითა	წმიდა-ითა	—	—	ბერებითა	წმიდა-ითა
ვით.	ბერად	წმიდა-ად	—	—	ბერებ-ად	წმიდა-ად
წოდ.	ბერო	წმიდაო	ბერნო	წმიდაო	ბერებო	წმიდაო

ე-ზე დაბოლოებული:

	მს. რ.		მრ. რ.			
წრფ.	ველ	მწვანე	—	—	ველებ	მწვანე
სახ.	ველი	მწვანე	ველნი	მწვანენი	ველები	მწვანე
მოთხ.	ველ-მან	მწვანე-მან	ველ-თა	მწვანე-თა	ველებ-მან	მწვანე-მან
მიც.	ველ-სა	მწვანე-სა	"	"	ველებ-სა	მწვანე-სა
ნათ.	ველისა	მწვანისა	"	"	ველებ-ისა	მწვანისა
მოქმ.	ველითა	მწვანითა	—	—	ველებითა	მწვანითა
ვით.	ველად	მწვანედ	—	—	ველებად	მწვანედ
წოდ.	ველო	მწვანეო	ველნო	მწვანენო	ველებო	მწვანეო

ო-ზე დაბოლოებული:

	მს. რ.		მრ. რ.			
წრფ.	ბჭე	ფართო	—	—	ბჭეებ	ფართო
სახ.	ბჭე	ფართო	ბჭენი	ფართონი	ბჭეები	ფართო
მოთხ.	ბჭე-მან	ფართო-მან	ბჭე-თა	ფართო-თა	ბჭეებ-მან	ფართო-მან
მიც.	ბჭე-სა	ფართო-სა	"	"	ბჭეებ-სა	ფართო-სა
ნათ.	ბჭესა	ფართო-ისა	"	"	ბჭეებისა	ფართო-ისა
მოქმ.	ბჭითა	ფართო-ითა	—	—	ბჭეებითა	ფართო-ითა
ვით.	ბჭედ	ფართოდ	—	—	ბჭეებ-ად	ფართოდ
წოდ.	ბჭეო	ფართოო	ბჭენო	ფართონო	ბჭეებო	ფართოო

უ-ზე დაბოლოებული:

	მს. რ.		მრ. რ.			
წრფ.	კაც	ცრუ	—	—	კაცებ	ცრუ
სახ.	კაც	ცრუ	კაცნი	ცრუნი	კაცები	ცრუ
მოთხ.	კაც-მან	ცრუ-მან	კაც-თა	ცრუ-თა	კაცებ-მან	ცრუ-მან
მიც.	კაც-სა	ცრუ-სა	"	"	კაცებ-სა	ცრუ-სა
ნათ.	კაცისა	ცრუ-ისა	"	"	კაცებისა	ცრუ-ისა
მოქმ.	კაცითა	ცრუ-ითა	—	—	კაცებითა	ცრუ-ითა
ვით.	კაცად	ცრუ-ად	—	—	კაცებ-ად	ცრუ-ად
წოდ.	კაცო	ცრუო	კაცნო	ცრუნო	კაცებო	ცრუო

ძველ ქართულში იშვიათად, მაგრამ მაინც გვხვდება ატრიბუტული მსაზღვრელ-საზღვრულის პრეპოზიციური წყობა. ასეთ შემთხვევაშიც დაბოლოება სრულია:

მს. რ.			მრ. რ.		
წრფ.	წმიდა	ბერ	—	—	წმიდა ბერ-ებ
სახ.	წმიდა-ა	ბერ-ი	წმიდა-ნი	ბერ-ნი	წმიდა-ა ბერ-ებ-ი
მოთხ.	წმიდა-მან	ბერ-მან	წმიდა-თა	ბერ-თა	წმიდა-მან ბერ-ებ-მან
მიც.	წმიდა-სა	ბერ-სა	„	„	წმიდა-სა ბერ-ებ-სა
ნათ.	წმიდ-ისა	ბერ-ისა	„	„	წმიდ-ისა ბერ-ებ-ისა
მოქმ.	წმიდ-ითა	ბერ-ითა	—	—	წმიდ-ითა ბერ-ებ-ითა
ვით.	წმიდა-დ	ბერ-ად	—	—	წმიდა-დ ბერ-ებ-ად
წოდ.	წმიდა-ო	ბერ-ო	წმიდა-ნო	ბერ-ნო	წმიდა-ო ბერ-ებ-ო

ატრიბუტულ მსაზღვრელად გამოყენებულია **რიცხვითი სახელი**.

რაოდენობითი რიცხვითი სახელი:

ა) თანხმოვანფუძიანი მსაზღვრელი:

მს. რ.			მრ. რ.		
წრფ.	ხუთ	პურ	—	—	
სახ.	ხუთ-ი	პურ-ი	ხუთ-ნი	პურ-ნი	
მოთხ.	ხუთ-მან	პურ-მან	ხუთ-თა	პურ-თა	
მიც.	ხუთ-სა	პურ-სა	„	„	
ნათ.	ხუთ-ისა	პურ-ისა	„	„	
მოქმ.	ხუთ-ითა	პურ-ითა	—	—	
ვით.	ხუთ-ად	პურ-ად	—	—	
წოდ.	[ხუთ-ო	პურ-ო]	ხუთ-ნო	პურ-ნო	

ხშირად მიცემითში, ნათესაობითში, მოქმედებითსა და ვითარებითში რიცხვითი სახელი ფუძის სახითაა წარმოდგენილი: *ხუთ პურსა, ხუთ პურისა, ხუთ პურითა, ხუთ პურად* (ზ. სარჯველაძე).

ზოგჯერ რაოდენობითი რიცხვითი სახელით გადმოცემულ მსაზღვრელ-თან საზღვრული ებიან მრავლობითშია: *ოთხი ეტლები*.

ბ) ხმოვანფუძიანი მსაზღვრელი:

მს. რ.			მრ. რ.		
წრფ.	რვა	დღე	—	—	
სახ.	რვა-ა	დღე	რვა-ნი	დღე-ნი	
მოთხ.	რვა-მან	დღე-მან	რვა-თა	დღე-თა	
მიც.	რვა-სა	დღე-სა	„	„	
ნათ.	რვა-ისა	დღე-ისა	„	„	
მოქმ.	რვა-ითა	დღე-ითა	—	—	
ვით.	რვა-დ	დღე-დ	—	—	
წოდ.	[რვა-ო	დღე-ო]	რვა-ნო	დღე-ნო	

რიცხვითი რიცხვითი სახელი:

ა) თანხმოვანფუძიანი მსაზღვრელი:

მს. რ.			მრ. რ.		
წრფ.	პირველ	კაც	—	—	
სახ.	პირველ-ი	კაც-ი	პირველ-ნი	კაც-ნი	
მოთხ.	პირველ-მან	კაც-მან	პირველ-თა	კაც-თა	
მიც.	პირველ-სა	კაც-სა	„	„	
ნათ.	პირველ-ისა	კაც-ისა	„	„	
მოქმ.	პირველ-ითა	კაც-ითა	—	—	
ვით.	პირველ-ად	კაც-ად	—	—	
წოდ.	პირველ-ო	კაც-ო	პირველ-ნო	კაც-ნო	

ბ) ხმოვანფუძიანი მსაზღვრელი:

წრფ.	მეორე	მოწაფე
სახ.	მეორე-ა	მოწაფე-ა
მოთხ.	მეორე-მან	მოწაფე-მან
მიც.	მეორე-სა	მოწაფე-სა
ნათ.	მეორე-ისა	მოწაფე-ისა
მოქმ.	მეორე-ითა	მოწაფე-ითა
ვით.	მეორე-დ	მოწაფე-დ
წოდ.	მეორე-ო	მოწაფე-ო

ზოგჯერ რიცხვითი სახელით გადმოცემული მსაზღვრელი შეიძლება წარმოდგენილი იყოს პოსტპოზიციური წყობითაც:

მს. რ.			მრ. რ.	
წრფ.	დღე	პირველ	—	—
სახ.	დღე	პირველი	დღე-ნი	პირველ-ნი
მოთხ.	დღე-მან	პირველ-მან	დღე-თა	პირველ-თა
მიც.	დღე-სა	პირველ-სა	"	"
ნათ.	დღე-ისა	პირველ-ისა	"	"
მოქმ.	დღე-ითა	პირველ-ითა	—	—
ვით.	დღე-დ	პირველ-ად	—	—
წოდ.	დღე-ო	პირველ-ო	დღე-ნო	პირველ-ნო

ატრიბუტულ მსაზღვრელად გამოყენებულია ნაცვალსახელები:
ა) ჩვენებითი ნაცვალსახელები:

მს. რ.			მრ. რ.	
სახ.	ესე	ამბავ-ი	ესე	ამბავ-ნი
მოთხ.	ამან	ამბავ-მან	ამათ	ამბავ-თა
მიც.	ამას	ამბავ-სა	"	"
ნათ.	ამის	ამბავ-ისა	"	"
მოქმ.	ამით	ამბავ-ითა	—	—
ვით.	ამად	ამბავ-ად	—	—
წოდ.	—	—	—	—

მს. რ.			მრ. რ.	
სახ.	ეგე	საქმე	ეგე	საქმე-ნი
მოთხ.	მაგან	საქმე-მან	მაგათ	საქმე-თა
მიც.	მაგას	საქმე-სა	"	"
ნათ.	მაგის	საქმე-ისა	"	"
მოქმ.	მაგით	საქმე-ითა	—	—
ვით.	მაგად	საქმე-დ	—	—
წოდ.	—	—	—	—

მს. რ.			მრ. რ.	
სახ.	იგი	კაცი	იგი	კაცი-ნი
მოთხ.	მან	კაცი-მან	მათ	კაცი-თა
მიც.	მას	კაცი-სა	"	"
ნათ.	მის	კაცი-ისა	"	"
მოქმ.	მით	კაცი-ითა	—	—
ვით.	—	—	—	—
წოდ.	—	—	—	—

მს. რ.			მრ. რ.	
სახ.	ისი	კაცი	ისი	კაცი-ნი
მოთხ.	იმან	კაცი-მან	იმათ	კაცი-თა
მიც.	იმას	კაცი-სა	"	"
ნათ.	იმის	კაცი-ისა	"	"
მოქმ.	იმით	კაცი-ითა	—	—
ვით.	იმად	კაცი-ად	—	—
წოდ.	—	—	—	—

სხვა ჩვენებითი ნაცვალსახელებით (ესოდნი, ეგოდნი, ესეითარი, ეგეითარი, ესელეფანი, ესრეტი, ესრეტი) გადმოცემული მსაზღვრელები ისე იბრუნვის, როგორც თანხმოდგენილი მსაზღვრელი საზღვრულთან ერთად. ვითარებითი და წოდებითი ბრუნვები არა აქვს. ესეითარი, ეგეითარი შეიძლება შეიკუმშოს, შეიძლება — არა.

ბ) კუთვნილებითი ნაცვალსახელები:

მს. რ.			მრ. რ.	
სახ.	ძე	ჩემ-ი	ძე-ნი	ჩემ-ნი
მოთხ.	ძე-მან	ჩემ-მან	ძე-თა	ჩემ-თა
მიც.	ძე-სა	ჩემ-სა	"	"
ნათ.	ძე-ისა	ჩემ-ისა	"	"
მოქმ.	ძე-ითა	ჩემ-ითა	—	—
ვით.	ძე-დ	ჩემ-ად	—	—
წოდ.	ძე-ო	ჩემ-ო	ძე-ნო	ჩემ-ნო

ასევე იბრუნვის სხვა კუთვნილებითი ნაცვალსახელებით გადმოცემული მსაზღვრელებიც. მაგალითად: *სახლი თქსი, სახლმან თქსმან, სახლსა თქსსა...* კუთვნილებითი ნაცვალსახელი მეტწილად საზღვრულის შემდეგ არის, თუმცა პრეპოზიციური წყობა არც აქ არის გამორიცხული.

გ) კითხვითი ნაცვალსახელები:

მხ. რ.			მრ. რ.		
სახ.	რომელ-ი	კაც-ი	რომელ-ნი	კაც-ნი	
მოთხ.	რომელ-მან	კაც-მან	რომელ-თა	კაც-თა	
მიც.	რომელ-სა	კაც-სა	"	"	
ნათ.	რომელ-ისა	კაც-ისა	"	"	
მოქმ.	რომელ-ითა	კაც-ითა	—	—	
ვით.	რომელ-ად	კაც-ად	—	—	
წოდ.	—	—	—	—	

დ) კითხვით-კუთვნილებითი ნაცვალსახელები:

მხ. რ.			მრ. რ.		
სახ.	ვის-ი	საქმე	ვის-ნი	საქმე-ნი	
მოთხ.	ვის-მან	საქმე-მან	ვის-თა	საქმე-თა	
მიც.	ვის-სა	საქმე-სა	"	"	
ნათ.	ვის-ისა	საქმე-ისა	"	"	
მოქმ.	ვის-ითა	საქმე-ითა	—	—	
ვით.	ვის-ად	საქმე-ად	—	—	
წოდ.	—	—	—	—	

ე) განსაზღვრებითი ნაცვალსახელები:

მხ. რ.			მრ. რ.		
სახ.	ერ-ი	ყოველ-ი	ერ-ნი	ყოველ-ნი	
მოთხ.	ერ-მან	ყოველ-მან	ერ-თა	ყოველ-თა	
მიც.	ერ-სა	ყოველ-სა	"	"	
ნათ.	ერ-ისა	ყოველ-ისა	"	"	
მოქმ.	ერ-ითა	ყოველ-ითა	—	—	
ვით.	ერ-ად	ყოველ-ად	—	—	
წოდ.	—	—	—	—	

შეიძლება იყოს პრეპოზიციური წყობითაც: *ყოველი ერი, ყოველმან ერმან.*

განსაზღვრებითი ნაცვალსახელი თავადი ყოველთვის საკუთარ სახელთან ერთად იხმარება: *თავადი იესუ.* აქვს სამი ბრუნვა: *სახელობითი, მოთხრობითი (თავადმან იესუ) და მიცემითი (თავადსა იესუს).*

ასევე შეიძლება შეგვხვდეს *თითოეული კაცი.* *სხუა* იბრუნვის, როგორც *-უა-ზე* დაბოლოებული სახელი: *სხუა მონაჲ, სხუამან მონამან, სხუასა მონასა, სხუა მონისა...*

ვ) განსაზღვრელობითი ნაცვალსახელი:

მხ. რ.			მრ. რ.		
სახ.	სიტყუა-ჲ	რომელ-ი-მე	სიტყუა-ნი	რომელ-ნი-მე	
მოთხ.	სიტყუა-მან	რომელ-მან-მე	სიტყუა-თა	რომელ-თა-მე	
მიც.	სიტყუა-სა	რომელ-სა-მე	"	"	
ნათ.	სიტყუ-სა	რომელ-ისა-მე	"	"	
მოქმ.	სიტყუ-თა	რომელ-ითა-მე	—	—	
ვით.	სიტყუ-ად	რომელ-ად-მე	—	—	
წოდ.	—	—	—	—	

აქაც არ არის გამორიცხული პრეპოზიცია: *ვინმე მთავართაგანი, ვინმე მთავართაგანმან, ვისმე მთავართაგანსა...*

ატრიბუტული მსაზღვრელი გადმოცემულია **არსებითი სახელით:**

აღამიანის საკუთარ სახელს უკავშირდება თანამდებობის, ხელობის, წოდების... გამომხატველი მსაზღვრელები. ასეთი მსაზღვრელი შეიძლება იყოს პრეპოზიციურიცა და პოსტპოზიციურიც. ძველ ქართულში პრეპოზიციურია: *მამაჲ, დედაჲ...* პოსტპოზიციურია: *მოციქული, წინა(ს)წარმეტყუელი, მახარებელი, ერისთავი, კურაპალატი...*

წრფ.	მამა	გრიგოლ	პავლე	მოციქულ
სახ.	მამა-ჲ	გრიგოლ	პავლე	მოციქულ-ი
მოთხ.	მამა-მან	გრიგოლ	პავლე	მოციქულ-მან
მიც.	მამა-სა	გრიგოლ-ს	პავლე	მოციქულ-სა
ნათ.	მამ-ისა	გრიგოლ-ის	პავლე	მოციქულ-ისა
მოქმ.	—	—	—	—
ვით.	—	—	—	—
წოდ.	მამა-ო	გრიგოლ	პავლე	მოციქულ-ო

გეოგრაფიული სახელის მსაზღვრელი ძველ ქართულში ყოველთვის პრეპოზიციურია. ასეთია: *სოფელი, ქუეყანა... ქალაქი, დაბა... იგი* შეიძლება იყოს პოსტპოზიციურიცა და პრეპოზიციურიც:

სახ.	ქალაქი	მცხეთა-მ	მცხეთა-მ	ქალაქი
მოთხ.	ქალაქ-მან	მცხეთა-მან	მცხეთა-მან	ქალაქ-მან
მიც.	ქალაქ-სა	მცხეთა-სა	მცხეთა-სა	ქალაქ-სა
ნათ.	ქალაქ-ისა	მცხეთა-ისა	მცხეთა-ისა	ქალაქ-ისა
მოქმ.	ქალაქ-ით(ა)	მცხეთა-ით(ა)	მცხეთა-ითა	ქალაქ-ითა
ვით.	ქალაქ-ად	მცხეთა-დ	მცხეთა-დ	ქალაქ-ად
წოდ.	ქალაქ-ო	მცხეთა-ო	მცხეთა-ო	ქალაქ-ო

პირობითა მსაზღვრელი სიტყვა *მდინარე* ყოველთვის უსწრებს საზღვრულს (*მდინარესა იორდანესა*).

ატრიბუტული მსაზღვრელი საზღვრულისაგან შეიძლება გათიშული იყოს ნაწევრით. ასეთ შემთხვევაში წყობას არა აქვს მნიშვნელობა, იბრუნვის ყველა:

მს. რ.			მრ. რ.		
სახ.	ყოველი	იგი ერ-ი	ყოველ-ნი	იგი ერ-ნი	
მოთხ.	ყოველ-მან	მან ერ-მან	ყოველ-თა	მთ ერ-თა	
მიც.	ყოველ-სა	მას ერ-სა	"	"	
ნათ.	ყოველ-ისა	მის ერ-ისა	"	"	
მოქმ.	ყოველ-ითა	მით ერ-ითა	—	—	
ვით.	—	—	—	—	
წოდ.	—	—	—	—	

მაშასადამე, ძველ ქართულში ატრიბუტული მსაზღვრელი საზღვრულთან ბრუნების დროს სრულად დაირთავს ბრუნვის ნიშანს ანუ იბრუნვის სრულდაბოლოებიანი სახეობით.

სუბსტანტიურმსაზღვრელიანი სახელის ბრუნვა

პრეპოზიციური წყობის სუბსტანტიური მსაზღვრელი საზღვრულთან ბრუნების დროს უცვლელია, დგას ნათესაობით ბრუნვაში, ე. ი. მართულია. იგი ყოველთვის გავრცობილია. მართული მსაზღვრელი გაუვრცობელია,

როცა გადმოცემულია ადამიანის (პირის) სახელით. შეიძლება იდგეს მხოლოდობით ან მრავლობითში (*ძმისა სახლ, ძმათა სახლ*).

თუ სუბსტანტიური მსაზღვრელი პოსტპოზიციურია, საზღვრულთან ბრუნების დროს მას ორი ბრუნვის ფორმა აქვს: ერთი ნათესაობითი და მეორე — ნებისმიერი, იმის მიხედვით, რომელ ბრუნვაში დგას საზღვრული. მაშასადამე, ასეთი მსაზღვრელი ორმაგი ბრუნებისაა. იგი მართულიცაა და შეთანხმებულიც: მართულია ნათესაობით ბრუნვაში, შეთანხმებულია ბრუნვასა და რიცხვში.

მართულმსაზღვრელიანი სახელის ბრუნვა

ა) მსაზღვრელი მხოლოდობითია:

	მს. რ.				მრ. რ.	
წრფ.	ძმისა	სახლ	—	—	ძმისა	სახლ-ებ
სახ.	ძმისა	სახლ-ი	ძმისა	სახლ-ნი	ძმისა	სახლ-ებ-ი
მოთხ.	ძმისა	სახლ-მან	ძმისა	სახლ-თა	ძმისა	სახლ-ებ-მან
მიც.	ძმისა	სახლ-სა	„	„	ძმისა	სახლ-ებ-სა
ნათ.	ძმისა	სახლ-ისა	„	„	ძმისა	სახლ-ებ-ისა
მოქმ.	ძმისა	სახლ-ითა	—	—	ძმისა	სახლ-ებ-ითა
ვით.	ძმისა	სახლ-ად	—	—	ძმისა	სახლ-ებ-ად
წოდ.	ძმისა	სახლ-ო	ძმისა	სახლ-ნი-ო	ძმისა	სახლ-ებ-ო

ბ) მსაზღვრელი მრავლობითია:

მს. რ.					
წრფ.	ძმათა	სახლ		ძმების(ა)	სახლ
სახ.	ძმათა	სახლ-ი		ძმების(ა)	სახლ-ი
მოთხ.	ძმათა	სახლ-მან		ძმების(ა)	სახლ-მან
მიც.	ძმათა	სახლ-სა		ძმების(ა)	სახლ-სა
ნათ.	ძმათა	სახლ-ისა		ძმების(ა)	სახლ-ისა
მოქმ.	ძმათა	სახლ-ითა		ძმების(ა)	სახლ-ითა
ვით.	ძმათა	სახლ-ად		ძმების(ა)	სახლ-ად
წოდ.	ძმათა	სახლ-ო		ძმების(ა)	სახლ-ო

		მრ. რ.
წრფ.	— —	ძმათა / ძმებისა სახლ-ებ
სახ.	ძმათა სახლ-ნი	ძმათა / ძმებისა სახლ-ებ-ი
მოთხ.	ძმათა სახლ-თ-ა	ძმათა / ძმებისა სახლ-ებ-მან
მიც.	" "	ძმათა / ძმებისა სახლ-ებ-ს-ა
ნათ.	" "	ძმათა / ძმებისა სახლ-ებ-ის-ა
მოქმ.	— —	ძმათა / ძმებისა სახლ-ებ-ით-ა
ვით.	— —	ძმათა / ძმებისა სახლ-ებ-ად
წოდ.	ძმათა სახლ-ნ-ო	ძმათა / ძმებისა სახლ-ებ-ო

ზოგჯერ პრეპოზიციური მართული მსაზღვრელიც შეიძლება ეთან-ხმებოდეს საზღვრულს. ეს ხდება მაშინ, როცა მსაზღვრელ-საზღვრული გათიშულია (*ძმისაჲ იგი სახლი, ძმისამან მან სახლმან, ძმისასა მას სახლსა...*). მართული მსაზღვრელი იშვიათად შეიძლება გადმოცემული იყოს ადამიანის (პირის) სახელითა (*მარიამის ძე, მარიამის ძენი/მარიამის ძეები...*) და გეოგრაფიული სახელითაც (*ქართლისა ჯრი, ქართლისა ჯრნი...*).

ორმაგი ბრუნების მსაზღვრელი

ორმაგი ბრუნების მსაზღვრელში პირველი ბრუნვა ყოველთვის მხო-ლოდითი ან მრავლობითი რიცხვის ნათესაობითშია. ეს ფორმა არის საბრუნებელი ფუძე. იგი ყოველთვის გავრცობილია, თუ ადამიანის (პირის) სახელით არ არის გადმოცემული. საბრუნებელ ფუძეს ემატება იმ ბრუნვის ნიშნები, რომელშიც დგას საზღვრული.

ორმაგი მსაზღვრელის საზღვრულთან ბრუნებისას გამოიყოფა ოთხი შემთხვევა:

1. მსაზღვრელიცა და საზღვრულიც მხოლოდობითშია (*ძე კაცისა*);
2. მსაზღვრელი მხოლოდობითშია და საზღვრული — მრავლობითში (*ძენი კაცისანი*);
3. მსაზღვრელი მრავლობითშია და საზღვრული — მხოლოდობითში (*ძე კაცთა*);

4. ორივე მრავლობითშია (*ძენი კაცთანი*).

	I. მხ. რ. — მხ. რ.	II. მრ. რ. — მხ. რ.
წრფ.	ძე კაცისა	— —
სახ.	ძე კაცისა-ჲ	ძენი კაცისა-ნი
მოთხ.	ძე-მან კაცისა-მან	ძეთ-ა კაცისა-თ-ა
მიც.	ძე-ს-ა კაცისა-ს-ა	" "
ნათ.	ძ-ის-ა კაცისა-მს-ა	" "
მოქმ.	ძ-ით-ა კაცისა-მთ-ა	— —
ვით.	ძედ კაცისა-(დ)	— —
წოდ.	ძე-ო კაცისა-ო	ძენ-ო კაცისა-ნ-ო

	III. მხ. რ. — მრ. რ.	IV. მრ. რ. — მრ. რ.
წრფ.	ძე კაცთა	— —
სახ.	ძე კაცთა-ჲ	ძენი კაცთა-ნი
მოთხ.	ძე-მან კაცთა-მან	ძეთ-ა კაცთა-მან
მიც.	ძე-ს-ა კაცთა-ს-ა	ძეთ-ა კაცთა-ს-ა
ნათ.	ძ-ის-ა კაცთა-მს-ა	ძეთ-ა კაცთა-მს-ა
მოქმ.	ძ-ით-ა კაცთა-მთ-ა	ძეთ-ა კაცთა-მთ-ა
ვით.	ძედ კაცთა-(დ)	[ძეთ-ა კაცთა-დ]
წოდ.	ძე-ო კაცთა-ო	ძენ-ო კაცთა-ნ-ო

ა. შანიძის აზრით, წრფელობითში ორგვარი ფორმაა შესაძლებელი: ძელებისძევილი (*ძე კაცის*) და მერმინდელი (*ძე კაცისა*). აგრეთვე, ვითარებითში ორმაგი ბრუნების მსაზღვრელი საერთოდ არ უთანხმდება საზღვრულს, რადგანაც ვითარებითის -დ წარმოშობით თანდებულია (*და*), თანდებული კი ერთი უნდა მსაზღვრელსა და საზღვრულს: *ჟამი მკისაჲ, ჟამმან მკისამან, ჟამსა მკისასა, მაგრამ: ჟამადმდე მკისა*.

ორმაგი ბრუნების მსაზღვრელიც საზღვრულთან ბრუნების დროს შეიძლება გათიშული იყოს ნაწევრით. ამ დროს ნაწევარი ყოველთვის ნათე-საობითშია. მაგალითად:

სახ.	სიყუარული	ამის	სოფლისაჲ
მოთხ.	სიყუარულმან	ამის	სოფლისამან
მიც.	სიყუარულსა	ამის	სოფლისასა
ნათ.	სიყუარულისა	ამის	სოფლისაჲსა
მოქმ.	სიყუარულითა	ამის	სოფლისაჲთა
ვით.	სიყუარულად	ამის	სოფლისად
წოდ.	სიყუარულო	ამის	სოფლისაო

მაშასადამე, ნაწევარი უთანხმდება ორმაგი ბრუნების მსაზღვრელის პირველი ბრუნვის ფორმას და ბრუნებისას უცვლელია.

საკუთარი სახელი ორმაგი ბრუნების მსაზღვრელად

ა) ადამიანის (პირის) სახელი ორმაგი ბრუნების მსაზღვრელად

როცა ორმაგი ბრუნების მსაზღვრელად გამოყენებულია ადამიანის (პირის) სახელი, თავს იჩენს ზოგი თავისებურება: 1) საკუთარი სახელის საბრუნებელი ფუძე ყოველთვის იქნება გაუფრცობელი ნათესაობითი; 2) საკუთარ სახელს მრავლობითი რიცხვი არა აქვს და ბრუნებისას იქნება ორი და არა ოთხი შემთხვევა:

	I. მხ. რ. — მხ. რ.		II. მრ. რ. — მხ. რ.	
წრფ.	ძე	მარიამის	—	—
სახ.	ძე	მარიამის-ი	ძე-ნი	მარიამის-ნი
მოთხ.	ძე-მან	მარიამის-მან	ძე-თ-ა	მარიამის-თ-ა
მიც.	ძე-ს-ა	მარიამის-ს-ა	"	"
ნათ.	ძ-ის-ა	მარიამის-ის-ა	"	"
მოქმ.	ძ-ით-ა	მარიამის-ით-ა	—	—
ვით.	ძე-დ	მარიამის-ად	—	—
წოდ.	ძე-ო	მარიამის-ო	ძე-ნ-ო	მარიამის-ნ-ო

ბ) გეოგრაფიული სახელი ორმაგი ბრუნების მსაზღვრელად

გეოგრაფიული სახელის ორმაგი ბრუნების მსაზღვრელად გამოყენებისას საბრუნებელი ფუძე იქნება გაფრცობილი. ამ მხრივ ის საზოგადო სახელებს ჰგავს, მაგრამ განსხვავდება ერთი თავისებურებით: არა აქვს მრავლობითი. ამიტომ აქაც იქნება ორი შემთხვევა:

	I. მხ. რ. — მხ. რ.		II. მრ. რ. — მხ. რ.	
წრფ.	ბჭე	იერუსალჴმისა	—	—
სახ.	ბჭჴ	იერუსალჴმისა-ჲ	ბჭე-ნი	იერუსალჴმისა-ნი
მოთხ.	ბჭე-მან	იერუსალჴმისა-მან	ბჭე-თ-ა	იერუსალჴმისა-თ-ა
მიც.	ბჭე-ს-ა	იერუსალჴმისა-ს-ა	"	"
ნათ.	ბჭ-ის-ა	იერუსალჴმისა-ჲს-ა	"	"
მოქმ.	ბჭ-ით-ა	იერუსალჴმისა-ჲთ-ა	—	—
ვით.	ბჭე-დ	იერუსალჴმისა-დ	—	—
წოდ.	ბჭე-ო	იერუსალჴმისა-ო	ბჭე-ნ-ო	იერუსალჴმისა-ნ-ო

განმარტოებული მსაზღვრელი

ზოგჯერ მსაზღვრელს არ ახლავს საზღვრული, მაგრამ იგულისხმება. მსაზღვრელი წარმოდგენილია ორმაგი ბრუნვის ფორმით, რაც აუცილებლად გვაფარუდებინებს საზღვრულის არსებობას. მაგალითად: „შენ შჴამ ჯოჴისასა და კაჴისასა“. აქ საზღვრული არ ჩანს, მაგრამ ადვილი მისახვედრია, რომ იგულისხმება ჯორჯი. ასეთი შემთხვევები ახალ ქართულშიც არის: მეზობლისაჲ გადავიდა (=მეზობლის სახლში); ქალაქის ამბავს სოფელში ჩაიტანს, სოფლისას — ქალაქში.

რამდენიმე მსაზღვრელი ერთ საზღვრულთან

ძველ წერილობით ძეგლებში არის შემთხვევები, როცა საზღვრულს ახლავს ორმაგი ბრუნების რამდენიმე მსაზღვრელი. ამ დროს საზღვრულთან შეთანხმების თვალსაზრისით ასეთი ვითარებაა:

ა) შეიძლება ყველა მსაზღვრელი ეთანხმებოდეს საზღვრულს ბრუნვაში: *ღმერთი ცათა და ქუეყანისა; ღმერთან ცათამ და ქუეყანისამან...*

ბ) ეთანხმება მხოლოდ ბოლო მსაზღვრელი, მაგრამ ივარაუდება, რომ ყველა შეთანხმებულია: *გემოა ძმრისა და ნაღვლისა; გემომან ძმრისა და ნაღვლისამან...*

გ) შეთანხმებულია პირველი და ბოლო მსაზღვრელი: *სამკაული უცოდველობისა და სიმშვიდისა და უხრწნელობისა; სამკაულმან უცოდველობისამან და სიმშვიდისა და უხრწნელობისამან...*

ზოგჯერ სუბსტანტიურ მსაზღვრელს ახლავს კიდევ ნათესაობითში დასმული მსაზღვრელი. მაგალითად: *ქორწილი ძისა კაცისაჲსაჲ. აქ კაცისაჲ არის ორმაგი ბრუნების მსაზღვრელი. იგი ბრუნებისას ანგარიშს უწყევს თავის საზღვრულს (დაირთავს ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანს) და პირველ საზღვრულსაც შეუთანხმდება ბრუნვასა და რიცხვში, ე. ი. მივიღებთ სამმაგ ბრუნებას. ასეთ დროს გამოიყოფა ბრუნების რვა შემთხვევა:*

<i>ქორწილი</i>	<i>ძისა</i>	<i>კაცისაჲსაჲ</i>	(ყველა მხოლოდითშია)
<i>ქორწილნი</i>	<i>ძისა</i>	<i>კაცისაჲსანი</i>	(I მრავლობითშია, II-III — მხოლოდითში)
<i>ქორწილი</i>	<i>ძეთა</i>	<i>კაცისათაჲ</i>	(I-III მხოლოდითშია, II — მრავლობითში)
<i>ქორწილნი</i>	<i>ძეთა</i>	<i>კაცისათანი</i>	(I-II მრავლობითშია, III — მხოლოდითში)
<i>ქორწილი</i>	<i>ძისა</i>	<i>კაცთაჲსაჲ</i>	(I-II მხოლოდითშია, III — მრავლობითში)
<i>ქორწილნი</i>	<i>ძისა</i>	<i>კაცთაჲსანი</i>	(I-III მრავლობითშია, II — მხოლოდითში)
<i>ქორწილი</i>	<i>ძეთა</i>	<i>კაცთაჲსაჲ</i>	(I მხოლოდითშია, II-III — მრავლობითში)
<i>ქორწილნი</i>	<i>ძეთა</i>	<i>კაცთაჲსანი</i>	(ყველა მრავლობითშია)

დროთა განმავლობაში ცვლილებები მოხდა მსაზღვრელ-საზღვრულის ბრუნების სისტემაში — სრულდაბოლოებიანი სახეობიდან ენა გადავიდა გარდამავალზე. შეიცვალა წყობაც: ახალ ქართულში უფრო მეტად არის გავრცელებული მსაზღვრელ-საზღვრულის პრეპოზიციური წყობა.

ლიტერატურა

- ი. იმნაიშვილი, ქართული ენის ისტორიული ქრესტომათია, ტ. I, ნაწ. II, თბ., 1982.
- ვ. კახაძე, მსაზღვრელ-საზღვრულის თანამიმდევრობა ოთხთავში: სტუდ. სამეცნ. შრ. კრებ., VI, თბ., 1953.
- ა. კიზირია, ნანათესაობითარი მსაზღვრელის ურთიერთობისათვის საზღვრულ-თან: იკე, I, თბ., 1946.
- ლ. კიკნაძე, მართული მსაზღვრელის საზღვრულთან შეუთანხმებლობის შემთხვევები ძველ ქართულში: თბილ. უნივ. შრ., 45, თბ., 1951.
- ზ. სარჯველაძე, ძველი ქართული ენა, თბ., 1997.
- ა. შანიძე, ძველი ქართული ენის გრამატიკა, თბ., 1976.

4.7. ზმნა

ზმნა არის მოქმედების ან მდგომარეობის აღმნიშვნელი სიტყვა, რომელიც იცვლება გრამატიკული კატეგორიების მიხედვით. იგი უძველესი მეტყველების ნაწილია.

ზმნას მოეპოვება უღლებისა და წარმოქმნის კატეგორიები. ძველ ქართულში უღლების კატეგორიებია: პირი, რიცხვი, დრო, კილო, ასპექტი, აქტი, გზისობა, თანამდევრობა და მწკრივი.

წარმოქმნის კატეგორიებია: გეზი და ორიენტაცია, გვარი, ქცევა, კონტაქტი.

4.7.1. უღლების კატეგორიები

ზ მ ნ ის პ ი რ ი და რ ი ც ხ ვ ი

პირისა და რიცხვის კატეგორიები ერთად განიხილება, რადგან რიცხვი ზმნაში შეიძლება მხოლოდ პირს ჰქონდეს. პირის ფორმა კი შეიცავს რიცხვის ფორმასაც.

პირი ორგვარია: სუბიექტური და ობიექტური. სუბიექტური პირი სამია როგორც მხოლობითში, ისე მრავლობითში: I, II, III. ობიექტური პირი კი ძველ ქართულში სამია მხოლობითში და ოთხი – მრავლობითში (I ინკლ., I ექსკლ., II და III).

სუბიექტური პირის ნიშნები

პირველი სუბიექტური პირის ნიშანი ძველ ქართულში ძირითადად არის მხოლობით რიცხვში ვ-, მრავლობითში ემატება -თ. პირველი სუბიექტური პირის ნიშანი განსხვავებულია ხანმეტ, ჰაემეტ და სანნარევ ძეგლებში. ხანმეტ და ჰაემეტ ტექსტებში ხ-სა და ჰ-ს გვერდით ვ გადასმულია და უმარცვლო უ-დ არის ქცეული: შე-ვ-ხ-აბ-თ > შე-ხ-უ-აბ-თ, აღ-ვ-ხ-მართ-ე > აღ-ხ-უ-მართ-ე ...

პირველი სუბიექტური პირის ნიშნად ნულია, თუ ზმნა იწყება უ ან ო ხმოვნებით: მე უწყი, მე ოცნებობ...

ვ- არ არის წარმოდგენილი ვალ / ვედ ზმნურ ძირებთან: წარვალ, წარვედ. მოგვიანებით, ხანმეტობა-ჰაემეტობის გადავარდნის შემდეგ, ვ- გაჩნდა ო და უ ხმოვნებით დაწყებულ ზმნებშიც (აუცილებელი გახდა I-II სუბიექტურ პირთა ფორმების გარჩევა: მე ვუკეთებ, შენ უკეთებ...).

მეორე სუბიექტური პირის ნიშნებია მხოლობითში: ხ-, ჰ-, ს- (შ-), ო, მრავლობითში ემატება -თ.

მეორე სუბიექტური პირის ნიშნები განაწილებულია ქრონოლოგიურად: ხ- პრეფიქსი გავრცელებულია V-VII საუკუნეებში, მას ჰ- ენაცვლება VIII საუკუნიდან, IX საუკუნეში კი იზღუდება ჰ-ს გამოყენების არეც. იგი თავდაპირველად იკარგება ხმოვნების წინ, ცხრა თანხმოვნის (დ, თ, ტ, ძ, ც, წ, ჯ, ჩ, ჭ) წინ მას ს- ჩაენაცვლება. ერთ-ერთი პირველი სანნარევი ძეგლია სინური მრავალთავი. ს- ზოგჯერ ჯ, ჩ, ჭ-ს წინ იქცევა შ-დ (შეჭამ – შეჭამ – შეჭამ – შეჭამ).

მეორე სუბიექტური პირის ნიშანი ძველ ქართულში არ არის საჭირო ბრძანებითი კილოს ფორმებში. ძველ ქართულს ბრძანებითობის გამოსახატავად საკუთარი მწკრივები ჰქონდა პირველსა და მეორე სერიებში. ამ მწკრივებში მეორე სუბიექტური პირის ფორმას აკლდებოდა პირის ნიშანი. მაგალითად: შენ ხცან – ჰცან – სცან (თხრობითი კილო, წყვეტილი) – ცან! (ბრძანებითი).

მეორე სუბიექტური პირის ნიშანი ხ- გადმონაშთის სახითაა შემორჩენილი დღეს რამდენიმე ზმნაში: ხარ, მოხვალ, მოხვედ.

მესამე სუბიექტური პირის ნიშნები სუფიქსებია: -ს, -ნ, -ა, -ო (მხოლობითში) და -ეს, -ან, -ნ, -ენ, -ედ (მრავლობითში). მაშასადამე, მხოლობითსა და მრავლობითში მესამე სუბიექტურ პირს ცალ-ცალკე ნიშნები აქვს. ისინი განაწილებულია მწკრივთა მიხედვით:

-ს: აწმყოში (წერ-ს), უწყვეტლის ხოლმეობითში (წერდი-ს), I კავშირებითში (წერდეს), II ხოლმეობითში (დაწერი-ს), II კავშირებითში (დაწერო-ს), I შედეგობითში (დაძიწერიეს), III ხოლმეობითში (დაძეწერი-ს), III კავშირებითში (დაძეწერო-ს);

-ნ: აწმყოს ხოლმეობითში (წერ-ნ), I ბრძანებითში (წერდი-ნ), II ბრძანებითში (დაწერენ);

-ა: უწყვეტელში (წერ-და), წყვეტილში (დაწერ-ა), II შედეგობითში (დაძეწერ-ა);

-ო: წყვეტილში (აღაგ-ო, განატფო).

-ენ, -ან, -ეს, -ნ, -ედ სუფიქსები ერთდროულად გამოხატავენ მესამე სუბიექტურ პირსაც და რიცხვსაც. ისინი განაწილებულია ასე:

- ენ: აწმყოში (წერ-ენ, ხატ-ენ);
- ან: აწმყოში (ივლტო-ან), უწყვეტლის ხოლმეობითში (წერდი-ან), I კავშირებითში (ივლტოდი-ან), II ხოლმეობითში (დაწერი-ან);
- ეს: I კავშირებითში (წერდენ), II კავშირებითში (დაწერონ);
- ეს: უწყვეტელში (წერდეს), წყვეტილში (დაწერეს);
- ედ: აწმყოს ხოლმეობითში (წერ-ედ), I ბრძანებითში (წერდედ), II ბრძანებითში (თქუედ).

ძველ ქართულში არ იყო -ნენ (<ენ + ენ). ახალ ქართულში არ არის -ედ.

რამდენიმე ზმნას ძველ ქართულში მესამე სუბიექტური პირის ნიშნად ჰქონდა -ა, დღეს აქვს -თ: შეიპყრა — შეიპყრო, იცნა — იცნო, ივრძნა — ივრძნო. -თ არ არის ძირითადი სუფიქსი. იგი ფონეტიკური ცვლილებების შედეგად გაჩნდა ერთ ზმნაში: ვიყავ — იყავ — იყავა → იყვა → იყო, აქედან გაფრცხლდა -ო სხვა ზმნებშიც. ძველ ქართულში მესამე სუბიექტური პირის ნიშანი -ს ყველა ზმნას მოუდიოდა. დღეს -ს აქვს მოქმედებითი და საშუალო გვარის ზმნებს, -ა კი — ფნებითს: იხატვის — იხატება.

სუბიექტური პირის ნიშნები

მს. რ.		მრ. რ.
I. ვ-, ჴ-, 0	—	-თ
II. ხ-, ჰ-, ს- (შ-), 0	—	-თ
III. -ს, -ა, -ო, -ნ	—	-ეს, -ენ, -ან, -ნ, -ედ

ობიექტური პირის ნიშნები

ობიექტური პირის ნიშნები პრეფიქსებია. I და II ობიექტური პირები, პირდაპირი და ირიბი, ორივე ერთნაირი უნარის მქონეა, ორივე აჩენს პირის ნიშანს. პირველი ობიექტური პირის ნიშანია მ-: მო-მ-კლა მან მე, მ-წერს იგი მე; მრავლობით რიცხვში პირველი ობიექტური პირის ფორმები წარმოდგენილია მ- და გუ- პრეფიქსებით: მ-ხატავს//გუ-ხატავს იგი ჩუენ; მ-პოევს//გუ-პოევს იგი ჩუენ.

ამ პარალელურ ფორმათა, კერძოდ, მ-//გუ- პრეფიქსთა, შესახებ სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია განსხვავებული მოსაზრებები: 1. მ-//გუ- ოდესღაც ზმნაში ინკლუზივის კატეგორიის გამომხატველი უნდა ყოფილიყო (ა. შანიძე, ვ. თოფურია, ი. იმნაიშვილი); 2. ისტორიულად ისინი ზმნის I ობიექტური პირის აღმნიშვნელი სინონიმური ფორმანტები და სხვადასხვა დიალექტური წრიდან არის შემოსული სალიტერატურო ენაში (არნ. ჩიქობავა); 3. მრავლობითი და ინკლუზივ-ექსკლუზივი სხვადასხვა კატეგორიებია და ისინი ზმნაში განსხვავებული აფიქსებით არის აღნიშნული. მრავლობითის ნიშანი ისტორიულად სუფიქსია, ინკლუზივისა კი — პრეფიქსი (ალ. თნიანი, გ. ნინუა...).

ინკლუზივ-ექსკლუზივის კატეგორია. ქართულში ინკლუზივ-ექსკლუზივის კატეგორია ზმნის მრავლობითი რიცხვის I პირის ჩუენ ფორმაში II პირის ჩართვა-ჩაურთველობით განისაზღვრება: ინკლუზიურ ფორმაში I-თან ერთად აუცილებლად არის ჩართული II პირი, შეიძლება იგულისხმებოდეს III-ც. ექსკლუზიურ ფორმაში მხოლოდ I და III პირები იგულისხმება. მაშასადამე, III პირის არსებობა შესაძლებელია ორივე ფორმაში — ინკლუზიურშიც და ექსკლუზიურშიც. მნიშვნელობა ენიჭება II პირის არსებობას. თუ არის — კიდევ გამოიხატება სათანადო ნიშნით (ინკლუზივი), თუ არა — არარსებობა, ცხადია, არც აღინიშნება (ექსკლუზივი). აქედან გამომდინარე, ინკლუზივის უნდა ჰქონოდა ნიშანი გუ-, სადაც გ- II ობიექტური პირის ნიშანია, მ- კი — I ობიექტური პირისა. ექსკლუზივის ნიშანი არ უნდა ჰქონოდა (დ. მელიქიშვილი).

ინკლუზივ-ექსკლუზივის კატეგორია დღესაც არის შემონახული სვანურში, ზანურში დაკარგულია. დაცულია V-X საუკუნეთა წერილობით ძეგლებში (თ. მეტრეველი). სვანურში ინკლუზივ-ექსკლუზივის კატეგორია გარჩეულია არა მარტო ობიექტურ პირში, მაგალითად, ნაბ გუ-დუ — ნაბ ნუ-დუ (სადაც, გ. მაჭავარიანის აზრით, ნ- პრეფიქსი ექსკლუზივის

ნიშნად ტიპოლოგიური ანალოგიის შედეგადაა მიღებული: **მი მუღუა – ნაჲ მუღუა – ნაჲ ნუღუა**), არამედ პირველ სუბიექტურ პირშიც: მაგალითად, **ხუასყიდ –** ვაკეთებ მე და ის (ან მე და ისინი). **ალ. ონიანის** აზრით, აქ ექსკლუზივის ნიშანია **ხუ**, -დ კი – მრავლობითი რიცხვის ნიშანი, ქართული **თ-ს** შესატყვისი. **გუ** ძველ ქართულში მრავლობით რიცხვს არ აღნიშნავს, ის უნდა ყოფილიყო ინკლუზივის, I და II პირთა ნიშანი, მაგრამ ამავე დროს, იგი ერთზე მეტ პირს ანუ სიმრავლეს გულისხმობს, ამიტომ შემდგომ იგი მრავლობითი რიცხვის ნიშნად გააზრიანდა.

თუ ვიმსჯელებთ **დ. მელიქიშვილის** ზემოთ წარმოდგენილი არგუ-მენტების მიხედვით, სვანურში ზმნის სუბიექტურ უღლებადი ინკლუზივის ნიშანი არის **ლ-**, ხოლო ექსკლუზივის ნიშანი არა აქვს. **ხუ-ასყიდ** და სხვა ამგვარ ფორმებში **ხუ** – I ობიექტური პირის ნიშანია, -დ კი – მრავლობითი რიცხვისა.

არნ. ჩიქობავას აზრით, ინკლუზივ-ექსკლუზივის კატეგორია არ უნდა ყოფილიყო საერთოქართველურში. მისი ვარაუდით, ის სვანურში გვიან გაჩენილი ჩანს. რაც შეეხება ძველ ქართულს, აქ ადგილი უნდა ჰქონდეს ფონეტიკურ ცვლილებებს. **გუ** პრეფიქსში **გ** განვითარებულია, **უ** კი წარმოშობით პირის ნიშანია. ამის დამადასტურებელ საბუთად **არნ. ჩიქობავა** ასახელებს ძველი ქართული ენის ტექსტებში არსებულ პარალელურ ფორმებს: **გან-მ-აასლ-ნ-ა//გან-გუ-აასლ-ნ-ა მან ჩუენ, შუ-მ-იყრ-ნ-ა//შუ-გუ-იყრ-ნ-ა (>შეგვყრნა) მან ჩუენ**, სადაც მრავლობითი რიცხვის ნიშანი არის სუფიქსი **-ნ**, ხოლო პრეფიქსი **მ-** – I პირის ნიშანი და შესაბამისად (ლოგიკურად) **გუ-ც** I ობიექტური პირის გამომხატველი უნდა იყოს.

გ. თოფურიას, დ. მელიქიშვილის მიხედვით, **გუ** პრეფიქსით ინკლუზივის კატეგორიის გამოხატვას საფუძვლად უდევს მარტივი წესი: ინკლუზიურ ფორმაში იგულისხმებოდა I-II პირები, ნიშნებიც ორივე პირისა იყო წარმოდგენილი – ***გმ**, რომელშიც **გ-ს** მომდევნო პოზიციაში, თავდაპირველად თანხმოვნების წინ, შემდეგ კი ანალოგიით ხმოვნების წინაც **მ** გადავიდა უმარცვლო **უ**-ში: ***გმ>გუ** (შდრ. **ქმრივი>ქურივი>ქერივი**).

ზ. სარჯველაძე არ გამოირიცხავს, რომ ისტორიულად განიჩიოდა ინკლუზივ-ექსკლუზივის გამომხატველი **მ-** და **გუ** პრეფიქსები, მაგრამ ეს დაპირისპირება მოიშალა უძველეს ქართულში და ძველი ქართულის დონეზე ინკლუზივ-ექსკლუზივის კატეგორია არ არსებობს.

მეორე ობიექტური პირის ნიშანი მხოლოდითში არის **გ-** (**გწერს იგი შენ**). მეორე ირიბი ობიექტური პირის მრავლობითობა ზმნაში ძველ ქართულში არ აღინიშნება, ასევე არ სხვაობს მხოლოდითის ფორმისაგან მეორე პირდაპირი ობიექტური პირის მრავლობითობაც I სერიაში (**გწერს იგი თქვენ, გიხილავს იგი თქვენ**), მაგრამ მეორე ობიექტური პირის მრავლობითობა **-ენ, -ნ** ნიშნებით გამოიხატება II და III სერიათა ფორმებში (იხ. ქვემოთ).

მესამე ობიექტურ პირში სხვადასხვა ვითარებაა იმის მიხედვით, თუ როგორია იგი, პირდაპირი თუ ირიბი. მესამე ირიბ ობიექტურ პირს ნიშანი ყოველთვის აქვს. ეს ნიშნები იგივეა, რაც მეორე სუბიექტური პირისა: **ხ-, ჰ-, ს- (შ-), ო.** ისინი განაწილებულია ქრონოლოგიურად: ხანმეტ ტექსტებში მესამე ირიბი ობიექტური პირის ნიშანია **ხ-**, რომელიც იხმარება ყოველგვარ ფუძეში: **ხვედრების, ხუკოს, ხკითხა, ხთხოვა**; ჰემეტ ტექსტებში იმავე პოზიციებში დასტურდება **ჰ-**: **ჰვედრების, ჰკითხა, ჰთხოვა, ჰაქუს**; IX საუკუნიდან ცხრამეტი თანხმოვნის წინ არის **ჰ-**, ცხრა თანხმოვნის (**დ, თ, ტ, ძ, ც, წ, ჯ, ჩ, ჭ**) წინ **ჰ-**ს ადგილს იჭერს **ს-** (**ჯ, ჩ, ჭ-ს წინ ს-ს** ენაცვლება **შ-**), ხმოვნების წინ **ჰ-** დაკარგულია: **აქუს, ევედრების, ჰკითხა, სთხოვა**.

რაც შეეხება მესამე პირდაპირ ობიექტურ პირს, მას ხან აქვს ნიშანი და ხან – არა. ნიშანი აქვს მიცემითში დასმულ მესამე პირდაპირ ობიექტურ პირს, თუ ზმნა ზმნისწინიანია: **დაწერს, შეჭრებს, წარსწყმედს**. ნიშანი დასტურდება **„დაჰადა“** ტიპის ზმნებშიც.

ძველ ქართულში ზმნაში აღინიშნება ნარიან მრავლობითში დასმული მესამე პირდაპირი ობიექტური პირი: **დაწერა წერილი – დაწერნა წერილნი** (დაწვრილებით იხ. ქვემოთ).

მესამე პირდაპირი ობიექტური პირის გამოხატვა

ძველ ქართულში სახელობით ბრუნვაში დასმული მესამე პირდაპირი ობიექტური პირი ზმნაში ნიშანს ვერ აჩენს, მიცემითში დასმული კი ხან აჩენს და ხან – ვერა. ამის მიხედვით **ა. შანიძემ** გამოყო ზმნათა სამი ჯგუფი:

1. ნიშანი ყოველთვის აქვთ;
2. ნიშანი არასდროს არა აქვთ;

3. ნიშანი ხან აქვთ, ხან — არა.

მეცნიერი პირველ ჯგუფს უწოდებს *ჰყოფს* ტიპის ზმნებს. ასეთია: *დაპლოცაქს, დაჰფარაქს, მოჰკლაქს, შეჰკრებს, შეჰკრავს, წარსწყმედს, ჰგუებს, ჰპოვებს...* მეორე ჯგუფს აკუთვნებს *ქადაგებს* ტიპის ზმნებს, როგორიცაა: *ბრძანებს, ზრდის, ზრუნავს, თიბს, თლის, სუამს, შობს, ცოდაქს, ჭამს...* მესამე ჯგუფი შერეულია. ესაა *ჰმწყის* ტიპის ზმნები: *ჰკაფს — კაფს, ჰმკის — მკის, მოჰსრავს — მოსრავს, შეჰმუსრავს — შემუსრავს...*

მაშასადამე, ძველ ქართულ წერილობით ძეგლებში თავს იჩენს ნაირ-ნაირი ფორმები: *ქადაგებს* ტიპის ზმნებს შეიძლება ჰქონდეს ნიშანი, ხოლო, მეორე მხრივ, *ჰყოფს* ტიპის ზმნა შეიძლება იყოს ნიშნის გარეშე.

ი. იმნაიშვილმა საგანგებოდ შეისწავლა ეს საკითხი და დაასაბუთა *ქადაგებს* და *ჰყოფს* ტიპის ზმნათა ახლებური გამიჯვნა. იგი წერს: „თუ მესამე პირდაპირი ობიექტური პირი სახელობითშია, ზმნაში ნიშანი არასდროს არაა წარმოდგენილი. ეს იქნება მეორე სერიის მწყრივებში: *წერა მან იგი, მოკლა მან იგი*. როცა ობიექტი მიცემითშია (ე.ი. საანალიზო ზმნა პირველი სერიის რომელიმე მწყრივშია), მაშინ საკითხს წყვეტს ზმნისწინის დართვა-დაურთველობა: ზმნისწინიან ფორმას ყოველთვის ექნება ობიექტის ნიშანი, უზმნისწინოს — არა: *წერს — დახწერს, დაჰწერს, დასწერს; ჭამს — შეჭამს, შეჰჭამს, შეჭამს, შემჭამს*. ძველი ქართულის ეს წესი დღესაც ცოცხალია ხვესურულში.

ი. იმნაიშვილმა შენიშნა კიდევ ერთი თავისებურება: არის ზმნები, რომელთაც საერთოდ არ დაერთვის ზმნისწინი. ასეთი ზმნებიც მუდამ ნიშნითაა წარმოდგენილი: *ჰყოფს, ჰპოვებს, სტანჯავს, სცნობს* და ა.შ. ამგვარ ფორმათა რიცხვი ცოტაა.

პირდაპირი ობიექტური პირის რიცხვის გამოხატვა II და III სერიის ფორმებში

ძველ ქართულში სახელის მრავლობითობა ძირითადად -ნ სუფიქსით გამოიხატებოდა. ეს სახელი, სუბიექტი იქნებოდა იგი თუ ობიექტი, ზმნას

ყოველთვის ითანხმებდა რიცხვში: *წიგნნი დაიწერნქ, დაწერნა წერილნი*. ეს სინტაქსური წესი ძველი ქართულისთვის ნორმადაა მიჩნეული.

პირველი ობიექტური პირის ფორმები მრავლობითში წარმოდგენილია მ-//გუ- პრეფიქსებით: *მხატავს// გუხატავს იგი ჩუენ* (ამ ფორმათა შესახებ ზემოთ უკვე აღინიშნა); მეორე პირდაპირი ობიექტური პირის მრავლობითობა ძველ ქართულში ძირითადად არ აღინიშნება, გამოხატულია მხოლოდ სახელობითში დასმული (*თქუენ* ნაცვალსახელით გადმოცემული) მეორე ობიექტური პირის მრავლობითობა მეორე და მესამე სერიებში მდგარ ზმნებში (*გიხილნა მან თქუენ*);

რაც შეეხება მესამე პირდაპირ ობიექტურ პირს, მისი მრავლობითობა პირველი სერიის ფორმებში არ აღინიშნება, მეორე და მესამე სერიათა ფორმებში კი ნარიან მრავლობითში მდგარი პირდაპირი ობიექტური პირი გამოიხატება -ენ, -ან, -ნ სუფიქსებით. ძველი ქართულის ეს წესი შემორჩენილია „ვეფხისტყაოსნის“ ენაშიც: *„მკლავნი ვაიმამაცუონა“; „ტრეღლნი ცხელნი მოიწუნა“*.

დარღვევები წერილობით ძეგლებში თავს იჩენს IX საუკუნიდან. შემდგომში თანდათან მატულობს შეუთანხმებლობის შემთხვევები: *დაწერა წერილნი*. ასეა ახალ ქართულშიც.

რაც შეეხება ებიან მრავლობითს, იგი ძველ ქართულში გვიან გაჩნდა, იშვიათი იყო, ამასთან, ებიან მრავლობითში დასმული სახელი ზმნას რიცხვში ვერ ითანხმებდა. მაგალითად: *„აღვიღო რტოები“; „მოიღო ტყავები“*. იშვიათად თავს იჩენს შეთანხმების შემთხვევებიც: *„დაწერნა სახელები“*.

დღეს არსებობს მყარი წესი: ებიან მრავლობითში მდგარი მესამე პირდაპირი ობიექტური პირი ზმნას რიცხვში ვერ ითანხმებს: *წიგნები იყიდა, სახლები ააგო*.

„დაჰბადა“ ტიპის ზმნები

ძველ ქართულში არის ზმნათა ერთი ჯგუფი, რომელთაც „დაჰბადა“ ტიპის ზმნებს უწოდებენ. მათი თავისებურება ისაა, რომ ისინი ფორმით ორპირიანი გარდამავალი ზმნებია, შეეწყობათ პირდაპირი ობიექტური პირი. ზმნაში ნიშანი ყოველთვის არის, არა აქვს მნიშვნელობა, პირდაპირი ობიექტური პირი მიცემითშია თუ სახელობითში. ეს ზმნებია: *დაჰბადა,*

დაპქადა, დაქანა, დაქმა, აღკაჰმა, განპარტა, განპარჯუა, განპზადა, განპჟინა, დაქმარსა, დაქრძალა, წარპართა, დაქერვა, დაქურა, აღხაშხნა, წარხასრულა, განხალო, დასთესა, დასთხია...

ამგვარ ფორმათა შესახებ სამეცნიერო ლიტერატურაში სხვადასხვა ვარაუდი გამოთქმული. არნ. ჩიქობავას აზრით, აღნიშნულ ზმნებში **ხ**-, **ჰ**-, **ს**- პირდაპირი ობიექტური პირის ნიშნებია. ეს ფორმები გადმონაშთია იმ უძველესი ვითარებისა, როცა მესამე პირდაპირ ობიექტურ პირს ყოველთვის ჰქონდა ნიშანი, მიცემითშიც და სახელობითშიც. ამ უძველესი ვითარების გადმონაშთად მიაჩნია მეცნიერს ორი ფორმა ხანმეტო მრავალთავიდან (VIII სკ. II ნახ.): *აღ-ხ-ი-ჰერ-ა, მი-ხ-ი-ღ-ო*. ორივე გარდამავალი ზმნაა.

ამ ძველის გამომცემელი **ა. შანიძე** აღნიშნავდა, რომ აქ ან ანალოგიასთან უნდა გვექონდეს საქმე, ან რაღაც მიჩქმალული ირიბი ობიექტი უნდა იგულისხმებოდეს, რომლის ნიშანიც არის შემორჩენილი ზმნებში.

ლ. ბარამიძის აზრით, ანალოგია გამორიცხული არ არის, რადგან ხანმეტო მრავალთავი იმ დროის ხელნაწერია, როცა ხანმეტობა გადავარდნის გზაზეა, ნორმები შერყეულია. ამიტომ ანალოგიას ამ შემთხვევაში დიდი გასავალი აქვს. რაც შეეხება მიჩქმალულ ირიბ ობიექტს, ის არ შეიძლება ჰქონოდა ამ ზმნებს, რადგანაც ისინი სათავისო ქცევის ფორმებია, თანაც ორპირიანი გარდამავალი და არა გარდაუვალი.

ა. შანიძეს „დაპზადა“ ტიპის ზმნებში **ხ**-, **ჰ**-, **ს**- დაკარგული ირიბი ობიექტური პირის ნიშნად მიაჩნია. მეცნიერის ვარაუდით, ეს ზმნები ადრე სამპირიანი უნდა ყოფილიყო. შემდეგ დაუკარგავთ ირიბი ობიექტი, მაგრამ მისი ნიშანი ზმნაში კვლავ იხმარება. ასეთი ფორმების შესახებ ამბობენ: „ფორმით ძველი, შინაარსით ახალი“. ძველი ქართული სწორედ ამ ვითარებას ასახავს. ამ ზმნებს შინაარსი ორპირიანისა აქვთ, ფორმა კი — სამპირიანისა, რადგან ირიბი ობიექტური პირის ნიშანი სისტემატურად იხმარება.

ა. შანიძის მოსაზრებას იზიარებენ **ი. იმნაიშვილი**, **ზ. სარჯველაძე**. „ამ ზმნათა **ჰ**- და **ს**- პრეფიქსებს ვერ მივიჩნივთ მესამე პირდაპირი ობიექტური პირის ნიშნებად, რადგანაც მესამე პირდაპირი ობიექტური პირი მესამე სერიაში არ გამოიხატება. ძველი ქართულის დონეზე, **ჰ**- და **ს**- პრეფიქსები ზემოთ დასახელებულ ფორმებში მორფოლოგიურად ჭარბია, ისტორიულად კი ისინი გამოხატავდნენ მესამე ირიბ ობიექტურ პირს, რომელიც მათ დაკარგეს, ხოლო პირის ნიშანი შემორჩათ“ (**ზ. სარჯველაძე**).

რა სიტყვა გამოიყენებოდა ირიბ ობიექტურ პირად აღნიშნულ ზმნებში? ზმნათა დიდ ნაწილთან ეს უნდა ყოფილიყო **ქუეყანა**: *დაპმარსა მან იგი ქუეყანასა...* ეს სიტყვა შემდგომშიც შეეწყობოდა „დაპზადა“ ტიპის ზმნებს, ოღონდ თანდებულდართული და პირს აღარ გამოხატავდა: „აღჰურთე ესე ჟჳური ქუეყანასა ზედა“ (წყისის წარწერა).

ამ ზმნათა სამპირიანობის მთავარ საბუთად **ა. შანიძე** ასახელებს მათს კონვერსიულ ენიან ვნებითებს. ენიანი ვნებითი, ჩვეულებრივ, ორპირიანია, აღნიშნულ ზმნათა კონვერსიული შესატყვისები კი — ერთპირიანი: *დაპზადა — დაეზადა, დაჰფლა — დაეფლა, დაპმარსა — დაემარსა, დაპქადა — დაეჰადა, განპპზადა — განეპზადა, დასთესა — დაეთესა...* ირიბი ობიექტური პირი, ბუნებრივია, აქაც დაკარგულია.

„დაპზადა“ ტიპის ზმნებში მოგვიანებით ფორმა და შინაარსი გათანაბრდა, ამოვარდა ნიშანიც. დღეს ნორმაა ორპირიანი ზმნები: *დაპზადა, დაემარსა, დაეთესა...* შესაბამისად, ცვლილება განიცადა კონვერსიულმა ფორმებმაც: *დაიპზადა, დაიმარსა, დაითესა...* ისინი ერთპირიანი ინიანი ვნებითი გვარის ზმნებია.

ობიექტური პირის ნიშნები

მს. რ.		მრ. რ.
I. ჰ -	—	მ-//გუ-
II. გ -	—	(-ენ, -ნ)
III. ხ -, ჰ -, ს - (შ -), 0	—	(-ენ, -ნ)

დ რ ო

ზმნის დრო ძველ ქართულშიც უღლების კატეგორიაა. იგი სამია: წარსული, ახლანდელი და მომავალი.

ახლანდელია დრო, თუ მოქმედების მომენტი უბნობისას ემთხვევა (*ეწერ, დაესწერ, ვდგა, ვზი...*); **წარსულია დრო**, თუ მოქმედების მომენტი უბნობისას უსწრებს (*ეწერდ, დაესწერდ, ვდგე, ვვდე...*);

მომავალია დრო, თუ მოქმედების მომენტი უბნობისას მოსდევს (*ეწერდე, დაესწრდე, ეწერო, დაეწერო, ვდგე, ვვდე...*).

მომავალი დრო ძველ ქართულში უმთავრესად კავშირებითი კილოს ფორმით, კერძოდ, I და II კავშირებითის მწკრივებით გადმოიცემა. I კავშირებითი გამოიყენებოდა უსრული ასპექტის, II კავშირებითი კი — სრული ასპექტის მომავალი დროის მოქმედების გამოსახატავად.

კავშირებითის მწკრივთა ძირითადი დანიშნულება ძველ ქართულში კავშირებითი კილოს გადმოცემა იყო. თხრობითი კილოს მომავალი დროის გამოხატვის ფუნქცია (დამატებითი ფუნქცია) მათ შეთავსებული ჰქონდათ.

როგორ განიჩევა, როდის გამოხატავს კავშირებითის მწკრივები კავშირებით კილოს და როდის თხრობითს? ამაში გვეხმარება გარკვეული კავშირების გამოყენება. თუ გვაქვს *უკუეთუ, ნუუკუე, რაათა* კავშირები, მაშინ კილოც კავშირებითია, თუ არა გვაქვს, თხრობითია, თუმცა ზოგჯერ *უკუეთუ, ნუუკუე* კავშირებითაც შეიძლება იყოს გადმოცემული თხრობითი კილო. მაგალითად: „*უკუეთუ განჰკურნო მთავარი ესე, განგამდიდრო*“ — ორივე ზმნა თხრობითი კილოს ფორმაა. *რაათა* კავშირთან კილო ყოველთვის კავშირებითია.

კილოს გამოცნობაში დაგვეხმარება ახალ ქართულთან შედარებაც: თუ ძველი ქართულის კავშირებითი ახალშიც კავშირებითის ფორმით გადმოდის, კილო კავშირებითია; თუ მყოფადის რომელიმე მწკრივით გადმოდის, კილო თხრობითია, მაგალითად: „*ესიკდეთ და ჰპოვოთ*“ (ეძიეთ და იპოვით) — თხრობითია.

ძველ ქართულში თხრობითი კილოს მომავალი დროის გამოსახატავად არსებობდა მეორე საშუალებაც: გამოყენებული იყო ვითარებითი დასმული საწყისი და *არს* მეშველზმნის პირიანი ფორმები: *მოსლვად ვარ=მოვალ*;

მოზად არს=დაიბადება. ასეთი მომავალი დრო შინაარსობრივად განსხვავებული იყო, კერძოდ, კატეგორიულობის ნიუანსი ჰქონდა: გამოხატავდა ისეთი მოქმედების დროს, რომელიც აუცილებლად მოხდებოდა. მაგალითად: „*მე აქ არღარ მოქცევად ვარ*“ (მე აქ აღარ მოვალ); „*მშ კაცისაჲ მოსლვად არს*“ (ძე კაცისა მოვა).

თუ გამოსახატავი ზმნა ორპირიანია, მაშინ გამოყენებულია მეშველი ზმნები: *მიც, გიც, უც*: „*საყდარი შენი დაპყრობად უც*“ (შენს საყდარს დაიპყრობს).

იშვიათად (უფრო მოგვიანებით) მომავალი დრო ზმნისწინითაც გადმოიცემა (იხ. ქვემოთ).

ძველ ქართულში არის ზმნის ისეთი ფორმები, რომლებიც არ გამოხატავენ კონკრეტულ დროს. მაგალითად: „*არა თუ რომელი შევალს პირით, შეავინებს იგი კაცსა, არამედ რომელი გამოვალს პირისაგან, იგი შეავინებს კაცსა*“. ამგვარ ფორმებს უდროოს უწოდებენ.

კ ი ლ ო

ზმნის კილო სამია: თხრობითი, კავშირებითი და ბრძანებითი.

თხრობითი კილო გამოხატავს ზმნით აღნიშნულ მოქმედებას, რომელიც ხდება, მოხდა ან მოხდება (*წერს, დაწერა, წეროს*). მას აქვს სამივე დრო.

კავშირებითი კილო გამოხატავს მოქმედებას, რომელიც სასურველია მოხდეს. ძველ ქართულში კავშირებითი კილო მომავალი დროის გამოხატვის ძირითადი საშუალებაა: *წერდეს, წეროს* (დაწერს).

ბრძანებითი კილო გამოხატავს მოქმედებას, რომელიც, მთქმელის სურვილით, უნდა შესრულდეს. ბრძანებითი კილოს ორი ფორმა არსებობს: წართქმითი და უკუთქმითი. წართქმითი ბრძანებითი გვიჩვენებს, რომ ზმნით გამოხატული მოქმედება უნდა შესრულდეს. მის გადმოსაცემად ძველ ქართულში იყო ორი მწკრივი: I ბრძანებითი და II ბრძანებითი. ბრძანებითს აქვს მხოლოდ ორი დრო: იშვიათად ახლანდელი, ჩვეულებრივ მომავალი. წარსული დროის ფორმები არა აქვს.

ასპექტი

ასპექტი ძველ ქართულში ახალი ქართულისაგან განსხვავებით უღლების კატეგორია იყო. სრული და უსრული ასპექტის დაპირისპირება ემყარებოდა სერიათა ოპოზიციას: I სერიის მწკრივებში ყველა ზმნა უსრული ასპექტისა იყო, II სერიაში კი — სრულისა. მაგალითად: წერს — დაწერს (უსრული), წერა — დაწერა (სრული). ასპექტის გაგება არ ჰქონდა III სერიის ფორმებს, აგრეთვე საწყისს, მიმღებობასა და ნაზმნარ სახელებს.

ასპექტის გამოხატვის ძველი სისტემიდან, რომელსაც ა. შანიძე ტიპოლოგიური მსგავსების გასახაზავად ბერძნულს უწოდებს, თანდათან ჩამოყალიბდა ის წესი, რომელიც ახალ ქართულში არის გაბატონებული. დღეს ასპექტი წარმოქმნის კატეგორიას. სრული და უსრული ასპექტი განირჩევა ზმნისწინის ქონა-არქონით. ზმნისწინიანი ფორმები სრულასპექტიანია, უზმნისწინოები კი — უსრული. ახალი ქართულისებური სისტემა არის სლავურ ენებში, კერძოდ, რუსულში.

ასპექტის განხილვა ისტორიული თვალსაზრისით ამჟღავნებს სისტემის მთლიანად შეცვლას, მაგრამ ერთი სისტემიდან მეორეზე გადასვლა ერთბაშად ვერ მოხდებოდა. ეს პროცესი მიმდინარეობდა ნელ-ნელა და თანდათან. „ჯერ კიდევ ძველი ქართულის ძეგლებში კანტი-კუნტად მოიპოვება ასპექტის ახალი სისტემის ნიმუშები. XI საუკუნიდან მათი რიცხვი თანდათან მატულობს. ახალი სისტემის დამკვიდრებას მოწმობს ისეთი ფაქტები, როდესაც ერთსა და იმავე წინადადებაში ერთი და იგივე ზმნა სრული ან უსრული ასპექტისაა იმის მიხედვით, ზმნისწინი დაერთვის თუ არა: „ხედვიდა მაყულოვანსა, რომელი იწუებოდა და არა შეიწუებოდა“ (ა. შანიძე). ახალი სისტემის პირველი ნიმუშები სინურ მრავალთავში იჩენს თავს.

ასპექტის სისტემის შეცვლას მორფოლოგიური თვალსაზრისით მნიშვნელოვანი შედეგები მოჰყვა:

1. ასპექტი ძველად უღლების კატეგორია იყო, ახლა წარმოქმნის კატეგორიას;
2. წარმოიშვა მყოფადის წრე;
3. II კავშირებითი გათავისუფლდა თხრობითი კილოს მომავალი დროის გამოხატვისაგან;
4. ასპექტის გაგება შეიძინა III სერიის ფორმებმა და სახელზმნებმა.

ა. შანიძეს მიაჩნდა, რომ ასპექტის სისტემის შეცვლამ უდიდესი მოხვედრილი გააკეთა ქართული სალიტერატურო ენის განვითარებაში, დადო მიჯნა ძველსა და ახალ ქართულს შორის...

სისტემის შეცვლის პროცესი დამთავრებულია ახალ ქართულში, თუმცა ძველის ნაშთები დღესაცაა შემორჩენილი. ასეთია: თქვა, ნახა, ბრძანა, ჰკითხა...

აქტი

აქტი ორგვარია: ნახული და უნახავი ანუ შესწრებული და შეუსწრებელი იმის მიხედვით, ზმნით აღნიშნულ მოქმედებას მოუბარი უშუალოდ შეესწრო თუ არა (ა. შანიძე).

ნახული აქტის ფორმებია: წერდა, დაწერა, დაწეროს... ნახულ აქტს ძველ ქართულში საკუთარი მწკრივი არა აქვს, უნახავი აქტი კი გადმოიცემა III სერიის მწკრივებით. მაგალითად: უქმნიეს, მოუკლავს, დაუწერიეს...

უნახავი აქტი ძველ ქართულში იშვიათად, თანაც მკრთალად, არის გამოხატული (ზ. სარჯველაძე).

გზისობა

ძველ ქართულში გზისობის კატეგორია მკაფიოდ იყო გამოხატული. ერთგზისი მოქმედება მკვეთრად განირჩეოდა მრავალგზისისაგან. ერთგზისია: წერს, წერდა, დაწერა, დაეწერა.

მრავალგზისობა საუკეთესო მწკრივებით გადმოიცემოდა სამივე სერიაში. ეს იყო ხოლმეობითები: წერნ (აწმყოს ხოლმ.), წერდის (უწყვ. ხოლმ.), წერის (II ხოლმ.), დაეწერის (III ხოლმ.).

თანამდევრობა

თანამდევრობა გამოხატავს ზმნით აღნიშნულ მოქმედებათა მიმდევრობას დროში.

ზმნით აღნიშნული ორი მოქმედება შეიძლება ისეთი იყოს, რომ ერთი უსწრებდეს, მეორე კი მოსდევდეს. სწრება-მოდევნა შეიძლება მოხდეს წარსულში ან მომავალში, უწინარესობა-შემდგომობა კარგად არის გარჩეული წარსული დროის ფორმებში. უწინარესი მოქმედება II შედეგობითით გადმოიცემა: „მოვიდა, რომელსა-იგი ორი ქანქარი მიეღო“ (მ. 25, 22); „მოხაქუნდა, რა-იგი მოეზადა სულნელები“ (ლ. 24, 1).

ზმნის უღლება. სერიები და მწკრივები

ფორმათა ცვალებადობისა და სინტაქსური კონსტრუქციის მიხედვით ძველ ქართულში ზმნები იყოფა სამ სერიად. თითოეულ სერიაში შემავალ ფორმებს ერთნაირი სინტაქსური კონსტრუქცია აქვს.

ძველ ქართულში ძირითადად 14 მწკრივია. პირველ სერიაში გამოიყოფა ექვსი მწკრივი, მეორე სერიაში – ოთხი (ორი დამატებითი მწკრივი) და მესამეში – ოთხი (ერთი დამატებითი).

III სერიის მწკრივები შედარებით გვიან ჩამოყალიბდა. ისინი წარმოშობით რელატიური (საობიექტო ვერსიის) სტატიკურ ზმნათა აწმყოს, წყვეტილისა და II კავშირებითის ინვერსიული ფორმებია: *მიკეთიეს* – (გა)მიკეთიეს, *მეკეთა* – (გა)მეკეთა, *მეკეთოს* – (გა)მეკეთოს. მას შემდეგ, რაც სტატიკურ ზმნათა ინვერსიამქმნილი ფორმების გადინამიკურება მოხდა, მათ წარსული (პერფექტი – რეზულტატივი) დროის გაგება შეიძინეს: გამოსხატავენ მოქმედების პროცესს წარსულში, რომლის შედეგიც ჩანს აწმყოში (დ. მელიქიშვილი).

I სერია

1. აწმყო (-ი, 0): წერს, ბანს, იმაღვის (რასა შურების?)
2. აწმყოს სოლმეობითი (-ენ-ნ, -ედ): წერნ – წერედ, ბანნ – ბანედ (რასა შურების სოლმე?)
3. უწყვეტელი (-დ სავრც. – 0, -ოდ სავრც. – ე): წერდა, ბანდა, იმაღლოდა (რასა შურებოდა?)
4. I ბრძანებითი (II პ.=უწყ. - S პ./ნ.+თ, III პ.=უწყ. - S პ./ნ. + -ნ, -ედ):
წერდი! – წერდით! ბანდი! – ბანდით! წერდინ! – წერდედ! ბანდინ! – ბანდედ!
5. უწყვეტლის სოლმეობითი (-ი): ვწერდი(თ), სწერდი(თ), წერდის(ან) (რასა შურებოდის?)
6. I კავშირებითი (-დ სავრც. – ე, -ოდ სავრც. – ი): წერდეს, ბანდეს, ტიროდის (რასა შურებოდეს?)

II სერია

1. წყვეტილი (-ე, -ი, 0): ვწერე, ბანა, დაგერდი, მოვკალ, შეესუ (რამ ქმნა?)
2. II ბრძანებითი (II პ.=წყ. - S პ./ნ.+თ, III პ.=წყ. - S პ./ნ. + -ინ, -ედ):
წერე! – წერეთ! ბანე! – ბანეთ! წერე! – წერედ! ბანე! – ბანედ!
3. II სოლმეობითი (-ი): იცის, უწყის, წერის, ჭამის, სჯს, თქვს (რამ ქმნის?)
4. II კავშირებითი (-ა, -ე, -ო): მოკლას, წარვიდეს, წეროს (რამ ქმნას?)
5. შერეული კავშირებითი (=I კავშ. + II კავშ.): აღიღოდის (=აღიღებდეს + აღიღოს), შეიმოსოდიან (= შეიმოსდენ + შეიმოსონ).
6. [შერეული სოლმეობითი].

III სერია

1. I შედეგობითი (-იეს): მიწერიეს, მომიკლავს, წარსრულ არს (რამ უქმნიეს?)
2. II შედეგობითი: მეწერა, აღმეშენა, მომეკლა, აღმეგო, წარსრულ იყო (რამ ექმნა?)
3. III სოლმეობითი (-ი): ებრძანის, ეთქვის, შეეკრიბის (რამ ექმნის?)
4. III კავშირებითი (-ა, -ე, -ო): მოკლას, მექმნას, მეწეროს, წარსრულ იყოს (რამ ექმნას?)

I სერიის მწკრივები

აწმყო. I სერიაში ექვსი მწკრივია, რომელთაგან ძირითადია აწმყო, ყველა დანარჩენი მწკრივი აწმყოს ფუძეს იყენებს შუალობით ან უშუალოდ. უშუალოდ აწმყოს ეყრდნობა აწმყოს ხოლმეობითი და უწყვეტელი. დანარჩენი მწკრივები იყენებენ უწყვეტლის ფუძეს. აწმყო ძველ ქართულშიც ახლანდელი დროისაა. აქედან მომდინარეობს მისი სახელწოდებაც — „აწმყოფი“ ანუ „ახლამყოფელი“. აწმყო გამოხატავს თხრობითი კილოს ერთგზის მოქმედებას. ზოგჯერ გადმოსცემს უდროო, მარადიულ მოქმედებასაც: „მაშაო ჩუქრო, რომელი ხარ ცათა შინა...“ აწმყოს მწკრივის ნიშანია -ი (ენებ. გვარის ზმნებთან) და 0: იმალვის, აღაშენებს, დვას, ეწერ.

აწმყოს მწკრივს რამდენიმე თავისებურება ახასიათებს:

1. მთავარი თავისებურება ისაა, რომ ახალი ქართულისაგან განსხვავებით ზმნისწინიანი და უზმნისწინო ფორმები — ყველა აწმყოა. მაგალითად: წერს — დასწერს — მისწერს...

2. „იტყვს“ და „ეტყვს“ ფორმები ძველ ქართულში ახლანდელი დროისაა: იტყვს=ამბობს, ეტყვს=ეუბნება (ახალ ქართულში „იტყვის“, „ეტყვის“ მყოფადის ფორმებია). მაგალითად: „არა ვიცი, რასა იტყვს“ (=არ ვიცი, რას ამბობს); „ვითარ ხეტყვ ძმასა შენსა...“ (=როგორ ეუბნები შენს ძმას...).

3. -ავ, -ამ თემისნიშნის ზმნები აწმყოს მწკრივის მრავლობითი რიცხვის მესამე პირში ყოველთვის შეკუმშულია: ილაოცვენ, მოკლვენ, ჰკითხვენ, დააბძენ...

4. მეშველზმნის გარეშე აწმყოში წარმოდგენილი: ედვა, ეზი, ვრბი...

აწმყოს ხოლმეობითი. ამ მწკრივს საკუთარი ფუძე არა აქვს და იყენებს აწმყოს ფორმას, გამოხატავს მრავალგზის მოქმედებას. ამის საფუძველზე მოხდა მისი სახელდება. დროის მიხედვით იგი შეიძლება იყოს წარსულიც და ახლანდელიც. აწმყოს ხოლმეობითი ცალკე მწკრივად ა. შანიძემ გამოყო, არნ. ჩიქობავა კი არ მიიჩნევდა მას დამოუკიდებელ მწკრივად და ზოგად აწმყოს უწოდებდა. აწმყოს ხოლმეობითის მწკრივის ნიშანი არა აქვს. იგი პირნაკლია. მოეპოვება მესამე პირის ფორმა, პირველი-მეორე პირებისა კი — არა, თუმცა ვარაუდობენ, რომ სამივე პირის ფორმები უნდა ჰქონოდა. პირველი-მეორე პირთა ფორმები ემთხვეოდა აწმყოს, ამიტომ დაიკარგა. ზ. სარჯველაძეს აწმყოს ხოლმეობითის მწკრივის ნიშნად მიაჩნია -ი ენებითი გვარის ზმნებთან (იმალვინ, იყოფინ, იქცევი...) და 0 (ხატავენ,

წერ-ნ, იქმ-ნ...). აწმყოს ხოლმეობითის მესამე პირის ნიშანია მხოლოდ რიცხვში -ენ/-ნ, მრავლობითში — ედ: წერ-ნ — წერ-ედ. ეს მწკრივი XI საუკუნიდან სალიტერატურო ქართულში აღარ არის.

უწყვეტელი გამოხატავს წარსული დროის, თხრობითი კილოს, უსრული ასპექტის ერთგზის მოქმედებას. უწყვეტელსა და მასზე დაყრდნობილ მწკრივებში განსხვავებულია გარდამავალ და გარდაუვალ ზმნათა ფორმები. უწყვეტლის საერთოებია -დ (ძირითადად გარდამავალ ზმნებთან) და -ოდ (გარდაუვალ ზმნებთან). -ოდ საერთოებანებს მწკრივის ნიშნად -ე მოუდის, დონიანებს კი — 0: ვიძალგოდე, ეწერდ(ი). -დ საერთოებან ზმნათა მრავლობითი რიცხვის პირველი-მეორე პირის ფორმებში თავს იჩენს ი, რომელიც თანხმოდგანთმდგომარია: ეწერდით, სწერდით. ძველი ქართულის ბოლო პერიოდში მრავლობითი რიცხვის გავლენით ი მხოლოდობითიც დასტურდება: ეწერდი, სწერდი. იგი XII საუკუნიდან ვრცელდება.

I ბრძანებითი გამოხატავს მომავალი დროის, ბრძანებითი კილოს, უსრული ასპექტის მოქმედებას. ეყრდნობა უწყვეტლის ფუძეს. მოეპოვება მეორე-მესამე პირთა ფორმები. მეორე პირის ფორმა ნაწარმოებია უწყვეტლისაგან: უწყვეტლის ფორმას აკლდება სუბიექტური პირის ნიშანი, მრავლობითი რიცხვში ემატება -თ: ს-წერდი>წერდი! — წერდით!

მესამე პირის ნიშანია მხოლოდობით რიცხვში -ნ, მრავლობითში — ედ, რომლებიც ემატება მეორე პირის ბრძანებითის ფორმას: წერდინ! — წერდედ!

I ბრძან. II პ.=უწყვეტელი — S₂ პ./ნ. + -თ (მრ. რ.)

III პ.=უწყვეტელი — S₂ პ./ნ. + -ნ (მხ. რ.), -ედ (მრ. რ.)

I ბრძანებითი შემონახულია აღმოსავლურ და მთის კილოებში.

უწყვეტლის ხოლმეობითი ძველ ქართულში ახალი ქართულისაგან განსხვავებული მწკრივია. სახელწოდება წარმოებისა და შინაარსის მიხედვითაა, იყენებს უწყვეტლის ფორმას, შინაარსით არის მრავალგზისი, გამოხატავს უსრული ასპექტის განმეორებად მოქმედებას. მწკრივის ნიშანი არის -ი: წერდის, იტყოდის. -დ და -ოდ საერთოებია. ა. შანიძის ვარაუდით, ეს მწკრივი გვიანაა გაჩენილი და პირნაკლია. უწყვეტლის ხოლმეობითი საგანგებოდ შეისწავლა ლ. კიკნაძემ. მისი აზრით, იგი გვიან გაჩენილი არ უნდა იყოს და მას უნდა ჰქონოდა პირველი-მეორე პირის ფორმებიც. წერილობითი ძეგლების მიხედვით უწყვეტლის ხოლმეობითი

მერვე საუკუნიდან დასტურდება. იგი დღესაც არის სვესურულში, ფშაურში, თუშურში.

I კავშირებითი გამოხატავს მომავალი დროის, კავშირებითი კილოს, სრული ასპექტის მოქმედებას. საგრცობებია -დ და -ოდ. -დ საგრცობიანს მწკრივის ნიშნად -ე მოუდის, ოდიას - -ი: წერდ-ეს, იტყაოდი-ს. ეს უკანასკნელი ფორმა ემთხვევა უწყვეტლის სოლმეობითს. გარჩევა ხდება კონტექსტით.

I კავშირებითში -დ საგრცობიან ზმნებს მხოლოდით რიცხვში აქვთ -ს, მრავლობითში - -ნ: წერდ-ეს, წერდ-ენ.

II სერიის მწკრივები

წყვეტილი. II სერიაში ოთხი მწკრივია. ძირითადია წყვეტილი, რომელსაც ეყრდნობა ყველა დანარჩენი. წყვეტილი გამოხატავს წარსული დროის, თხრობითი კილოს, სრული ასპექტის ერთგზის მოქმედებას. მწკრივის ნიშნებია: -ე, -ი, 0. -ე მოუდის მოქმედებითი გვარის ზმნათა დიდ უმრავლესობას (ეწერ-ე, აღ-ეამწნ-ე), -ი - დონიან ვნებითებს (აღ-ეშენდ-ი), 0 - მოქმედებითი გვარის ზმნათა ნაწილს (-ავ და -ამ თემისნიშნინებს), ვნებითი და საშუალო გვარის ზმნათა უმრავლესობას (მოვკალ, დავაბ, ვთქუ, განვედ, განვტეფ, მოვედ). ძველ ქართულში წყვეტილის მწკრივის ნიშანი ნულია სწორედ იმ ზმნებში, რომლებსაც დღეს აქვს -ი: მოვედ - მოვედი, მოვკალ - მოვკალი.

II ბრძანებითის წარმოების წესი იგივეა, რაც I ბრძანებითისა. იგი ეყრდნობა წყვეტილის ფუძეს, მოეპოვება მეორე-მესამე პირთა ფორმები. II პირის II ბრძანებითი იწარმოება ასე: წყვეტილის ფორმას აკლდება სუბიექტური პირის ნიშანი, მრავლობით რიცხვში ემატება -თ: ს-თქუ>თქუ! - თქუთ! 3-ყაყაყე! - ყაყთ!

მესამე პირში წყვეტილის ფორმას (პირის ნიშანწამოცილებულს) ემატება მხოლოდით რიცხვში -ნ, მრავლობითში - -ედ: თქუნ! - თქუედ! ყაენ! - ყუედ! მოვედინ! - მოვიდედ!

II ბრძან. II პ.=წყვეტილი - S_2 პ./ნ. + -თ (მრ. რ.)

III პ.=წყვეტილი - S_2 პ./ნ. + -ნ (მს. რ.), -ედ (მრ. რ.)

II სოლმეობითი გამოხატავს წარსული დროის, თხრობითი კილოს, სრული ასპექტის მრავალგზის მოქმედებას. მწკრივის ნიშანია -ი: დაწერის, მოვიდის, თქვის, იცის, უწყის. მრავლობით რიცხვში პირის ნიშანია -ან: დაწერიან, მოვიდაან, თქვან...

II კავშირებითი გამოხატავს მომავალი დროის, კავშირებითი კილოს, სრული ასპექტის მოქმედებას. მწკრივის ნიშნებია: -ა, -ე, -ო: ვცნ-ა, ვქმნ-ე, განვმართლდ-ე, წარვიდ-ე, მივც-ე, ვაოვ-ო, დავეწრ-ო.

შერეული კავშირებითი მიღებულია I და II კავშირებითის ფორმათა შერევით: მისცოდის=მისცემდეს (I კავშ.) + მისცეს (II კავშ.), განიძარცოდინ =განიძარცვდენ (I კავშ.) + განიძარცონ (II კავშ.).

შერეული სოლმეობითი გამოყოფ. კიკნაძემ. იგი ემთხვევა შერეულ კავშირებითს, ამიტომ მისი ცალკე მწკრივად მიჩნევა არ არის გამართლებული.

III სერიის მწკრივები

I შედეგობითი (I რეზულტატივი, I თურმეობითი...). III სერიაში ძირითადად ოთხი მწკრივია. I შედეგობითი გამოხატავს წარსული დროის, თხრობითი კილოს მოქმედებას, რომლის შედეგი ახლანდელ დროში არის წარმოდგენილი. გარდამავალ ზმნათა (აგრეთვე სტატიკურ ვნებითთა) I შედეგობითის მწკრივის ნიშანია -იე: მიწერიეს, მიუგებიეს, დაუდგინებიეს, შეუცვალებიეს. ეყრდნობა სტატიკური ვნებითის აწმყოს. ერთპირიან ზმნათა I შედეგობითი იწარმოება აღწერითად: მიმღეობისა და აწმყოს ფორმით წარმოდგენილი არს მეშველზმნის შეერთებით: წარსრულ ვარ, ამტნულ არს...

II შედეგობითი (II რეზულტატივი, II თურმეობითი...) გამოხატავს თხრობითი კილოს, ერთგზის, უწინარეს მოქმედებას. II შედეგობითი იგივეა, რაც სტატიკური ვნებითის წყვეტილი. განსხვავება მხოლოდ ზმნისწინის ხმარებაშია: მეწერა - დამეწერა, შევტყა, ვბრძანა, მოვშადა, აღუშენა. ერთპირიან ზმნათა II შედეგობითი ნაწარმოებია მიმღეობისა და მეშველზმნის წყვეტილის (იყო) შეერთებით: წარსრულ იყო.

III სოლმეობითი გვიან აღმოჩენილი მწკრივია. მას პირველად ა. შანიძემ მიაქცია ყურადღება (1946 წ.) და გამოაქვეყნა წერილი „ერთი უცნობი მწკრივი ქართულში“. ასეთი ფორმები მან იპოვა XI-XIII

საუკუნეთა ხელნაწერებში. ერთი მათგანია **გ. მთაწმიდლის** „ექვთიმესა და იოანეს ცხოვრება“. მეცნიერის ყურადღება მიიპყრო „**ტბრძანის**“ ფორმამ: „**გინა თუ ტბრძანის იკონომოსისადა**“. **ა. შანიძემ** „**ტბრძანის**“ III ხოლმეობითად მიიჩნია. III ხოლმეობითი გამოსატყვის წარსული დროის, თხრობითი კილოს მრავალგზის მოქმედებას. იგი უპირატესად გარდამავალ ზმნებს მოეპოვება. მისი ნიშანია -ი. ძეგლებში დასტურდება X საუკუნიდან. მაგალითად: „**რომელსა ურიცხუნის სპარაზენი მოქსრნიან და მრავალთა ღელვათაგან ბრძოლა ეცის, რომელსა ურიცხვ საუფჯე შეეკრიბის**“.

III კავშირებითი გამოსატყვის მომავალი დროის, კავშირებითი კილოს მოქმედებას და წარმოდგენილია იმავე აფიქსებით, რითაც II კავშირებითი (-ა, -ე, -ო): **მექმნას, მომეკლას, მექოს**. ერთპირიან გარდაუვალ ზმნათა III კავშირებითი იწარმოება მიმდევრობისა და მეშველი ზმნის II კავშირებითის ფორმის (**იყოს**) შეერთებით: **წარსრულ იყოს**.

ძველ ქართულში II შედეგობითისა და III კავშირებითის ფორმებს -ებ სუფიქსი არ დაერთვოდა: **გამეკეთა, ამეშენა...** ამგვარი „მოკლე“ ფორმები დღესაცაა შემონახული ქართული ენის დიალექტებში.

III სერიაში გამოყოფენ მეოთხე მწკრივსაც, რომელსაც **ლ. კიკნაძემ** „I თურმეობითის ხოლმეობითი“ უწოდა. ამ მწკრივის ფორმები **უზილაფ, უსგაფ, დაუტევები...** მრავალგზის მოქმედების გამომხატველი ზმნებია. აწმყოს ხოლმეობითის მსგავსად ეს მწკრივიც პირნაკლია. ძველ წერილობით ძეგლებში დასტურდება მხოლოდ მესამე პირის ფორმები.

უღლებების ნიმუშები

I სერია

გარდამავალი

ა წ მ ყ ო

გარდაუვალი

უთქისნიშნო	თქისნიშნა	ქებითი	საშუალო
ვ-წერ	ვ-სუ-ამ	ვ-ე-მალ-ე-ბი	ვ-ტირ
ს-წერ	ჰ-სუ-ამ	ე-მალ-ე-ბი	ს-ტირ
წერ-ს	სუ-ამ-ს	ე-მალ-ე-ბი	ტირ-ს
ვ-წერ-თ	ვ-სუ-ამ-თ	ვ-ე-მალ-ე-ბი-თ	ვ-ტირ-თ
ს-წერ-თ	ჰ-სუ-ამ-თ	ე-მალ-ე-ბი-თ	ს-ტირ-თ
წერ-ენ	სუ-ამ-ენ	ე-მალ-ე-ბი-ან	ტირ-ან

ა წ მ ყ ო ს ხ ო ლ მ ე ო ბ ი თ ი

წერ-ნ	სუ-ამ-ნ	ი-მალ-ე-ბი-ნ	ტირ-ნ
წერ-ედ	სუ-ამ-ედ	ი-მალ-ე-ბი-ედ	ტირ-ედ

უ წ ყ ვ ე ტ ე ლ ი

ვ-წერ-დ-(ი)	ვ-სუ-ემ-დ-(ი)	ვ-ე-მალ-ე-ბი-ოდ-ე	ვ-ტირ-ოდ-ე
ს-წერ-დ-(ი)	ჰ-სუ-ემ-დ-(ი)	ე-მალ-ე-ბი-ოდ-ე	ს-ტირ-ოდ-ე
წერ-და	სუ-ემ-ი-და	ე-მალ-ე-ბი-ოდ-ა	ტირ-ოდ-ა
ვ-წერ-დ-ით	ვ-სუ-ემ-დ-ით	ვ-ე-მალ-ე-ბი-ოდ-ეთ	ვ-ტირ-ოდ-ეთ
ს-წერ-დ-ით	ჰ-სუ-ემ-დ-ით	ე-მალ-ე-ბი-ოდ-ეთ	ს-ტირ-ოდ-ეთ
წერ-დ-ეს	სუ-ემ-ი-დ-ეს	ე-მალ-ე-ბი-ოდ-ეს	ტირ-ოდ-ეს

I ბ რ ძ ა ნ ე ბ ი თ ი

II პირი:	წერ-დ-(ი)!	სუ-ემ-დ-(ი)!	ე-მალ-ე-ბი-ოდ-ე!	ტირ-ოდ-ე!
	წერ-დ-ით!	სუ-ემ-დ-ით!	ე-მალ-ე-ბი-ოდ-ეთ!	ტირ-ოდ-ეთ!
III პირი:	წერ-დ-ი-ნ!	სუ-ემ-დ-ი-ნ!	ე-მალ-ე-ბი-ოდ-ე-ნ!	ტირ-ოდ-ე-ნ!
	წერ-დ-ედ!	სუ-ემ-ი-დ-ედ!	ე-მალ-ე-ბი-ოდ-ედ!	ტირ-ოდ-ედ!

უ წ ყ ვ ე ტ ლ ი ს ხ ო ლ მ ე ო ბ ი თ ი

ვ-წერ-დი	ვ-სუ-ემ-ი-დი	ვ-ე-მალ-ე-ბი-ოდი	ვ-ტირ-ოდი
ს-წერ-დი	ჰ-სუ-ემ-ი-დი	ე-მალ-ე-ბი-ოდი	ს-ტირ-ოდი
წერ-დი-ს	სუ-ემ-ი-დი-ს	ე-მალ-ე-ბი-ოდი-ს	ტირ-ოდი-ს
ვ-წერ-დი-თ	ვ-სუ-ემ-ი-დი-თ	ვ-ე-მალ-ე-ბი-ოდი-თ	ვ-ტირ-ოდი-თ
ს-წერ-დი-თ	ჰ-სუ-ემ-ი-დი-თ	ე-მალ-ე-ბი-ოდი-თ	ს-ტირ-ოდი-თ
წერ-დი-ან	სუ-ემ-ი-დი-ან	ე-მალ-ე-ბი-ოდი-ან	ტირ-ოდი-ან

I კ ა ვ შ ი რ ე ბ ი თ ი

ვ-წერ-დე	ვ-სუ-ემ-ი-დე	ვ-ე-მალ-ე-ბი-ოდი	ვ-ტირ-ოდი
ს-წერ-დე	ჰ-სუ-ემ-ი-დე	ე-მალ-ე-ბი-ოდი	ს-ტირ-ოდი
წერ-დე-ს	სუ-ემ-ი-დე-ს	ე-მალ-ე-ბი-ოდი-ს	ტირ-ოდი-ს
ვ-წერ-დე-თ	ვ-სუ-ემ-ი-დე-თ	ვ-ე-მალ-ე-ბი-ოდი-თ	ვ-ტირ-ოდი-თ
ს-წერ-დე-თ	ჰ-სუ-ემ-ი-დე-თ	ე-მალ-ე-ბი-ოდი-თ	ს-ტირ-ოდი-თ
წერ-დე-ან	სუ-ემ-ი-დე-ან	ე-მალ-ე-ბი-ოდი-ან	ტირ-ოდი-ან

II სერია

წყვეტილი

ვწერე	ვსუ	დავემალე	ვითირე
სწერე	ჰსუ	დაემალე	ითირე
წერა	სუა	დაემალა	ითირა
ვწერეთ	ვსუთ	დავემალენ-(ი)-თ	ვითირეთ
სწერეთ	ჰსუთ	დაემალენ-(ი)-თ	ითირეთ
წერეს	სუეს	დაემალნეს	ითირეს

II ბ რ ძ ა ნ ე ბ ი თ ი

II პირი:	წერე!	სუ!	დაემალე!	ითირე!
	წერეთ!	სუთ!	დაემალენ-(ი)-თ!	ითირეთ!
III პირი:	წერენ!	სუნ!	დაემალენენ!	ითირენ!
	წერედ!	სუედ!	დაემალნედ!	ითირედ!

II ხ ო ლ მ ე ო ბ ი თ ი

ვწერი	ვსვ	დავემალი	ვითირი
სწერი	ჰსვ	დაემალი	ითირი
წერის	სვს	დაემალის	ითირის
ვწერთ	ვსვთ	დავემალნ-(ი)-თ	ვითირით
სწერთ	ჰსვთ	დაემალნ-ით	ითირით
წერიან	სვან	დაემალნ-იან	ითირიან

II კ ა ვ შ ი რ ე ბ ი თ ი

ვწერო	ვსუა	დავემალო	ვითირო
სწერო	ჰსუა	დაემალო	ითირო
წეროს	სუას	დაემალოს	ითიროს
ვწერთ	ვსუათ	დავემალნ-ეთ	ვითიროთ
სწერთ	ჰსუათ	დაემალნ-ეთ	ითიროთ
წერონ	სუან	დაემალნენ	ითირონ

III სერია

I შ ე დ ე გ ო ბ ი თ ი

მიწერიეს	მისუამს	დავ-ჰმალ-ვიე	მიტირიეს
გიწერიეს	გისუამს	და-ჰმალ-ვიე	გიტირიეს
უწერიეს	უსუამს	და-ჰმალ-ვიეს	უტირიეს
მიწერიეს	მისუამს	დავ-ჰმალ-ვიეთ	მიტირიეს
გიწერიეს	გისუამს	და-ჰმალ-ვიეთ	გიტირიეს
უწერიეს	უსუამს	და-ჰმალ-ვიან	უტირიეს

II შ ე დ ე გ ო ბ ი თ ი

მეწერა	მესუა	დავ-ჰმალ-ვოდე	მეტირა
გეწერა	გესუა	და-ჰმალ-ვოდე	გეტირა
ეწერა	ესუა	და-ჰმალ-ვოდა	ეტირა
მეწერა	მესუა	დავ-ჰმალ-ვოდეთ	მეტირა
გეწერა	გესუა	და-ჰმალ-ვოდეთ	გეტირა
ეწერა	ესუა	და-ჰმალ-ვოდეს	ეტირა

III ხ ო ლ მ ე ო ბ ი თ ი

მეწერიის	მესვს
გეწერიის	გესვს
ეწერიის	ესვს
მეწერიის	მესვს
გეწერიის	გესვს
ეწერიის	ესვს

III კ ა ვ შ ი რ ე ბ ი თ ი

მეწეროს	მესუას	დავ-ჰმალ-ვოდი	მეტიროს
გეწეროს	გესუას	და-ჰმალ-ვოდი	გეტიროს
ეწეროს	ესუას	და-ჰმალ-ვოდის	ეტიროს
მეწეროს	მესუას	დავ-ჰმალ-ვოდი	მეტიროს
გეწეროს	გესუას	და-ჰმალ-ვოდი	გეტიროს
ეწეროს	ესუას	და-ჰმალ-ვოდიან	ეტიროს

4.7.2. წარმოქმნის კატეგორიები

გ ე ზ ი და ო რ ი ე ნ ტ ა ც ი ა

ძველ ქართულში, ახალი ქართულის მსგავსად, ბევრი ზმნა გამოხატავს მოქმედების მიმართებას რომელიმე პუნქტისაკენ, ზევით ან ქვევით, შიგნით ან გარეთ და სხვა. ეს არის *გეზი* (ანუ *მიმართულება*). იგი ორი სახისაა: მიმართული და მიუმართავი. მიმართულია: *მივალს, წარსრულ არს, მოუწერიტს*; მიუმართავია: *ვალს, სცა, წერა*. გეზი ზმნისწინის საშუალებით გამოიხატება.

ზმნისწინით გადმოიცემა აგრეთვე *ორიენტაცია*, რომელიც მიუთითებს, თუ საით მიიმართება პირდაპირი ობიექტური პირი (თუ ზმნა გარდამავალია) და სუბიექტი (თუ ზმნა გარდაუვალა), აქეთ მოიმართება და პირველ პირს უახლოვდება, თუ იქით მიიმართება და შორდება პირველ პირს. ამის მიხედვით ორიენტაცია ორგვარია: მაახლოვებელი და მაშორებელი ანუ სააქეთო და საიქეთო. სააქეთო ორიენტაციას გადმოგვცემს ზმნისწინი *მო-* (*მოვიდა, მოიყვანა*) და ყველა რთული ზმნისწინი, საიქეთოს კი — *მი-* (*მივიდა, მიიყვანა*) და მარტივი ზმნისწინები.

თუ ზმნა უზმნისწინოდ იხმარება, მას არც გეზის გამოხატვა შეუძლია და არც ორიენტაციისა, მაგალითად: *წევს, ზის, დვას, უყვარს...*

ზ მ ნ ის წ ი ნ ი

ზმნის თავში დართულ მორფემას ზმნისწინი ჰქვია. ზმნისწინი უსწრებს ზმნის მაწარმოებლებს, მათ შორის, პირველი-მეორე სუბიექტური და ობიექტური პირის ნიშნებსაც.

ძველ ქართულში დასტურდება შემდეგი ზმნისწინები:

მარტივი: *მი-, მო-, აღ-, და-, გან-, შე-, წარ-, გარდა-, შთა-, უკუ-/უკუნ-, წიალ-*.

რთული: *მიმო-, მიმოდა-, აღმო-, დამო-, გამო-, შემო-, წარმო-, გარდამო-, შთამო-, უკუმო-/უემო-, წიალმო-*.

ზმნისწინის ფუნქციები. ძველ ქართულში ზმნისწინი გამოხატავს: გეზს, ორიენტაციას, მომავალ დროს, აწარმოებს ახალ ლექსიკურ ერთეულს.

ა) გეზის მითითება ზმნისწინის ძირითადი ფუნქციაა:

მო- — გამოხატავს მიმართულებას იქიდან აქეთ (მესამედან პირველი პირისაკენ): *მოვალს, მოჰყავს*.

მი- — მიმართულებას აქედან იქით (პირველიდან მესამე პირისაკენ): *მივალს, მიჰყავს*.

როცა მოქმედება მეორე პირისაკენ მიემართება, დღევანდელ ქართულში *მო-* ზმნისწინი გამოიყენება: *მოვიტანა, მოგცა, მოგანიჭა...* ძველ ქართულშიც ზოგან იგივე წესია გატარებული, მაგრამ უფრო ძველ ვითარებას ასახავს შემთხვევები, როცა *მი-* ზმნისწინია გამოყენებული. ეს არის სწორედ ძველი ქართულისთვის ნიშანდობლივი და დამახასიათებელი (*ი. იმნაიშვილი, ვ. იმნაიშვილი*). მაგალითები: „ნიჭსა კეთილსა მიგანიჭებ თქუენ“ (ივან. 4, 20); „*ვინ მიგცა შენ კელმწიფებაჲ ქუე*“ (მ. 21, 23 C); „*რამასათჳს მიმპარეთ ბარძიმი ჩუმი ეცტლისაჲ*“ (დაბ. 44, 4).

აღ- — გამოხატავს მიმართულებას ქვევიდან ზევით: *აღვალს, აღჰყავს*.

და- (< *დაბ* = მიწა — *ა. შანიძე*) — ზევიდან ქვევით: *დავალს, დაჰყავს*. *და-* ზმნისწინიანი ზმნები ზოგჯერ ძველ ქართულშიც გამოხატავს ინტენსივობას, მოქმედების სიმრავლეს: „*დამწუანდის ყანაჲ*“.

გან- — შიგნიდან გარეთ: *განვალს, განჰყავს*.

შე- — გარედან შიგნით: *შევალს, შეჰყავს*.

წარ- — აქედან იქით: *წარვალს, წარჰყავს*.

გარდა- — აქედან იქით რაიმე დაბრკოლების გადალახვით: *გარდავალს, გარდაჰყავს*.

შთა- (< *შდა* < *შედა* — *ა. შანიძე, არნ. ჩიქობავა, ა. მარტიროსოვი*) — ზევიდან ქვევით, გარედან შიგნით: *შთავალს, შთაჰყავს*.

უკუ-/უკუნ- (< *უკუან* — *ა. შანიძე*) — გამოხატავს უკუმიმართულებას იქიდან აქეთ: *უკუნვალს, უკუიქცა*.

წიალ- (< *წყლის აღ* — *ა. შანიძე, ი. იმნაიშვილი*) — მიმართულებას აქედან იქით დაბრკოლების გადალახვით წყალზე: *წიალვალს, წიალიყვანებს*.

აღმო- — ქვევიდან ზევით: *აღმოვალს, აღმოჰყავს*.

დამო- — ზევიდან ქვევით: *დამოვალს, დამოჰყავს*.

გამო- — შიგნიდან გარეთ: *გამოვალს, გამოჰყავს*.

შემო- — გარედან შიგნით: *შემოვალს, შემოჰყავს*.

წარმო- — იქიდან აქეთ: *წარმოვალს, წარმოჰყავს*.

გარდამო- — იქიდან აქეთ, დაბრკოლების გადალახვით: *გარდამოვალს, გარდამოჰყავს.*

შთამო- — ზევიდან ქვევით და გარედან შიგნით: *შთამოვალს, შთამოჰყავს.*

უკუმო- / უკმო- — უკუმიმართულებას: *უკუმოვალს, უკმოვიდოდა.*

მიმო- — გამოსატყვის წრიულ მიმართულებას: *მიმოვალს, მიმოჰყავს.* ასეთივეა **მიმოდა-**: *მიმოდავალს, მიმოდაჰყავს.*

წიაღმო- — მიმართულებას იქიდან აქეთ წყლის დაბრკოლების გადალახვით: *წიაღმოვალს.*

ძველ ქართულში არის შემთხვევები, როცა ზმნისწინი გეზს (მიმართულებას) არ გამოხატავს: *აღესრულა, დაწერა, მოკუდა, მოკლა...*

ბ) ზმნისწინი წარმოქმნის ახალ ლექსიკურ ერთეულს: *აღწერა — გადაწერა — დაწერა — მიწერა — მოწერა...*

გ) ძველ ქართულშივე არის მრავალი მაგალითი ზმნისწინით მომავალი დროის გამოხატვისა. ეს პროცესი ხანმოკლე ტექსტებში იჩენს თავს და საკმაოდ გაფრცხვლებულია XI-XII საუკუნეთა მიჯნაზე. ყველაზე კარგად ზმნისწინით მომავალი დროის გამოხატვა მოძრაობის აღმნიშვნელ ზმნებში, კერძოდ, *სლვაში*, ჩანს, რადგან ეს ზმნები ხშირად იხმარება ენაში (ა. შანიძე, ზ. ჭუმბურიძე, ი. იმნაიშვილი, ვ. იმნაიშვილი). მაგალითები: „ვიცი, უფალო, რამეთუ მესია *მოვალს*“ (ი. 4, 25); „თქუნ *აღვედით* დღესასწაულსა ამას, ხოლო მე არა *აღვალ*“ (ი. 7, 8); სხვა ზმნებთანაც: „*დავსცემ* მწყემსსა და *განიზნინენ* ცხოვარნი“ (მ. 26, 31 DE); „*ნუუკუე მოიკლავს* თავსა თვსსა?“ (ი. 8, 22).

ტ მ ე ს ი. ხშირად ძველ ქართულში ზმნისწინსა და ზმნის დანარჩენ ნაწილს შორის მოთავსებულია სიტყვა ან სიტყვები (ნაწილაკი, კავშირი, ნაცვალსასელი...). მაგალითად: *მო-ვინმე-ვიდა, შე-ხოლო-ასო, აღ-ნუფინ-ანთის...* ამ მოვლენას *ტმეტი* (განკვეთა, გახლეჩა) ჰქვია. იგი გვხვდება ზმნის უპირო ფორმებთანაც: „*შერე-დგინებად მცირედ*“ (ლ. 5, 3).

ი. იმნაიშვილის აზრით, ტმესიანი ზმნები ასახავს გარდამავალ საფეხურს უძველესი დროიდან, როცა ზმნისწინი დამოუკიდებელ სიტყვას წარმოადგენდა და ცალკე იდგა, ახალი ქართულისაკენ, სადაც ზმნისწინი და ზმნა ერთი მთლიანი სიტყვაა.

„ძველი ქართულის ტმესი დაშლისა და გადავარდნის გზაზე დიდი ხნით ადრე შემდგარი მოვლენა იყო. მას, როგორც ასეთს, ახალი ფუნქცია ჰქონდა

შეძენილი — გამომსახველობის გასაძლიერებლად იყო გამოყენებული“ (ი. იმნაიშვილი, ვ. იმნაიშვილი). ამით უნდა აიხსნას ტმესის მოვლენა „ვეფხისტყაოსანში“.

ადრინდელ ძეგლებში ხშირია ტმესის შემთხვევა, გვიანდელში კი ნაკლებად გვხვდება. მაგალითად, სახარების ერთ-ერთი ძველი რედაქციის ტექსტში წერია: „*რომელმან ფრიად მიიღო, არღარა ემატა, და რომელმან მცირედ, მას და-არაა-აკლდა*“. იგივე წინადადება XI საუკუნის რედაქციაში ასეა წარმოდგენილი: „*რომელმან ფრიად მიიღო, არაა ემატა, და რომელმან მცირედ, ამას არაა დააკლდა*“.

XII საუკუნის შემდეგ ტმესი აღარ არსებობს.

ზ მ ნ ის გ ვ ა რ ი

გვარი სამია: მოქმედებითი, ვნებითი და საშუალი. ვნებითი გვარი ორი სახისაა: დინამიკური და სტატიკური. კარგად უპირისპირდება ერთმანეთს მოქმედებითი და დინამიკური ვნებითის ფორმები. სტატიკურ ვნებითსა და საშუალი გვარის ზმნებს კი ზოგი თავისებურება ახასიათებს.

ფორმალურად ვნებითი და საშუალი გვარის ზმნები იმით განირჩევიან ერთმანეთისაგან, რომ აწმყოს მწკრივის მხოლოდითი რიცხვის მესამე პირში ვნებითი გვარის ზმნები ბოლოვდებიან *-ების, -ევის, -ვის, -მის, -ობის, -ოვის, -იეს* მიმდევრობით (ზ. სარჯველაძე).

მ ო ქ მ ე დ ე ბ ი თ ი გ ვ ა რ ი

მოქმედებითი გვარის ზმნა გარდამავალია, ორპირიანია (დაწერა მან იგი) ან სამპირიანი (მივეც მე მას იგი). ძველ ქართულში მოქმედებითი გვარის ზმნებს თოთხმეტი მწკრივი ეწარმოება. I სერიაში საგრცობია *-დ, იშვიათად — -ოდ. -ავ* და *-ამ* თემისნიშნითა ულლება სხვაობს მოქმედებითი გვარის სხვა ზმნათა ულლებსაგან.

III სერიაში მოქმედებითი გვარის ზმნებს ინვერსია ახასიათებს. სამპირიანი ზმნა III სერიაში ორპირიანად არის ქცეული. ისტორიულად გარდამავალ ზმნათა I შედეგობითი ნაწარმოებია სტატიკურ ზმნათა აწმყოს, II შედეგობითი — წვეტილის, III კავშირებითი — II კავშირებითის

ყალიბის მიხედვით. II შედეგობითში, III ხოლმეობითსა და III კავშირებითში გამოვლინდება უფუნქციო ე- პრეფიქსი (დაეწერა, დაეწერის, დაეწეროს).

ს ა შ უ ა ლ ი გ ვ ა რ ი

საშუალო გვარის ზმნა გარდაუვალია, ერთ- ან ორპირიანი. მისი თავისებურება ისაა, რომ I სერიის ფორმები აქვს და II-III-ისა კი — არა. დანაკლისი მწკრივის ფორმებს სესხულობს სათანადო ფუძის მოქმედებით ან ვნებითი გვარის ზმნებისაგან. ამის მიხედვით, საშუალო გვარის ზმნა ორი სახისაა: საშუალ-მოქმედებითი და საშუალ-ვნებითი. საშუალ-მოქმედებითი გვარის ზმნის სუბიექტი ბრუნვაცვალებადია: ილოცავს იგი — ილოცა მან — ულოცავს მას; საშუალ-ვნებითი გვარის ზმნისა კი — ბრუნვაცვლელი: წევს იგი — წვა იგი — წოლილ არს იგი.

საშუალო გვარის ზმნას რაიმე მაწარმოებელი არა აქვს. საშუალო გვარისაა:

1. ზმნები, რომელთაც თემის ნიშანი არა აქვთ: *ქუხს, დუღს, ღირს, წუხს, კამს, უძძის, ჰკვრს* (უკვრს)...

2. თემისნიშნები: -ი: *ქრის, დის, რბის, ზის, ოხრის, კუნტის, მსურის, სტკივის, ყუავის, ყივის, ჯივის, უხარის, მუწის*...

-ავ: *ბრწყინავს, დრტუნავს, კინავს, ფრინავს, ცურავს, ელავს, ჰშორავს, როკავს, სთნავს*...

-ობ (-ებ): *ორგულობს (-ებს), სტრფიალობს (-ებს), ამპარტავნობს (-ებს), მეტყუელობს (-ებს)*...

-ოფ-ი: *ვლადოფი, ვშფოთოფი, ცრემლოვის, მალლოვის, პეროვის, დიდროვის, ფურცლოვის, ცისკროვის, წითლოვის, ჯეჯლოვის, მწიფოვის* (ო-ს შემდეგ ზოგჯერ იკარგება ე: *ვცრემლოი, დელვოის*). ა. შანიძეს -ოფი რთულ თემის ნიშნად მიაჩნია. ზ. სარჯველაძე გამოყოფს მხოლოდ -ოფ ნიშანს და აღნიშნავს, რომ იგი ძველ ქართულში მხოლოდ საშუალო გვარის ზმნებს მოუდის.

ვ ნ ე ბ ი თ ი გ ვ ა რ ი

ქართული ზმნათა აქტიური ფორმების ენაა. ვნებითი მოქმედებითის კონვერსიული სახეა. მოქმედებითისაგან ვნებითის წარმოებისას იკარგება მოქმედებითი გვარის ზმნის სუბიექტური პირი, პირდაპირი ობიექტური პირი კი ვნებითში სუბიექტად იქცევა.

ვნებითი გვარის ზმნა გარდაუვალია, ერთ- ან ორპირიანი, იგი ორი სახისაა: დინამიკური და სტატიკური.

ს ტ ა ტ ი კ უ რ ი ვნებითი. სტატიკური ვნებითი შინაარსით მოქმედების შედეგს გამოხატავს. ახალ ქართულში სტატიკური ვნებითი გვარის ზმნები მცირე რაოდენობითაა, დაახლოებით ასოცამდეა. ძველ ქართულში გაცილებით ნაკლები იყო.

სტატიკური ვნებითი აგებულებით სხვადასხვაგვარია. მას მხოლოდ აწმყო და აწმყოს ხოლმეობითი აქვს საკუთარი, II სერიის მწკრივები — ძირითადად წყვეტილი და II კავშირებითი ნასესხებია.

ძველ ქართულში სტატიკური ვნებითი აწმყომი ან -იუ დაბოლოებიანია (ი აწმყოს ნიშანია), ან — უნიშნო. უნიშნო აწმყო შეიძლება იყოს თემისნიშნისა და უთემისნიშნო. თემის ნიშნებია -ავ და -ამ. ეს უკანასკნელი იშვიათია. მაგალითები: -იუ: *უპყრის, ჰგონის, ჰვიცს, ასმის, უფლიც, ჰმოსიც*... -ავ: *ჰპურავს, ჰკიდავს (ჰკიდის), პრთავს*...

ა. შანიძემ ამ ჯგუფში მოათავსა საშუალო გვარის ზმნებად მიჩნეული ფორმები: *სძინავს, ჰლუძავს, ჰშორავს*... როგორც ჩანს, ეს ზმნები სტატიკურ ვნებითში უღლების მიხედვით მოექცა (ლ. ბარამიძე).

უთემისნიშნო სტატიკური ვნებითის მარტივი ფორმებია: *აბს, უბს* (აბია, უბია)... ა. შანიძე ამ ჯგუფს აკუთვნებს *ადვს, უდვს* (ედვა, უდვა) ზმნებსაც, მაგრამ, ლ. ბარამიძის აზრით, ამას აბრკოლებს *დვას* ზმნა, რომელიც ამჟამად საშუალო გვარისაა.

ძველად იყო ერთი სტატიკური ვნებითი გვარის ზმნა *უშტკიხედ* (პირი გაღებული აქვს), რომელიც დღევანდელ სალიტერატურო ქართულში არ შემოგვენახა.

სტატიკური ვნებითი წარმოშობით ორპირიანია, მაგრამ ზოგიერთმა ზმნამ დაკარგა მეორე პირი. მაგალითად, *ჰვიცს* (არის, იმყოფება) შინაარსით ერთპირიანია, ფორმით — ორპირიანი, რადგანაც ობიექტური პირის ნიშანი (ჰ-) აქვს. რაკი სტატიკური ვნებითი ორპირიანია, ამიტომ მონაცვლე

ფორმებად ენიან ვნებითს იყენებს, რომელთაც იგივე შინაარსი აქვთ, რაც სტატიკური ვნებითს აწმყოს ფორმებს. მაგალითები:

-იე დაბოლოებიანი:

აწმყო: უპყრის, ჰგონის, ჰმოსის;

წყვეტილი: ეპყრა, ეგონა, ემოსა;

II კავშირებითი: ეპყრას, ეგონოს, ემოსოს.

-აფ თემისნიშნის:

აწმყო: ფლაფს, ჰრთაფს, ჰბურაფს;

წყვეტილი: ეფლო, ერთო, ებურა;

II კავშირებითი: ეფლოს, ერთოს, ებუროს;

უთემისნიშნის:

აწმყო: აბს;

წყვეტილი: ება;

II კავშირებითი: ებას.

V-X საუკუნეებში სტატიკურ ვნებითს აწმყოში მეშველზმნა არ დაერთვის. იგი მოგვიანებით ჩნდება.

უღლების ნიშნები:

I სერია

სუბიექტური წყობა	ობიექტური წყობა
უპყრ-იე /-თ (უუპყრივარ/-თ)	მი-პყრ-იე-ს//გუ-ი-პყრ-იე-ს
ჰუ-პყრ-იე /-თ	გ-ი-პყრ-იე-ს
უპყრ-იეს /-ან	უპყრ-იე-ს
ვ-პ-გონ-იე /-თ (გგონივარ /თ)	მ-გონ-იე-ს//გუ-გონ-იე-ს
ჰ-გონ-იე /-თ	გ-გონ-იე-ს
ჰ-გონ-იეს /-ან	ჰ-გონ-იე-ს

IX საუკუნიდან სუბიექტის ცვლით მიღებული I-II პირის ფორმები ერთმანეთს დაემსგავსა, რადგან ხმოვნის წინ პირის ნიშნები დაიკარგა.

-აფ თემისნიშნის

ვ-პ-კიდ-აფ /-თ (გკიდივარ/-თ)

ჰ-კიდ-აფ /-თ

ჰ-კიდ-აფ-ს /ჰ-კიდ-ფ-ან

უთემისნიშნის

ვ-ა-ბ /-თ (ვაბივარ/-თ)

ა-ბ /-თ

ა-ბ-ს /-ან

აწმყოს ხოლმეობითში არის მხოლოდ III პირი: ჰ-გონ-ი-ენ/-ი-ედ, უ-პყრ-ი-ენ/-ი-ედ, ჰ-კიდ-აფ-ენ/-ე-ედ.

II სერია

მეორე სერიაში სტატიკური ვნებითი გვარის ზმნები ეყრდნობა ენიან ვნებითს, უღლებისას ახასიათებს იგივე თავისებურება, რაც პრეფიქსიან ვნებითს, კერძოდ, მრავლობით რიცხვში უზნდება პირდაპირი ობიექტური პირის -ენ/-ნ სუფიქსი, რომელიც მოქმედებითიდანაა გადმოყოლილი.

წყვეტილი

სუბიექტური წყობა

ვ-უ-პყრ /-ენ(ი)-თ

უ-პყრ /-ენ(ი)-თ

უ-პყრ-ა /-ნ-ეს

ობიექტური წყობა

მ-ე-პყრ-ა//გუ-ე-პყრ-ა

გ-ე-პყრ-ა

უ-პყრ-ა

ვ-ე-გონ-ე /-ენ(ი)-თ

ე-გონ-ე /-ენ(ი)-თ

ე-გონ-ა /-ნ-ეს

მ-ე-გონ-ა//გუ-ე-გონ-ა

გ-ე-გონ-ა

ე-გონ-ა

თუ სუბიექტი მრავლობითშია, მაშინ იქნება:

მ-ე-გონ-ნ-ეს//გუ-ე-გონ-ნ-ეს

გ-ე-გონ-ნ-ეს

ე-გონ-ნ-ეს

II კ ა ვ შ ი რ ე ბ ი თ ი

(მე იგი)

ე-ეპყრ-ა /-ნ-ეთ	მ-ეპყრ-ა-ს//გუ-ეპყრ-ა-ს
ეპყრ-ა /-ნ-ეთ	გ-ეპყრ-ა-ს
ეპყრ-ა-ს /-ნ-ენ	ეპყრ-ა-ს

(მე იგინი)

ე-ეგონ-ო /-ნ-ეთ	მ-ეპყრ-ნ-ენ//გუ-ეპყრ-ნ-ენ
ე-გონ-ო /-ნ-ეთ	გ-ეპყრ-ნ-ენ
ე-გონ-ო-ს /-ნ-ენ	ეპყრ-ნ-ენ

სუბიექტი მხოლოდითშია: მ-ეგონ-ო-ს.

ობიექტი მრავლობითშია: მ-ეგონ-ნ-ენ.

სტატიკურ ვნების არ მოეპოვება III სერიის ფორმებიც. თუ სადმე ასეთი რამ დადასტურდება, ისიც ენიანი ვნებითისაგან იქნება მიღებული.

სტატიკური ვნებითი გვარის ზმნები უზმნისწინაა. ამიტომ მათ გეზისა (მიმართულების) და ორიენტაციის გამოსატყა არ შეუძლიათ.

დ ი ნ ა მ ი კ უ რ ი ვ ნებითი. დინამიკური ვნებითი გამოსატყა მოქმედების პროცესს. ძველ ქართულში მას ახასიათებს რამდენიმე თავისებურება:

1) დინამიკური ვნებითი გვარის ყველა ზმნას აწმყოს მწკრივში მხოლოდითი რიცხვის მესამე პირში აქვს -ი დაბოლოება: ი-შალ-ვი-ს, ე-შალ-ვი-ს, ე-ვედრ-ებ-ი-ს, გან-კაც-ებ-ი-ს... (-ი აწმყოს ნიშანია, -ს - მესამე სუბიექტური პირისა).

2) დინამიკური ვნებითის ყველა ტიპის ზმნას სავრცობად მოუდის -ოდ. I სერიაში ყველა მათგანი იუღლება, როგორც -ოდ სავრცობიანი ზმნები.

3) II სერიის მწკრივებში დინამიკური ვნებითი გვარის ზმნას აღ-მოაჩნდება პირდაპირი ობიექტური პირის მრავლობითობის -ენ/-ნ სუფიქსი, რომელიც მესაბამისი მოქმედებითიდანაა გადმოყოლილი. ეს ეჭება მხოლოდ პრეფიქსიან ვნებითს.

ვნებითის სუბიექტი წარმოშობით პირდაპირი ობიექტია. ამიტომ, როცა ასეთი სუბიექტი მრავლობითშია, მას უწინდება როგორც პირდაპირი ობიექტის,

ისე სუბიექტის მრავლობითობის ნიშანი. ამათგან მოქმედია სუბიექტის მრავლობითი რიცხვის ნიშანი. ის უცვლის ფორმას მნიშვნელობას, ხოლო ობიექტის მრავლობითი რიცხვის აფიქსი გაქვეყნებულია.

დინამიკური ვნებითი ორი სახისაა: ნიშნისა და უნიშნო.

ნიშნის ვნებითი, თავის მხრივ, იყოფა ორ ჯგუფად: პრეფიქსიანი და სუფიქსიანი.

პრეფიქსიანი ვნებითი

პრეფიქსიანი ვნებითის ნიშნებია ი- და ე- ი- არის ერთპირიან ზმნებთან (იშალვის), ე- — ორპირიანებთან (ეშალვის). თუმცა ძველ ქართულში გამოიყოფა ე- პრეფიქსით ნაწარმოები რამდენიმე ერთპირიანი ზმნა: დაეპა-და, დაეთესა, დაეფლა, აღმოეცენა, წარეპართა, აღესრულა, დაეგმა... ისინი წარმოშობით ორპირიანი ზმნებია, დაკარგული აქვთ ირიბი ობიექტური პირი (ა. შანიძე). იშვიათად ე- პრეფიქსი ძველ ქართულში დასტურდება არა ვნებითის ნიშნად: ეგლოვს=გლოვობს, ეკიცხეს=დასცინის (ი. იმ-ნაიშვილი).

ინიანი და ენიანი ვნებითი გვარის ზმნები პირველსა და მეორე სერიაში ერთნაირად იუღლება, იცვლება მხოლოდ პრეფიქსი, მესამე სერიაში კი მათი უღლება განსხვავებულია. მაგალითად:

I სერია

აწმყო: ვ-ი/ე-შალ-ვი-ს-თ

ი/ე-შალ-ვი-ს-თ

ი/ე-შალ-ვი-ს-ან

აწმყოს ხოლმეობითი: ი/ე-შალ-ვი-ნ — ი/ე-შალ-ვი-ედ

უწვეტელი: ვ-ი/ე-შალ-ვი-ოდ-ე-ს-თ

ი/ე-შალ-ვი-ოდ-ე-ს-თ

ი/ე-შალ-ვი-ოდ-ა-ეს

I ბრძანებითი: ი/ე-შალ-ვი-ოდ-ე ! — ი/ე-შალ-ვი-ოდ-ე-თ!

ი/ე-შალ-ვი-ოდ-ენ ! — ი/ე-შალ-ვი-ოდ-ედ!

უწვეტლის ხოლმეობითი, I კავშირებითი: ვ-ი/ე-შალ-ვი-ოდ-ი-ს-თ

ი/ე-შალ-ვი-ოდ-ი-ს-თ

ი/ე-შალ-ვი-ოდ-ი-ს-ან

II სერია

წყვეტილი: და-ე-ი-მალ-ე/-ენ(ი)-თ
და-ი-ე-მალ-ე/-ენ(ი)-თ
და-ი-ე-მალ-ა/-ენ-ეს

II ბრძანებითი: და-ი-ე-მალ-ე ! — და-ი-ე-მალ-ენ(ი)-თ !
და-ი-ე-მალ-ენ ! — და-ი-ე-მალ-ენ-ელ !

II სოლმეობითი: და-ე-ი-მალ-ი/-ნი-თ
და-ი-ე-მალ-ი/-ნი-თ
და-ი-ე-მალ-ი-ს/-ნი-ან

II კავშირებითი: და-ე-ი-მალ-ო/-ნი-თ
და-ი-ე-მალ-ო/-ნი-თ
და-ი-ე-მალ-ო-ს/-ნი-ენ

III სერია

ა) ინიანი

I შედეგობითი: დამალულ ვარ/-თ
დამალულ ხარ/-თ
დამალულ არს/-არიან

II შედეგობითი: დამალულ ვიყავ/-ვიყვენით
დამალულ იყავ/-იყვენით
დამალულ იყო/-იყვნეს

III კავშირებითი: დამალულ ვიყო/-ვიყვნეთ
დამალულ იყო/-იყვნეთ
დამალულ იყოს/-იყვნენ

ბ) ენიანი

I შედეგობითი: და-ე-პ-მალ-ე-ი-ე/-თ
და-პ-მალ-ე-ი-ე/-თ
და-პ-მალ-ე-ი-ეს/-ან

II შედეგობითი: და-ე-პ-მალ-ე-ოდ-ე/-თ
და-პ-მალ-ე-ოდ-ე/-თ
და-პ-მალ-ე-ოდ-ა/-ეს

III კავშირებითი: და-ე-პ-მალ-ე-ოდ-ი/-თ
და-პ-მალ-ე-ოდ-ი/-თ
და-პ-მალ-ე-ოდ-ი-ს/-ან

სუფიქსიანი ვნებითი

სუფიქსიანი ვნებითი გვარის ზმნები უმეტესად ნასახელარი ზმნებია. ნიშნებია: -ენ/-ნ და -დ. -დ სუფიქსი ისეთ ზმნებთანაა, რომლებიც ნ, რ, ლ სონორებით ბოლოვდება: განმართლდა, განცოცხლდა, აღმწუხანდა, განთეთდა... აგრეთვე: განტყდა, განხტქდა... სხვა თანხმოვნებთან -ენ/-ნ გამოვლინდება: შეწუხნა, განჭაჭუხნა, დადუხნა...

ძველი ქართულის სუფიქსიანი ვნებითი არაერთგზის ყოფილა სპეციალისტთა განსჯის საგანი.

ა. შანიძემ ძველ ქართულში სუფიქსიანი ვნებითის წარმოებას უძღვნა სპეციალური წერილი „ნასახელარი ზმნები ქართულში“. მისი აზრით, თავდაპირველად სუფიქსიანი ვნებითის მაწარმოებელი იყო I-II პირებში -ენ, III-ში კი -ნ სუფიქსი: შე-ე-წუხ-ენ, შე-ს-წუხ-ენ, შე-წუხ-ენ-ა.

მოგვიანებით, როცა -ენ/-ნ ნარნარა ბგერების გვერდით მოხვდა, იგი დისიმილაციის გზით იქცა -დ თანხმოვნად: გან-მრავლ-ენ-ა > გან-მრავლ-და. შემდეგ ეს -დ განზოგადდა და ყოველგვარი ბგერით გათავებული ფუძეს დაერთო: „მერმინდელი დონი, გაჩენილი ფონეტიკურ მოვლენათა წყალობით, თანდათან მეტოქეობას უწევს პირვანდელ ნარს. ამ მეტოქეობაში მას ხელს უწყობს ის გარემოება, რომ, თუმცა მცირეა ნარნარა (ნ, რ, ლ) ბგერათა რიცხვი, მაგრამ მრავლისაგან მრავალია მათზე დაბოლოებული სახელი და ამიტომ ორი ფორმანტიდან უფრო ხშირად დონი იხმარება სოლმე. ხმარება კი მას უპირატესობას ანიჭებს და ისიც ნელ-ნელა, მაგრამ თანდათან იწყებს ზმნის წარმოებას“ (ა. შანიძე).

მაშასადამე, პირველადია -ენ/-ნ, მისგანაა მიღებული -დ.

ამ საკითხთან დაკავშირებით ქართულ საენათმეცნიერო ლიტერატურაში განსხვავებული მოსაზრებაცაა გამოთქმული. **ვ. თოფურიას**, **ფ. ერთელიშვილისა** და **გ. მაჭავარიანის** აზრით, ძველ ქართულში ვნების აწარმოებდა -ნ და -დ ერთდროულად. -ნ იყო უპირატესად სახელურ ფუძეებთან, -დ კი - ზმნურთან.

ფ. ერთელიშვილს ვნების -დ მიაჩნია წარმოშობით უწყვეტლის სავრცობად, რომელიც ვნების ნიშნად შემდეგ იქცა. შესაძლოა, -დ მიღებული იყოს -ედ-ისაგან. -დ ძველ ქართულშივე დასტურდება ნასახე-ლარ ფუძეებთან: *დაბერდა. -ენ/-ნ* იყო ზმნურ ფუძეებში და აქედან გადავიდა ნასახელარში: *განკაცნა*.

ვ. თოფურიას აზრით: ვნების -ედ სუფიქსის არსებობა ქართულ და სვანურ ზმნებში გვიჩვენებს, რომ ის ახალი წარმონაქმნი არ არის. ამდენად, უნდა გადაისინჯოს საკითხი მისი მეორეული წარმოშობის შესახებ.

ი. იმნაიშვილმა სპეციალურ ნაშრომში „ვნებითი გვარის ზმნათა თავისებურებანი ძველ ქართულში“ მიუთითა ვნებითი გვარის წარმოებაში არსებულ სიჭრელზე, რასაც განაპირობებდა, ერთი მხრივ, პრეფიქსიანი, ხოლო, მეორე მხრივ, სუფიქსიანი ფორმების არსებობა. იგი ძველ ქართულში ვარაუდობს სამ ფენას მაინც, რომელთაგან ერთს – ძირითადად ეკუთვნის პრეფიქსიანი ფორმები, მეორეს – *-ენ/-ნ* სუფიქსიანი, მესამეს – *-დ* სუფიქსიანი. დონიანი და ენიანი ვნებითები ძველ სალიტერატურო ქართულში სხვადასხვა კილოდან შემოვიდა და, რადგან ორივეს ერთი ფუნქცია ჰქონდა, -დ-მ გააძევა *-ენ/-ნ* და თვით გაბატონდა.

ზ. სარჯველაძის მასალებით, -დ სუფიქსი IX საუკუნიდან დასტურდება ისეთ ზმნებთან, რომლებშიც ძველი ქართულის ნორმათა მიხედვით *-ენ/-ნ* უნდა იყოს. ეს მოვლენა პირველად სინურ მრავალთავში აისახება. შემდგომი ხანის ძეგლებში უფრო ხშირია: „აღბორგდა ეშმაკი“; „აღმოვდუდღი“; „რაძეთუ დადუშდა“...

აღსანიშნავია, რომ ვნების მაწარმოებლები -დ და -ნ ზოგჯერ დასტურდება ერთსა და იმავე წინადადებაში, ერთსა და იმავე ზმნასთან: „გამდიდრეული იგი დაგლახაკდების, დაგლახატების ჯორცითა“.

სუფიქსიანი ვნებითი გვარის ზმნათა უღლების ნიმუშები:

ა) ნარიანი ვნებითი

I სერია

აწმყო: შე-ვ-წუხ-ნ-ებ-ი/-თ

შე-ს-წუხ-ნ-ებ-ი/-თ

შე-წუხ-ნ-ებ-ი-ს/-ან

აწმყოს ხოლმეობითი: შე-წუხ-ნ-ებ-ი-ნ – შე-წუხ-ნ-ებ-ი-ედ

უწყვეტელი: შე-ვ-წუხ-ნ-ებ-ოდ-ე/-თ

შე-ს-წუხ-ნ-ებ-ოდ-ე/-თ

შე-წუხ-ნ-ებ-ოდ-ა/-ეს

I ბრძანებითი: შე-წუხ-ნ-ებ-ოდ-ე! – შე-წუხ-ნ-ებ-ოდ-ე-თ!

შე-წუხ-ნ-ებ-ოდ-ე-ნ! – შე-წუხ-ნ-ებ-ოდ-ე-დ!

უწყვეტლის ხოლმეობითი, I კავშირებითი: შე-ვ-წუხ-ნ-ებ-ოდ-ი/-თ

შე-ს-წუხ-ნ-ებ-ოდ-ი/-თ

შე-წუხ-ნ-ებ-ოდ-ი-ს/-ან

II სერია

წყვეტილი: შე-ვ-წუხ-ენ/(ი)-თ

შე-ს-წუხ-ენ-(ი)-თ

შე-წუხ-ნ-ა/-ეს

II ბრძანებითი: შე-წუხ-ენ! – შე-წუხ-ენ-(ი)-თ!

შე-წუხ-ენ-ინ! – შე-წუხ-ნ-ედ!

II ხოლმეობითი: შე-ვ-წუხ-ნ-ი/-თ

შე-ს-წუხ-ნ-ი/-თ

შე-წუხ-ნ-ი-ს/-ან

II კავშირებითი: შე-ვ-წუხ-ნ-ე/-თ

შე-ს-წუხ-ნ-ე/-თ

შე-წუხ-ნ-ეს/-ენ

III სერია

- I შედეგობითი: შეწუხებულ ვარ/-თ
შეწუხებულ ხარ/-თ
შეწუხებულ არს/-არიან
- II შედეგობითი: შეწუხებულ ვიყავ/-ვიყვენი
შეწუხებულ იყავ/-იყვენი
შეწუხებულ იყო/-იყვნეს
- III კავშირებითი: შეწუხებულ ვიყო/-ვიყენეთ
შეწუხებულ იყო/-იყვნეთ
შეწუხებულ იყოს/-იყვნენ

ბ) დონიანი ვნებითი

I სერია

- აწმყო: გან-ვ-მართლ-დ-ებ-ი/-თ
გან-მართლ-დ-ებ-ი/-თ
გან-მართლ-დ-ებ-ი-ს/-ან
- აწმყოს ხოლმეობითი: გან-მართლ-დ-ებ-ი-ნ — გან-მართლ-დ-ებ-ი-ედ
- უწვეტილი: გან-ვ-მართლ-დ-ებ-ოდ-ე/-თ
გან-მართლ-დ-ებ-ოდ-ე/-თ
გან-მართლ-დ-ებ-ოდ-ა/-ეს
- I ბრძანებითი: გან-მართლ-დ-ებ-ოდ-ე ! — გან-მართლ-დ-ებ-ოდ-ე-თ!
გან-მართლ-დ-ებ-ოდ-ენ! — გან-მართლ-დ-ებ-ოდ-ე-დ!
- უწვეტილის ხოლმეობითი, I კავშირებითი: გან-ვ-მართლ-დ-ებ-ოდ-ი/-თ
გან-მართლ-დ-ებ-ოდ-ი/-თ
გან-მართლ-დ-ებ-ოდ-ი-ს/-ან

II სერია

- წვეტილი: გან-ვ-მართლ-დ-ი/-თ
გან-მართლ-დ-ი/-თ
გან-მართლ-დ-ა/-ეს
- II ბრძანებითი: გან-მართლ-დ-ი! — გან-მართლ-დ-ი-თ!
გან-მართლ-დ-ი-ნ! — გან-მართლ-დ-ე-დ!
- II ხოლმეობითი: გან-ვ-მართლ-დ-ი/-თ
გან-მართლ-დ-ი/-თ
გან-მართლ-დ-ი-ს/-ან
- II კავშირებითი: გან-ვ-მართლ-დ-ე/-თ
გან-მართლ-დ-ე/-თ
გან-მართლ-დ-ე-ს/-ნ

III სერია

- I შედეგობითი: განმართლებულ ვარ/-თ
განმართლებულ ხარ/-თ
განმართლებულ არს/-არიან
- II შედეგობითი: განმართლებულ ვიყავ/-ვიყვენი
განმართლებულ იყავ/-იყვენი
განმართლებულ იყო/-იყვნეს
- III კავშირებითი: განმართლებულ ვიყო/-ვიყენეთ
განმართლებულ იყო/-იყვნეთ
განმართლებულ იყოს/-იყვნენ

უნიშნო ვნებითი

უნიშნო ვნებითს გვარის რაიმე მაწარმოებელი არა აქვს. ასეთია ფუძეში სმოვანმონაცვლე ზმნები: *მოესდრეკ – მოვდრიკე, შეფჰრეზ – შევჰრიბე, დავჰრეტ – დავჰრიტე, მოესწყუედ – მოვწყუდე, განესწედ – განვწიდე*. ამავე ჯგუფს განეკუთვნება სხვა ზმნებიც: *აღდგების, დაადგრების, განჰკრთების, მოკუდების, განტფების, დაშურების, დასცხრების, განჰჭების, დაჰჯდების, დასხდების...* ამ ზმნებს წყვეტილსა და I ბრძანებითში ე აქვთ ფუძეში.

უღლების ნიმუშები:

I სერია

აწმყო: ვ-ტფ-ებ-ი/-თ

ტფ-ებ-ი/-თ

ტფ-ებ-ი-ს/-ან

აწმყოს ხოლმეობითი: ტფ-ებ-ინ – ტფ-ებ-ი-ედ

უწყვეტელი: გან-ვ-ტფ-ებ-ოდ-ე/-თ

გან-ს-ტფ-ებ-ოდ-ე/-თ

გან-ტფ-ებ-ოდ-ა/-ეს

I ბრძანებითი: გან-ტფ-ებ-ოდ-ე! – გან-ტფ-ებ-ოდ-ე-თ!

გან-ტფ-ებ-ოდ-ე-ნ! – გან-ტფ-ებ-ოდ-ე-დ!

უწყვეტლის ხოლმეობითი, I კავშირებითი: გან-ვ-ტფ-ებ-ოდ-ი/-თ

გან-ს-ტფ-ებ-ოდ-ი/-თ

გან-ტფ-ებ-ოდ-ი-ს/-ან

II სერია

წყვეტილი: გან-ვ-ტფ-ი/-თ

გან-ს-ტფ-ი/-თ

გან-ტფ-ა/-ეს

II ბრძანებითი: გან-ტფე ! – გან-ტფე-ი-თ!

გან-ტფე-ი-ნ! – გან-ტფე-ედ!

II ხოლმეობითი: გან-ვ-ტფ-ი/-თ

გან-ს-ტფ-ი/-თ

გან-ტფ-ი-ს/-ან

II კავშირებითი: გან-ვ-ტფ-ე/-თ

გან-ს-ტფ-ე/-თ

გან-ტფ-ე-ს/-ან

III სერია

I შედეგობითი: განმტფარ ვარ/-თ

განმტფარ ხარ/-თ

განმტფარ არს/-არიან

II შედეგობითი: განმტფარ ვიყავ/-ვიყვენით

განმტფარ იყავ/-იყვენით

განმტფარ იყო/-იყვნეს

III კავშირებითი: განმტფარ ვიყო/-ვიყვნეთ

განმტფარ იყო/-იყვნეთ

განმტფარ იყოს/-იყვნენ

დეპონენსები. სამეცნიერო ლიტერატურაში ცალკე გამოყოფენ ზმნათა ერთ ჯგუფს დეპონენსების სახელით. დეპონენსია ზმნა, რომელსაც ფორმა პასივისა აქვს და მნიშვნელობა აქტივისა.

ა. შინაძის მიხედვით ძველ ქართულში დეპონენსებია ორპირიანი *იტყჳს* (ამბობს) და სამპირიანი *ეტყჳს* (ეუბნება) ზმნები.

ზ. სარჯველაძე დეპონენსებად მიიჩნევს აქტიური მოქმედების გამომხატველ ვნებითი გვარის ზმნებს: *იქორწინებოდიან, იბრძოლებოდიან, შეიშალნიან, იკბინებოდიან, შეიჭამებოდიან...*

გვარის, განსაკუთრებით აქტივისა და პასივის მიმართების თვალსაზრისით, დღესაც მრავალი პრობლემა არსებობს.

ქ ე ე ვ ა

ქცევა ერთ-ერთი უძველესი კატეგორიაა. „ქართული ზმნის ფორმათა გასაოცარ სიმდიდრესა და მრავალფეროვნებას ზოგ სხვა კატეგორიასთან ერთად ქცევის არსებობაც განაპირობებს... ძველად ქცევის ფორმები შედარებით უფრო მრავალფეროვანი იყო, შემდეგ და შემდეგ ამ მრავალფეროვნებამ იკლო“ (ი. იმნაიშვილი, ვ. იმნაიშვილი).

ქცევა სამეგარი: საარვისო (ნეიტრალური), სათავისო (სასუბიექტო) და სასხვისო (საობიექტო). ძველ ქართულში პირთა რაოდენობის თვალსაზრისითაც იგივე ვითარებაა, როგორიც ახალ ქართულში: საარვისო ქცევა აქვს მეტწილად ორპირიან ზმნებს, იშვიათად — სამიანს, სათავისო — მხოლოდ ორპირიან გარდამავალს, სასხვისო კი — სამპირიანსა და ორპირიან გარდაუვალს.

ქცევის ნიშნებიც იგივეა: *საარვისო ქცევის* ნიშანია ა ან 0. ძველის-ძველი ფონდის ზმნებს საარვისო ქცევის ნიშანი არა აქვს: *გან-ე-კუთუ-ე, გან-პ-კუთუ-ე, და-ე-მალ-ე, და-პ-მალ-ე*...

ძველი ზმნების ნაწილს, ნასახელარსა და ნაზმნარ ზმნებს (*აწუტებს, აღულებს, აჭმეტს...*) საარვისო ქცევის ნიშნად მოუღის ა: *ე-ა-დიდ-ე, ა-დიდ-ე, ა-დიდა*.

ზოგჯერ ხდება ა- პრეფიქსისა და 0-ის მონაცვლეობა: *აქუს//ჰქონდა, შეხეთქა//შეხეთქა...* ეს ორი უკანასკნელი ფორმა, ა. შანიძის აზრით, მიღებული უნდა იყოს *შე-პ-ა-ხეთქა-საგან*: პირველი — ხმოვნის წინ მესამე ობიექტური პირის ნიშნის დაკარგვის გამო, მეორე კი — ქცევის ნიშნის ამოვარდნის გამო. ასეთივეა: *დაპარეს>დააგრეს//დაპარეს* (ი. იმნაიშვილი, ვ. იმნაიშვილი).

სათავისო ქცევის ფორმა საკმაოდ გავრცელებულია ქართულში. მისი ნიშანია ი: „დაიბანა პირი თქი და იცხო ზეთი თატა თქსა“ („აზოს წამ.“).

ხშირად სათავისო ქცევის ფორმა და ინიანი ვნებითი ძველ ქართულში (ზოგჯერ ახალშიც) ერთი სახითაა წარმოდგენილი. სრულ დამთხვევას ადგილი ჰქონდა II სერიის მწკრივებში, რადგან აქ აღარაა თემის ნიშნები, რომლებიც მათი ძირითადი განმასხვავებელი ნიშანია. მაგალითად:

I სერია: *იგი მას აღიქვს — იგი აღიქვს*
იგი მას შეიმოსს — იგი შეიმოსს

II სერია: *მან იგი აღიქსო — იგი აღიქსო*
მან იგი შეიმოსა — იგი შეიმოსა.

ვარაუდობენ, რომ სათავისო ქცევისაგან უნდა მომდინარეობდეს ინიანი ვნებითი. ამას მხარს უჭერს ორივე სახის ფორმათა მრავლობითი მსგავსი წარმოება (ა. შანიძე, ი. იმნაიშვილი, ვ. იმნაიშვილი). მაგალითად: „აღვიტენით ჩვენ იგინი“ (სათ. ქცევა) — „აღვიტენით ჩვენ“ (ვნებ.).

ენა შეეცადა, მოესპო ფორმოზღივი დამთხვევა, მოესდინა ფორმათა სემანტიკური გამოიჯნა, ამიტომ ხან ვნებითს აძლევდა უპირატესობას, ხან — სათავისო ქცევას. ამის შედეგად, ერთი მხრივ, ენაში დაიკარგა ძველი ქართულის ინიანი ვნებითები: *იგი დაივიწყა, განიკითხა, მოიკლა, დაიცვა, განიძარცვა, შეიწყალა...* მეორე მხრივ, სათავისო ქცევის ფორმები: *ვიიძულე (თატა ჩქსა), გამოიძარა (თავი თქი), ვიქმენ, ნუგეშინს-ვიც...*

შემდეგ ძველ ქართულშივე დაიკარგა სათავისო ქცევის ზოგიერთი ზმნა, მის ბაზაზე წარმოშობილი ვნებითი კი დამკვიდრდა. ასეთია *პოვნა* და *ქადაგება*. ამ ზმნებს ადრე სათავისო ქცევა არ ჰქონდა, *იპოვა* და *იქადაგა* მხოლოდ ვნებითი იყო. სათავისო ქცევის შინაარსისთვისაც საარვისო იყო გამოყენებული: „*ვპოვე იგი (ჩქმტს)*“.

ახალმა ქართულმა აღადგინა უძველესი სახე სათავისო ქცევისა: *ვიპოვე მე იგი, იქადაგა მან იგი*, სამაგიეროდ, ორგანული წარმოების ვნებითის ადგილი აღწერითმა დაიკავა: „*პოვნელ იქნა*“.

სასხვისო ქცევა კუთვნილებითს დამოკიდებულებას გამოხატავს სუბიექტსა და ირიბ ობიექტს შორის. იგი მოეპოვება სამპირიან გარდამავალსა და ორპირიან გარდაუვალ ზმნებს.

სასხვისო ქცევის ნიშნებია: ი- და უ-. ი- პირველი და მეორე პირის ფორმებისთვის, უ- კი — მესამესთვის. მაგალითები: *დამიძალა, დავიძალა, დაუძალა* (< *დაპუძალა* < *დახუძალა*); *მომიჯდა, მოვიჯდა, მოუჯდა*.

ქცევის ფორმები, საერთოდ, და სასხვისო ქცევისა, კერძოდ, სრულად და მრავალფეროვნად გარდამავალ ზმნებშია წარმოდგენილი. ძველ ქართულში ხშირია სასხვისო და სათავისო ქცევის ი- ნიშნიან ფორმათა დამთხვევა. მაგალითად: *დამიდგინა (დამიყენა) მან მე იგი, დავიდგინა მან შენ იგი, დაუდგინა მან მას იგი*. შდრ.: *დამიდგინა მან მე (მუშაი), დავიდგინა მან შენ, დაიდგინა მან იგი*. ეს დამთხვევა ხდება მხოლოდ მეორე სერიის ფორმებში.

ა. შანიძე გამოყოფს ქცევას ნამდვილსა და მოჩვენებითს. ზოგ ზმნას გარეგნულად აქვს ამა თუ იმ ქცევის ფორმა, მაგრამ არ მოეპოვება სათანადო შინაარსი და არც საპირისპირო ფორმები. ასეთ „ქცევას“ მეცნიერი მოჩვენებითს უწოდებს. მაგალითად: *აქუნს* ზმნას საარვისო ქცევის ფორმა აქვს, იცის ზმნას — სათავისო ქცევისა, უფის ზმნას კი — სასხვისოსი. არც ერთ მათგანს არ მოეპოვება საპირისპირო ფორმები, ამიტომ ისინი უქცევო ზმნებია. ბევრ ზმნაში სასხვისო ქცევის შინაარსი დროთა განმავლობაში დაბნელებულია, ფორმას ხშირად საარვისოს მნიშვნელობა აქვს მიღებული. ამის მაგალითია *განტევა* (გაშვება). წყვეტილში მისი პირიანი ფორმებია: *გან-მ-იტეა*, *გან-გ-იტეა*, *გან-უ-იტეა*. ეს ზმნები სასხვისო ქცევის ფორმებია, მაგრამ მოჩვენებითი და არა ნამდვილი. *განმითევე* ზმნა შეიცავს პირდაპირ ობიექტურ პირს („*განმითევე მონაა შენი, უფალო*“ — ლ. 2, 29), თუმცა ფორმა ირიბი ობიექტურია. **ა. შანიძის** აზრით, ფორმისა და შინაარსის ამგვარი დაცილება იმიტომ მოხდა, რომ ამ ზმნას არ მოეპოვება ქცევის საპირისპირო ფორმები. საბოლოოდ ზმნამ სასხვისო ქცევის შინაარსი დაკარგა და სხვა ზმნათა საარვისოს გაუტოლდა. ამ ზმნის და- ზმნისწინიანი ფორმა ძველ ქართულში დღევანდელ ორპირიან დატოვა-ს ნიშნავს: „*დაუტევა ნაზარეთი და მოვიდა და დაქმკვიდრა კაფარნაუმს*“ (მ. 4, 13).

ასეთი ორპირიანი ფორმები არის ძველი ქართულის ნორმა, თუმცა აქა-იქ შემორჩენილია უფრო ძველი ვითარების გადმონაშთები სამპირიანი ზმნისა: „*დაუტევა ცოლი იგი ძმასა თქსა*“ (მ. 22, 25).

მი- და **მო-** ზმნისწინებით ხმარებისას უძველესი ნორმების მიხედვით ირიბი ობიექტი ყველგან არის შენარჩუნებული: „*მიუტევა მათ ბარაბა*“ (მ. 27, 26); „*მომითევენ ჩუენ თანანადებნი ჩუენნი*“ (მ. 6, 12) (**ი. იმნაიშვილი, ვ. იმნაიშვილი**).

საინტერესოა *მიგება* ზმნა, სადაც სასხვისო ქცევა გამოხატულია **ი-** პრეფიქსით, რადგან ირიბ ობიექტად მეორე პირია წარმოდგენილი (შდრ.: „*მიგცა მან შენ იგი*“). ამ ზმნას ძველ ქართულში დაერთვის **მი-** და არა **მო-**, როგორც დღევანდელ ქართულშია.

გარდამავალ ზმნებს პირველ შედგენილობით თითქმის აშკარად გამოხატული სასხვისო ქცევის ფორმები აქვს: *დამიწერიეს*, *დაგიწერიეს*, *დაუწერიეს*, მაგრამ მათ ქცევის გაგება არ გააჩნიათ საპირისპირო ფორმათა უქონლობის გამო. ეს ნამდვილი ქცევა არაა, მოჩვენებითია (**ა. შანიძე**).

ამდენად, ძველ ქართულშიც ქცევა გამოკვეთილი კატეგორიაა I-სა და II სერიაში, III სერიაში კი ზმნას ქცევის გაგება არა აქვს.

კონტაქტი

კონტაქტი ზმნის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი კატეგორიაა. იგი ორი სახისაა: უშუალო და შუალობითი.

ორპირიანი ზმნა შეიძლება გამოსატყვევდეს უშუალო კონტაქტს (*დაწერა, თქუა...*), სამპირიან ზმნას კი აქვს შუალობითი კონტაქტის ანუ კაუზატივის ფორმებიც (*დაწერია — დაწერად სცა, ათქუია...*).

ზ. სარჯველაძე კაუზატივს მიიჩნევს ცალკე ზმნურ კატეგორიად, რომლის შემდგომი გარდაუვალი ზმნისაგან **ა-ენ** (**ა-ინ**) კონფიქსით იწარმოება გარდამავალი: *დგას — ადგებს, წევს — აწევს...*

ძველ ქართულში შუალობით კონტაქტს აწარმოებს:

ა-: *შეასუა, დაამონებს, შეაწქარა...* **ა-** პრეფიქსიანი წარმოება ყველაზე მარტივი და უძველესია. სწორედ ამის გამოა, რომ კაუზატივის თავისებური შინაარსი ყველა ასეთ ფორმაში ნათლად არ ჩანს. ზოგჯერ იგი რამდენადმე დაბნელებულია (**ი. იმნაიშვილი, ვ. იმნაიშვილი**). მაგასი ფორმა ძველად ბევრი იყო, შემდეგ იგი თანდათან გართულდა. **ა-** პრეფიქსს სუფიქსებიც დაემატა. ძველი წარმოებიდან ახალ ქართულში ცოტა არის შემორჩენილი. მაგალითად: *ასინჯებს, ანახვებს, ათიწევს...*

ა-ევ: *ათქუეფს, აქმნეფს...* ამგვარი წარმოებაც ყველაზე ძველია და უფრო ნათელიც, თუმცა იგი ვერ გავრცელდა ქართულში.

-ევ არის I სერიაში, მეორე სერიაში იგი **-ი** (**ვ**) სუფიქსად იქცევა: *ათქუშია, აქმნია...* ეს უკანასკნელი უფრო გავრცელებულია, რასაც განაპირობებს უძველეს ტექსტებში მეორე სერიის ფორმათა სიჭარბე.

ა-ი: *დააწერია, დავაბჭდით, თაყუანის-აცუბია...*

-ი სუფიქსის შესახებ გამოთქმულია განსხვავებული შეხედულებანი:

1. **-ი** მიღებული უნდა იყოს **ივ** სუფიქსში **ვ**-ს დაკარგვის ნიადაგზე (**ა. შანიძე, გ. მაჭავარიანი, ლ. კიკნაძე**); 2. **-ი** უნდა მომდინარეობდეს **-ინ** სუფიქსისაგან (**ა. თაყაიშვილი**). **ი. იმნაიშვილისა** და **ვ. იმნაიშვილის** აზრით, სამართლიანია იმ მეცნიერთა შეხედულება, რომლებიც მიიჩნევენ, რომ **-ი** მიღებულია **-ივ**-ისაგან, რადგანაც **-ინ** ძველ ქართულში სრულებითაც არ არის მოქმედი სუფიქსი (სულ ათიოდე ზმნაში დასტურდება), სამაგიეროდ, უძველესია და უფრო მეტად არის გავრცელებული **ა-**სთან ერთად **-ევ**, რომელიც II სერიაში **-ივ**-ად იქცევა. ეს **-ივ** კი მარტივდება (იკარგება) და **-ი** რჩება. **-ი** (**ვ**) სუფიქსიანი წარმოება დღესაც ძალიან გავრცელებულია ქართული ენის კილოებში.

ა-ინ: მოაღებინა, თაყუანის-აცემინა (შდრ., თაყუანის-აცემა)...
 ძველად **ა-ინ** ძალზე იშვიათი იყო.

ა-ეგინ: ეს კონფიქსი ძველ ქართულში არ არის. იგი გვიან შეიქმნა. დასტურდება ერთადერთი ფორმა *ათქუმივინა*, რომელიც შედარებით ახალ ტექსტშია წარმოდგენილი, უფრო ძველ რედაქციაში (X საუკუნის 70-იანი წწ.) კი *ათქუმა* იკითხება. ქართულ სალიტერატურო ენაში სწორედ მოგვიანებით გაჩენილი **-ინ**, **-ეგინ** სუფიქსები გაბატონდა.

ძველ ქართულში შუალობითი კონტაქტის გამოსახატავად გავრცელებული იყო აღწერითი წარმოება: ვითარებით ბრუნვაში დასმულ საუღლებელი ზმნის საწყისს ერთვოდა *ცემა* ზმნა სხვადასხვა მწკრივისა თუ პირის ფორმით. მაგალითად: *მოკლვადსცემს*, *მოღებადსცა* (მოატანინა), *დაწვრადსცა* (დააწერინა), *წაკითხვადსცა* (წააკითხვინა)...

აღწერითი წარმოების კაუზატივი ყველაზე მეტად II სერიაში დასტურდება.

4.7.3. თავისებური ზმნები

1. რ თ უ ლ ი ზ მ ნ ე ბ ი

რთული ეწოდება ისეთ ზმნას, რომელიც ერთზე მეტი ფუძისაგან შედგება. ერთი მათგანი (პირველი) სახელია (არსებითი სახელი, ზედსართავი სახელი) ან სახელზმნა, მეორე კი — ზმნა.

ტერმინი „რთული ზმნები“ დამკვიდრებულია ენაში.

სახელადი ნაწილი რთულ ზმნაში ყოველთვის პირველ ადგილზეა და მისი ბოლოში გადატანა შეუძლებელია. სახელადი ნაწილი ძირითადად უცვლელია, ფუძის სახით არის წარმოდგენილი: *ბრძოლასცა*, *უგულებელყო*, *სათნო-იჩინა*... მეორე ბრუნვა, რომელიც რთული ზმნის სახელად ნაწილად იყო გამოყენებული, არის მიცემითი. მაგალითად: *გულს-დებნა*, *გულს-დებნა*, *თავს-იდებს*, *ჯუარს-აცუტს*... სხვა ბრუნვები (ნათესაობითი, მოქმედებითი, ვითარებითი) რთული ზმნების სახელად ნაწილად იშვიათია: *ნათლის-ღებამ*, *მუცლად-ღებამ*, *ყურად-ღებამ*...

რთული ზმნის საუღლებელ ფუძედ გამოყენებულია: *ყოფა*, *ქმნა*, *ცემა*, *ღება*, *გება*, *დება*, *დგმა*, *თქუმა*, *კლვა*, *ცუმა*, *ჩენა*, *წიფება*...

ყოფა (ყველაზე ხშირად იხმარება რთული ზმნის საწარმოებლად): *ამბორის-ყოფამ*, *შეურაცხ-ყოფამ*, *გულისკმა-ყო*, *წამ-უყო*, *გზა-უყო*, *თულ-უყო*, *წმიდა-ყო*, *წყლობა-ყო*, *კელ-ყო*, *იავარ-ყო*, *ზრახვა-ყო*, *ღალღ-ყო*, *უვარ-ყო*...

ქმნა: *დასაწყის-ქმნა*, *იავარ-ქმნა*...

ცემა: *თავყანის-ცემამ*, *ნათლის-ცემამ*, *ნუგეშის-ცემამ*, *პატივის-ცემამ*...

ღება: *ნათლის-ღებამ*, *მუცლად-ღებამ*, *ყურად-ღებამ*, *თულ-ღებამ*...

გება: *სიტყვს-გებამ*, *სასჯელის-გებამ*, *შურის-გებამ*, *პასუხის-გებამ*...

დება: *თავს-დებამ*, *დასაბამის-დებამ*...

თქუმა: *გულის-თქუმა*, *სულთ-თქუმა*...

კლვა: *კაცის-კლვამ*...

დგმა: *ინახის-დგმა*...

ცუმა: *ჯუარს-ცუმა*...

ჩენა: *ადგილ-ჩენა*...

წიფება: *ხელ-მეწიფების*...

რთული ზმნის საუღლებელი ნაწილი იცვლება სხვადასხვა კატეგორიების მიხედვით: *შეურაცხ-ვყავ*, *შეურაცხ-ჰყავ*, *შეურაცხ-ყო*, *შეურაცხ-ვყავთ*, *შეურაცხ-ჰყავთ*, *შეურაცხ-ყვეს*, *შეურაცხ-ყვის*, *შეურაცხ-ყვინ*, *შეურაცხ-ყვიან*, *შეურაცხ-გყო*...

ძველ ქართულში **მაც** (←*მაძს*) ზმნის გამოყენებით შექმნილია რთული ზმნები: *ზარ-მაც* (←*ზარ-მაძს*)= *მეზარება*; *თან-მაც* (←*თან-მაძს*)= *მევალება*. I სერიაში ეს ზმნები ასე იუღლება:

ზარ-მაც	თან-მაც
ზარ-გაც	თან-გაც
ზარ-აც	თან-აც

II სერიაში ნასესხები აქვს ენიანი ვნებითის ფორმები:

ზარ-მედეა	თანა-მედეა
ზარ-გედეა	თანა-გედეა
ზარ-ედეა	თანა-ედეა

ზარ-შაც რთული ზმნისგანაა მიღებული დღევანდელი სახელი **ზარმაცი**, თანა-მედეასგან კი – ძველი ქართული **თანანადები** (ვალი), **თანამდეები** (მევალე) და ახალი ქართულის **თანამდეობა** (მოვალეობა).

ანალოგიურადაა **მიც** (←**მიძს**) ზმნის საშუალებით ნაწარმოები რთული ზმნა **ძალ-მიძს** (შემიძლია), რომელიც ასე იუღლება:

I სერია: **ძალ-მიც** – **ძალ-გიც** – **ძალ-უც**

II სერია: **ძალ-მედეა** – **ძალ-გედეა** – **ძალ-ედეა**

ი. **იმნაიშვილი** გამოყოფს რთული ზმნების მეორე ტიპს. ესაა ისეთი რთული ზმნები, რომელთა პირველ შემადგენელ ნაწილად გამოყენებულია არა სახელები, არამედ ფორმაუცვლელი სიტყვები, ზმნიშვლები: **გარე**, **ზედა**, **თანა**, **წინა** (ძალიან ხშირად) და **შინა**, **შუვა** (ძალიან იშვიათად).
გარე: გარე-მიიქცია, გარე-მოიცივეს, გარე-მოიხილა, გარე-მომაღგეს, გარე-წარვიდეს...

ზედა: ზედა-დადგინენ, ზედა-ჰხედაეს, ზედა-შიადგა, ზედა-შიიწიე, ზედა-შიუყდა...

თანა: თანა-შეასწორებს (უთანასწორებს), თანა-დაუდგა, თანა-უვიდოდა, თანა-ეზიარებოდა, თანა-გზრახვიდეს, თანა-ფსგავსებით...

წინა: წინა-დაუდგა, წინა-წარიქციეს, წინა-აღუდეგით, წინა-წარუძღვის...

შინა: შინა-განსცემ, შინა-განსცემდენ...

შუვა: შუვა-შეზოვიდოთ, შუვა-წარმოიღებად.

ძველ ქართულში იშვიათად არის სამფუძიანი რთული ზმნებიც: **თანა-გზა-მყევს**, **თანა-სათნო-ეყო**, **თანა-სათნო-იჩინე**, **თანა-ჯერ-იჩინა**. ეს ზმნები **თანა**-ს გარეშეც დასტურდება: **გზა-ჰყვიან**, **სათნო-ეყო**, **სათნო-უჩნდა**, **ჯერ-იჩინა**...

2. ფუძე მონაცვლე ზმნები

ძველ ქართულში გამოიყოფა რიცხვის, მწკრივის, ქცევის მიხედვით ფუძემონაცვლე ზმნები.

ა. **რიცხვში მონაცვლეობა** ხდება სუბიექტის ან ობიექტის რიცხვის მიხედვით. სუბიექტის რიცხვში მონაცვლეობა გარდაუვალ ზმნებს ეხება, ობიექტისა – გარდამავლებს.

მონაცვლეობა სუბიექტის რიცხვის მიხედვით:

ვრდომა – **ცვენება**: **დავვარდი**, **დაჰვარდი**, **დავარდა** – **დავცკვით**, **დასცკვით**, **დასცკვს**.

ზი – **სხედ**: **ვზი**, **ჰზი**, **ზის** – **ესხედო**, **ჰსხედო**, **სსხედან** (< **სსხედან**).

ჯედ – **სხედ**: **ვჯედ**, **მჯედ**, **ჯდა** – **ესხედით**, **ჰსხედით**, **სსდეს**, **სსდა** (**ერი**).

მონაცვლეობა ობიექტის რიცხვის მიხედვით:

აღლება – **აღსუმა**: **აღიღებს** (იგი მას) – **აღიხუამს** (იგი მათ).

განლება – **განსუმა**: **განაღო** (მან იგი) – **განახუნა** (მან იგინი);

განეღო (მას იგი) – **განჯუნა** (მას იგინი).

მოლება (მოტანა) – **მოხუმა**: **მიუღებს** (იგი მას მას) – **მიუჯუნა** (იგი მათ მას).

მილება – **მიხუმა**: **მიიღო** (მან იგი) – **მიიხუნა** (მან იგინი).

განგდება – **განსხმა**: **განაგდო** (მან იგი) – **განასხნა** (მან იგინი).

შეგდება – **შესხმა**: **შეაგდო** (მან იგი) – **შეასხნა** (მან იგინი).

ასევე: **განაძებს** – **განასხამს**; **დასუა** – **დასხნა**; **დასდეა** **ველი** – **დასხნა** **ველი**.

ბ. **მწკრივში მონაცვლეობა** ყველაზე მეტად დამახასიათებელია ძველთაძველი მარაგის ზმნებისთვის: **ვარ** – **ვიყავ**, **ვზი** – **ვჯედ**, **ვალ** – **ვედ**, **ვიდ**, **იტყვს** – **თქუა**, **ეტყვს** – **ჰრქუა** (ი. **იმნაიშვილი**).

ძველ ქართულში თავისებურებას ამჟღავნებს ქონა-ყოლის აღმნიშვნელი ზმნები:

1) **მივის** (ნიშნავს ადამიანის ყოლას: **ქმარი მივის**=**ქმარი მყავს**): **მივის**, **ვივის**, **უვის**. II სერიაში ენაცვლება **სუ** ფუძე: **მქუა**, **გქუა**, **ქუა**. თუ ობიექტი მრავლობითშია, სხვა ფუძე ენაცვლება: **მისხენ**//**მისხენან** – **ვისხენ**//**ვისხენან** – **უსხენ**//**უსხენან**.

2) **მიდგს** (=მყავს: „**ცოლი ედგა ბავრატონთა გვარისა**“):

მიდგს – გიდგს – უდგს (I სერია)

მედგა – გედგა – ედგა (II სერია)

გ. ქცევის მიხედვით მონაცვლეობა ასასიათებს ზოგიერთ ზმნას პირველსა და მეორე სერიებში. მაგალითად: I სერიაში სათავისო ქცევისაა: *ვიქმ, იქმ, იქმს*, II სერიაში – საარვისოსი: *ვქმქ, პქმქ, ქმნა*. ზოგიერთი ზმნა პირიქითაა: I სერიაში საარვისო ქცევისაა, II-ში – სათავისოსი. ასეთია: *ზრახეს – იზრახა, ზრუნეს – იზრუნა, ეჭრობს – იეჭრა...*

წერილობით ძეგლებში დასტურდება პარალელური (სინონიმური) მონაცვლეობის შემთხვევებიც: *უთხრა//პრქუა, იქმს//პყოფს (ქმნა//ყო)// ზამს (ახ. ქართ. იზამს)*.

ძველ ქართულში სხვა არაერთი თავისებურებაც შეიმჩნევა.

ლიტერატურა

- ი. აბულაძე, ქართული ზმნის იშვიათი ფორმები, VIII-IX სს.-ის ძეგლების მიხედვით: შრომები, თბ., 1976.
- ნ. ანდელუაძე, პიროვანი და კლასოვანი უღვლილების ზოგი საკითხი იბერიულ-კავკასიურ ენებში, თბ., 1967.
- ანტონ I (ბაგრატიონი), ქართული ღრამბატიკა (II რედ. – 1767), თბ., 1997.
- ა. არაბული, მესამე ხოლმეობითი ხვესურულში: ზოგადი და იბერ.-კავკ. ენათმეცნ. საკითხები, თბ., 1978.
- ა. არაბული, სპორადულად გამოვლენილ III პირის -ნ/-დ, -ენ/-ედ სუფიქსთა ფუნქციისათვის ძველ ქართულში: ნარკვევები იბერ.-კავკ. ენათა მორფოლოგიიდან, თბ., 1980.
- ა. არაბული, მესამე სერიის ნაკეთულობა წარმოება და მნიშვნელობა ძველ ქართულში, თბ., 1984.
- გ. ახვლედიანი, ორი ერთსახე პრეფიქსი ქართულ ზმნაში: ჩვენი მეცნიერება, №1, თბ., 1923.
- ე. ბაბუნაშვილი, კომპოზიტი ზმნები ძველ ქართულში: თსუ ასპირანტთა V სამეცნ. კონფ. მოხს. თეზისები, თბ., 1951.

- ლ. ბარამიძე, ზოგიერთი ტიპის მეშველზმნიან ფორმათა ჩასახვა და განვითარება ძველ ქართულში: თსუ ძვ. ქართ. ენის კათ. შრ., ტ. 9, თბ., 1964.
- ლ. ბარამიძე, ვნებითი გვარის ზმნათა აწმყოს დაბოლოებისათვის ძველ ქართულში: თსუ ძვ. ქართ. ენის კათ. შრ., ტ. 19, თბ., 1976.
- ლ. ბარამიძე, I თურმეობითის წარმოების ზოგი თავისებურება ქართული ენის მთის კილოებში: თსუ ძვ. ქართ. ენის კათ. შრ., ტ. 20, თბ., 1977.
- ლ. ბარამიძე, ვნებითის სხვადასხვა წარმოების მონაცვლეობისათვის ქართულში: თსუ ძვ. ქართ. ენის კათ. შრ., ტ. 27, თბ., 1988.
- ლ. ბარამიძე, სტატიკური ვნებითი ძველ ქართულში: თსუ ძვ. ქართ. ენის კათ. შრ., ტ. 30, თბ., 2001.
- ლ. ბარამიძე, სუბიექტური მესამე პირის ნიშანთა განაწილებისათვის ძველ ქართულში, თბ., 2003.
- ლ. ბარამიძე, ზმნის მორფოლოგიურ კატეგორიათა (პირი, რიცხვი, გვარი) ისტორიისათვის ქართულში: სადოქტ. დისერტ., თბ., 2004.
- თ. გამყრელიძე, ზმნის „პირიანობა“ და „ვალენტობა“: საენათმეცნიერო კრებული, თბ., 1979.
- ქ. გეუშვილი, კაუზატივის წარმოება ქართულსა და ზოგ მთის იბერიულ-კავკასიურ ენაში (კაუზატივის მაწარმოებლები ძველ ქართულში): საქ. მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. 56, №1, თბ., 1969.
- დ. გეწაძე, გარდამავალი ზმნების დრო-კილოთა III სერიის ჯგუფის ფორმები ძველ ქართულში: საკანდ. დისერტ., თბ., 1952.
- დ. გეწაძე, მესამე პირის სუბიექტის ნიშანი -დ ძველ ქართულში: ქუთაისის პედაგოგ. შრ., ტ. XI, ქუთაისი, 1952-53.
- დ. გეწაძე, სამპირიან ზმნათა III სერიის ფორმების შესახებ ძველ ქართულში: ქუთაისის პედაგოგ. შრ., ტ. XVII, ქუთაისი, 1957.
- დ. გეწაძე, გარდამავალ ზმნათა III სერიის ფორმათა ასპექტის შესახებ ძველ ქართულში: ქუთაისის პედაგოგ. შრ., ტ. XXIII, ქუთაისი, 1961.
- ბ. გიგინეიშვილი, კაუზატივის ფუნქციონირება სუფიქსი ზმნათა ერთ წყებასთან ძველ ქართულში: მრავალთავი, 9, თბ., 1981.
- თ. გონიაშვილი, დიალექტიზმებისათვის პადიშის ძეგლში: ენიმეცნ. მოამბე, IV, თბ., 1938.
- ბ. გოგოლაშვილი, ვნებითი გვარის ნასახელარ ზმნათა საყრდენი ფუძის შესახებ: თსუ შრ., 187, თბ., 1977.
- ბ. გოგოლაშვილი, მესამე სუბიექტური პირის მრავლობითობის ნარიან მაწარმოებელთა ურთიერთმიმართების საკითხისათვის: სმამ, 86, თბ., 1977.

- გ. გოგოლაშვილი, შერეული პარადიგმები ნამყო ძირითადის წარმოებაში: ზოგადი და იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების საკითხები, თბ., 1978.
- გ. გოგოლაშვილი, სუბიექტური მესამე პირის -ო სუფიქსის შესახებ თანამედროვე ქართულში: ქსკ, IV, თბ., 1981.
- გ. გოგოლაშვილი, დრო-კილობა მეორე სერიის ფორმები ახალ ქართულში, თბ., 1984.
- გ. გოგოლაშვილი, ქართული ზმნის უღლების სისტემა, თბ., 1988.
- გ. გოგოლაშვილი, დრო-კილობა III სერიაში მომხდარ ფორმობრივ ცვლილებათა შესახებ: კრებ. „გ. თოფურია 100“, თბ., 2001.
- კ. დანელია, ბერძნულ ადგილობრივ ზმნისწინთა გადმოცემისათვის ძველ ქართულში: „მაცნე“ (ენისა და ლიტ. სერია), №2, თბ., 1981.
- G. Deeters, Das khartvelische Verbum, Leipzig, 1930.
- К. Дондуа, Категория инклюзива в сванском и ее следы в древне-грузинском: რჩეული შრომები, I, თბ., 1967.
- რ. ენუქაშვილი, ხანმეტობა-პემეტობის საკითხისათვის ქართულში: თსუ ძვ. ქართ. ენის კათ. შრ., ტ. 19, თბ., 1976.
- ფ. ერთელიშვილი, რატომ იყენებს მეორე ბრძანებითი წყვეტილის ფუძეს, თსუ შრ., ტ. 61, თბ., 1956.
- ფ. ერთელიშვილი, დ/ნ წვებითის სუფიქსთა გენეზისისათვის ქართულში: თსუ შრ., ტ. 93, თბ., 1962.
- ფ. ერთელიშვილი, ქცევის საკითხისათვის ქართულში: თსუ შრ., ტ. 114, თბ., 1965.
- ფ. ერთელიშვილი, ზმნური ფუძეების ფონემატური სტრუქტურისა და ისტორიის საკითხები ქართულში, თბ., 1970.
- თ. ვაშაკიძე, ზმნის აღწერითი წარმოება ძველ ქართულში, თბ., 1993.
- თ. ვაშაკიძე, „ყოფს“ და „ქმნა“ მეშველზმნიან აღწერით ფორმათა სემანტიკისათვის ძველ ქართულში: კრებ. „ბესარიონ ჯორბენაძეს“, თბ., 2003.
- ი. ვეშაპიძე, ზმნისწინი ძველ ქართულ ენაში, თბ., 1967.
- ა. თაყაიშვილი, კაუზატივის წარმოების ზოგი საკითხი ქართულში, ქქს, 4, თბ., 1974.
- ჭ. თევზაძე, რთული ზმნები ძველ ქართულში: პუშკინის სახ. თბილისის სახელმწიფო პედაგოგიკ. შრ., 13, თბ., 1959.
- ჭ. თევზაძე, რთული ზმნები ძველ ქართულში წარმოქმნის კატეგორიის მიხედვით: პუშკინის სახ. თბილისის სახელმწიფო პედაგოგიკ. შრ., ტ. 15, 1960.
- ვ. თოფურია, შრომები, I, სვანური ენა, ზმნა, I, თბ., 1968.

- ვ. თოფურია, ნ და ს ფენებისათვის ქართველურ ენებში: სმამ, 2, №1-2, თბ., 1941.
- ვ. თოფურია, ზმნის უძველესი სუფიქსაციისთვის ქართულში: სმამ, 3, №5, თბ., 1942.
- ვ. თოფურია, ენის განვითარების შინაგან კანონთა ერთი ნიმუში ქართულში: იკე, V, თბ., 1953.
- ვ. თოფურია, მწკრივის ზოგიერთი საკითხისათვის ქართულში: თსუ სამეცნ. სესია, თეზისები, თბ., 1956.
- ჭ. თევზაძე, რთული ზმნები ძველ ქართულში: პუშკინის სახ. თბილისის სახელმწიფო პედაგოგიკ. შრ., 13, თბ., 1959.
- ი. იმნაიშვილი, ქართული ენის ისტორიული ქრესტომათია, ტ. I, ნაწ. II, თბ., 1982.
- ი. იმნაიშვილი, ენებითი გვარის ზმნათა თავისებურებანი ძველ ქართულში: თსუ ძვ. ქართ. ენის კათ. შრ., ტ. 11, თბ., 1968.
- ი. იმნაიშვილი, ვ. იმნაიშვილი: ზმნა ძველ ქართულში, I-II, მაინის ფრანკფურტი, 1996.
- ვ. იმნაიშვილი, კაუზატივი ძველ ქართულში, თსუ სტუდ. სამეცნ. შრ. კრებ., 10, 1970.
- ლ. კიკნაძე, ძირეული და ნასახელარი ზმნები ქართულში: თბილისის უნივ. შრ., 28, 1946.
- ლ. კიკნაძე, უწყვეტლის ხოლმეობითის მწკრივი ძველ ქართულში: თსუ ძვ. ქართ. ენის კათ. შრ., ტ. 7, თბ., 1961.
- ლ. კიკნაძე, შერეული ხოლმეობითის მწკრივი ძველ ქართულში: „ორიონი“, თბ., 1967.
- ლ. კიკნაძე, „ერება“ ტიპის ზმნების ენებითი გვარის ფორმები: თსუ ძვ. ქართ. ენის კათ. შრ., ტ. 25, თბ., 1980.
- ნ. კოტინოვი, კილოს კატეგორია ქართულში: თელავის პედაგოგიკ. შრ., III, თბ., 1959.
- ქ. ლომთათიძე, „თბება“ ტიპის ზმნათა ისტორიისათვის ქართულში: იკე, ტ. IV, თბ., 1950.
- ნ. მარი, ძველი სამწერლო ქართულის გრამატიკა, თბ., 1925.
- ა. მარტიროსოვი, ზმნისწინების შედგენილობა და მათი პირველადი ფუნქციები ძველ ქართულში: იკე, V, თბ., 1953.
- ვ. მაჭავარიანი, ზმნის ძირითადი კატეგორიები ქართველურ ენებში: საკანდ. დისერტ., თბ., 1954.

- გ. მაჭავარიანი, ვნებითის სუფიქსური ტიპის გენეზისის საკითხი ქართველურ ენებში: „მაცნე“, №1, თბ., 1973.
- გ. მაჭავარიანი, ქართველურ ენათა შედარებითი გრამატიკა, თბ., 2002.
- დ. მელიქიშვილი, ქართული ენის გრამატიკის ზოგიერთი სადავო საკითხის გამო: „მაცნე“ (ენისა და ლიტ. სერია), №4, თბ., 1980.
- დ. მელიქიშვილი, მომავალი დროისა და კავშირებითი კილოს ისტორიული ურთიერთობის საკითხისათვის ქართულში: იკე-ს წელიწდეული, VII, თბ., 1980.
- დ. მელიქიშვილი, ქართული ზმნის უღლების სისტემა, თბ., 2001.
- თ. მეტრეველი, ინკლუზივ-ექსკლუზივის კატეგორიისათვის ძველ ქართულში: თსუ ძვ. ქართ. ენის კათ. შრ., ტ. 23, თბ., 1980.
- თ. მეტრეველი, საშუალო გვარის ზმნათა პირიანობის საკითხისათვის ძველ ქართულში: თსუ ძვ. ქართ. ენის კათ. შრ., ტ. 27, თბ., 1988.
- თ. მეტრეველი, ასპექტის შესწავლის ისტორია ქართულში: თსუ ძვ. ქართ. ენის კათ. შრ., ტ. 27, თბ., 1988.
- ნ. მუზაშვილი, აღწერითი წარმოებიდან ორგანულზე გადასვლა ნასახელარ ზმნებში ძველ ქართულში: კრებ. „ბესარიონ ჯორბენაძეს“, თბ., 2003.
- ნ. ნათაძე, III სერიის დრო-კილოთა წარმოებისათვის ქართულში: იკე, VIII, თბ., 1956.
- ე. ნიკოლაიშვილი, III სუბიექტური პირის -ეს სუფიქსის -(ნ)ენ-ით შეცვლის ისტორიისათვის: საქ. მეცნ. აკად. მაცნე (ენისა და ლიტ. სერია), №3, თბ., 1978.
- გ. ნინუა, კავშირებითისა და ბრძანებითის ფორმათა ფუნქციების შესახებ: „მაცნე“, №1, თბ., 1967.
- გ. ნინუა, ბრძანებითი კილო ქართულ ენაში, საკანდ. დისერტ., თბ., 1968.
- ალ. ონიანი, ინკლუზივ-ექსკლუზივის კატეგორიის საკითხისათვის ქართველურ ენებში, „მაცნე“, №1, თბ., 1965.
- ალ. ონიანი, ქართველურ ენათა ისტორიული მორფოლოგიის საკითხები, თბ., 1978.
- ალ. ონიანი, ქართველურ ენათა შედარებითი გრამატიკის საკითხები, თბ., 1989.
- ალ. ონიანი, თანამედროვე ქართული სალიტერატურო ენა, თბ., 2003.
- ე. ოსიძე, „ღაღად-ყო“ ტიპის ზმნები ძველ ქართულში: იკე, XII, თბ., 1961.
- ე. ოსიძე, ერთი ტიპის ზმნათა აწმყოს ფუძის აგებულებისათვის ქართულში: ქქს, თბ., 1963.

- ა. პაპიძე, II კავშირებითის ნაკვეთის ფუნქციები და გამოყენება თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში: ქქს, IV, თბ., 1981.
- გ. როგავა, ხანმეტობისა და ჰემეტობის საკითხისათვის: ქუთაისის პედაგოგ. შრ., XV, 1956.
- გ. როგავა, მრავლობითი რიცხვის შესამე სუბიექტური პირის -ან სუფიქსისათვის ქართულში: იკე, XVI, თბ., 1968.
- ი. სანიკიძე, -ნ და -ედ აწმყოს ხოლმეობითის ნიშანთა საკითხისათვის ძველ ქართულში: თსუ ძვ. ქართ. ენის კათ. შრ., ტ. 30, თბ., 2001.
- ზ. სარჯველაძე, ხანმეტ და ჰემეტ ტექსტებში დადასტურებულ ზმნის პირიან ფორმათა საძიებლები, თბ., 1971.
- ზ. სარჯველაძე, ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის შესავალი, თბ., 1984.
- ზ. სარჯველაძე, კიდევ ერთხელ ხანმეტობისა და ჰემეტობის ურთიერთ-მიმართების შესახებ: ფილოლოგიური ძიებანი, თბ., 1995.
- ზ. სარჯველაძე, ძველი ქართული ენა, თბ., 1997.
- მ. სუხიშვილი, სტატიკური ზმნები ქართულში, თბ., 1976.
- მ. სუხიშვილი, სუბიექტური პირველი პირის პრეფიქსისათვის ქართველურ ენებში: იკე, XXV, თბ., 1986.
- თ. უთურგაიძე, კუზაციის კატეგორია ქართულში: იკე, XXIII, თბ., 1995.
- თ. უთურგაიძე, გრამატიკული კატეგორიებისა და მათი ურთიერთ-მიმართებისათვის ქართულ ზმნაში, თბ., 2002.
- H. Fähnrich, Grammatik der altgeorgischen Sprache, Hamburg, 1994.
- ჟ. ფეიქრიშვილი, ქართული ენის მორფოლოგია, ქუთაისი, 1992.
- პ. ფოგტი, ზმნური სუფიქსები ძველ ქართულში: მიმოხილველი, 4-5, თბ., 1968.
- ბ. ფოჩხუა, მრავლობითის ნარიანი მაწარმოებლები ძველ ქართულში: ქქს, II, თბ., 1961.
- ი. ქავთარაძე, დეფექტური ზმნები ძველ ქართულში, საკანდ. დისერტ., თბ., 1945.
- ი. ქავთარაძე, დეფექტური ზმნები, თბ., 1945.
- ი. ქავთარაძე, რიცხვნაკლი ზმნები ძველ ქართულში: იკე, I, თბ., 1946.
- ი. ქავთარაძე, ზმნის ძირითადი კატეგორიების ისტორიისათვის ძველ ქართულში, თბ., 1954.
- ი. ქავთარაძე, უნახაობის კატეგორიის ისტორიისათვის ქართულში: იკე, VIII, თბ., 1956.

- ი. ქავთარაძე, ხოლმეობითის კატეგორიის ისტორიიდან ქართულში: ქქს, II, თბ., 1961.
- ც. ქურციკიძე, ირიბი ობიექტის ბრუნვები ძველ ქართულში: ხელნაწ. ინსტ. მოამბე, IV, თბ., 1962.
- ა. შანიძე, ორგვარი ფორმა მრავლობითი რიცხვის I პირისა სვანურში, „წელიწდეული“, თბ., 1923-24.
- ა. შანიძე, ქართული ზმნის საქცევი: ტსუ მოამბე, VI, თბ., 1926.
- ა. შანიძე, ასპექტის გამოხატვის სისტემის შეცვლა ქართულში და მისი შედეგები: საქ. მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. III(9), თბ., 1942.
- ა. შანიძე, მწკრივთა მოძღვრებისათვის, I სამი მწკრივის წარმოების თავისებურებანი ძველ ქართულში: საქ. მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. VI(10), თბ., 1945.
- ა. შანიძე, სუბ. პრეფ. მეორე პირისა და ობ. პრეფ. მესამე პირისა ქართულ ზმნებში: თხზ., I, თბ., 1957.
- ა. შანიძე, ძველი ქართული ენის გრამატიკა, თბ., 1976.
- ა. შანიძე, აქტივი და პასივი ერთურობის მიმართ მრავალ-პირიანი ზმნის ჩვენებით: თხზ., ტ. III, თბ., 1980.
- ა. შანიძე, ნაშთები მესამე პირის ობიექტური პრეფიქსის ხმარებისა ხმოვნების წინ ქართულ ზმნებში: თხზ., ტ. II, თბ., 1981.
- ა. შანიძე, ნასახელარი ზმნები ქართულში: თხზ., ტ. II, თბ., 1981.
- ა. შანიძე, მწკრივთა მოძღვრებისათვის, V, სხვა უცნობი მწკრივი ქართულში: თსუ სამეცნ. სესია, თეზისები, თბ., 1988.
- დ. შენგელია, „თამაშობს“ ტიპის ზმნათა პირიანობის საკითხისათვის ძველ ქართულში: კრებ. „ბესარიონ ჯორბენაძეს“, თბ., 2003.
- არნ. ჩიქობავა, რით არის წარმოდგენილი მრავლობითის სახელობითში დასმული მორფოლოგიური ობიექტი ძველ ქართულში: ტფ. უნივ. მოამბე, IX, 1929.
- არნ. ჩიქობავა, -წარ პრეფერბის მნიშვნელობისათვის ქართულში: ენიმკი-ს მოამბე, ტ. I, თბ., 1937.
- არნ. ჩიქობავა, მესამე პირის სუბიექტის უძველესი ნიშანი ქართველურ ენებში: ენიმკი-ს მოამბე, ტ. 5-6, თბ., 1940.
- არნ. ჩიქობავა, პერმანსიის („ხოლმეობითის“) ისტორიული ადგილისათვის ქართული ზმნის უღვლილების სისტემაში: საქ. მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. IV, №1, თბ., 1943.

- არნ. ჩიქობავა, მრავლობითის აღნიშვნის ძირითადი პრინციპისათვის ქართული ზმნის უღვლილების სისტემაში: იკე, I, თბ., 1946.
- არნ. ჩიქობავა, აქუს- ფუძის უცნობი ვარიანტებისათვის ძველ ქართულში: თბილ. უნ.-ტის შრ., 29, 1947.
- არნ. ჩიქობავა, გრამატიკული კლას-კატეგორიისა და ზმნის უღვლილების ზოგი საკითხი ძველ ქართულში, იკე, V, თბ., 1953.
- არნ. ჩიქობავა, ზოგი პრეფიქსული წარმოების ისტორიისათვის: იკე, II, 1959.
- ლ. ციხელაშვილი, მეორე სუბიექტური და მესამე ობიექტური პირების მორფემის გენეზისისათვის: საენათმეცნიერო ძიებანი, XIX, თბ., 2005.
- თ. ცქიტიშვილი, ტმესი ძველ ქართულში: „მაცნე“, 5, თბ., 1966.
- ზ. ჭუმბურიძე, მყოფადის წარმოქმნის ისტორია ქართულში: თსუ ძვ. ქართ. ენის კათ. შრ., ტ. II, თბ., 1968.
- ზ. ჭუმბურიძე, -აე და -ამ თემისნიშნის ზმნათა უღვლილებისათვის ძველ ქართულში: თსუ ძვ. ქართ. ენის კათ. შრ., ტ. 19, თბ., 1976.
- ზ. ჭუმბურიძე, ზმნა ძველ ქართულში: ჟურნ. ქელს, №№3, 4, თბ., 1977; №№1, 4, თბ., 1978.
- ზ. ჭუმბურიძე, მეშველი ზმნის შეკვეცილი ფორმის ისტორია: თსუ ძვ. ქართ. ენის კათ. შრ., ტ. 25, თბ., 1984.
- ზ. ჭუმბურიძე, მყოფადი ქართველურ ენებში, თბ., 1986.
- ბ. ჯორბენაძე, ზმნის გვარის ფორმათა წარმოებისა და ფუნქციის საკითხები ქართულში, თბ., 1975.
- ბ. ჯორბენაძე, ქართული ზმნის ფორმოზრივი და ფუნქციური ანალიზის საკითხები, თბ., 1980.
- ბ. ჯორბენაძე, ფორმანტთა სემანტიკური ინფორმაციულობის საკითხისათვის ქართულში: ნარკვევები იბერ.-კავკ. ენათა მორფოლოგიიდან, თბ., 1980.
- ბ. ჯორბენაძე, ინვერსიულ ზმნათა ჩამოყალიბების პრინციპები ქართულში: იკე-ს წელიწდეული, VIII, თბ., 1981.

4.8. სახელწმინდა

საწყისი

საწყისი იწარმოება აწმყოს ფუძისაგან, რომელსაც ემატება პრეფიქს-სუფიქსები. ძველ ქართულში საწყისის მანარმოებლებია:

-ა: ბმა, ღრეკა, კითხვა, ქება, ცემა, წერა, წურთა (ახ. ქართ. წერთა), ყოფა (ახ. ქართ. ყოფნა)...

-ილ: დუბილი, კივილი, ტირილი, ქუხილი, ღიმილი, ყივილი...

სი-: შიში (< სიში)

სა-: სლვა, სრბა, სყიდა, სუფევა...

სა-ა: აღსარება, სახარება, საღმრთა...

სა-ე: საქმე, შესაქმე...

სი-ა: სიმღერა, სიტყუა, სიძვა, სიღოდა (გალობა, სიმღერა)...

სი-ე: სიბორვილე (სიშმაგე), სიურვილე (წუხილი), სიცბილე (ცბიერება), სიორძილე (გაზრდა, გამრავლება)...

სი-ილ: სიკუდილი, სიყბილი, სიცოხილი (სიზარმაცე)...

სი-ულ: სიქადული, სიყუარული, სიხარული...

-ილ: ჯრჩხილი, წრდილი/წრტილი, ტრფილი...

საწყისის მანარმოებელ აფიქსთა შორის ყველაზე გავრცელებული იყო -ა. ზოგიერთ ზმნას საწყისის ა-ს წინ უძღვის ნ ინფიქსი. ასეთია: დეგნა, თხოვნა, პოვნა/პოვნება, ძოვნა, დატეგნა, ქსოვა/ქსოვნა, წეგნა, წოვნა, ჯოგნა, ძიგნა/ძეგნა, ხეთქნება...

ზოგჯერ საწყისის ა-ს შეიძლება წინ უძღოდეს:

-ოლ: ბრძოლა, სივლტოლა, ზრზოლა (შიში, ცაცხაზი, კანკალი), თრთოლა, რჩოლა, სროლა, ქროლა, ყოლა, ძრწოლა (შიში), ძლოლა, წოლა.

-ომ: ბრკომა (დაბრკოლება), დგომა, დადგრომა, დაფრდომა, კრთომა, განრომა (გადარჩენა, ხსნა), დარჩომა (დარჩენა), სხდომა, შურომა, ცდომა, განცხრომა, მიწუდომა, წყრომა, ჯდომა...

-ოვ: პეროვა...

საწყისს საზიარო კატეგორიები აქვს როგორც ზმნასთან, ისე სახელთან. ზმნური კატეგორიებია: რიცხვი (აღლება – აღზუმა, დადება – დასხმა, ჯდომა – სხდომა, ვრდომა – ცვცება...); გეზი (მიუმართავი: სვლა, მიმართული: აღსვლა, გარდასვლა...); ორიენტაცია (მასპოლებელი: მოსლვა,

მაშორებელი: მისლვა); გვარი (დადგინება – დადგომა, მოკუდინება – სიკუდილი, აღდგინება – აღდგომა...), კონტაქტი (უშუალო: დაწერა, შუალობითი: დაწერიება).

სახელის კატეგორიებია: ბრუნვა და რიცხვი. საწყისი ძველ ქართულში ისე იბრუნვის, როგორც სათანადო ფუძის საზოგადო არსებითი სახელი. მას თითქმის ყველა ბრუნვა მოეპოვება. იგი წინადადებაში სახელის ფუნქციით გამოიყენება.

მიმღეობა

მიმღეობასაც აქვს სახელისა და ზმნის კატეგორიები. სახელის კატეგორიებია: ბრუნვა და რიცხვი (შობილი, შობილმან, შობილსა... მბრძანებელი, მბრძანებელნი...). ზმნური კატეგორიებია: დრო (წარსული: ნაქმარი; მომავალი: საქმარი), გეზი (მიმართული: წარმვლინებელი), ორიენტაცია (სააქეთო: მომავალი), გვარი (ვნებითი: ნაწერი), კონტაქტი (უშუალო: დამწერი; შუალობითი: დამწერიება).

მიმღეობა შეიძლება იყოს მოქმედებითი, ვნებითი ან საშუალო გვარისა.

მოქმედებითი გვარის მიმღეობას აწარმოებს:

მ-: მზრახი, მცეფი, მნათობი...

მ-არ (-ალ): მგემობარი, მთესვარი, მხატვარი, მწერალი, მწხრეკალი...

მა-: მაქცი, მარღვი...

მა-არ: მატფობარი, მაცხოვარი...

მ-ელ: მფარველი, მბრძანებელი, მზრდელი, მსწავლელი...

მა-ელ: მადიდებელი, მამშვდებელი, აღმაესტებელი...

მ-ე: მრე, მწე...

მ-ულ: მსაჯული, მზარდული...

მა-ურ: მაცთური...

მე-ელ: მეკიცხველი (||მეკიცხარი)...

მე-ულ: მერწყული...

მო-არ (-ალ): მოკიცხარი, მომკალი (=ვინც მკის)...

მო-ელ: მოქმედი...

მო-ე: მოვიწყე, მოთმინე, მოსწავლე...

მო-ურ (-ულ): მოსმური, მოქადული, მოსაჯული (მომჩივანი)...

ვ ნ ე ბ ი თ ი გ ვ ა რ ი ს წ ა რ ს უ ლ ი დ რ ო ი ს მიმღეობის
მაწარმოებლებია:

ნა- : ნათქუამი, ნათქაფი, ნაშობი, ნაყოფი, ნაწერი...

-ილ: ლბილი, შვილი, შობილი, აღზრდილი, ქსოვილი, ტფილი,
კეთილი...

-ულ: კრებული, ქმნული, შეჯული, თქუებული, განმზადებული, ჩინე
ბული, დახატული, დამალული, შებმული, აღჭებული...

მ-არ (-ალ): განმტფარი, მომყარი, დამშარი, მკუდარი, გან-
მწყალი...

მა-არ (-ალ): მაძლარი, დამაშურალი...

ნა-არ (-ალ): ნაქმარი, ნაწეფარი, ნაცოხარი, ნაბერწყალი, ნაკურ-
ცხალი...

ნა-ენ: ნათხზნი, ნაკრტნი...

ნა-ემ: აღნათქუემი, ნაცემი...

ვ ნ ე ბ ი თ ი გ ვ ა რ ი ს მ ო მ ა ვ ა ლ ი დ რ ო ი ს მიმღეობის
მაწარმოებლებია:

სა-: საზომი, საბურავი, სადაგავი, საზრახავი, საკითხავი, საკუერთხი,
სამალავი, საბყარი, საწყალი...

სა-ელ: საბელი, საბრძანებელი, საბურველი, საგებელი, საგრაგ-
ნელი...

სა-არ (-ალ): სამძიმარი, სანუგარი, საქმარი... სავარცხალი,
სამკალი, სამსჭული...

სა-ურ (-ულ): საცთური, საცნაური... სართული, სარწყული,
საწყალი, სასწული...

ს ა მ უ ა ლ ი გ ვ ა რ ი ს მიმღეობას აწარმოებს:

მ-: მდგომი, მჯდომი, მწოლი, მზრახი...

მე-: მეოტი, მეშუელი, მეძავი...

მო-: მომღერი, მობაძავი, მოღვაწი...

მა-: მავალი...

მ-ელ: მვალობელი, მფრინველი, მღდელი...

მ-არ (-ალ): მზუაობარი, მცონარი, მდეფარი, მზაკუარი...
მზრახალი, მტირალი...

მ-არე (-ალე): მზინვარი, მზდვარი, მზნვარი... მზწყინვალე,
მკურვალე...

მო-ე: მორწყნე, მოსურნე, მოყუარი, მოშურნე, მოწამე, მოწაფე...

ძველ წერილობით ძეგლებში გამოიყოფა უარყოფითი სემანტიკის
მიმღეობები: უდები (ზარმაცი), უვალი, უზომი, ურგები, უსრული, უტყვ,
უქმი, უცები (უვიცი), უძილი (უძილო), უძლები, უკუდავი, ურწყავი,
უძრავი, უხილავი, უმგბარი (მოუხარშავი), უმეცარი, უპოვარი (ღარიბი),
უმჯუელი, უთქუელი, უზრუნველი, უცვალებელი, უვბილი (ზარმაცი),
უნძილი (უმწიფარი), უთმინო (მოუთმენელი), უნდო (უვარგისი),
ურწყნო, უსასო, უქონო, უჩინო, უწყნო (უმურველი)...

ძველ ქართულშიც ბევრია გაარსებული მიმღეობა, მაგრამ იგი
მეტწილად ზედსართავი სახელის ფუნქციით გამოიყენება.

ლიტერატურა

- ლ. ბარამიძე, საწყისი ძველ ქართულში: თსუ ძვ. ქართ. ენის კათ. შრ., ტ. 19,
თბ., 1976.
- ბ. გიგინეიშვილი, მასდარი ძველ ქართულში: თსუ სტუდენტთა სამეცნ. შრ.
კრებ., თბ., 1955.
- ფ. ერთელიშვილი, მიმღეობის ერთი ტიპი ქართულში: თსუ შრომები, ტ.
717, თბ., 1985.
- ი. იმნაიშვილი, ვ. იმნაიშვილი, ზმნა ძველ ქართულში, II, მაინის ფრანკ-
ფურტი, 1996.
- ნ. კოტინოვი, ვითარებითი დასმული მასდარის ფუნქციები ძველ ქართულში:
თელავის პედინსტ. შრ., VI, 1964.
- ა. მარტიროსოვი, მასდარული კონსტრუქციის გენეზისისათვის ძველ
ქართულში: იკე, VII, თბ., 1955.
- ე. ოსიძე, მიმღეობის წარმოება ქართულში: თსუ შრ., ტ. 67, თბ., 1957.
- ზ. სარჯველაძე, ძველი ქართული ენა, თბ., 1997.
- ა. შანიძე, ძველი ქართული ენის გრამატიკა, თბ., 1976.
- მ. შანიძე, სიღოდა და მელიდარი ძველ ქართულში: მაცნე, 5, თბ., 1964.
- არნ. ჩიქობავა, სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში,
თბ., 1942.
- არნ. ჩიქობავა, მასდარისა და მიმღეობის ისტორიული ურთიერთობისათვის
ქართულში: იკე, V, თბ., 1953.
- დ. ჩხუბანიშვილი, ინფინიტივის საკითხისათვის ძველ ქართულში, თბ., 1972.
- ბ. ცხადაძე, მასდარის წარმოება ძველ ქართულში, თბ., 1986.

4.9 ღამხმარე სიტყვები

4.9.1. ზმნიშედა

ძველ ქართულში გამოიყოფა ზმნიშედის ჯგუფები:

ადგილის: აქა, იქი, მანდა, მუნ, წინა, უკუანა, უკუანათ, მარჯულ, მარცხლ, მგუარდლ, შუვა, შოფრის (შორს), შინაგან, ზე, ქუე, ამიერ, იმიერ, გარე, გარეგან, ზემოთ, ქუემოთ, წინათ, აქათ.

დროის: აწ, გუშინ, ხვალე, ზეგე, ძოდან, ძულუან, წინათ, ადრე, მიმდე, მუნქუესე / მუნთქუესე, მეცა (შინა), მყის, მეცსეულად, მარადლე, მარადის, მწუხრი, დილეულ, სამხრის, ხელისაგან, მერმე, შედგომად, მამინ, წეს-წუთ, ზამთრის, ზაფხულის, მსთუდ, დღისი...

ვითარების: ესრე, ესრეთ (ესრეთ), ევრე, ევრეთ (ევრე), მართლ, ფრიად, ძნად, იდუშალ, ჯეკა, მკედრ, მკუეთრ, ზედასზედა, ზოგად, მძაფრიად, მდუმრიად, მაგრიად, პირს-პირ, კულა / კულავ / კულა...

ა. შანიძე ვითარებით ზმნიშედად მიიჩნევს ვითარებით ბრუნვაში დასმულ ფუძეგარკეცებულ სახელს: ასოდ-ასოდ, ზნად-ზნად, გუნდად-გუნდად, ბანაკად-ბანაკად.

კითხვითი: სადა, ვინა, ვიდრე, ოდეს, ვითარ, რამათჳს, რაჟამს, რად...

მიმართებითი: აწარმოებს: 1) -ცა ნაწილაკი: სადაცა, ოდესცა, რაჟამსცა, ვითარცა, ვინაცა, ვიდრეცა... 2) ესე, ეგე, იგი: სადა-იგი (სადაც), რაჟამს-იგი (როცა), სადა-ეგე, რაჟამს-ეგე... 3) ორივე ერთად: სადაცა-იგი, სადაცა-ეგე... 4) ზოგჯერ ემთხვევა კითხვითს (გარჩევა კონტექსტის მიხედვით ხდება): სადა, ვინა, ვიდრე, ოდეს, ვითარ, რაჟამს...

მიზეზისა და მიზნის ზმნიშედები ერთნაირია: ამისათჳს, მაგისათჳს, ამისგანად, მით. აგრეთვე: ამის სახისათჳს, ამის პირისათჳს... (გარჩევა ხდება კონტექსტის მიხედვით).

უარყოფითი: არაოდეს, არასადა, არასადათ, არაჟამსა.

4.9.2. თანდებული

თანდებულის ბრუნვებია: წრფელობითი, მიცემითი, ნათესაობითი, მიმართულებითი, მოქმედებითი და ვითარებითი.

თანდებული მეტწილად უკუდებულია, თუმცა ძველ ქართულში შეიძლება იყოს წინდებულიც, რასაც **ზ. სარჯველაძე** ბერძნულის გავლენით ხსნის. ზოგიერთი თანდებული სახელს თავშიც დაერთვის და ბოლოშიც (წინაშე, ზედა...), ზოგი თანდებული ორ ბრუნვას დაერთვის (ზედა, თანა, შორის, გბრ...), ზოგი - ერთს (ვით, ურთ...). ზედა, თანა, წინაშე რა ჯგუფის სახელებთან არის მიცემით ბრუნვაში, ვინ ჯგუფის სახელებთან კი - ნათესაობითში.

წრფელობითის თანდებულია -ებრ/-ებრივ: კაცებრ, მამებრ, წყაროებრ, პირუტყუებრ, წარმართებრივ, ყრმებრივ... (**ზ. სარჯველაძეს** -ებრ/-ებრივ სახელობითის თანდებულად მიაჩნია). იგი იხმარება ნათესაობითთანაც. მისი დართვის შედეგად იკვეცება წინა ხმოვანი.

მიცემითის თანდებულებია: ზედა, თანა, წინაშე, შინა და შორის, ქუეშე, გარე: სახლსა ზედა/თანა/წინაშე /შინა/შორის/ქუეშე/გარე.

ნათესაობითის თანდებულებია: ზედა, თანა, მიერ, გამო, თჳს, ებრ, გან, ვით, წილ, წინაშე, შორის, ქუეშე, თჳნიერ: კაცისა/ზედა/თანა/მიერ/გამო; კაცისათჳს, კაცისაებრ, კაცისაგან, კაცისავით, კაცისა წილ; წინაშე/შორის/ქუეშე/თჳნიერ კაცისა.

მიმართულებითის თანდებულებია: მომართ, მიმართ, -მდე/-მდის, -და: კაცისა მომართ/მიმართ, კაცისამდე /კაცისამდის, კაცისადა.

მოქმედებითის თანდებულებია: -ურთ, -გან, -კერძო, გამო, გარდამო, მიერ: კაცითურთ, სიყრმითგან, სახლით კერძო (გამოსატაცს გამოსვლითობას ან მიმართულებას), სახლით გამო, ცით გარდამო; მიერ წინდებული არის მოქმედებით ბრუნვაში დასმულ სახელთან: მიერ მითი (იმ მთიდან), მიერ ტაძრით (იმ ტაძრიდან). დროის აღმნიშვნელ სახელებთან ემატება -გან თანდებულიც: მიერ დღითგან (იმ დღიდან), მიერ ჟამითგან (იმ საათიდან).

ვითარებითის თანდებულებია: -მდე (-მდის), მიმართ, კერძო, მო, მი: ცადმდე/ცადმდის, ცად მიმართ/კერძო. ზოგჯერ მო და მი წინ უძღვის -მდე (-მდის) თანდებულთან სახელს: მოდღემდემოდღემდის, მიდღემდემოდღემდის. მო და მი უკუდებულია ნაცვალსახელებთან:

ჩქედამო, შენდამი... მო წინდებული დამოუკიდებლადც დასტურდება: მოსიკუდიდ, მოსაკურთხეველად.

4.9.3. კავშირი

კავშირი ორი სახისაა: მათრებელი და მაქვემდებარებელი.

მათრებელი კავშირებია:

მ ა ჯ გ უ ფ ე ბ ე ლ ი: და: „მამა და ძე, ცოლი და ასული...“
არცა... არცა: „არცა მკიან, არცა შეკრებენ საუნჯესა მათსა“ (მ. 6, 26);
ნუ, ნუცა: „ნუ მიიღებთ ოქროსა, ნუცა ვეცხლსა...“ (მ. 10, 8).

მ ა ც ა ლ კ ე ვ ე ბ ე ლ ი: ანუ, ანუ თუ; გინა, გინა თუ (ანუ),
გარნა, გარნა თუ.

მ ა ბ ი რ ი ს ბ ი რ ე ბ ე ლ ი: სოლო, არამედ.

მაქვემდებარებელი კავშირებია:

ადგილის: სადა, სადა-იგი (სადაც).
დროის: ოდეს, ოდეს-იგი, რაჟამს (რასჟამს, რამა ჟამს), რამა (როცა).
მიზეზის: რამეთუ (რადგან).
მიზნის: რამათა (რომ).

პირობის: თუ, უკუეთუ, ღათუ (თუმცა, კიდევაც რომ). თუ-ს
იშვიათად რომ კავშირის მნიშვნელობა აქვს.

4.9.4. ნაწილაკი

ძველ ქართულში ნაწილაკის რამდენიმე ჯგუფი გამოიყოფა:

კითხვითი: ა, მე, მუა, ნუ, ნუუკუე. -ა დაერთვის ზმნის პირიან
ფორმას: „იაკობ მანდუ არსა?“ (შუშ.). -ა სახელსაც ახლავს: „არა მიცი
მე?“ (ი. 14, 9); „გიყუარ მე?“ (ი. 21, 15). -მე ნაწილაკი ზმნის გარდა
სხვა სიტყვებსაც დაერთვის: „რამდე იყოს ყრმაჲ ესე?“ (ლ. 1, 66).

ზოგჯერ წინადადებაში ერთდროულადაა წარმოდგენილი -ა და -მე
სხვადასხვა სიტყვასთან: „არამე აღანთოსა სანთელი“ (ლ. 15, 8). ერთსა და

იმავე ფორმასთან დასტურდება -მეა მრჩობლი (წყვილი) ნაწილაკი: „უწყი
მე, სუცეს?“ (შუშ.).

დადასტურებითი: ჰე: „იყატ თქუენი ჰჳ ჰე და არამ - არა“.

უარყოფითი: არა, არა თუ, ვერ, ნუ.

მიმართებითი: ცა, ესე, ეგე, იგი, ცა-ესე, ცა-ეგე, ცა-იგი.

განუსაზღვრელობითი: მე (ვინმე, რამე, რომელიმე...).

სხვათა სიტყვის: -ო, -მეთქი, -თქუა.

ძველ წერილობით ძეგლებში -მცა ნაწილაკი რამდენიმე ფუნქციით
დასტურდება:

1. -მცა ნაწილაკის ერთ-ერთი ძირითადი ფუნქციაა პირობითობის
გამოხატვა: „უკუეთუცა მე მიცოდეთ, მამადაცაძე ჩემი იცოდეთ“;

2. -მცა ნაწილაკი თხრობითი კილოს ფორმას კავშირებითად აქცევს:
„რამათაცა მოკლეს იგი“. შდრ.: „რამათა მოკლან იგი“ (მ. 27, 1);

3. თხრობითი კილოს ფორმას -მცა ნაწილაკი ბრძანებითის შინაარსს
ანიჭებს: „ნუშცა იყოფინ!“ (ნუ იქნება!)

სხვა ნაწილაკთაგან: -ვე ინტენსიობას გამოხატავს; უკუე ნიშნავს:
მაშ, მაშასადამე, მართლაც, იქნებ; ნუ, ნუუკუე - იქნებ, განა, სომ;
ბარე - ბარემ, მაშასადამე; -ღა - კიდევ, ჯერ კიდევ; მეზრ - სრულიად;
სამე - მართლაც; კნინ/კნინლა/კნინლადა - თითქმის; თვსაგან -
ცალკე; თუ არა - თორემ; ჰელამე - იქნებ; უტე - დაე; ძი - თუ, აბა.

ლიტერატურა

პ. გაჩეჩილაძე, კვლავ მცა ნაწილაკისათვის: იკე, XII, თბ., 1960.

კ. დანელია, ნუ ნაწილაკიანი კონსტრუქციები ძველ ქართულში: ნარკვევები
ქართული სამწერლობო ენის ისტორიიდან, თბ., 1998.

ირ. ვეშაბიძე, ზმნისწინის, თანდებულისა და ზმნიზედის ურთიერთდამო-
კიდებულება: თსუ შრ., ტ. 96, თბ., 1963.

არ. მარტიროსოვი, წინდებულისა და თანდებულის ისტორიული ურთიერთო-
ბისათვის ქართულში: იკე, VIII, თბ., 1956.

გ. ნინუა, მცა ნაწილაკის ერთი ფუნქციის შესახებ ძველ ქართულში: „მაცნე“
(ენისა დ ლიტ. სერია), №2, თბ., 1971.

- ზ. სარჯველაძე, ძველი ქართული ენა, თბ., 1997.
 თ. უთურგაიძე, კითხვითი -ა და -მე ნაწილაკები ქართულში: იკე, XV, თბ., 1966.
 თ. ყაუხჩიშვილი, ზოგი ნაწილაკისა და კავშირის მნიშვნელობისათვის ძველ ქართულში: იკე, I, თბ., 1946.
 გ. შალამბერიძე, ზმნისართი ძველ ქართულში: ქესს, I, თბ., 1959.
 ა. შანიძე, მცა ნაწილაკი ძველ ქართულში: თხზ., I, თბ., 1957.
 ა. შანიძე, ძველი ქართული ენის გრამატიკა, თბ., 1976.
 ნ. შარაშენიძე, „ეგებ“ ნაწილაკის ისტორია: თსუ ძვ. ქართ. ენის კათ. შრ., 30, თბ., 2001.
 შ. ძიძიგური, კავშირები ქართულ ენაში, თბ., 1969.

თავი V. სინტაქსი

„წინადადება – აგებული კოორდინაციაზე, ზმნა – კოორდინაციის ცენტრი, სახელები – კოორდინატები, – ეს არის ის თავისებური სინტაქსური ცნებები, რომლებიც შეაქვს ზოგადი ქანთმეცნიერების საგანძურში ძველს ქართულს“.

არნ. ჩიქობავა

5.1. წინადადების წევრები

5.1.1. მთავარი წევრები

შ ე მ ა ს მ ე ნ ე ლ ი

შემასმენელს წინადადებაში მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს. სხვა წევრები გამოიყოფა იმდენად, რამდენადაც მათ სინტაქსურად აერთიანებს შემასმენელი. შემასმენელი ორი სახისაა: მარტივი და შედგენილი.

მარტივი შემასმენელი გადმოიცემა: ა) ზმნის პირიანი ფორმით: თქუა, ალაგო, წარვიდა... ბ) მწკრივის რთული ფორმით: წარსრულ ხარ, ყოფილ არს... გ) რთული ზმნით: ღალად-ყო, თავყანის-სცა, ამბორს უყოფს...

შედგენილი შემასმენელი შეიცავს სახელად ნაწილსა და მეშველ-ზმნას. სახელადი ნაწილი წარმოდგენილია წრფელობითის ფორმით. მეშველზმნად გამოიყენება არს, იყო, ქმნა, სახელად ნაწილად კი – ძირითადად სახელები:

არსებითი სახელი: „შენ ხარ კლდე“ (მ. 16, 18);

ზედსართავი სახელი: „მრავალთა სირთა უზგოვქს ხართ თქუენ“ (მ. 10, 31);

რიცხვითი სახელი: „იყვნქ ძქნი იაკობისნი ათორმეტ“ (დაბ. 35, 22);

ნაცვალსახელი: „ვინ არს კაცი იგი?“ (ბოლნ. 33, 14).

შედგენილი შემასმენელი შეიძლება გადმოცემული იყოს ზმნიზედითა და მეშველზმნით: „ჟამი ახლოს არს“ (მ. 26, 18).

ზმნურ ნაწილად გამოყენებულია სხვა ზმნებიც: *ყოფა, ქმნა, გონება...* მაგალითად: „*მრჩობლ იქმნა დღესასწაული ესე*“ (აბო, 58, 32).

შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილი მეტწილად ფუძის სახითაა წარმოდგენილი, მაგრამ შემდეგ წრფელობით ცვლის სახელობითი ბრუნვა: „*იყო კაცი იგი მართალ*“ (C, ლ. 2, 25), შდრ.: „*კაცი ესე მართალი იყო*“ (DE, ლ. 23, 47).

წერილობითი ძეგლების მიხედვით, მარტივი და შედგენილი შემასმენელი თანაბრად გამოიყენება ძველ ქართულში.

ქვემდებარე

ქვემდებარის ბრუნვის განმსაზღვრელია შემასმენლად გამოყენებული ზმნის გარდამავლობა. გარდაუვალი ზმნით გადმოცემულ შემასმენელთან ქვემდებარე ბრუნვაუცვლელია, ყოველთვის სახელობითში დგას: *კაცი იმაღვის, კაცი დაიძალა, კაცი დაძალულ არს*. ასეთი წინადადების სინტაქსური მექანიზმიც მარტივია: ქვემდებარე მართავს შემასმენელს პირში, მაგრამ შემასმენელი ვერ მართავს ქვემდებარეს ბრუნვაში, ე. ი. სუბორდინაციაა.

ქვემდებარე გარდამავალი ზმნით გადმოცემულ შემასმენელთან ბრუნვაცვალეობადაა: I სერიის ფორმებთან სახელობითშია, II სერიის ფორმებთან — მოთხრობითში, III სერიის ფორმებთან — მიცემითში: *კაცი აღაშქრებს სახლსა, კაცმა აღაშქრა სახლი, კაცს აღაშქრებოც სახლი*. ბრუნვაცვალეობადაა საშუალ-მოქმედებითი გვარის ზმნის ქვემდებარეც: *კაცი იცინის, კაცმა განიცინა, კაცსა განუცინიეს*. ასეთ შემთხვევებში ქვემდებარე-შემასმენელს შორის კოორდინაციაა. ქვემდებარე დიდი ან მცირე კოორდინატია.

ძველ ქართულში ქვემდებარე შეიძლება გადმოცემული იყოს:

არსებითი სახელით: ა) საზოგადო: „*შეწოვიდა კაცი ესე სახლსა ჩესა*“ (მსაჯ. 19, 23);

ბ) საკუთარი: „*ხრქუა მათ იესუ*“ (ხანმ. მ. 28, 10);

გ) კრებითი სახ.: „*მივიდოდა წმიდისა მის თანა ამბოხნი მრავალი*“ (შუმ. IX, 10).

საწყისით: „*მოვედნ სუფევამ შერი*“ (ლ. 11, 2).

მიმღებობით: „*გამოვიდა მთხვარი თესვად თესლისა თესისა*“ (ლ. 8, 5).

ზედსართავი სახელით: „*ჰრქუა მას სნეულმან*“ (C, ი. 5, 7).

რიცხვითი სახელით: „*რბიოდეს ორნივე ზოგად*“ (ხანმ. ი. 20, 4); „*მოვიდა მეორე იგი*“ (ლ. 19, 18).

ნაცვალსახელით: ა) I პირის ნაცვალსახელით: „*მე შევეცინე ერსა ჩესა*“ (დაბ. 49, 29); „*მოვალთ ჩუენ ბეთლემით*“ (მსაჯ. 19, 18);

ბ) II პირის ნაცვალსახელით: „*რამსა ხხედავ შენ წუელსა ძმისა შენისა თუელსა*“ (ხანმ. მ. 7, 3); „*აწ საწყაული თქუენცა აღბატეთ მამათა თქუენთა*“ (ხანმ. მ. 23, 32);

გ) III პირის ნაცვალსახელით: „*ივლტოდა იგი პირისაგან მისისა*“ (დაბ. 16, 6); „*ივინი ხიტყოდეს ურთიერთს*“ (ხანმ. ლ. 24, 32); „*არა დავიკვდროს შენ მაგან*“ (დაბ. 15, 4); „*მათ მიილეს ვეცელი იგი*“ (ხანმ. მ. 28, 15);

დ) სხვა ნაცვალსახელებით: „*ვინ დავადვინა შენ მთავრად?*“ (მოც. 7, 27); „*არავინ იყო სახლსა მას შინა*“ (დაბ. 39, 11); „*თავადი მიხეჯარა მათგან*“ (ხანმ. ლ. 24, 31); „*იხილა იგი სსუამან*“ (მ. 26, 71); „*რომელმან გამოიყვანა ჩუენ ეგვტით*“ (გამ. 32, 23).

ქვემდებარე-შემასმენლის რიცხვში ურთიერთობა

ძველ ქართულში ქვემდებარე-შემასმენლის რიცხვში ურთიერთობა დამოკიდებულია იმაზე, თუ რა ნიშნითაა გამოხატული ქვემდებარის მრავლობითობა: ნართანიან მრავლობითში მდგომი ქვემდებარე შემასმენელს ყოველთვის ითანხმებდა რიცხვში: *ძმანი დგანან, ვარსკვლავნი ნათობენ, ნაკადულნი გარდამოდიოდეს...* ებიანი მრავლობითი შეთანხმების უნარს მოკლებული იყო: *კაცები წერს, სახელები არს...*

იშვიათად, მაგრამ ძველსავე ქართულში შეინიშნება ებიან მრავლობითში მდგომი ქვემდებარის მიერ შემასმენლის შეთანხმება რიცხვში. მაგალითად, „*სულბი ჰედოდეს*“ (უწყვ.). წინადადებაში „*სადაცა იყოს მძორი, მუნ შეკრბეს ორბები*“ (II კავშ.) ორბები ებიან მრავლობითშია, იგი ვერ ითანხმებს შემასმენელს რიცხვში. შეკრბეს II კავშირებითია, მხოლოდითი რიცხვი. მრავლობითში იქნებოდა შეკრბენ.

როცა ქვემდებარე კრებითი სახელითაა გადმოცემული, იგი ზოგჯერ იძენს მრავლობითის გაგებას და შემასმენელს ითანხმებს რიცხვში. მაგალითად: „*მესყუელად ყოველმან ერმან იხილეს იგი*“ (DE, მრ. 9, 15).

პირის ნაცვალსახელებით გადმოცემული ქვემდებარე ყოველთვის ითანხმებს შემასმენელს რიცხვში: *ჩუენ ვესათ, თქუენ ქსათ, ქსნი/ევგნი/იგინი/ქვენი; ჩუენ დაქსედით, თქუენ დასქედით, ქსნი/ევგნი/იგინი დასქედს.*

ძველ ქართულში ინვერსიული ზმნით გადმოცემულ შემასმენელთან მიცემითში მდგარი ქვემდებარე შეთანხმების უნარს მოკლებულია: „უკჳრ და პურიათა მათ“ (DE, ი. 7, 15); „მოწაფეთა მისთა შეეშია“ (მ. 12, 1).

ისტორიულად გაძლიერდა მიცემითში დასმული რეალური სუბიექტი. მან შეიძინა ზმნის რიცხვში შეთანხმების უნარი.

პირმიმართი დამატებები

პირდაპირი დამატება

პირდაპირი დამატება დასტურდება მხოლოდ გარდამავალი ზმნით გადმოცემულ შემასმენელთან. მისი ბრუნვებია მიცემითი და სახელობითი. მიცემითში არის პირდაპირი დამატება, როცა შემასმენლად I სერიის ფორმებია: *კაცი ალაშენებს სახლსა*; II-III სერიის ფორმებით გადმოცემულ შემასმენელთან პირდაპირი დამატება დგას სახელობით ბრუნვაში: *კაცმა ალაშენა სახლი, კაცსა ალუშენებოქს სახლი*. პირდაპირი დამატება შემასმენელთან ქმნის კოორდინაციას, ზოგჯერ დიდი კოორდინატია, ზოგჯერ — მცირე და ზოგჯერ — უმცირესი (იმართვის ზმნა-შემასმენლის მიერ ბრუნვაში, ითანხმებს ზმნას რიცხვში, მაგრამ ვერ მართავს ზმნას პირის ფორმით — *არნ. ჩიქობავა*).

ირიბი დამატება

ირიბი დამატება დასტურდება ორპირიანი გარდაუვალი და სამპირიანი ზმნით გადმოცემულ შემასმენელთან. მისი ბრუნვაა მიცემითი: *კაცი ალუშენებს შეილსა სახლს, კაცმა ალუშენა შეილსა სახლი, კაცსა ალუშენებოქს შეილისა სახლი/შეილისათჳს სახლი*. სამპირიანი ზმნის ირიბი დამატება III სერიაში უბრალო დამატებად გადაკეთდება.

ირიბი დამატება შემასმენელთან კოორდინაციაშია, მცირე კოორდინატია.

პირმიმართ დამატებათა და შემასმენლის რიცხვში ურთიერთობა

შემასმენელს რიცხვში ითანხმებს ნარიან მრავლობითში დასმული პირდაპირი დამატება, რაც ზმნაში -ენ/-ნ სუფიქსებით გამოიხატება:

მე დავწერენ წერილნი

შენ დაწერენ წერილნი

მან დაწერნა წერილნი.

პირველი პირის ნაცვალსახელით გადმოცემული სახელობითში დასმული პირდაპირი დამატება შემასმენელს ითანხმებს რიცხვში და ზმნაში აჩენს -ნ ნიშანს, მნიშვნელობა არა აქვს, მ- პრეფიქსიანია ზმნა თუ გუ- პრეფიქსიანი. მაგალითად: *„მან მიხილნა ჩუენ“*; *„გჳხილნეს ჩუენ კაცთა“* (ხანძთ.).

რიცხვში შეთანხმების უნარს ავლენს სახელობითში დასმული მეორე პირის ნაცვალსახელით გადმოცემული პირდაპირი დამატებაც: *„მე შევიყუარენ თქუენ“*; *„მან გიხილნა თქუენ“*.

ძველ ქართულში ნორმა ნარიან მრავლობითში დასმული პირდაპირი დამატების მიერ შემასმენლის რიცხვში შეთანხმება, თუმცა შეიმჩნევა დარღვევის თითო-ორიოლა შემთხვევაც: *„დასდგა მათ ზედა კელნი თჳსნი“* (D, მ. 19, 15).

მიცემითში დასმული პირდაპირი დამატება შემასმენელს ვერ ითანხმებს რიცხვში (*გებატავს თქუენ*). შეთანხმება არ ხდება არც თანიან მრავლობითში (*ალაშენებს ქალაქთა*) და არც ებიან მრავლობითში (*ალაშენა ქალაქები*). გამოწაკლისი აქაც არის: *„განასხნა სულეზი“*, *„განწმიდნა კაცები“*. შეთანხმების საფუძველი ფორმათა ანალოგია უნდა იყოს.

რაც შეეხება ირიბ დამატებას, იგი ვერ ითანხმებდა ზმნას მრავლობით რიცხვში: *„პური ქეს ჩუენი არსობისაჲ მომეც ჩუენ დღეს“* (DE, მ. 6, 11), შდრ., C: *„უფალო, გუეც ჩუენ პური იგი ყოველსა ჟამსა“*. მეორე მაგალითში გუ- პრეფიქსი ინკლუზივის გამომხატველია, გუეც ბრძანებითი კილოს ფორმათა იმ რიგის ნიმუშია, სადაც დაკარგულია გუ- პრეფიქსი, როგორც ინკლუზივის შინაარსის გამომხატველი ნიშნის, გაგება და იგი უკვე ზოგადად მრავლობით რიცხვს გამოხატავს.

მეორე-მესამე პირთა ნაცვალსახელებით გადმოცემული ირიბი დამატება შემასმენელს საერთოდ ვერ ითანხმებდა რიცხვში: *„მე აღვითქუამ თქუენ“* (ლ. 22, 29); *„ვინ გიჩუენა თქუენ სივლტოლაჲ“* (მ. 3, 7); *„სუბრძანა მათ იესუ“* (ხანძ. მ. 28, 16); *„მისცა მოწაფეთა თჳსთა პური იგი“* (მ. 14, 19).

მეორე პირთან შეთანხმების შემთხვევები მოგვიანებით, XV-XVI საუკუნეებში გაჩნდა.

5.1.2. არამთავარი წევრები

პირმიუმართავი დამატება

უ ბ რ ა ლ ო დ ა მ ა ტ ე ბ ა

უბრალო დამატება ახლავს შემასმენელს ან ნაზმნარი სახელით გადმოცემულ წინადადების რომელიმე წევრს. მისი ბრუნვებია: მიცემითი, ნათესაობითი, მოქმედებითი და ვითარებითი. იგი მართულია შემასმენლის მიერ ბრუნვაში თანდებულით ან უთანდებულოდ.

მიცემით ბრუნვაში უბრალო დამატება შეიძლება იყოს: ა) უთანდებულო: „*მე მიძლევიტ სოფელსა*“ (DE, ი. 16, 33); ბ) თანდებულიანი: „*მოვიდეს ერსა მას თანა*“ (C მ. 17, 14); „*მოახლელ არს სასუფეველი ღმრთისაჲ თქუენ ზედა*“ (მ. 10, 9).

ნათესაობითში უბრალო დამატება არის: ა) უთანდებულო: „*გამოვიდეს წინა-მიგვებად სიძისა და სძლისა*“ (მ. 25, 1); ბ) თანდებულიანი: „*რომელნი მოსრულ იყვნეს სმენად მისგან და განკურნებად სნეულებათაგან*“ (ლ. 6, 18).

მოქმედებით ბრუნვაში უბრალო დამატება არის: ა) უთანდებულო: „*მან ნათელ გცეს თქუენ სულითა წმიდითა და ცეცხლითა*“ (ლ. 3, 16); ბ) თანდებულიანი: „*შთაუტევეს იგი ცხედრითურთ შოჯრის წინაშე იესუმსა*“ (ლ. 5, 19).

პარონომაზია. ძველ ქართულში გავრცელებულია გამოთქმები: *ხედვიდა ხედვითა, ტანჯა ტანჯვითა, ხილვით ვხილუ, დაბურვით დაიბუროდიან...* ასეთ გამოთქმებს პარონომაზიას უწოდებენ. ეს მოვლენა **ზ. სარჯველაძეს** ძველ ქართულში ებრაულიდან ბერძნულის გზით შემოსულ კალკად მიაჩნია.

„პარონომაზია ერთი ზმნის ორი სახით (ფორმით) წარმოდგენაა, რომელიც მკითხველში (resp. მსმენელში) ერთ ცნებას იწვევს. ამიტომაცაა, რომ ებრაული ბიბლიის ახალ თარგმანებში პარონომაზია, ჩვეულებრივ, ერთი სიტყვითაა გადმოცემული“ (**კ. წერეთელი**).

პარონომაზიული გამოთქმები დღევანდელ ქართულშიც არის (შდრ.: *ჭამით ჭამს, მოსვლით მოვალ...*).

ვითარებითში უბრალო დამატება უთანდებულოა: „*განზარდა ორი თავისა თჳისა შვილად*“ (მოც. 7, 21); „*თქუენ ჰყავთ იგი ქუაზად ავაზაკთა*“ (ლ. 19, 46).

უბრალო დამატება სხვადასხვა ბრუნვის ფორმით დასტურდება სახელზმნასთანაც: ა) საწყისთან: „*გერ-არს თუ ხარკისა კეისარსა მიცემაჲ*“ (C, მრ. 12, 14); ბ) მიმღებთან: „*იხილეს ჭაბუკი მკდო-მარწ მარჯუენით კერძო შემოსილი სამოსლითა სპეტაკითა*“ (სანმ. მრ. 16, 5).

ძველ ქართულში უბრალო დამატება ახლავს ზედსართავი სახელის უფროობითი ხარისხის ფორმას მიცემითსა და ნათესაობით ბრუნვებში. ხშირად მიცემითს ენაცვლება ნათესაობითი და დასტურდება პარალელური ფორმები: „*უზგობეს არს კაცი საცხოვარსა*“ (D, მ. 12, 12). შდრ.: *საცხოვრისა* (C E).

უბრალო დამატება შეიძლება იყოს ნებისმიერი სახელი, მაგალითად, ნაცვალსახელი: „*მოვალს უძლიერესი ჩემსა*“ (ლ. 3, 16); საკუთარი სახელი: „*უდიდეს ხარ მამისა მის ჩუენისა იაკობისა*“ (C, ი. 4, 12).

გ ა ნ ს ა ზ ღ ვ რ ე ბ ა

განსაზღვრება ახლავს ქვემდებარეს, დამატებას, სახელით გადმოცემულ გარემოებას ან შედგენილი შემასმენლის სახელად ნაწილს. იგი ორი სახისაა: ატრიბუტული და სუბსტანტიური.

ძველ ქართულში განსაზღვრება ძირითადად პოსტპოზიციური წყობისაა, თუმცა გვხვდება პრეპოზიციაც.

ა ტ რ ი ბ უ ტ უ ლ ი განსაზღვრება შეთანხმებულია ბრუნვასა და რიცხვში (ნართანიან მრავლობითში): „*ყოველმან ხეჲან კეთილმან ნაყოფი კეთილი გამოიღოს*“ (მ. 7, 17); „*მაშინ ეშგავსოს სასუფეველი ცათაჲ ათთა ქალწულთა, რომელთა მოიხუენეს სანთელნი მათნი*“ (მ. 25, 1).

ეზიან მრავლობითში შეთანხმება არ ხდება: „*განვიდა სულეზი იგი არაწმიდაჲ კაცისა მისგან*“ (DE, ი. 21, 25). ძველ ქართულში ნართანიანი მრავლობითის გავლენით დასტურდება ეზიან მრავლობითში შეთანხმების შემთხვევები: „*განაჩიდა მას დღესა შინა ვაცები ჭრელეზი*“ (დაბ. 30, 35).

ძველ ქართულშივე შეინიშნება ნართანიან მრავლობითში შეთანხმების დარღვევის იშვიათი შემთხვევა. მაგალითად: „*არა შეიწყნარეს სიტყუანი ჩემი*“ (D, ი. 12, 48).

ს უ ბ ს ტ ა ნ ტ ი უ რ ი განსაზღვრება ძირითადად მართულია, როცა იგი პრეპოზიციური წყობისაა: „არცა ერისა კაცი ვინ გამოჩნდა შორის ერსა მას“ (შუმ. V, 33); „ანგელოზთა გუნდნი სცემდნენ ნესტუსა“ (მამ. სწავ. 215, 3). „ვეშაპისა თავები... შემუსრა“ (აბო. 71, 22).

იშვიათად პრეპოზიციური წყობის სუბსტანტიური განსაზღვრება შეთანხმებულია ბრუნვასა და რიცხვში (ნართანიან მრავლობითში): „ხოლო საყდრისასა მას სახესა არა ჩუენი არს გამოძიება“ (სინ. 82, 3); „ზღვსანი იგი ლოცვანი“ (სევან. 383, 100).

როცა განსაზღვრება პოსტპოზიციურია, იგი მართულ-შეთანხმებულია: „არა გმოსიქს სამოსელი ქორწილისაჲ“ (მ. 22, 12); „მუნ იყოს ტირილი და ღრჭენაჲ კბილთაჲ“ (იქვე, 13); „ამის ყოვლისა ნათესაჲნი სოფლისანი ეძიებთ“ (ლ. 12, 30); „განმეშოვრნით ჩვენ ყოველნი მოქმედნი სიცრუეისანი“ (ლ. 13, 27); „შევიდა იგი სახლსა მარიამისასა“ (მოც. 12, 12).

გ ა რ ე მ ო ე ბ ა

გარემოება ახლავს შემასმენელს ან ნაზმნარ სახელს (საწყისსა და მიმღებლას). სინტაქსურად იგი მირთულია ან მართული ბრუნვაში უშუალოდ ან თანდებულის მეშვეობით. გადმოიცემა ზმნიზედითა და არსებითი სახელის სხვადასხვა ბრუნვის ფორმით უთანდებულოდ ან თანდებულოდ. ძველ ქართულშიც გამოიყოფა ადგილის, დროის, ვითარების, მიზეზისა და მიზნის გარემოება.

ადგილის გარემოება გადმოიცემა ადგილის ზმნიზედებით: აქა, იქი, ზემოთ, ქუეშოთ, მუნ, გარე, შინა, იმიერ, ამიერ, ქუეშე... აგრეთვე მიცემითში, ნათესაობითში, მიმართულებითში, მოქმედებითსა და ვითარებითში დასმული უთანდებულო ან თანდებულოანი არსებითი სახელებით. მაგალითები: „ვითარ შევედ შინა, ვიხილე სატი მისი“ (შუმ. VII, 11); „ჯოჯოიკ ალდგა და ცრელით გარე განვიდა“ (შუმ. V, 17); „განვედ და წარვედ ამიერ“ (ლ. 13, 31).

მ ი ც ე მ ი თ შ ი: „ორნი მათგანნი მივიდოდეს... დაბასა“ (ხანმ. მ. 24, 13); „რამაჲ ჰხედავ წუელსა თვალსა შიდა ძმისა შენისასა“ (ლ. 6, 41); „... დაფუძნებულ იყო იგი კლდეჲსა ზედა“ (ლ. 6, 48).

ნ ა თ ე ს ა ო ბ ი თ შ ი (გამოსატავს გამოსვლითობას): „მეცხეულად მოჰვეებოდა მას საფლავებისა კაცი“ (პაემ. მრ. 5, 2); „და ვითარცა განვიდეს ივინი ქუეყანად, მო-ვინმევეებოდა კაცი ქალაქისაგან“ (ლ. 8, 27).

მ ი მ ა რ თ უ ლ ე ბ ი თ შ ი: „მრავალნი ჰურიათაგანი მოსრულ იყვნენ მართაჲსა და მარიამისა“ (ი. 11, 19).

მ ო კ მ ე დ ე ბ ი თ შ ი (გამოსატავს გამოსვლითობას): „ვარსკულაჲნი გარდამოცვლენ ზეცით“ (ხანმ. მ. 24, 29); „გარდამოსლევასა მას მათსა მიერ მითთ მივეებოდა მას ერი მრავალი“ (ლ. 8, 37); „ჰამ იყო ღრუბლით გამო“ (მ. 17, 5). ძველ ქართულში ნათესაობითი და მოქმედებითი ბრუნვები ზოგჯერ პარალელურად იხმარება. მაგალითად: „ალილეს უფალი საფლავისაგან“ (ხანმ. ი. 20, 2). შდრ.: DE „ალილეს უფალი საფლავით“.

ვ ი თ ა რ ე ბ ი თ შ ი: „თავადი ვიდოდა ქალაქად-ქალაქად და დაბად-დაბად“ (ლ. 8, 1); „აღდეგ, ალილე ცხედარი შენი და წარვედ სახედ შენა!“ (მ. 9, 6); „იქსუ შევიდა კაფარნაუმი“ (ლ. 7, 1); „და მოვიდა ნაზარეთა“ (ლ. 4, 16); „და მოვიდა... ვიდრე ადგილმდე“ (დაბ. 13, 3); „განვიდეთ ჩუენ ვიდრე ბეთლემდე“ (ლ. 2, 15); „სხუანი იგი მთად კერძო ივლტოდეს“ (იქვე, 14, 10).

ძველ ქართულში ხშირად ერთმანეთს ენაცვლება მიცემითი და ვითარებითი ბრუნვებიც. ამ თვალსაზრისით საინტერესოა ჯრუჭ-პარხლისა (DE) და ადიშის (C) ოთხთავები. პირველში არის: „შევიდა იქსუ სახლსა“ (მ. 9, 28), მეორეში: „შევიდა იგი სახიდ“, „ვითარ იხილა იქსუ ერი იგი, ალვიდა მთასა“ (მ. 5, 1) და „ვითარ იხილა იქსუ ერი მრავალი, ალვიდა მთად“.

არის პირიქითაც: ჯრუჭ-პარხლის ოთხთავში **ვ ი თ ა რ ე ბ ი თ შ ი** ა: „მოსრულ იყო იქსუ დაბად“ (ი. 11, 30), ადიშის ოთხთავში — **მ ი ც ე მ ი თ შ ი**: „მოსრულ იყო იქსუ დაბასა მას“.

დროის გარემოება გადმოიცემა დროის ზმნიზედებით: აწ, მაშინ, მერმე, გუშინ, ხვალე, ადრე, ძულუან, აგრეთვე წრფელობითში, სახელობითში, მიცემითში, ნათესაობითში, მოქმედებითსა და ვითარებითში დასმული უთანდებულო ან თანდებულოანი არსებითი სახელებით. მაგალითები: „ხოლო აწ არა თქუენ მოძაელინეთ აქა, არამედ ღმერთმან“

(დაბ. 45, 8); „აღმოიღე პირველად ღირსე თულისაგან შენისა და მერმე იხილო აღმოღებდა წუელი თულისაგან ძმისა შენისა“ (ლ. 6, 42).

წ რ ფ ე ლ ო ბ ი თ შ ი: „მარიამ მაგდანელი მოვიდა განთიად“ (ხანმ. ი. 20, 1); „ესთეს მას ციხესა შინა ექუს წელ პურობილი იყო“ (შუშ. XIV, 27); „დაადგრა მარიამ მას თანა სამ თთუე“ (ლ. 1, 56).

ს ა ხ ე ლ ო ბ ი თ შ ი: „იყოს შვიდი წელი სიფილი“ (დაბ. 41, 27); „არცა დღისი, არცა ღამე არა დაადის“ (შუშ. XIV, 11).

მ ი ც ე მ ი თ შ ი: „ერთსა მას შაბათსა ცისკარსა მსთუად მოვიდეს საფლავსა მას“ (DE, ლ. 24, 1); „დღეს აღესრულა სიტყუა იგი“ (სინ. 183, 25); „მრავალთა მრქუან მე მას დღესა შინა“ (მ. 7, 22).

ნ ა თ ე ს ა ო ბ ი თ შ ი: გამოყენებულია წლის დროების (ზამთრის, ზაფხულის), შუადღის, საძხრის, აგრეთვე პარასკევის, წუთის, ხვალისა და სხვათა აღმნიშვნელი სიტყვები: ა) უთანდებულო: „შეძგომად სამისა დღისა მოვიდა ვარსკენ პიტიაში“ (შუშ. IV, 7); ბ) თანდებულებანი: „ხვალისაგან დგა იოჰანე“ (C, ი. 1, 35). შდრ.: „ხვალისა დღე... აღდგა პიტიაში“ (შუშ. IV, 12).

მ ო ქ მ ე დ ე ბ ი თ შ ი: ა) უთანდებულო: „ღამით და დღით ევედრებოდეს“ (კიმ. 264, 12). ახალი ქართულის დღისით ძველ ქართულში არ არის. იგი ძველი ქართულის დღისი და დღით ფორმათა კონტამინაციით არის მიღებული (ა. კიზირია). ბ) თანდებულებანი: „არა ყოფილ არს დასაბამითგან სოფლისაჲთ მოაქამდე“ (მ. 23, 21).

ვ ი თ ა რ ე ბ ი თ შ ი: „მწუხრად მივიდა სავანესა მას პავლესსა“ (სინ. 250, 15); „ვიდრე დღედმდე ყოფად ამისა ამისთვის“ (ლ. 1, 20); „ვერ იტყოდი მიდღედის“ (C, ლ. 1, 20).

ვითარების გარემოების გადმოსაცემად გამოყენებულია ვითარების ზმნიზებები: ევრე, ევრესთ/ევრეთ, ესრე, ესრესთ/ესრეთ, ადრე, ადრე-ადრე, პირსპირ/პირისპირ, წუსწუთ... აგრეთვე -ებრ თანდებულებანი არსებითი სახელები წრფელობითსა და ნათესაობითში, საწყისი ან აბსტრაქტული სახელი მოქმედებითში, ზედსართავი სახელები და მიმღებობები ვითარებითში და სხვა. მაგალითები: „ესრეთ ხილოცედი...“ (მ. 6, 9); „ვისილე ღმერთი პირისპირ“ (დაბ. 32, 30); „წარვიდეთ მართლ“ (დაბ. 33, 12); „გოჯიკ მსწრაფლ აღდგა ზე“ (შუშ. XVI, 8); „ჟამსა ზაფხულისასა ცეცხლვრ შუწუელი იგი მკურვალეჲა მზისაჲ“ (შუშ. XIV, 22); „სარწმუნოე ბისაფრ თქუენისა გეჲტ თქუენ“ (DE, მ. 9, 29); „მაშინ-ღა სრბით

მივიდა სიმონ-პეტრესა“ (C, ი. 20, 2); „მე მრავლითა ვედრებითა ვარქუ მცველსა მას“ (შუშ. X, 6); „და მეტყუელად აღიხილნა და მისდევდა მას“ (ლ. 18, 43); „იხარება დღითი-დღედ ბრწყინვალედ“ (ლ. 16, 19).

ვითარების გარემოება ზმირად გადმოცემულია ფუძეგაორკეცებული სიტყვებით: „დასხდა მწუხრად-მწუხრად ას-ასი“ (მრ. 6, 40); „...ძვრ-ძვრად ზღვეულნი შიშითა განილევიან“ (აბო, I, 42); „ჟორცნი წულილ-წულილად დებძარნეს ძესუსა მას“ (შუშ. VIII, 19); „რბიოდეს ორნივე ერთად“ (C, ი. 20, 4), შდრ. DE: „რბიოდეს ორნივე ზოგად“.

ძველ ქართულს ვითარების გარემოების გადმოსაცემად მრავალგვარი საშუალებები მოეპოვება.

მიზეზის გარემოება გადმოიცემა მიზეზის ზმნიზებებით: ამისთვის, ამის გამო, მის გამო, რამათვის, აგრეთვე, ნათესაობითი და იშვიათად მოქმედებით და ვითარებით ბრუნვათა ფორმებით. მაგალითები: „ამისთვის ესგავსა სასუფეველი ცათაჲ კაცსა მეუფესა“ (DE, მ. 18, 23); „ღმერთო ჩემო, ღმერთო, რამათვის დამიტევებ მე?“ (DE, მრ. 15, 34).

-თვის თანდებულს ზოგჯერ ენაცვლება გამო: „ამისთვის უნდა პილატეს განტევაჲა მისი“ (C, ი. 19, 12), შდრ. DE: „ამის გამო უნდა პილატეს განტევაჲა მისი“.

-თვის ან -გან (გამო) თანდებულებანი ნათესაობითის ზოგჯერ ენაცვლება უთანდებულო მოქმედებითი ან ვითარებითი: „რამათვის არა გრწმნა მისი?“ (DE, მ. 21, 25), შდრ. C: „რად არა გრწმნა მისი?“

მიზნის გარემოება გადმოცემულია მიზნის ზმნიზებებით: ამისთვის, მისთვის, აგრეთვე -თვის თანდებულებანი ნათესაობითითა და ვითარებითში დასმული საწყისითა და მომავალდროიანი მიმღებობით. მაგალითები: „ამისთვის ჯერ-არს შაბათსა შინა კეთილისა საქმეს“ (მ. 12, 12); „და არიან საჭურისნი, რომელთა გამოისაჭურისნეს თავი თჳსნი სასუფეველისათვის ცათაჲსა“ (DE, მ. 19, 12); „მოვივლინი სიტყუად შენდა და ხარებად ამას“ (ლ. 1, 19); „წარავლინა ივანი ქადაგებად სასუფეველსა ღმრთისასა და განკურნებად უძღურთა“ (ლ. 9, 2); „მაშინღა მსწრაფლ მოიღო სანატრელმან მან ეპისკოპოსმან შესაგრაგნელად სუდარი წმიდაჲ“ (შუშ. XIX, 1); „აღვაშლენე საყოფელი ესე საჭეტებელად სულისა ჩემისა, თავყანისაცემელად ღუდათა“ (მცხ. ჯვრ. წარწ.).

5.2. წინადადების სახეები

წინადადება არის *შესიტყვება* აგებული *ზმნისა* და *სახელისაგან* კოორდინაციისა და მართვის საფუძველზე (*არნ. ჩიქობავა*).

სინტაქსის საგნისა და მიზნის განსაზღვრისას მნიშვნელობა ენიჭება არა შედგენილობას, არამედ მექანიზმს. წინადადების სინტაქსური მექანიზმი ანუ ზმნისა და სახელის ურთიერთობა ძველი ქართულის შესიტყვებაში საკმაოდ რთულია.

5.2.1. მარტივი წინადადება

მარტივი წინადადების სტრუქტურა-მექანიზმს განსაზღვრავს ზმნა-შემასმენელი. ამის მიხედვით *არნ. ჩიქობავა* ძველ ქართულში გამოყოფს სამი ტიპის მარტივ წინადადებას:

1. აბსოლუტურგარდაუვალზმნიანს (*კუდების იგი – მოკუდა იგი*);
2. რელატიურგარდაუვალზმნიანს (*ხუკუდების იგი მას – მოხუკუდა იგი მას*);
3. რელატიურგარდამავალზმნიანს (*ხკლავს იგი მას; ხთხოვს იგი მას – კლა მან იგი; ხთხოვს მან მას იგი*).

აბსოლუტურზმნიანი წინადადება იძლევა არა კოორდინაციასა და კოორდინატებს, არამედ ერთმანეთთან მართვის საშუალებით დაკავშირებულ შემასმენელსა და ქვემდებარეს. მაშასადამე, ამგვარი წინადადების სინტაქსურ მექანიზმს ქმნის მართვა.

რაც შეეხება რელატიურ-გარდაუვალი ზმნის შემცველ წინადადებას, *არნ. ჩიქობავას* აზრით, იგი აგებულია კოორდინაციაზე. აქ გამოიყოფა: მეკოორდინაციე ზმნა, დიდი და მცირე კოორდინატები: *ხუკუდების იგი მას, მოხუკუდა იგი მას* – ზმნა აქაც მართავს სახელებს. არ შეიძლება: *ხუკუდების მან იგი*. სახელობითი ბრუნვის ფორმით გადმოცემული MS დიდი კოორდინატია, მიცემითში მდგარი MO კი – მცირე.

რელატიურგარდამავალზმნიანი წინადადების სინტაქსურ მექანიზმსაც კოორდინაცია ქმნის:

1. ორსახელიანი: ა) თუ ზმნა I სერიაშია, დიდი კოორდინატი არის სახელობით ბრუნვაში, მცირე კოორდინატი – მიცემითში: *ხკლავს იგი მას*;

ბ) თუ ზმნა II სერიაშია, დიდი კოორდინატებია სახელები მოთხრობითსა და სახელობითში: *კლა მან იგი*. მცირე კოორდინატი აქ არ არის;

გ) თუ ზმნა III სერიაშია, მდგომარეობა ისეთივეა, როგორც რელატიურგარდაუვალზმნიან წინადადებაში.

2. სამსახელიანი: ა) თუ ზმნა I სერიაშია, დიდი კოორდინატი არის სახელი სახელობით ბრუნვაში, მცირე კოორდინატი – მიცემითში: *ხთხოვს იგი მას მას*;

ბ) თუ ზმნა II სერიაშია, დიდი კოორდინატი არის სახელი მოთხრობით ბრუნვაში, მცირე კი – მიცემითში (ბრუნვაუცვლელი MO). უმცირესი კოორდინატი არის სახელი სახელობით ბრუნვაში (ბრუნვაცვალებადი MO): *ხთხოვს მან მას იგი*;

გ) თუ ზმნა III სერიაშია, მდგომარეობა ისეთივეა, როგორც რელატიურ-გარდაუვალზმნიან წინადადებაში: *ხუთხოვს მას იგი მისდა*.

პირველი ტიპის მარტივი წინადადების სინტაქსური მექანიზმი ყველაზე მარტივია, უფრო რთულია მეორე ტიპი, ყველაზე რთული კი – მესამე.

მოდალობის მიხედვით ძველ ქართულში გამოიყოფა თხრობითი, კითხვითი, ბრძანებითი და ძახილის (ემოციური – *ა. კიზირია*) წინადადებები.

თხრობით წინადადებაში წევრთა წყობა თავისუფალია: ქვემდებარე შეიძლება წინ უსწრებდეს შემასმენელს ან პირიქით, ასევე სხვა წევრებიც: „სანთელი გუჟისაჲ არს თუალო“ (ლ. 11, 33); „და ასწავებდა მათ იესუ შესაჯრებელსა ერთსა შაბათსა შინა“ (ლ. 13, 10); „შემდგომად სამისა დღისა მოვიდა გარსქენ პიტიახში“ (შუშ. IV, 8).

წყობა ძირითადად შეზღუდულია და ამავე დროს გადამწყვეტი საკუთარი სახელებით გადმოცემულ წევრებთან: პირველ ადგილზე დგას ქვემდებარე, მეორეზე – დამატება: „*კატ მოკლა აბელ*“.

ძველ ქართულში კითხვითი წინადადება არის იშვიათად არაკითხვითსიტყვიანი: „*შენ ხარ ძე ჩემი, ქაე?*“ (დაბ. 27, 27). მეტწილად გამოყენებულია კითხვითი ნაწილაკები: -ა, -მე, -მეა: „*შენ ხარა მეუფე პურიათაჲ?*“ (მ. 27, 11); „*რაოდენ-მე უმჯობეს არს კაცი ცხოვარსა?*“ (C, მ. 12, 12); „*არა-მე თქუენ უფროჲს უმჯობეს ხართა მფრინველთა?*“ (DE, მ. 6, 26).

კითხვით წინადადებაში არის აგრეთვე კითხვითი ნაცვალსახელები და კითხვითი ზმნიზედები. მაგალითები: „*რაჲ გინებს?*“ (შუშ. VII, 26); „*თქუენ ვინ გგონიე მე?*“ (DE, მ. 16, 15); „*სადა არს ახალშობილი იგი*

მეუფე ჰურიათაა?" (D, მ. 2, 2); „წყლულებსა მისგან ვითარ არს?" (შუშ. VII, 2)...

ბრძანებითი წინადადების შემასმენლად გამოყენებულია I და II ბრძანებითის ფორმები მხოლოდითი რიცხვის II-III პირებში და მრავლობითის ყველა პირში: „შევიდოდეთ იწროსა მას ბჭესა!" (ხანმ. მ. 7, 13); „განირათხ კელი შენი!" (მ. 3, 5); „ხიყაჲ ნებაჲ შენი!" (მ. 6, 10).

უკუთქმითი ბრძანებითისათვის გამოყენებულია უარყოფითი ნაწილაკები (არა, ნუ), რომელთა ადგილი ძველ ქართულში შედარებით თავისუფალია: „ნუ მრავლსა იტყვო!" (DE, მ. 6, 7).

იშვიათად ბრძანებით წინადადებაში შემასმენელი შეიძლება არც კი იყოს: „თუალი თუალისა წილ!" (მ. 5, 38).

ძახილის წინადადება გამოირჩევა განსაკუთრებული ინტონაციით: „გითარ მექსულად განჴა ლედჴ ქე!" (მ. 21, 20). ხშირად ასეთ წინადადებაში მთქმელის ემოციის გასაძლიერებლად გამოყენებულია შორისდებულები და ნაწილაკები: ში, ვაი, აჰა, ეჰა, აჰა ეგერა, აჰა ესერა, -მცა და სხვა. მაგალითები: „შ ნათქაყი ურწმუნომ და გულარძნილი!" (პაემ. მ. 17, 17); „აჰა ეგერა დირჴ იგი თულსა შინა შენსა ვიც!" (ხანმ. მ. 7, 4).

სტრუქტურულად მარტივი წინადადება ძველ ქართულშიც არის სრული ან უსრული, გაუვრცობელი ან გავრცობილი. მაგალითები:

სრული: „პიტიასში ჩორდ წარეზართა" (შუშ. X, 17);

უსრული: „მაშინ გამოვიდა ციხით" (იქვე, X, 1).

გაუვრცობელი: „მათ დაასხნეს მას კელნი" (DE, მრ. 14, 46);

გავრცობილი: „სანთელი გუამისაჲ არს თუალი" (DE, მ. 6, 22).

ერთშემადგენლიანი წინადადების სახეები

უქვემდებარო: „წჴმნ მართალთა ზედა და ცოდვილთა" (C, მ. 5, 45). პარალელურად დასტურდება ქვემდებარის შემცველი წინადადებაც: „ვითარცა შექწურდა, მოვიდა კაცი" (DE, მ. 25, 57). შდრ.: „ვითარცა შექწურდა დღჴ იგი ერთშაბათთაჲ..." (DE, ი. 20, 19).

განზოგადებულპირიანი: „რაჴმს იქმოდ ქველის საქმესა შენსა, ნუ ჰქადაგებ წინაშე შენსა" (მ. 6, 2); „არაჲნ სადგმელი უმურკველი დაადგის სამოსელსა ძუელსა" (DE, მრ. 2, 21).

განუსაზღვრელპირიანი (ქვემდებარეგაუჩინარებული): „შეეს ძჴ და უწოდინ სახელი მისი იესუ" (მ. 1, 21); „არცა შთაასხიან ღწომ ახალი თხიერთა ძუელთაჲ" (მ. 9, 17).

წერილობით ძველთა მონაცემებით ძველ ქართულში მარტივი წინადადება იშვიათია. უფრო გავრცელებულია შერწყმული და, განსაკუთრებით, რთული წინადადებები (ზ. სარჯველაძე).

5.2.2. შერწყმული წინადადება

ძველ ქართულში დასტურდება ყველა სახის შერწყმული წინადადება:

ერთგვარშემასმენლიანი: „და გამოვიდა იესუ ტაძრით და წარვიდოდა" (DE, მ. 24, 1);

ერთგვარქვემდებარეანი: „მოვიდეს მისა დედაჲ და ძმანი მისნი" (ლ. 8, 19);

ერთგვარდამატებიანი: ა) ირიბდამატებიანი: „მაშინ ეტყოდა იესუ ერსა მას და მოწაფეთა თჴსთა" (DE, მ. 23, 1);

ბ) პირდაპირდამატებიანი: „და მოჰგვარეს ვირი იგი და კიცჴ" (იქვე, 20, 6);

ერთგვარგანსაზღვრებიანი: „აჰა ესერა კაცი მჴამელი და მსუბელი ღწისაჲ და მეგობარი მეზუერთა და ცოდვილთაჲ" (ლ. 7, 34);

ერთგვარგარემოებიანი: „და შეკრებოდა ერი მრავალი სმენად და განკურნებად უსლურებათა მათგან" (ლ. 5, 15); „ჴერ-არს ჩემდა დღეს და ხელე და ზეგე წარსლუად" (ლ. 13, 33).

5.2.3. რთული წინადადება

რთული თანწყობილი წინადადება

რთული თანწყობილი წინადადების კომპონენტთა შეერთება შეიძლება იყოს კავშირიანი და იშვიათად — უკავშირო. კავშირება: და, ხოლო, არამედ, ანუ, გარნა (მაგრამ, მხოლოდ, არამედ...). მაგალითები:

„მუნქუტსვე შედგომად ჭირისა მის დღეთადა მზეს დაბნელდეს და მთოვარემან არა გამოსცეს ნათელი თჳსი და გარსკჳლაფი გარდამოცვერ ზეცით და ძალნი ცათანი შეიძრნენ“ (DE, მ. 23, 29);

„ბრძანი აღიხილვენ, მეუღობელნი ვლენან, კუროვნნი განწმიდნენიან, ყრუთა ქმის, მკუდარნი აღდგებიან და გლახათა ქაგრების“ (ლ. 7, 22);

„ცანი და ქუეყანანი წარკდენ, ხოლო სიტყუანი ჩემნი არა წარკდენ“ (ლ. 21, 33).

რთული ქვეწყობილი წინადადება

რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში მთავარ წინადადებას დამოკიდებული უერთდება მაქვემდებარებელი კავშირებით: რამეთუ, რამათა, უკუთუ, თუ, ვითარმედ, რა... მიმართებითი ნაცვალსახელებით: ვინ, ვინცა, რამ, რამცა, რამ-ქე, რამ-ევე, რამ-იგი, რომელი, რომელიცა, რომელი-ქე, რომელი-ევე, რომელი-იგი... მიმართებითი ზმნიზებებით: ვინა, ვინამცა, სადა, სადაცა, სადა-ქე, სადა-ევე, სადა-იგი...

დამოკიდებული წინადადება პოზიციის მიხედვით შეიძლება იყოს მთავრის წინ, შემდეგ ან შუაში.

ფუნქციის მიხედვით ძველ ქართულში დასტურდება თითქმის ყველა სახის დამოკიდებული წინადადება:

ქვემდებარული: „რომელმან შეიწქაროს ქე ყმა სახელითა ჩემითა, მე შეიწქარა“ (ლ. 9, 48);

პირდაპირდამატებითი: „არა უწყითა, რომლისა სულისანი ხართ?“ (ლ. 9, 55);

ირიბდამატებითი: „რომელმან გცეს შენ ყურიძალსა შენსა, მიუბყარ ჟოთკრძოდაცა“ (ლ. 6, 29);

უბრალო დამატებითი: „ილოცევდით მათთჳს, რომელნი გმძლავრობდნენ თქუნი“ (ლ. 6, 28);

განსაზღვრებითი: „არა არს დაფარული, რომელი არა გამოცხადნეს“ (ლ. 12, 2);

ადგილის გარემოებითი: „სადაცა არს საუნჯეს თქუნი, მუნცა იყოს გული თქუნი“ (ლ. 12, 34);

დროის გარემოებითი: „რაჟამს ხიქმოდ ქველის საქმესა შენსა, ნუ ხედავებ წინაშე შენსა“ (მ. 6, 2);

ვითარების გარემოებითი: „იყვნით თქუნი მოწყალე, ვითარცა მამა თქუნი მოწყალე არს“ (ლ. 6, 36);

მიზნის გარემოებითი: „ძე კაცისა არა მოვიდა, რამათაჲცა ჰმსახურა ვინმე“ (მ. 20, 28); „მაშინ წარვიდეს ფარისევლები და ზრახუა-ყვეს მისთჳს, რამათაჲცა დაუგეს მას მახე სიტყუთა“ (მ. 22, 15);

მიზეზის გარემოებითი: „ნუ განიკითხავთ, რამათა არა განიკითხნეთ“ (ლ. 6, 37);

შემასმენლური: „რომელი არა არს ჩუენდა მტერ, იგი ჩუენ კრძო არს“ (ლ. 9, 50);

დათმობითი: „დალათუ ქანი დუმნენ, ქვანი დალაღებდნენ“ (ლ. 19, 40);

პირობითი: „უფალო, უკუთუ ვინდეს, ძალ-ვიც ვანკურნებად ჩემდა“ (ლ. 5, 12); „უკუთუ მარილი განქარდეს, რამათა დაიმარილოს?“ (ლ. 14, 34).

5.2.4. სინტაქსური ასიმილაცია

ძველ ქართულში არის შემთხვევები, როცა მთავარი წინადადების ქვემდებარე ან დამატება იმართვის არა იმავე წინადადების, არამედ დამოკიდებული წინადადების შემასმენლის მიერ. ეს მაშინ ხდება, როცა დამოკიდებული წინადადება მთავარშია მოქცეული და ერთმანეთს ემსგავსება მიმართებითი ნაცვალსახელისა და მისამართი სიტყვის ბრუნვა (მიმართებითი ნაცვალსახელი ადრე წარმოადგენდა მისამართი სიტყვის ატრიბუტს). მაგალითები:

„ყოველი, რომელი ხიბნის, მიიღოს“... (მ. 7, 8);

„ყოველმან ხეივან, რომელმან არა გამოიღოს ნაყოფი კეთილი, მოეკუეთოს და ცეცხლსა დაიდვას“ (მ. 3, 10);

„მონამან მან, რომელმან იცის ნება უფლისა თქისა და არა განეზადოს ნებისაჲრ მისისა, იტანჯოს ფრიად“ (ლ. 12, 47).

ამ მოვლენას სინტაქსური ასიმილაცია ანუ ატრაქცია ჰქვია. ასეთი კონსტრუქცია მეტწილად განსაზღვრებით დამოკიდებულ წინადადებასთან იქმნება. კ. დონდუას აზრით, სინტაქსური ასიმილაცია ანუ ატრაქცია პარატაქსიდან ჰიპოტაქსში გარდამავალი საფეხურის მაუწყებელი უნდა იყოს. ეს მოვლენა თანამედროვე ქართულშიც დასტურდება.

5.2.5. სინტაქსური კონტამინაცია

ძველ წერილობით ძეგლებში იშვიათად დასტურდება ორი სინტაქსური კონსტრუქციის შერწყმით მიღებული არაბუნებრივი ფრაზა. ასეთ მოვლენას სინტაქსური კონტამინაცია (შერწყმა) ეწოდება. მაგალითები:

„ესე არს ჩემ მიერ მათა მიმართ აღთქუამა, რაჟამს მოუსპე ცოდვანი მათნი“. ეს უკანასკნელი ფრაზა მიღებულია ორი სინტაქსური კონსტრუქციის შერწყმით: ა) მოუსპე (მე) ცოდვანი მათნი, ბ) მოუსპე (მე) ცოდვანი მათ;

„ყუედრებანი მაყუედრებელთა შენთანი დამეცნეს ჩემ ზედა“. ბუნებრივი წყობით უნდა ყოფილიყო ან „დამეცნეს მე“, ან „დაეცნეს ჩემ ზედა“. ამ ორი კონსტრუქციის შერწყმით არის მიღებული უჩვეულო „დამეცნეს ჩემ ზედა“. ასეთი კონსტრუქციების არსებობა ბერძნული წყაროს გავლენით იხსნება (კ. დანელია).

5.3. სინტაქსური კალკები (კონსტრუქციები)

ძველ ქართულში სინტაქსური კალკები შემოსულია ებრაულიდან ბერძნულის გზით (ზ. სარჯველაძე). განვიხილოთ ზოგიერთი მათგანი:

ინფინიტივური კონსტრუქცია – ძველ ქართულში ვითარებითში დასმულ საწყისს პირდაპირი დამატება ეწყობა მიცემითში ან ვითარებითში.

ამგვარ კონსტრუქციას ინფინიტივურს უწოდებენ. მაგალითად: „წინაა ძალ-გვც აქა განძლებად პურითა ქოდეი ჯრი“.

ხშირად ვითარებითში დასმულ საწყისს ნათესაობითში დასმული უბრა-ლო დამატება შეეწყობა: „ნუ უდებ იქნები მოძულეზად ბოროტისა“.

უშემასმენლო კონსტრუქცია – ბერძნულის გავლენით ძველ ქარ-თულში იშვიათად იჩენს თავს უშემასმენლო წინადადება. მაგალითად: „ყოველი ნათესავი აბრაჰამისითგან ვიდრე დავითისამდე ნათესავი ათოთხმეტ, და დავითისით ვიდრე ბაბილონელთა ტყუენამდე ნათესავი ათოთხმეტ“...

მიმღეობური კონსტრუქცია – იქმნება მაშინ, როცა მიმღეობა ცვლის ზმნას. ოთხთავის ძველ თარგმანებში იკითხება: „მოუწოდა იოვანე ორთა მოწაფეთა თქსთა და მიაგლინა იესუსა“. XII-XIII საუკუნეთა ხელნაწერებში ეს მუხლი ასეა: „მიმწოდებელმან ორთა მოწაფეთა მისთამან იოანე მიაგლინა იესუს მიმართ“.

პასიური კონსტრუქცია – ძველ ქართულში ზოგჯერ თავს იჩენს ვნებითი გვარის ზმნა იქ, სადაც ქართული ჩვეულებრივ მოქმედებითი გვარის ზმნას იყენებს. ესეც ბერძნულის გავლენით ხდება. მაგალითად: „მამინ იესუ აღმოიყვანა სულისაგან უდაბნოდ“.

თანდებულისანი კონსტრუქცია – წერილობით ძეგლებში ბერძნუ-ლის ზეგავლენით გავრცელებულია თანდებულისანი ფორმა უთანდებულო სახელის ნაცვლად. მაგალითად: „გამომეც ცოლი ჩემი, რად განმამოირებ ჩემგან“.

„და“ კავშირი – ძველ ქართულში ხშირია „და“ კავშირი: ა) შერწყმულ წინადადებაში: „და დაუტყუა მამამ და დედა და ძმანი და დანი და ნათესავნი“... ბ) წინადადების დასაწყისში: „და წარმოვიდა მიერ იესუ“.

ზოგჯერ წინადადებას იწყებს ფრაზა: „და იყო“: „და იყო დღეთა კონსტანტინე მეფისათა“...

„და“ კავშირის ასეთი გამოყენება ქართულში ბერძნულის ზეგავლენით ხდება, ბერძნულში კი ებრაიზმია.

ლიტერატურა

- ლ. ბინიაშვილი, „ეზეკიელის წიგნის“ ერთი ადგილის წაკითხვისათვის: საენათმეცნიერო ძიებანი, V, თბ., 1996.
- დ. ბუიძე, კოორდინაციული სისტემის დინამიკა ქართულში ობიექტთა მიხედვით: საენათმეცნიერო ძიებანი, V, თბ., 1996.
- კ. დონდუა, მიმართებითი ნაცვალსახელისა და მისამართი სიტყვის ურთიერთობისათვის ძველ ქართულში: ენიმკის მოამბე, V-VI, თბ., 1940.
- კ. დონდუა, დამოკიდებული წინადადების განვითარების ისტორიიდან ძველ ქართულში: თბილ. უნივ. შრ., ტ. 37, 1949.
- რ. ენუქაშვილი, პრედიკატული განსაზღვრების საკითხი ძველ ქართულში: თსუ ძვ. ქართ. ენის კათ. შრ., 20, თბ., 1977.
- ფ. ერთელიშვილი, რთული წინადადების ისტორიისათვის ქართულში, I, თბ., 1963.
- ვ. თოფურიძე, სინტაქსური ანალოგიის ერთი შემთხვევა ქართულში დიალექტების მიხედვით: „ჩვენი მეცნიერება“, №1, თბ., 1923.
- ი. იმნაიშვილი, შედგენილი შემასმენელი ქართულში: პუშკინის სახ. თბილისის პედაგოგ. შრ., ტ. V, 1948.
- ი. იმნაიშვილი, ძველ ქართულში დროის გარემოების გამოსატყვის ზოგიერთი საშუალება და „ვეფხისტყაოსნის“ ერთი ადგილის წაკითხვისათვის: „კომ. აღზრდისათვის“, №2, თბ., 1957.
- ც. კალაძე, განსაზღვრება ქართულში: ქესს, II, თბ., 1961.
- ა. კიზირია, შერწყმული წინადადება ძველ ქართულში: იკე, IV, თბ., 1953.
- ა. კიზირია, მარტივი წინადადების შედგენილობა ძველ ქართულში, თბ., 1963.
- ა. კიზირია, სინტაქსური ურთიერთობის ზოგი საკითხი ძველ ქართულში: ენათმეცნ. ინსტ. XXIV სამეცნ. სესიის თეზისები, თბ., 1968.
- ა. კიზირია, რთული წინადადების შედგენილობა ძველ ქართულში, თბ., 1969.
- ლ. კვანტალიანი, მისამართი სიტყვისა და მიმართებითი ნაცვალსახელის რიცხვში შეთანხმება ქართულში: ქუთაისის პედაგოგ. შრ., ტ. XXIX, 1966.
- ნ. კოტინოვი, კილოს კატეგორია და სინტაქსის ზოგიერთი საკითხი ქართულში, თბ., 1986.
- არ. მარტიროსოვი, მასდარული კონსტრუქციის გენეზისისათვის ძველ ქართულში: იკე, VII, 1955.
- ზ. სარჯველაძე, ძველი ქართული ენა, თბ., 1997.

- ს. ყაუხჩიშვილი, ერთი უცნობი სინტაქსური მოვლენისათვის ძველ ქართულში: ქუთაისის პედაგოგ. შრ., ტ. IX, 1949.
- ა. შანიძე, ძველი ქართული ენის გრამატიკა, თბ., 1976.
- არნ. ჩიქობავა, „რით არის წარმოდგენილი მრავლობითის სახელობითი დასმული მორფოლოგიური ობიექტი ძველ ქართულში?“ ტფ. უნივ. მოამბე, IX, 1929.
- არნ. ჩიქობავა, მარტივი წინადადების პრობლემა ქართულში, თბ., 1968.
- არნ. ჩიქობავა, მოთხრობითი ბრუნვის გენეზისისათვის ქართველურ ენებში: თსუ შრომები, X, თბ., 1939.
- არნ. ჩიქობავა, რა თავისებურებები ახასიათებს ქართული ენის აგებულებას: „კულტ. აღმშენებლობა“, თბ., 1930.
- არნ. ჩიქობავა, -ებ ნიშნის მრავლობითი რიცხვის სინტაქსური ძალისათვის ძველ ქართულში: იკე, VII, 1955.
- დ. ჩხუბიანიშვილი, ზოგიერთი სინტაქსური კონსტრუქციის მონაცვლეობისათვის ძველ ქართულში: ქესს, II, თბ., 1961.
- კ. წერეთელი, პარონომაზია ქართულში: ქესს, II, თბ., 1961.

საკითხავი მასალა*

წარწერები

პალესტინის წარწერები

7

[illegible]

9

ገፍ. ጸቅ-ገዕርባ ዩግንዳኛጋጉ, ትራጋባጥስ ዕር ሂባጋጐጎጎጎ...

2

ዕረ ሐወልተገደላኝ ደረጃ ላይ ያለው ዕረ ጊዮ-
ሞላታችን ዕረ ስርዓቱን ደረጃ, ተገኝቶ... ማግኘቱን
ረዳኝ.

ბოლნისის სიონის წარწერები

7

[illegible]

* ძველი ქართული წერილობითი ძეგლები (წარწერები, ფრაგმენტები ზღნა-წერებიდან, სხვა ტექსტები) და გრამატიკული ნაწილის საილუსტრაციო მასალა ამოღებულია ა. შანიძის, ი. იმნაიშვილის, ზ. სარჯველაძის სახელმძღვანელოებიდან.

9

ተገ. ድፈ ገንገጫዊነት ህግጋዊነት-ወሳኝ ድርጅት ገንገጫዊነት ማድረግ ይቻላል ተብሎ ምርመራ ተደርጓል፡፡ (ድምፅ-ገንገጫዊነት)፡፡

2

[illegible]

0

ԽՈՒՄԵՆ, ԺԱՆՆԵՐ, ՑՈՐՈՐԴԱՆԵՐ ԸՊԵ-ՑՈՐՈՐԴԱՆԵՐ:

მცხეთის ჯვრის წარწერები

7

(XQ4C)Q 7CCEQ7776CQ, 6E7ΦC7Q6 7C7Q-
776C 7CE7767Q67 87.

ხელნაწერები

სანმეტიო ტექსტები

იერემიას წინასწარმეტყველება

17

[illegible]

18

[illegible]

ቶርክ ወጪዎች-ወጪዎችን ለማረጋገጥ ትርጉሞችን፣ ስራዎችን ይደረግበት ያለውን ትርጉም ስራን፣ ስራ ማከናወኑን ያሳያል።

ხანმეტი ლექციონარი

မိမိ

24

[illegible][illegible]

(31) ዕር ዐርዖትገንዘብና ርዕሰገንዘብና ወጪና
ገንዘብና ዕርዖት ዕር ገንዘብና ገንዘብና ገንዘብና
ዕርዖትና ገንዘብና ገንዘብና ገንዘብና ገንዘብና
ገንዘብና ገንዘብና ገንዘብና ገንዘብና ገንዘብና

[illegible]

(4) ...ጸገታቸውን በቅድሚያው ትርጉሞች ገጽ ፅር ይገኙባቸዋል ምክር ቤቱም ለዚህ ዓይነት ጥያቄዎች ምላሽ ለመስጠት ይሞክራል።

(5) ታዲላክ ርዕሰ ጉዳይ ሆኖ ተቀርቦ ስር ይታወቅ
 ስርዓቱን ተቀብሮ: ከዚህ ሲታወቅ ለተቀባዩ ማህበራት፣
 ለሕዝብ ጥላቻ ጥያቄዎች ለመሟላት ማስፈራረም ይቻላል፡፡
 ርዕሰ ጉዳይ ሆኖ ተቀርቦ ስር ይታወቅ ለተቀባዩ ማህበራት፣
 ለሕዝብ ጥላቻ ጥያቄዎች ለመሟላት ማስፈራረም ይቻላል፡፡

(7) ዕር ርዕሳዊ ይርሳዊዎች ዕር ደባባዊዎች
 ቅዱሳንዎች ቅዱሳንዎች ርዕሳዊ ዕር ርዕሳዊ
 ይርሳዊ-ገጽታዊ ደባባዊ ርዕሳዊዎች ዕር ደባባዊ
 ይርሳዊ ርዕሳዊ ርዕሳዊ ደባባዊ ደባባዊ

[illegible]

(9) ዕር ፒሪ ገበያዊ ማህበራዊ-ኢኮኖሚያዊ ችግር ዕር ይታወቃል፡ ግንዛቤዎቻችን! ደንብ ግንዛቤ ችግሮችን ዕር ማረጋገጥ-
ታችን ወገን-ግንዛቤ ዕር ግንዛቤዎችን-ኢኮኖሚያዊ ችግር.

(10) ቅርጽ 15 ይቀርባል፡ ቅርጽ 16፡ ክፍል 1፡ ስርዓተ ስላሳ፡
 የፍርድ ቤት ስርዓተ ስላሳ፡ የፍርድ ቤት ስርዓተ ስላሳ፡ የፍርድ ቤት ስርዓተ ስላሳ፡
 የፍርድ ቤት ስርዓተ ስላሳ፡ የፍርድ ቤት ስርዓተ ስላሳ፡ የፍርድ ቤት ስርዓተ ስላሳ፡

(11) ዕር ገጊገገን ቅርታካሪዎች. ዕር ፖሊስ ጥያቄ
ዕርገገገን ቅርታካሪዎች ቅርታካሪዎች ትርጓሜው ዕር የዐዋ-
ይታልም ቅርታካሪዎች ቅርታካሪዎች ትርጓሜው የዐዋጥነ ጥያቄ,
ትርጓሜው ይገኛል.

(12) ደባዔ ገንዘብ ጸገታዊነት ትወስዳለችና ወረዳ አስተዳደር ይረዳል ብሎ ማረጋገጥ ይቻላል፡፡

[illegible]

(14) ለጋራው የሚገባው የግብርና ትግል ማረጋገጫ ቅጽ፣ አዋጅ
የሚገልጽበት የጋራው ቅጽ ማረጋገጫ ቅጽ ማረጋገጫ ማረጋገጫ

ጊዮጌናገር.

(15) ደወገዱ ታርፋ ታሰባታ ስለሆነ ገዢው ፊርማው ላይ ፊርማውን ማስቀመጥ አለበት፡፡

(16) ደዌረ ርዕሳታዊዎች ገዢ ቅደምደባ ይገልጻል፡
ገንዘብ ሲገኝ ለራሱ ስራ ሲያገለግል፡ ለሌሎች ስራ ሲያገለግል፡
ደዌረ ርዕሳታዊዎች ስራ ሲያገለግል፡ ለሌሎች ስራ ሲያገለግል፡

(17) ዕር ገዢነት ግን ዕር ቡርክሳርና-ድርጅቱ
ደባዊ ሥልጣኑን ማስተላለፍ.

[illegible][illegible][illegible]

မိသန့်ကဗီ

16

[illegible][illegible][illegible]

[illegible][illegible][illegible]

ჰაემოტიკ ტექსტები

ჰაემეტი პალიმფსესტი (VIII სკ.)

မိမိတို့

12

[illegible][illegible][illegible]

(15) ዕር ቶጊዕግካዕር ቶርፍ ገብገ ቶታርካርጌገ.

17

(1) ዕር ማታዕሊባቸው ነጥባዊነት ስጠሪ ቅጥ-
ጥክፍ ገንዘብ ትርጉም ዕር ገንዘብ ዕር ገንዘብ፣ ልብ-
ታገገ፣ ዕር ገንዘብ ገንዘብ ገንዘብ ትርጉም ትርጉም
ገንዘብ፣ (2) ዕር ገንዘብ ትርጉም ገንዘብ ገንዘብ
ገንዘብ፣ ዕር ገንዘብ ገንዘብ ገንዘብ ገንዘብ ገንዘብ

(13) Թ՛յն ծաղիւն Եվ զբոսորդեալ առիճեղծ
աղբիւրն հեռուս-ըղծե՛ծ թիւղն: (14) Մ՛ Նաղբիւր զգլ-
հիւցճե թեւ ճե զլսած: Թի թիւնն զհի թիւ հեռուս-
որդն զհի իղծե՛ծ թաղաբոս: (15) Թաղա Եվ ճե ու՛-
թեւ: Երե՛ծ զի, ժի ղեթիւ ղիւ-եթի իղծե՛ծ բոսաղաղ-
սե՛ծ զի իմեթիւր: Թիւն թաղաբոս թեւ: (16) Ծե հեթիւ-
րա Եվ: Ծե թիւնն բոսաղիւն թեւ թաղաբոս թի-
ւեղն, Ծե բոս ղիւղաղիւր ղեւի Ծե ղիւրա իւր ո՛ւ
ղեթիւնն թաղաբոս ղիւր ղեթիւ, թաղիւն, Ծե ղեթիւ
թեւ իղծ: (17) Ծե ղիւր ղեթիւ Ծե ղիւր: ղեթ ղեթ ղիւ
իղծ իւղաղաղաղ, ժի ղիւ իւղաղ-ղիւր:

4

(1) Թ՛յն Եվ բոսաղիւրն պճեղծ իւղաղաղ
ղեթիւնն ղիւղաղաղ: (2) Ծեթիւրն առիւղաղ ղիւ
Ծե առիւղաղ ղեթի Ծե ղիւթիւր ղիւթիւր: (3) Թաղա՛ծ
թեւ ղեթիւնն ղիւր ղիւ ու՛-
թեւ: աղիւր ղիւր ղեթ ղիւ
Ծե ու՛-
թեւ: ղեթիւր ղիւթիւր ղեթ, ժի: ղեթ աղիւրն ղիւ
ղաղաղաղ ղեթ, Ծե ղաղիւրն ղիւթիւր, ժի ղեթիւրն
թեթիւրն ուրն: (5) Թ՛յն ղեթիւրն ղիւ ղիւթիւրն
թեթ ղեթիւրն Ծե Ծեթիւրն ղիւ ղեթիւրն ղեթ
Ծե ղեթիւրն (6) Ծե ու՛-
թեւ: աղիւր ղիւր ղեթ ղիւ
ղեթիւրն ղիւր ղիւ ու՛-
թեւ: ղիւրն ղեթ ղիւ: ղիւթիւր ղեթ ղեթիւրն
թեթ ղեթիւրն առիւրն աղիւրն ղիւթիւրն ղիւթիւրն, Ծե
ղիւրն ղեթ բոսաղիւրն ղիւ, ժի ղեթ ղեթիւրն ղիւթիւրն
թեթիւրն ղիւր: (7) ու՛-
թեւ Եվ: ղիւթիւր ղեթ ղեթիւրն
թեթ ղեթիւրն առիւրն ուր ղիւ ղիւ: (8) Բոս՛ծ
ղեթիւրն ղիւ ղիւթիւրն ղիւթիւրն Ծե աղիւրն ղիւ
ղաղաղիւրն աղաղաղիւր Ծե Ծեթիւրն (9) Ծե ու՛-
թեւ: ղեթ ղիւ ղիւթիւրն ղիւ, աղիւրն Ծեթիւրն Ծե
աղիւրն: (10) Թ՛յն ու՛-
թեւ Եվ: ղեթիւրն ղիւթիւրն
թեթիւրն աղիւրն, ղիւթիւրն, ժի ղիւթիւրն ղեթ: առիւրն
աղիւրն-ղեթ Ծե ղեթ ղիւրն ղեթիւրն ղիւթիւրն: (11) Թ՛յն

Ծաղաղիւրն ղիւ ղիւթիւրն ղեթ, Ծե ղիւթիւրն ղիւթիւրն
Ծե ղեթիւրն ղիւթիւրն ղիւթիւրն:

(12) Դ՛ե ղեթիւ Դ՛ե, ղիւ՛ծ ղեթիւրն ղիւթիւրն, ղեթիւրն
Ծե ղեթիւրն ղեթիւրն: (13) Ծե Ծաղաղիւրն ղեթիւրն
Ծե ղեթիւրն, Ծեթիւրն ղեթիւրն ղեթիւրն, ղեթիւրն
Ծեթիւրն ղեթիւրն Ծեթիւրն ղեթիւրն: (14) ժի ղեթիւրն
թեթիւրն ղիւ ղիւթիւրն ղիւթիւրն, ղեթիւրն ղիւթիւրն: (15)
Դ՛ե ղեթիւրն ղեթիւրն Ծե Դ՛ե ղեթիւրն ղեթիւրն, ղեթիւրն
Ծեթիւրն ղեթիւրն առիւրն, ղեթիւրն ղեթիւրն ղեթիւրն:
(16) ղիւրն ղիւրն ղիւրն ղիւրն, ղիւրն ղեթիւրն Ծեթիւրն, Ծե ղիւրն
ղեթիւրն ղիւրն Ծե ղիւթիւրն ղեթիւրն, ղեթիւրն
ղեթիւրն Ծեթիւրն:

5

(1) Ծե ղիւրն ղիւրն Եվ ղիւրն ղիւրն, բոսիւրն ղեթիւրն Ծե
Ծեթիւրն ղիւ ղիւրն: Ծե ղիւթիւրն ղեթ ղիւթիւրն ղիւրն:
(2) Ծե բոսաղ ղիւրն ղիւրն, ղեթիւրն ղիւթիւրն ղեթիւրն Ծե ղիւթիւրն:
(3) ղիւրն ղիւրն ղիւրն ղիւրն ղիւրն, ժի ղիւրն ղեթիւրն
Ծեթիւրն ղիւրն: (4) ղիւրն ղեթիւրն ղիւթիւրն ղիւթիւրն
ղաղաղաղ, ժի ղիւրն ղիւթիւրն ղիւթիւրն ղիւթիւրն: (5)
ղիւրն ղեթիւրն ղիւթիւրն, ժի ղիւրն Ծեթիւրն ղիւթիւրն
(6) ղիւրն ղեթիւրն, ղիւրն ղիւրն Ծեթիւրն Ծե ղիւթիւրն
Ծեթիւրն ղիւրն, ժի ղիւրն ղեթիւրն: (7) ղիւրն ղեթիւրն
ղաղաղաղ, ժի ղիւրն ղիւթիւրն ղիւթիւրն: (8) ղիւրն ղեթիւրն
ղեթիւրն ղիւթիւրն, ժի ղիւրն ուր ղիւրն: (9) ղիւրն ղեթիւրն
ղեթիւրն ղիւթիւրն, ժի ղիւրն ղիւթիւրն ուրն ղիւրն ղիւրն:
(10) ղիւրն ղեթիւրն Ծեթիւրն ղիւթիւրն ղիւթիւրն, ժի
Ծեթիւրն ղեթ ղեթիւրն ղիւթիւրն Ծե ղիւթիւրն Ծե
ղիւրն ղիւթիւրն ղիւթիւրն, ժի ղիւրն ղիւթիւրն ուրն
ղիւթիւրն: (12) ղիւրն ղիւթիւրն Ծե ղիւթիւրն ղիւթիւրն, ժի
Ծեթիւրն ղիւթիւրն ղիւթիւրն ղիւթիւրն ղիւթիւրն:
(13) Դ՛ե ղիւրն ղեթիւրն ղիւթիւրն ղիւթիւրն: աղիւրն ղիւթիւրն

ნი უსაძიო. (3) საყოთნოთე მით ქე ეთუყინეს სენითონი მითონი, ეთე ეთოეს მით თენე ხეთი. (4) სათთა უსაძიოთე მით მითოეს მით თენე ხეთი სეხეთთთე მითთთე სენითთთთე მითთთე თენე. (5) ღე ჟოთთეა ყათინაღე სიძი რუ, მითსაყთე ყათითთთე ღე ღეძინიეს.

(6) მათეიე თეძიეს აზჟი კიძე იყა: ეთე ეთესე სიძი, ეთეძაღუთ ღე მითუეყიადჟოთ მეს. (7) მესჟი ეთეჟეს ყათითონი რუ ქეთოყათონი ღე ეთეჟეს სენითონი რუ მითონი. (8) სათთა საყოთნოთე რუ ეყადჟეს უსაძიოთე მით: უყოთოთ ხაყინე ხეთი ხეთთეს მესეს თქაყინესა, ქეძითოყ სენითონი ხაყინი ღეჟესიეს. (9) მათეჟეს უსაძიოთე მით ღე თიქაყეს: ნაყაყაყ ეთქა უყოყას ხაყინ ღე თქაყინ; მითეჟოთ მათეძაყთთე ღე ეთეჟოთ თქაყინღე. (10) მთქაძე-ჟიძაღეს რუნი სიძეღ, მათეღე სიძე რუ, ღე მხენი რუ ყოთიღეს მის თენე ქასიოთთეს მეს, ღე ღეჟესე ღესი. (11) აყაყენესსენიოთ მათეღეს სიყენი რუ ქეთოყათონი ღე ეყადჟეს: აყეთთა, ეთეჟიოთ ხაყინ! (12) სათთა მენი მათეჟა ღე თქაყე: მესითთეღე ეთესი თქაყინ: ეთე ეთენი თქაყინ. (13) ეთ მითქეძიოთ ეთეჟი, ქეძითოყ ეთე აყოყოთ ღოთ რუ, ეთეჟე ეძი.

სანმეტი ტექსტები

ნაწევრები ოთხთავიდან

მათე

5

(32) რ^ნ დასუტეოს ცოლი თჳსი თჳნიერად სიტყჳსა სიძესა, ამრუშოს იგი; და რ^ნ დატევებული ცოლ-იყოს, იმრუშებდეს. (33) გასმიეს, რ^ნ თქუმულ არს პირველთა: არა ცილი ხფუცო, ა^ნ დ მისცე უ^ა ფიცი შენი. (34) ხ^ნ მე გეტყჳ თქ^ნ ენ: ნუ ხფუცავთ ყ^ნ ლდ ნუცა ცასა, რ^ნ საყდარი არს უ^ნ ჯ; (35) ნუცა ქეჟეჟანასა, რ^ნ კუარცხლბერკი არს ფერხთა მისთაჲ; ნუცა ი^ნ ჭმსა, რ^ნ ქალაქი არს დიდისა მის მეუფისაჲ. (36) ნუცა თავსა შენსა ხფუცავ, რ^ნ ვერ შემძლებელ ხარ ერთისა თმისა განთეთრებად ანუ დაშეებად. (37) ა^ნ დ ხიყავნ სიტყჳჲ თქ^ნ ნი ჰჳ ჰე და არაჲ არა. ხ^ნ ხუმეტჳსი ამათსა ეშმაკისაგანი არს. (38) გასმიეს, რ^ნ თქუმულ არს: თუალი თუალისა წილ და კბილი კბილისა წილ. (39) ხ^ნ მე გეტყჳ თქ^ნ: ნუ ხუჯდებით ბოროტსა, ა^ნ დ გცეს თუ ვინმე შენ მარჯუენესა ლაწუსა შენსა, მისუჳარ ერთიცა. (40) რ^ნ ლსა ხუნდეს საშჳელად და მიღებად კუართისა შენისა, მისუტევე მას ფიჩჳცა შენი. (41) და თუ ვინმე წარგიძლუანებდეს შენ მილიონ ერთ, მივეც შენ ორცა. (42) რ^ნ ლი გთხოვდეს შენ მისეც; და რ^ნ ლსა ხუნდეს ვასებად შენგან, ნუ გარე-მისიქცევ პირსა შენსა. (43) გასმიეს რ^ნ თქუმულ არს: შეჰიყუარო მოყუასი შენი და მოხიძულო მტერი შენი. (44) ხ^ნ მე გეტყჳ: სუჳარობდით მცემთა თქ^ნ ნთა და ხაკურთხევდით მწყევართა თქ^ნ ნთა და ხლოცევდით, რ^ნ ლნი მიგხუჳედენ თქ^ნ. (45) რ^ნ ა ხიყენეთ შვილ მამისა თქ^ნ ნისა, რ^ნ ლ არს ცათა შინა, რ^ნ მჳჳ მისი აღმოავლინის ბოროტთა ზ^ნ ა და კეთილთა ზ^ნ ა.

6

(1) სეკრძალენით ქველის საქმესა თქ^ნ ნსა... (2) რაჟამს ხიქმოდი ქველის საქმესა შენსა, ნუ სქადაგებ წ^ნ შე შენსა, ვ^ნ ა-იგი ორგულთა ყვიან შოვრის შესაკრებელთა და შოვრის... (3) ხ^ნ შენ რ^ნ ჟს ქველს ხიქმოდი, ნუ საგრძნობნ მარცხენე შენი, რასა ხიქმოდის მარჯუენე შენი. (4) რ^ნ ა ხიყოს ქველის საქმეჲ იგი შენი ფარულად; და მამაჲ შენი, რომელი ხხედავს

დაფარულსა, მოგაგოს შენ ცხადად. (5) და რ⁻ქს თავყანის-სცემდეთ, ნუ ხიყოფით, ვ⁻ა ორგულნი, რ⁻ სუყუარნ მათ შოვრის შესაყრებულთა და შოვრის ურაკპარაკთა თავყანის-ცემა... (7) რ⁻ ხგონებენ, ვ⁻დ მრავლისა მეტყუელებითა მით მათითა სასმენელ ხიყოს. (8) ნუ ხემსგავსებით მათ, რ⁻ უწყის მამამან თქ⁻ნმან, რაა გიკმს თქ⁻ნ ვ⁻ე თხოვადმდე თქ⁻ნდა მისგან.

(9) ესრეთ ხილოცევდით: მამაო ჩუენო, რ⁻ლი ხარ ცათა შინა, წმიდა ხიყვენ სახელი შენი, (10) მოვედინ სუფევამ შენი, ხიყვენ ნება შენი, ვ⁻ა ცათა შინა, ეგრეცა ქუეყანასა ზ⁻ა. (11) პური ჩ⁻ნი სამარადისოა მომეც ჩ⁻ნ დღეს (12) და მომიტევენ ჩ⁻ნ თანა-ნადებნი ჩ⁻ნნი, ვ⁻ა ჩ⁻ნ მისუტევებთ თანა-ნადებთა მათ ჩ⁻ნთა, (13) და ნუ შემიყვანებ ჩ⁻ნ განსაცდელსა, უ⁻ო, ა⁻დ მივსნენ ჩ⁻ნ ბოროტისაგან, რ⁻ შენი არს სუფევამ, ძალი და დიდებამ უკუნისამდე. ამენ.

(14) უკუეთუ მისუტევენთ კაცთა შეცოდებანი მათნი, მოგიტევენთ თქ⁻ნცა მამამან თქ⁻ნმან ზეცათამან. (15) უკუეთუ არა მისუტევენთ კაცთა შეცოდებანი მათნი, არცა მამამან თქ⁻ნმან მოგიტევენთ შეცოდებანი თქ⁻ნნი. (16) და რ⁻ქს ხიმარხვიდეთ, ნუ ხიყოფით, ვ⁻ა-იგი ორგულნი, მწუხარე, რ⁻ განირყუნიან პირნი მათნი, რ⁻ ამცა ხუჩნდეს იგინი კაცთა მარხველ. ამენ გეტყვ თქ⁻ნ, რ⁻ იგი არს სასყიდელი მათი. (17) ხ⁻ შენ რაჟამს ხიმარხვიდე, სიცხე თავსა შენსა და იბანე პირი შენი, (18) რ⁻ ა არა ხუჩნდე კაცთა მარხველად, ა⁻დ მამასა შენსა, რ⁻ლი არს დაფარულსა შინა, და მამა შენი, რომელი ხხედავს დაფარულთა, მოგაგოს შენ.

(19) ნუ დახიდებთ საფასესა თქ⁻ნთა ქუეყანასა ზ⁻ა, სადა მლილმან და მჭამელმან განრყუნის და სადა მპარავთა დათხარიან და განიპარიან... (31) ნუუკუე ხზრუნაეთ და სიტყვთ: რაა ვჭამოთ, ანუ რაა ვსუათ, ანუ რაა შევიდოსოთ? (32) რ⁻ ამას ყოველსა წარმართნი ხეძიებედ, რ⁻ უწყის მამამან თქ⁻ნმან ზეცათამან, რ⁻ გიკმს თქუენ ესე ყოველი.

7

(1) ნუ დახშვით, რ⁻ა არა დახისავენთ, (2) რ⁻ რლ⁻ითა ხშვით, მითცა ხისავენთ; და რ⁻ლითა საწყაულითა მისუწყვდეთ, მოგეწყოს თქუენ. (3) რაჟსა ხხედავ წუელსა ძმისა შენისა თუალსა და თუალსა შინა შენსა ღირესა არა ხხედავ? (4) ანუ ვ⁻რ ხეტყვ ძმასა შენსა: მაცადე და აღმოვიღო წუელი იგი თუალით შენით? და აჰა ეგერა ღირს იგი თუალსა

შინა შენსა გიც! (5) ორგულო, აღმოიღე პირველად ღირს თუალისაგან შენისა და მაშინ ხიხილო აღმოღებად წუელი თუალისაგან ძმისა შენისა.

(6) ნუ მისცემთ სიწმინდესა ძალთა, ნუცა დახუგებთ მარგალიტსა თქ⁻ნსა წინაშე ღორთა, რ⁻ა არა დათრგუნონ იგი ფერკითა მათითა და მოგექცენ და განგხეთქდენ თქუენ.

(7) ხითხოვდით და მოგეცეს თქუენ, ხეძიებდით და ჰპოვოთ; ხირეკდით და განგელოს თქ⁻ნ, (8) რ⁻ ყ⁻ლი რ⁻ლი ხითხოვს, მიიღის, და რ⁻ლი ხეძიებს, პოვის, და რ⁻ლი ხირეკს, განხელის. (9) ხიყოს-მე ვინ თქუენგანი კაცი, რ⁻ლსა ხთხოვდეს ძმ⁻ მისი პურსა, ქვამ ნუ მისცესა მას? (10) ანუ თუ თევზსა ხთხოვდეს, გუელი ნუ მისცესა? (11) უკუეთუ თქ⁻ნ უკეთურთა ხიცით ნიჭისა კეთილისა მიცემა შეილთა მათ თქ⁻ნთა, რაოდენ არა ხუფრომს მამამან თქ⁻ნმან ზეცათამან მოსცეს კეთილი, რ⁻ლნი ხთხოვდნენ მას: (12) ყ⁻ლივე, რამცა გნებავს, რამთა გიყონ თქ⁻ნ კაცთა, ეგრეცა თქ⁻ნ ხყოფდით მათა მიმართ, რ⁻ ეგრე არს შჯული და წინაწარმეტყუელი.

(13) შევიდოდეთ იწროსა მას ბჭესა, რ⁻ ფართო არს ბჭე და ვრცელ არს გზამ, რ⁻ ნ მიიყვანის წარსაწყმედელად, და მრავალ არიან, რ⁻ლნი შევლენან მას. (14) რ⁻ იწრო არს ბჭე და წულილ გზამ, რ⁻ ნ მიიყვანის ცხოვრებად, და მცირედ არიან, რ⁻ლთა პოონ იგი. (15) სეგრძალენით ცრუ-წინაწარმეტყუელთა მათგან, რ⁻ლნი მოვიდოდნენ თქ⁻ნდა სამოსლითა ცხოვართამთა, ხ⁻ შინაგან არიან მგელნი მტაცებელნი. (16) ხ⁻ ნაყოფისა მათისაგან ხიცნეთ იგინი...

(23) მაშინ ხრქუა მათ: ვ⁻დ: არასადა გიცოდენ თქ⁻ნ, განმეშორენით ჩემგან ყ⁻ლნი მოქმედნი უშჯულოებისანი! (24) ყ⁻ნ რ⁻ლნ ისმინეს სიტყუანი ესე ჩემნი და ყვნეს იგინი, ხემსგავსოს კაცსა მას ბრძენსა, რ⁻ნ აღაშშნა სახლი თვისი კლდესა ზ⁻ა. (25) და გარდამოვდა წვამა და წარმოხეცნეს მდინარენი და ქროდეს ქარნი და ხეცნეს სახლსა მას, და ვერ დახეცა, რ⁻ დამყარებულ ხიყო იგი კლდესა ზ⁻ა. (26) და ყ⁻ლსა რ⁻ლსა ხესმენ სიტყუანი ესე ჩემნი და არა ყვნეს იგინი, ხემსგავსოს კაცსა მას ცოფსა, რ⁻ნ აღაშშნა სახლი თვისი მქვიშასა ზ⁻ა. (27) და გარდამოვდა წვამა და აღდგეს მდინარენი და ქროდეს ქარნი და ხეცნეს სახლსა მას, და დახეცა. ხიყო დაცემა იგი მისი დიდ ღირად. (28) და ხიყო რ⁻ქს წარხსარულნა ი⁻უ სიტყუანი ესე, დახუკვრდა ერსა სწავლამ იგი მისი, (29) რ⁻ ხიყო იგი სწავლად მათა ჯელმწიფე და არა ვ⁻რ მწიგნობარნი მათნი.

პამეტი ტექსტები

ადიშის ოთხთავი

მ ა თ ე

20

(1) რამეთუ მსგავს არს სასუფეველი ცათაჲ კაცსა მამასახლისსა, რომელ გამოვიდა განთიადითგან დადგინებად მოქმედთა საყურძენსა თვსსა. (2) და აღთქუმა-ყო მოქმედთა მათ მიმართ თითო სატირი ღლისა და მიაგლინა იგინი საყურძენსა თვსსა. (3) და მოვიდა სამ ჟამს ოდენ და იხილნა სსუანი, მდგომარენი საეაჭროსა ზედა ცალიერად, (4) და ჰრქუა მათ: მივედით თქუენცა საყურძენსა მას ჩემსა, და რაჲ-იგი ღირდეს, მიგცე თქუენ. (5) და იგინი მივიდეს. მერმე გამოვიდა მეექუსესა და მეცხრესა ჟამსა და ყო ეგრევე. (6) ხოლო მეათერთმეტესა ჟამსა ვითარ გამოვიდა, პოვნა სსუანი მდგომარენი და ჰრქუა მათ: რასა აქა სდევით დღე ყოველ ცუდად? (7) ჰრქუეს მას, რამეთუ: არავენ დაგვდგინა ჩუენ. ჰრქუა მათ: მივედით თქუენცა საყურძენსა მას ჩემსა.

(8) რაჟამს დამწუხრდა, ჰრქუა უფალმან მან საყურძენსამან ეზომს მოძღუარსა თვსსა: მოუწოდე მოქმედთა მათ და მიეც სასყიდელი მათი; იწყე უკუანამსკნელთაგან ვიდრე პირველთამდე. (9) მო-რაჲ უკუე-ვიდეს მეათერთმეტისა მის ჟამისანი იგი, მიიღეს თითოჲ სატირი. (10) და ვითარ მოვიდეს პირველნი იგი, ჰგონებდეს, ვითარმედ უფრომსნი მიიღონ; და მიიღეს თითოჲვე სატირი მათცა. (11) და ვითარ მიიღეს, ტრტუნვიდეს მის მამასახლისისათვს (12) და ჰრქუეს, ვითარმედ: ამათ უკუანამსკნელთა ჟამ ერთ ხოლო ქმნეს და დამასწორენ ჩუენ იგი, რომელთა ვიტჯრთეთ სიმძიმე ღლისაჲ და სიცხჲ. (13) ხოლო მან მიუგო ერთსა მათგანსა და ჰრქუა: მოყუასო, არა გეცრუებები შენ, არა სატირი აღგიტქუა შენ? (14) ხოლო თუ მნებაეს უკუანამსკნელსა ამას მიცემად ვითარცა შენ, (15) ანუ ვერ ველ-მეწიფეების, რაჲ-იგი მინდეს, ყოფად ჩემსა ზედა? თუალი შენი უკეთურ არს, ხოლო მე უსუ ვარ. (16) ესრჱთ იყვნენ უკუანანი წინა და წინანი უკუანა, რამეთუ მრავალნი არიან ჩინებულ, ხოლო მცირედნი რჩეულ.

(17) და აღვიდოდა იესუ იერუსალჱმდ, წარიყვანნა ათორმეტნი

თვსაგან და მგზავრ ეტყოდა მათ: (18) ესერა ასულთ იერუსალჱმდ და ძჲ კაცისაჲ მიეცეს მღელთ მოძღუართაგან და მწიგნობართა და დასაჯონ იგი სიკუდილითა. (19) და მისცენ იგი წარმართთა კიცხვად და გუემად და ჯუარ-ცუმად, და მესამესა დღესა აღდგეს.

(20) მაშინ მოვიდა დედაჲ ძეთა ზებედესთაჲ ძითურთ თვსით, თავყუანის-სცემდა და ითხოვდა რასმე მისგან. (21) ხოლო მან ჰრქუა მას: რაჲ გნებაეს? ხოლო მან ჰრქუა მას: თქუ, რაჲთა დასხდენ ორნი ძენი ჩემნი, ერთი მარჯუენით შენსა და ერთი მარცხენით შენსა სუფევასა შენსა. (22) მიუგო იესუ და ჰრქუა მას: არა უწყით, რასა ითხოვთ. გიძლავს შესუმად სასუმელისა მის, რომელსა მე შევსუმიდე, და ნათლის-ღებასა, რომელსა მე ნათელს-ვიღებდე, ნათლის-ღებად? ჰრქუეს მას: გვძლავს. (23) ჰრქუა მათ იესუ: სასუმელი ჩემი შესუათ და ნათლის-ღებაჲ, რომელი მე ნათელ-ვიღო, ნათელ-იღოთ, ხოლო დაჯდომამ მარჯუენით ჩემსა არა ჩემი არს მიცემად, არამედ რომელთათვს განმზადებულ არს მამისა ჩემისაგან.

(24) და ვითარ ესმა ათთა მათ, გული განიწყეს ორთა მათ ძმათათვს. (25) ხოლო იესუ მოუწოდა მათ და ჰრქუა: უწყით, რამეთუ მთავარნი იგი წარმართთანი ეუფლნიან მათ, და მდიდარნი კელმწიფებედ მათ ზედა? (26) ხოლო თქუენ შორის არა ეგრე არს, არამედ რომელსა ენებოს თქუენ შორის, რაჲთამცა დიდ იყო, იყავნ იგი თქუენდა მსახურ; (27) და რომელსა უნდეს თქუენ შორის, ვითარმცა წინა იყო, იყავნ იგი თქუენდა მონა. (28) ვითარცა ძე კაცისაჲ არა მოვიდა, რაჲთამცა ჰმსახურა ვინმე, არამედ მსახურებად და მიცემად თავისა თვსისა საქსრად მრავალთა წილ.

(29) და ვითარ გამოვიდოდეს იგინი იერიჱოთ, შეუდგა მას ერი მრავალი. (30) და ორნი ბრმანი სხდეს გზასა თანა. ესმა, რამეთუ იესუ წარმოვალს, ღაღატ-ყვეს და თქუეს: მიწყალენ ჩუენ, იესუ, ძეო დავითისო! (31) ხოლო ერმან მან შეპრისხნა მათ, რაჲთა დადუმნენ. მათ უფრომს ღაღატ-ყვეს და თქუეს: უფალო, გეწყალენ ჩუენ, ძეო დავითისო! (32) და დადგა იესუ, ჳმა-უყო მათ და ჰრქუა: რაჲ გნებაეს, და გიყო თქუენ? (33) ჰრქუეს მას: უფალო, რაჲთა აღმეხუენ ჩუენ თუალნი ჩუენნი. (34) შეეწყალნეს იესუს და შეახო თუალთა მათთა. და მუნქუესვე აღეხილნეს და მისდევდეს მას.

(1) და რაჟამს მიეასლნეს იგინი იერუსალმდ, და მოვიდა ბეთბაგედ, მთასა მას ზეთისხილთასა, მაშინ იესუ წარავლინა ორნი მოწაფეთა თვსთაგანნი (2) და ჰრქუა მათ: მივედით დაბასა იმას, რომელ არს პირსპირ თქუენსა, და მუნქუეს ჰპოოთ ვირი დაბმული და კიც მის თანა, აჰსენით და მომგუარეთ. (3) და თუ გრქუას რამე ვინმე, თქუენ არქუთ, ვითარმედ: უფალსა მაგისსა უკმან ეგენი, და მუნქუესვე მოავლინეს იგინი. (4) ხოლო ესე ყოველი იყო, რამთა აღესრულოს სიტყუად იგი წინაწარმეტყუელისა თქუმული: (5) არქუთ ასულსა სიონისასა: აჰა ესერა მეუფე მოვალს შენდა, მშვდ არს და ზე ზის ვირსა და კიცუსა ვირსა.

(6) და წარვიდეს მოწაფენი იგი და ყვეს, ვითარცა უბრძანა მათ იესუ. (7) და მოჰგუარეს ვირი იგი და კიც და დაასხეს სამოსელი მას ზედა, და აღჯდა მას. (8) და სიმრავლე იგი ერისა დაჰყვნდა სამოსელსა მათსა გზასა ზედა, და სსუანი მოჰკაფდეს რტოთა ხეთაგან და დაჰყვნდეს გზასა ზედა. (9) ხოლო ერი იგი, რომელი წინა-უძღოდა და უკუანა შეუდგა, დაღადებდეს და იტყოდეს: დიდებულ არს ძე დავითისი! კურთხეულ არს მომავალი სახელითა უფლისადათა და დიდებულ მალალთა შინა!

(10) და ვითარ შევიდა იგი იერუსალმდ, შეიძრა ყოველი ქალაქი იგი და იტყოდა: ვინ არს ესე? (11) ხოლო ერმან მან ჰრქუა: ესე არს წინაწარმეტყუელი იესუ ნაზარეთით გალილეადათ. (12) და შევიდა იესუ ტაძრად და გამოასხა ყოველი მოფარდული და მომსყიდელნი ტაძრასა მას შინა და ტაბლენი იგი თესლის მოფარდულთა დაამჯუა და საჯდომელები, რომელ იყიდდეს ტრედებსა. (13) და ჰრქუა მათ: წერილ არს: სახლსა ჩემსა სახლ თავყუანის-საცემელ ეწოდოს; ხოლო თქუენ გიყოფიეს იგი ქუაბ ავაზაკთა.

(14) და მოუვდეს მას ბრმანი და მკელობელნი ტაძრასა მას შინა და განკურნნა იგინი. (15) იხილეს რაჲ მღვდელთ მოძღუართა მათ და მწიგნობართა საკრველებანი იგი, რომელ ქმნა, და ყმები იგი, რომელ ჯმობდა ტაძრასა მას შინა და იტყოდეს: დიდებდა ძესა დავითისსა, (16) გული განიწყეს და ჰრქუეს მას: გესმის, რასა ესენი იტყუან? ხოლო იესუ ჰრქუა მათ: არა-მე აღმოგიკითხავსა, ვითარმედ: პირითა ჩჩვლთა მწოვართადათა დაამტკიცე ქებაჲ? (17) დაუტევნა იგინი და განვიდა გარეშე ქალაქსა ბეთანიად და იყო მუნ. (18) განთიად, ვითარ აღმოვიდოდა ქალაქად, შევშა.

(19) და იხილა ლელვ ერთი გზასა ზედა და მოვიდა მისა და არაჲ პოვა, გარნა ფურცელი ხოლო. და ჰრქუა მას: ნულარამცა შენგან ნაყოფი გამოვალს უკუნისამდე! და განჰმა მუნქუესვე ლელვ იგი. (20) იხილეს რაჲ მოწაფეთა, დაუკვრდა და თქუეს: ვითარ მეყსეულად განჰმა ლელვ ესე! (21) მიუგო იესუ და ჰრქუა მათ: მართლიად გეტყვ თქუენ: გაქუნდეს სარწმუნობაჲ და არა შეორეულდეთ, არა ხოლო ამის ლელვსაჲ ჰქმნეთ, არამედ მთასაცა თუ ამას ჰრქუათ: აღდეგ და შთავარდი ზღუასა! — იყოს. (22) და ყოველი, რაჲცა ითხოოთ თავყუანის-ცემასა სარწმუნოებით, მოგეცეს თქუენ.

(23) და ვითარ მოვიდა იგი ტაძრად, მოუვდეს მას სწავლასა შინა მღვდელთ მოძღუარნი და მოხუცებულნი ერისანი და ჰრქუეს: რომლითა კელმწიფებითა ამას იქმ და ვინ მიგცა შენ კელმწიფებაჲ ესე? (24) მიუგო იესუ და ჰრქუა მათ: გკითხო მეცა სიტყუა ერთ და მითხართ მე და მეცა გითხრა თქუენ, რომლითა კელმწიფებითა ამას ვიქმ. (25) ნათლის-ცემაჲ იგი იოჰანესი ვინაჲ იყო: ზეცით იყო ანუ კაცთაგან? ხოლო იგინი განიზრახვიდეს გულთა შინა მათთა და იტყოდეს: ვთქუათ თუ: ზეცით იყო, გურქუას: რად არა გრწმენა მისი? (26) უკუეთუ ვთქუათ: კაცთაგან იყო, გუეშინის ერისაგან, რამეთუ იოვანე ყოველთა წინაწარმეტყუელად აქუს. (27) და მიუვეს იესუს და ჰრქუეს: არა უწყით. ჰრქუა მათ მანცა: არცა მე გითხრა თქუენ, რომლითა კელმწიფებითა ამას ჰქმ.

(28) რასა ჰგონებთ თქუენ? კაცსა ვისმე ესხნეს ორ ძე; და მიუვდა პირველსა მას და ჰრქუა: შეილო, მივედ დღეს და იქმოდე საყურძენსა ჩემსა. (29) ხოლო მან მიუგო და ჰრქუა: მივიდე, უფალო; და არა მივიდა. (30) და მივიდა ერთისა მის და ჰრქუა ეგრევე. ხოლო მან მიუგო და ჰრქუა: არა მინებს. მერმელა შეინანა და მივიდა. (31) რომელმან-მე ორთაგანმან ყო ნებაჲ მაძისაჲ? ჰრქუეს მას: უკუანაჲსკენლმან. ჰრქუა მათ იესუ: მართლიად გეტყვ თქუენ, რამეთუ მეზუერენი და მეძაენი წინა-გიძღვან თქუენ სასუფეველსა ღმრთისასა. (32) რამეთუ მოვიდა თქუენდა იოვანე გზითა სიმართლისადათა, და არა გრწმენა მისი, ხოლო მეზუერეთა და მეძავთა ჰრწმენა მისი; ხოლო თქუენ იხილეთლა, არა შეინანეთ უკუანაჲსკენლ, რამთამცა გრწმენა მისი.

(33) სსუაჲ იგავი ისმინეთ: კაცი ვინმე იყო მამასახლისი, რომელმან დაასხა ვენაჯი და შეზღუდა იგი და აღმოთხარა მას შინა ტაგარი და ქმნა გოდოლი და მისცა იგი მოქმედთა და წარვიდა. (34) და რაჟამს მოეხო ჟამი

ნაყოფისა, მოუვლინა მონანი თჳსნი მოქმედთა მათ მიღებად ნაყოფისა მისისა. (35) და შეიპყრნეს მოქმედთა მათ მონანი იგი მისნი, რომელსაჲ სცეს, რომელნიჲ მოკლნეს, რომელსაჲ ქვაჲ დაჰკრიბეს. (36) მერმე მოუვლინა სსუანი მონანი, უმრავლესნი მათსა, და მათცა ეგრევე უყვეს. (37) უკუანაძკნელა მოუვლინა ძე თჳსი და თქუა, ვითარმედ: შეიკდიმონ ძისა ჩემისაგან. (38) ხოლო მოქმედთა მათ ვითარ იხილეს ძმე იგი მისი, ზრახვა-ყვეს ურთიერთს: ესე არს მკვდრი, მოედით და მოვკლათ იგი და დავიპყრათ სამკვდრებელი იგი მისი. (39) და შეიპყრეს იგი და მოკლეს და განაგდეს გარეშე საყურძენსა მას. (40) რაჟამს უკუე მოვიდეს უფალი იგი მის საყურძენისა, რაჲ-მე უყოს მოქმედთა მათ? (41) ჰრქუეს მას: უკეთურნი იგი უკეთურადცა წარწყმდნეს და საყურძენი იგი მისცეს სსუათა მოქმედთა, რომელთა მისცოდინა მას ნაყოფი ჟამთა მათთა.

(42) ჰრქუა მათ იესუ: არასადა აღმოგიკითხავს წიგნსა ესე: ლოდი, რომელ შეურაცხ-ყვეს მამებელთა, იგი იქმნდა თავ კიდეთა. უფლისა მიერ იყო ესე და არს საკრველ წინაშე თუალთა ჩუენთა. (43) ამისათჳს გეტყვ თქუენ, რამეთუ მიგეღოს თქუენგან სასუფეველი ღმრთისა და მიეცეს ნათესავსა, რომელი იქმოდის ნაყოფთა მისთა. (44) და რომელი დაეცეს ლოდსა მას ზედა, შეიმუხროს; და რომელსა ზედა დაეცეს, განაზნის იგი. (45) და ვითარ ესმა მღდელთ მოძღუართა მათ და ფარისეველთა იგავები იგი მისი, გულისკმა-ყვეს, რამათჳს იტყვს. (46) და ეძიებდეს მას შეპყრობად და შეეშინა ერისა მისგან, რამეთუ ვითარცა წინაწარმეტყუელი შეერაცხა იგი.

22

(1) და მიუგო იესუ მერმე და ჰრქუა მათ იგავით: (2) მსგავს არს სასუფეველი ცათაჲ კაცსა მეფესა, რომელმან ყო ქორწილი ძისა თჳსისაჲ. (3) და წარავლინა მონანი თჳსნი მოწოდებად ჩინებულთა მათ ქორწილ, და არა ინებეს მოსლვად. (4) მერმე მოუვლინა სსუანი მონანი და ჰრქუა: არქუთ ჩინებულთა მათ: აჰა ესერა პური ჩემი დამიმზადებდეს, ზუარაკები ჩემი და უსტები ჩემი დამიკლავს და ყოველი მზა არს, მოვედით ქორწილსა ამას. (5) ხოლო მათ უდებ-ყვეს და წარვიდეს: რომელნიჲ თჳსა აგარაკად, რომელნიჲ ვაჭრობად, (6) და სსუათა მათ შეიპყრნეს მონანი იგი და მოსრნეს. (7) ხოლო მეუფე იგი განრისხნა და წარავლინა ერი თჳსი და

მოსრნა კაცის-მკლველნი იგი და ქალაქი მათი დაწუა. (8) მაშინ ჰრქუა მონათა თჳსთა: ქორწილი ესე მზა არს, ხოლო ჩინებულნი იგი არა ღირს იქმნეს. (9) აწ განვედით განსავალთა ზედა გზათსა და რავდენიცა ჰპოოთ, მოხადეთ ქორწილსა ამას. (10) და განვიდეს მონანი იგი გზებსა ზედა და შეკრიბეს ყოველი, რავდენიცა პოვეს, ბოროტნიცა და კეთილნიცა. და აღივსო ქორწილი იგი მევინავითა. (11) რაჟამს შევიდა მეუფე იგი მოხილვად მევინავითა მათ, იხილა მუნ კაცი, რომელი არა მოსილ იყო სამოსლითა საქორწინითა. (12) და ჰრქუა მას: მოყუასო, ვითარ-მე შემოხუედ აქა, რამეთუ არა გმოსიეს სამოსელი ქორწილისაჲ? ხოლო მან პირი დაიკრა. (13) მაშინ ჰრქუა მეუფემან მან მსახურთა: შეუკრენით მაგისნი ფერჯნი და კელნი და განაგდეთ ეგე ბნელსა მას გარესკნელსა. მუნ იყოს ტირილი და ღრჭვნაჲ კბილთაჲ. (14) რამეთუ მრავალნი არიან ჩინებულ, ხოლო მცირედ არიან რჩეულნი.

(15) მაშინ წარვიდეს ფარისეველნი და ზრახვა-ყვეს მისთჳს, რამათმცა დაუდგეს მას მახე სიტყვთა. (16) და მოუვლინეს მას მოწაფენი იგი მათნი ჰეროდთანელთა თანა და ჰრქუეს: მოძღუარ, უწყით, რამეთუ ჭეშმარიტ ხარ და გზასა ღმრთისასა ჭეშმარიტებით ასწავებ და არა გჭირს შენ არავისთჳს, რამეთუ არა ხედავ პირსა კაცისასა. (17) აწ მარქუ ჩუენ, ვითარ ჯერ-გჩნს: წეს-არს ხარკისა მიცემაჲ კეისრისა ანუ არა? (18) ვითარ გულისკმა-ყო იესუ უკეთურებაჲ იგი მათი, ჰრქუა: რასა გამომცდით მე, მზაკუვარნო? (19) მიჩუენეთლა მე დრაჰკანი იგი ხარკისაჲ! ხოლო მათ მოართუეს მას დრაჰკანი. (20) და ჰრქუა მათ იესუ: ვისი არს ესე ხატი და გარემომს წერილი? (21) ჰრქუეს მას: კეისრისაჲ. მაშინ ჰრქუა მათ: მიეცით აწ კეისრისაჲ კეისარსა და ღმრთისაჲ ღმერთსა. (22) და ვითარ ესმა ესე, დაუჯრდა და დაუტევს იგი და წარვიდეს.

(23) მას დღესა შინა მოუტდეს სადუკეველნი, რომელთა თქვან ვითარმედ: არა არს აღდგომაჲ. ჰკითხვიდეს მას (24) და ჰრქუეს: მოძღუარ, მოსე თქუა: მო-ო, ვინმე-კუდეს უშვილოჲ, ესიძენ მას ძმაჲ მისი ცოლსა მას მისსა ზედა და აღუდგინენ თესლი ძმასა მას თჳსსა. (25) აწ იყვნეს ჩუენ თანა შვდ ძმა და პირველი იგი ქმარი მოკუდა და არა ესუა მას შვილ, დაუტევა ცოლი თჳსი ძმასა თჳსსა. (26) ეგრეცა მეორემან და მესამემან მიმეშვდემდე. (27) უკუანაძკნელთა ყოველთა მოკუდა დედაკაცი იგი. (28) აღდგომასა მას უკუანაძკნელსა რომლისა შვდთა მათგანისა იყოს ცოლად, რამეთუ ყოველთა მათ ესუა იგი? (29) მიუგო იესუ და ჰრქუა მათ:

სცთებით და არა იცით წიგნი და არცაღა ძალი ღმრთისაჲ, (30) რამეთუ აღდგომასა მას არცა ცოლს ისხმიდენ, არცა ქმრის ვიდოდინ, არამედ ვითარცა ანგელოზნი იყვნენ ცათა შინა. (31) მკუდართა აღდგომისათჳს არა აღმოვიკითხავს თქუმული იგი თქუენდა მომართ ღმრთისა მიერ, რომელ თქუა: (32) მე ვარ ღმერთი აბრაჰამისი და ღმერთი ისაკისი და ღმერთი იაკობისი? არა არს ღმერთი — ღმერთი მკუდართაჲ, არამედ ცხოველთაჲ.

(33) და ვითარ ესმა ერსა მას, დაუკვრდებოდა მოძღურებაჲ იგი მისი. (34) ხოლო ფარისეველთა ვითარ ესმა, რამეთუ პირი დაუყო საღუეველთა, შეკრბეს ერთად. (35) და ჰკითხა ერთმან მან მათგანმან შჯულის-მდებელმან გამოცდით: (36) მოძღუარ, რომელი მცნებაჲ უდიდეს არს შჯულისა შინა? (37) ხოლო მან პრქუა: შეიყუარო უფალი ღმერთი შენი ყოვლითა გულითა შენითა და ყოვლითა სულითა შენითა და ყოვლითა ძალითა შენითა და ყოვლითა გონებითა შენითა. (38) ესე არს დიდი და პირველი მცნებაჲ. (39) ხოლო მეორე, მსგავსი ამისი: შეიყუარო მოყვასი შენი, ვითარცა თავი თჳსი. (40) ამათ ორთა მცნებათა შინა ყოველი შჯული და წინამსწარმეტყუელნი გამოაბენ.

(41) კრებულ იყვნეს ყოველნი იგი ფარისეველნი. ჰკითხა მათ იესუ (42) და პრქუა: რასა ჰგონებთ თქუენ ქრისტესთჳს? ვისი ძე არს? პრქუეს მას: დავითისი. (43) პრქუა მათ: ვითარ-მე უკუე დავით სულითა უფლით ხადის და იტყჳს: (44) პრქუა უფალმან უფალსა ჩემსა: დაჯედ მარჯუენით ჩემსა, ვიდრემდის დავსხნე მტერნი შენნი ქუეშე ფერჯთა შენთა? (45) უკუეთუ დავით უფლით ხადის მას, ვითარ ძე მისი არს? (46) და ვერვინ შემძლებელ იყო მიგებად მისა, არცა იკადრა ვინ მიერითგან კითხვად მისა არლარა.

23

(1) მაშინ ეტყოდა იესუ ერსა მას და მოწაფეთა თჳსთა (2) და პრქუა: საყდართა ზედა მოსესთა დასხდომილ არიან მწიგნობარნი და ფარისეველნი. (3) ყოველი რაჲცა გრქუან თქუენ, ჰყოფდით და იმარხევდით, ხოლო საქმეთა მათთაებრ ნუ იქმთ, რამეთუ თქუან და არა ყვიან. (4) შეკრიან ტურთები მძიმე და ძნიად სატურთელი და დასდვიან ბეჭთა ზედა კაცთასა, ხოლო მათ თითითაცა მათითა არა ჰნებავნ შეძრვად იგი. (5) ყოველთა საქმეთა მათთა იქმედ სახილველად კაცთა: ფართო იყვნიან სამოსელნი მათნი და

განიგრძვიან ფესუები მათი. (6) უყუარნ მათ მვნისთაობაჲ ტაძრობასა და ზეშთა-ჯდომაჲ შესაკრებელთა შინა (7) და მოკითხვაჲ უბნებსა ზედა და რქუამდ მათდა კაცთაგან: მოძღუარ! (8) ხოლო თქუენ ნუ ჰირქუამთ თავთა თქუენთა მოძღუარს, რამეთუ ერთ არს თქუენი მოძღუარი, ხოლო თქუენ ყოველნი ძმანი ხართ. (9) და მამად თქუენდა ნუვის ხადით ქუეყანასა ზედა, რამეთუ ერთ არს მამად თქუენი ზეცათაჲ. (10) და მოძღუარ ნუ ირქუამთ თავთა თქუენთა, რამეთუ ერთ არს მოძღუარი თქუენი ქრისტე. (11) და რომელი დიდ იყოს თქუენ შორის, იყავნ იგი თქუენდა მსახურ. (12) რამეთუ რომელმან აღიმადლოს თავი თჳსი, დამდაბლდეს, და რომელმან დაიმდაბლოს თავი თჳსი, იგი ამაღლდეს.

(14) ხოლო ვაჲ თქუენდა, მწიგნობართა და თარგმანთა ორგულთა, რამეთუ დაჰჳსავთ სასუფეველსა ცათასა წინაშე კაცთა; თქუენ არა შესუალთ და არცა შემავალთ უტევებთ შესლვად. (15) ვაჲ თქუენდა, მწიგნობარნი და ფარისეველნი ორგულნი, რამეთუ მოჰვლით ზღუასა და კმელსა, რაჲთამცა მოაქციეთ ვინმე ერთი; და რაჲმს მოიქცის, ჰყვით იგი ნაშობ გეჰენიასს, ორ წილ თქუენსა. (16) ვაჲ თქუენდა, მწიგნობართა ბრმათა, რამეთუ სთქჳთ: რომელმან ფუცოს ტაძარსა, არარაჲ არს; ხოლო რომელმან ფუცოს ოქროსა მას, რომელ არს ტაძარსა მას შინა, ჯერ-არს. (17) ცოფნი და ბრმანი, რაჲ უდიდეს არს: ოქროჲ ანუ ტაძარი იგი, რომელი განსწმედს ოქროსა მას? (18) და რომელმან ფუცოს საკურთხეველსა, არაჲ არს; ხოლო რომელმან ფუცოს შესაწირავსა მას, რომელ არს მას ზედა, ჯერ-არს. (19) ცოფნი და ბრმანი, რაჲ უფრო არს: შესაწირავი იგი ანუ საკურთხეველი, რომელი განსწმედს შესაწირავსა მას? (20) აწ რომელმან ფუცოს საკურთხეველსა, ფუცის მას და ყოველსა, რომელ არნ მას ზედა. (21) და რომელმან ფუცის ტაძარსა, ფუცის მას და რომელი მყოფ არნ მას შინა. (22) და რომელმან ფუცის ცასა, ფუცის საყდარსა ღმრთისასა და რომელი ზის მას ზედა. (23) ვაჲ თქუენდა, მწიგნობარნი და ფარისეველნი ორგულნი, რამეთუ მოიათევსით პიტნაკისაჲ, ცერეცომასაჲ და ძირაკისაჲ და დაგიტევებიეს უმჯობესი სჯულისაჲ: სამართალი და წყალობაჲ და სარწმუნოებაჲ. ესე გიღირდა ყოფად და იგი არა დატევებად. (24) წინამძღუარნი ბრმანი, რომელნი დასწურავთ კურნაქსა და აქლემსა შთანსთქამთ. (25) ვაჲ თქუენდა, მწიგნობარნი და ფარისეველნი, რამეთუ განსწმედთ გარეშესა სასუმლისასა და პარაფსიტისასა, ხოლო შინაგან საესე არიან ნატაცებითა არაწმიდებითა. (26) ფარისეველნი ბრმანი, განწმიდეთ

პირველად შინაგანი სასუძლისად მის, რაათა იყოს გარეშეცა მისი წმიდა. (27) ვამ თქუენდა, მწიგნობარო და ფარისეველნო ორგულნო, რამეთუ მიმსგავსებულ ხართ განგლორწნილთა, რომელნი-იგი გარეშე შუენიერ ჩან, ხოლო შინაგან სავეს არიან ძუალეზითა მკუდართადათ და ყოველითა არაწმიდებითა. (28) ეგრეცა თქუენ გარეშე უწით კაცთა მმარხველ, ხოლო შინაგან სავეს ხართ ზაკუვითა და უშჯულოებითა. (29) ვამ თქუენდა, მწიგნობარო და ფარისეველნო ორგულნო, რამეთუ აშენებთ თქუენ საფლავებსა მას წინაწარმეტყუელთასა და განაშუენებთ სამარებსა მას მართალთასა.

(30) და სთქვთ: ვიყვენით თუმცა ჩუენ დღეთა მათ მამათა ჩუენთასა, არამცა ზიარ ვიყვენით მათ თანა სისხლსა მას წინაწარმეტყუელთასა. (31) აწ თქუენვე ეწამებით თავთა თქუენთა, რამეთუ ნაშობნი ხართ, რომელთა მოწყვდენს წინამწარმეტყუელნი. (32) და თქუენცა აღაღესთ საწყაული მამათა თქუენთა. (33) გუელნო, ნაშობნი იქედნეთანო, ვითარ-მე განერნეთ სასჯელსა გეპენიამასა?

(34) ამისთჳს აჰა ესერა მიგავლინნე თქუენდა წინაწარმეტყუელნი და ბრძენნი, მწიგნობარნი; მათგანნი მოწყვდნეთ და ჯუარს-აცუნეთ და მათგანნი ჰგუემეთ შესაკრებელთა შინა თქუენთა და სდევნეთ ქალაქითი ქალაქად, (35) რაათა მოვიდეს თქუენ ზედა ყოველი სისხლი მართალი, დათხუელი ქუეყანასა ზედა, სისხლითგან აბელის მართლისადათ მისისხლამდე ზაქარიასა, ძისა ბარუქისი, რომელი-იგი მოჰკალთ შორის ტაძრისა მის და საკურთხევისა. (36) მართლიად გეტყვ თქუენ, რამეთუ მოიწიოს ესე ყოველი ნათესავსა ამას ზედა. (37) იერუსალჳმ, იერუსალჳმ, რომელმან მოსწყვდენ წინამწარმეტყუელნი და ქვამ დაჰკრიბე მოციქულთა შენთა, რაოდენ გზის მინდა შეკრება ნაშობთა შენთა, ვითარცა ქათამმან შეიკრიბნის მართუენი ქუეშე ფრთეთა, და თქუენ არა ინებეთ! (38) აჰა ეგერა დაგშდების თქუენ სახლი თქუენი ოკერი. (39) ხოლო გეტყვ თქუენ: ვერდარა მიხილოთ მე ამიერიტგან, ვიდრემდის არა სთქუათ: კურთხეულ არს მომავალი სახელითა უფლისადათ.

(1) და გამოვიდა იესუ ტაძრით და წარვიდოდა. და მოუხდეს მას მოწაფენი თჳსნი ჩუენებად მისა ნაქმნევისა მის ტაძრისაჲსა. (2) ხოლო მან მიუგო და ჰრქუა: ხედავთ ამას ყოელსა? მართლიად გეტყვ თქუენ, არა დაშდეს აქა ქვამ ქვასა ზედა, რომელ არა დაირღუეს. (3) ჯდა რაჲ იგი მთასა მას ზედა ზეთისხილთასა, მოუქდეს მას მოწაფენი თჳსაგან და ეტყოდეს: მარქუ ჩუენ: ოდეს ყოფად არს ესე და რაჲ სასწაული იყოს შენისა მოსლვისად და აღსასრული ამის სოფლისაჲ? (4) მიუგო იესუ და ჰრქუა მათ: იგულებით, ნუგინ გაცთუნნეს თქუენ, (5) რამეთუ მრავალნი მოვიდეს სახელითა ჩემითა და იტყვიან: მე ვარ ქრისტე, და მრავალნი აცთუნნენ. (6) ხოლო გესმოდინა ბრძოლანი და ჯამა წყობათაჲ, ეკრძალებით, ნუ აღტყდებით, რამეთუ ყოფად არს ესე ყოველი, ხოლო არსასრული არღა იყოს. (7) რამეთუ აღდგეს ნათესავი ნათესავსა ზედა და მეუფეზამ მეუფეზასა ზედა, და იყვნენ სიყმილნი და წყუედანი და ძრვანი ადგილ-ადგილ. (8) ხოლო ესე ყოველი იყოს დასაბამი საღმობათაჲ.

(9) მაშინ მიგცნენ თქუენ ჳირსა და მოგწყვდნენ თქუენ და იყვნეთ მოძულეზულ ყოველთაგან ნათესავთა სახელისა ჩემისათჳს. (10) და მაშინ ცთენ მრავალნი და ურთიერთას არდაბაგებდენ და იძულეზდენ ურთიერთას. (11) და მრავალნი ცრუ-წინაწარმეტყუელნი აღდგენ და აცთუნნენ მრავალნი. (12) და განმრავლებისათჳს უსჯულოებისაჲსა განჰქეს სიყუარული მრავალთაჲ. (13) ხოლო რომელმან დაითმინოს სრულიად, იგი ცხონდეს. (14) და იქადაგოს სახარებაჲ ესე სასუფეველისაჲ ყოველსა სოფელსა საწამებლად ყოველთა ნათესავთა, და მაშინდა იყოს არსასრული. (15) ხ-რჳს იხილოთ ბილწი იგი ოკრებისაჲ, რ-ლ თქ-მლ არს დანიელ წნ-სწტყლისაგან, მდგომარე ადგილსა მას წდ-სა, რ-ი აღმოიკითხვიდეს, გულისჴმა-ჰყოფდინ.

(16) მაშინ ჰურიასტანისანი ივლტოდედ მთად; (17) და რომელნი ერდოებსა ზედა იყვნენ, ნუ გარდამოვლენან აღღებად რაჲსმე სახლისაგან თჳსისა: (18) და რომელი ველსა გარე იყოს, ნუ უკუმოიქცევიან უკუმომართ აღებად სამოსლისა თჳსისა. (19) ხოლო ვამ მეცელ-ქმნულთა მათ და მაწოვნებელთა მათ დღეთა შინა! (20) ხოლო ილოცვედით, რაათა არა იყოს სივლტოლაჲ თქუენი ზამთარსა, ნუცა შაფათსა. (21) რამეთუ იყოს მაშინ ჳირი დიდი, რომელ არა ყოფილ არს დასაბამითგან სოფლისადათ

მოაქამდე, არცაღა იყოს. (22) და არა თუმცა შემოკლდეს დღენი იგი, არამცა განერა ყოველი ჯორციელი, ხოლო რჩეულთათჳს შემოკლდენ დღენი იგი. (23) მაშინ თუ ვინმე გრქუას თქუენ: აჰა, ესერა არს ქრისტე ანუ ეგერა, ნუ გრწამნ. (24) რამეთუ აღდგენ ცრუ-წინაწრმეტყუელნი და სცენ სასწაულებ დიდ და ნიშებ, რაფამცა აცთუნნეს, შე-თუმცა-უძლეს, რჩეულთაცა. (25) აჰა ესერა წინამსწარ გარქუ თქუენ. (26) უკუეთუ გრქუან თქუენ: აჰა უღამნოსა არს, ნუ განხუალთ; აჰა ესერა საუნჯეთა შინა არს, ნუ გრწამნ. (27) რამეთუ ვითარცა ელვამ რამ გამობრწყინდის მზის აღმოსავლთა და ბრწყინან დასავალამდე, ეგრეთ იყოს მოსლვამ ძისა კაცისაჲ. (28) რამეთუ სადაცა დაეცეს მძორი, მუნცა შეკრბეს ორბები.

(29) მუნქუესვე შემდგომად ჭირისა მის მათ დღეთამსა მზღ დაბნელდეს და მთოვარემან არა გამოსცეს ნათელი თჳსი და ვარსკულაენი გარდამოცვენ ზეცით და ძალნი ცათანი შეიძრნენ. (30) და მაშინ გამოჩნდეს ნიში იგი ძისა კაცისაჲ ზეცას, და ეტყებდენ ყოველნი ნათესაენი ქუეყანისანი, და იხილონ ძე კაცისაჲ მომავალი ღრუბელთა ზედა ცისათა ძალითა და დიდებითა დიდითა. (31) და წარავლინნეს ანგელოზნი თჳსნი ნესტუთა დიდითა და შეკრიბნეს რჩეულნი თჳსნი ოთხთაგან ქართა კიდითგან ცათაჲთ კიდედმდე მათა.

(32) ხოლო ლედჳსაგან ცანთ იგავი ესე: რამეთუ რაჟამს რტონი მისნი დაჩჩიან და ფურცელი გამობურტკონ, უწყოდეთ, რამეთუ ახლოს არნ არღ. (33) ეგრეცა თქუენ, რაჟამს იხილოთ ესე ყოველი, უწყოდეთ, რამეთუ ახლოს არს, კართა ზედა. (34) მართლიად გეტყვ თქუენ: არა წარჯდეს ნათესავი ესე, ვიდრემდის ესე ყოველი იყოს. (35) ცანი და ქუეყანაჲ წარჯდენ, ხოლო სიტყუანი ჩემნი არასადა წარჯდენ. (36) ხოლო დღღ იგი და ჟამი არავინ უწყის, არცა ანგელოზთა ცათა შინა, არცა ძემან, გარნა მამამან ხოლო მარტომან.

(37) ვითარცა-იგი დღენი ნოესნი, ეგრე იყოს მოსლვამ იგი ძისა კაცისაჲ. (38) რამეთუ ვითარცა იყვნეს დღეთა მათ რღუნის წინათა: ჭამდეს და სუმიდეს, იქორწინებოდეს და განჰქორწინებდეს მი-მუნ-დღემდე, რომელსა შევიდა ნოვე კიდობნად, (39) და არა უწყოდეს, ვიდრემდე მოიწია რღუნაჲ იგი და წარიხუნა ყოველნი. ეგრე იყოს მოსლვამ იგი ძისა კაცისაჲ.

(40) მ-შნ ორნი იყვნენ აგარაკსა შ-ა: ერთი წარიყვანონ და ერთი დაუტეონ. (41) ორნი ფქვიდენ ფქვილთა: ერთი წარიყვანონ და ერთი

დაუტეონ. (42) მღჳძარე იყვნით, რამეთუ არა უწყით, რომელსა დღესა უფალი თქუენი მოვიდეს. (43) იგი უწყოდეთ, რამეთუ უწყოდა თუმცა მამასახლისმან, რომელსა ჟამსა მპარავი მოვიდოდა, არამცა უფლო დათხრად სახლისა თჳსისა. (44) ამისთჳს თქუენცა მზა იყვნით, რამეთუ რომელსა არა ჰგონებდეთ ჟამსა, ძე კაცისაჲ მოვიდეს.

(45) ვინ-მე უკუე არს სარწმუნოჲ იგი მონაჲ და გონიერი, რომელ დაადგინა უფალმან ეზოსა თჳსსა ზედა მიცემად როჭიკისა მათა ჟამსა. (46) ნეტარ იყოს მონაჲ იგი, რომლისაჲ მოვიდეს უფალი მისი და პოოს იგი ესრეთ მოქმედი. (47) მართლიად გეტყვ თქუენ, რამეთუ ყოველსა ზედა დაადგინოს იგი, (48) უკუეთუ თქუას უკეთურმან მან მონამან გულსა შიდა თჳსსა: ყოვნოს უფალმან ჩემმან მოსლვამ, (49) და იწყოს გუემად მონა-მოყუასთა მათ თჳსთა, ჭამდეს და სუმიდეს მომთრეველთა თანა, (50) მოვიდეს უფალი იგი მის მონისაჲ დღესა, რომელსა არა მოელოდის, და ჟამსა, რომელსა არა უწყოდის, (51) და განკუეთოს იგი და ნაწილი მისი ორგულთა თანა დადვას. მუნ იყოს ტირილი და ღრჭენაჲ კბილთაჲ.

25

(1) მაშინ ემსგავსოს სასუფეველი ცათაჲ ათთა ქალწულთა, რომელთა მოიხუნეს სანთელნი მათნი და გამოვიდეს წინა-მიგებებად სიძისა და სძლისა. (2) ხოლო ხუთნი იგი მათგანნი იყვნეს სულელ და ხუთნი ბრძენ. (3) სულელთა მათ რა აღიხუნეს სანთელნი მათნი, არა აიღეს მათ თანა ზეთი. (4) ხოლო ბრძენთა მათ მიიღეს მათ თანა ზეთი საზეითთა მათითა სანთელთა მათთა თანა. (5) და ვითარ ყოვნიდა სიძღ იგი, მიერულა ყოველთა და დაიძინეს. (6) შუვა ღამეს ოდენ ჳმა იყო: აჰა ესერა სიძღ, გამოედით და მიეგებვოდეთ მას. (7) მაშინ აღდგეს ყოველნი იგი ქალწულნი და აღიგნეს სანთელნი იგი მათნი. (8) ხოლო სულელნი იგი ეტყოდეს ბრძენთა მათ: გუეცით ჩუენცა ზეთი ზეთისა მაგის თქუენისაჲ, რამეთუ სანთელნი ჩუენნი დაგვშრტებიან. (9) მიუგეს ბრძენთა მათ და პრქუეს: ნუუკუე ვერ გუეყოს ჩუენ და თქუენ; მივედით მოფარდულთა და იყიდეთ თქუენდა. (10) მი-რაჲ-ვიდოდეს იგინი სყიდად, მოვიდა სიძე იგი, და მზანი იგი შვიდეს მის თანა ქორწილსა მას, და დაეჳა კარი. (11) უკუანამსკენლ მოვიდეს სხუანი იგი ქალწულნი და იტყოდეს: უფალო, უფალო, განგვლე ჩუენ! (12) ხოლო მან მიუგო და პრქუა: მართლიად გეტყვ თქუენ: არა გიცნი თქუენ. (13) აწ

მღვდარე იყვნით, რამეთუ არა უწყით დღე იგი, არცა ჟამი.

(14) ვითარცა კაცსაღა ეგულებინ გზად სლვად, მოუწოდა თვსთა მონათა და მისცა მათ ნაყოფი თვისი; (15) და რომელსამე მისცა ხუთი ქანქარი და რომელსამე ორი და რომელსამე ერთი, თითოეულსა მსგავსად თვისისა ძალისა, და წარვიდა. (16) მუნქუესვე წარვიდა, რომელმან ხუთი ქანქარი მიიღო, იქმოდა მას და შესძინა სხუად ხუთი. (17) ეგრეცა, რომელმან ორი მიიღო, შესძინა სხუად ორი. (18) ხოლო რომელმან ერთი იგი მიიღო, წარვიდა და აღმოთხარა ქუეყანად და დამალა ვეცხლი იგი უფლისა თვისისა. (19) შემდგომად მრავლისა ჟამისა მოვიდა უფალი მათ მონათად და ყო სიტყუა მათ თანა. (20) და მოვიდა, რომელსა ხუთი ქანქარი მიეღო, მოართუა მას სხუად ხუთი ქანქარი და ჰრქუა: უფალო, ხუთი ქანქარი მომეც მე, აჰა ესე რა სხუად ხუთი ქანქარი შეესძინე. (21) ჰრქუა მას უფალმან მისმან: კეთილო მონაო, სახიერო და სარწმუნო! მცირედსა ზედა სარწმუნო იქმენ, მრავალსა ზედა დაგადგინო შენ; შეცვდ სიხარულსა უფლისა შენისასა. (22) წარდგა, რომელსა-იგი ორი ქანქარი მიეღო, და ჰრქუა: უფალო, ორი ქანქარი მომეც, აჰა ორი სხუად ქანქარი შეესძინე. (23) ჰრქუა მას უფალმან მისმან: კეთილო მონაო, სახიერო და სარწმუნო! მცირედსა ზედა სარწმუნო იქმენ შენ, მრავალსა ზედა დაგადგინო შენ; შეცვდ სიხარულსა უფლისა შენისასა. (24) წარმოდგა, რომელსა ორი ქანქარი მიეღო და თქუა: უფალო, უწყოდე, რამეთუ ფიცხელ კაც ხარ შენ: მოიმკი, სადა არა სთესი, და შეიკრიბი რომელ არა განგიბნევინ. (25) და შემეშინა, მივედ და დაგვძალ ქანქარი იგი შენი ქუეყანასა. აჰა შენ თანა არს შენი. (26) მიუგო უფალმან მისმან და ჰრქუა მას: უკეთურო მონაო და მედგარო, უწყოდე, რამეთუ მოვიმკი, სადა არა დავსთესი, და შევიკრიბი, სადა არა განმიბნევინ. (27) გიღირდა ვეცხლი იგი ჩემი მიცემად ვაჭართა, და მო-მცა-ვედ და მო-მცა-ვიღე ჩემი იგი აღნადგინებითურთ. (28) აწ მოუღეთ მას ქანქარი იგი და მიეცით, რომელსა აქუს ათი ქანქარი. (29) რამეთუ ყოველსა, რომელსა აქუნდეს, მიეცეს და მიემატოს; ხოლო რომელსა არა აქუნდეს და რომელსა-იგი აქუნდეს, მი-ვე-უღოს მისგან. (30) და მონად იგი უქმარი განჯადეთ ზნელსა მას გაიქცნელსა. მუნ იყოს ტირილი და ღრჭენა კბილთაჲ.

(31) რაჟამს მოვიდეს ძე კაცისაჲ დიდებითა თვისითა და ყოელნი ანგელოზნი მის თანა, მაშინ დაუდეს საყდართა ზედა დიდებისა მისისათა. (32) და შეკრიბნეს წინაშე მისსა ყოველნი ნათესავნი და განარჩინეს იგინი

ურთიერთას, ვითარცა მწყემსმანდა განარჩინის ცხოვარნი თიკანთაგან. (33) და დადგინის ცხოვარნი იგი მარჯუენით მისსა, ხოლო თიკანნი — მარცხენით. (34) მაშინ ჰრქუას მეუფემან მან მარჯუენითკერძოთა მათ მისთა: მოვედით, კურთხეულნო მამისა ჩემისანო, და დაიძვდრეთ, რომელი იგი განმზადებულ არს თქვენთს სასუფეველი დაბადებითგან სოფლისაჲთ, (35) რამეთუ მშობიდა და მეცით მე ჭამადი; მწყუროდა და მასუთ მე; უცხო ვიყავ და შემიწყნარეთ მე; (36) შიშულ ჰყავ და შემოსეთ მე; სნეულ ვიყავ და მომხედეთ მე; საპყრობილეს ჰყავ და მოხუდით ჩემდა. (37) მაშინ მიუგონ მას მართალთა მათ და ჰრქუან: უფალო, ოდეს გიხილეთ შენ მშვიერი და გამოგ ზარდეთ? ანუ წყურიელი და გასუთ შენ? (38) ანუ ოდეს გიხილეთ შენ უცხო და შეგიწყნარეთ? ანუ შიშული და შემოსეთ? (39) ოდეს სადა გიხილეთ სნეული, ანუ საპყრობილეს შინა და მოვედით შენდა? (40) მიუგოს მეუფემან მან და ჰრქუას მათ: მართლიად გეტყვ თქვენ: რაოდენი-რაჲ უყავთ ერთსა ამას ძმათა ჩემთა მცირეთაგანსა, მე მიყავთ. (41) მაშინ ჰრქუას მარცხენითკერძოთაცა მათ: წარგუაღეთ ჩემგან, წყეულნო, ცეცხლსა მას საუკუნესა, რომელი განმზადებულ არას ეშმაკისა და მსახურთა მისთა, (42) რამეთუ მშობიდა და არა მეცით მე ჭამადი; მწყუროდა და არა მასუთ მე; (43) უცხო ვიყავ და არა შემიწყნარეთ; შიშულ ვიყავ და არა შემოსეთ მე; სნეულ ვიყავ და საპყრობილეს შინა ვიყავ და არა მოხუდით. (44) მაშინ მიუგონ მათცა და ჰრქუა: უფალო, ოდეს გიხილეთ შენ მშვიერი, ანუ წყურიელი, ანუ უცხო, ანუ შიშული, ანუ სნეული, ანუ საპყრობილესა შინა, და არა გამსახურეთ შენ? (45) მიუგოს მათ და ჰრქუას: მართლიად გეტყვ თქვენ: სადა არა უყავთ ერთსა ამათ მცირედთაგანსა, არცა მე მიყავთ. (46) და მივიდენ ესენი სატანჯველსა საუკუნესა, ხოლო მართალნი — ცხორებასა საუკუნესა.

სანნარევი ტექსტები

ან დ ე რ ძ ე ბ ი

სინური მრავალთავი

მაკარი ლეთეთელისა

წყალობითა მამისადათა და ძისადათა და სულისა წმიდისადათა, ამის თაყუანის-საცემელისა სამებისა წმიდისა, ღმრთისა ჩუენისა მომადლებითა და მეოხებითა წმიდისა ღმრთისმშობელისა, მარადის ქალწულისა მარიამისითა, ძალითა პატიოსნისა და ცხოველსმყოფელისა საუფლომასა ჯუარისადათა და მადლითა წმიდისა ადგომისა საფლავისა უფლისა ჩუენისა იესუ ქრისტესისადათა და მეოხებითა ყოველთა წინაწარმეტყუელთა, მოციქულთა, მახარებელთა, მარტვლთა მართალთა და მოწამეთადათა და ყოველთა წმიდათა მისთადათა და მადლითა წმიდისა წინაწარმეტყუელისა და დიდებულისა მოსტისითა მე, მაკარი ლეთეთელი, ძე გიორგი გრძელისაჲ, ცოდვილი ფრიად, ღირს-მყო ღმერთმან შესაქმედ წმიდისა ამის წიგნისა მრავალთავისა თანაშეწევნითა ძმისა ჩუენისა სულიერად პიმენ კახისადათა და კელ-წერითა დედის-ძმისწულისა ჩემისა ამონა ვახთანგ მოძარღულისა ძისადათა, საესენებელად სულთა ჩუენათვს და მშობელთა ჩუენათვს და ყოველთა გარდაცვალებულთა თვსთა ჩუენათვს.

აწ ღმერთმან დაგაჯეროს, მამანო და ძმანო, რომელნი აღმოიკითხვიდეთ წმიდათა ამათ სიტყუათა ამათ მიერ, ჩუენ, პირველმოცენებულნი ესე ცოცხალნი და მიცვალებულნი, მოგვკესენით ღმრთისათვს წმიდათა ლოცვათა თქუენთა შინა, რადათ თქუენ მიერ განვერნეთ ჩუენ დღესა მას საშინელსა განკითხვისა ჩუენისასა ტირილისაგან თუალთადასა და ღრჭუნისაგან კბილთადასა და თქუენცა უფალმან მოგიკესენინი სასუფვეელსა მისსა, ამენ. და მოიკესენინი უფალმან ყოველნი, რომელთა ყვეს შეწევნაჲ წიგნისაჲ ამის სულთა მათათვს.

დაიწერა ესე წიგნი იერუსალჴმს, ლავრასა დიდსა წმიდისა და ნეტარისა მამისა ჩუენისა საბამსსა დღეთა ღმრთისმოყუარისა თევდოსი პატრეაქისათა და საბაწმიდას პატიოსნისა და სანატრელისა სოლომონ მამასახლისისათა. და დაიწერა წმიდაჲ ესე წიგნი დასაბამითგან წელთა

ხვდ-წ. ქრონიკონი იყო პ-დ.

და მე, გლახაკმან მაკარი, შევწირე წმიდაჲ ესე მრავალთავი წმიდათ-წმიდასა მთასა სინასა საესენებელად და სარგებელად თავთა ჩუენთა და სულთა ჩუენთათვს. და ამას შინა არს შემკობაჲ წელიწდისა დღესასწაულთა ყოველთაჲ, თქუებული წმიდათა მოძღუართაჲ.

მოეც, უფალო, პოენად წყალობაჲ შენი სულთა ჩუენთა ცოდვილთა და უწყალოდ გუემულთა ბოროტისმოძღურისა მიერ ეშმაკისა. უფალო, იესენ სული ჩუენი სიკუდილისაგან, თუალნი ჩუენნი ცრემლთაგან და ფერწნი ჩუენნი ბრკომისაგან, ამენ. დიდებაჲ შენდა, უფალო, რომელმან ღირს-მყავ მე, უღირსი ესე, აღსრულებად საქმისა ამის.

შემოსელისა იოვანე ზოსიმესი

შეიმოსა მესამედ წმიდაჲ ესე წიგნი მრავალთავი ტყავითა ზროხისადათა სინაწმიდას კელითა იოვანე ფრიად ცოდვილისა ზოსიმესითა დღეთა ოდენ ბოროტად მოხუცებულობისა ჩემისათა, ბრძანებითა და ფრიად მოსწრაფედ მოღუაწებითა მიქაელ და მიქაელ პატიოსანთა მღვდელთადათა, დასაბამითგანთა წელთა ქართულად ხფ-პე და ქრონიკონსა ს-ა-სა.

აწ გვედრებით თქუენ, ყოველთა ღმრთისმოყუარეთა მამათა და ძმათა ჩუენთა, გვეწიეთ წმიდასა ლოცვასა თქუენსა მე, ფრიად ცოდვილი იოვანე, და მიქაელ და მიქაელ და მშობელნი და ძმანი ჩუენნი და ყოველნივე ჩუენეულნი, ცოცხალნი და მიცვალებულნი, სულიერნი და ჯორციელნი, რამეთუ ჩუენ ფრიად გურწამს თქუენი ლოცვაჲ, და ყოველი დაკლებული ჩუენი შეგვდევთ ღმრთისათვს და თქუენცა ქრისტემან შეგინდვენ და შეგიწყალენი ყოველნი, ამენ.

ქრისტე, შეიწყალე მიქაელ და მიქაელ, გაბრიელ, კვრიკე, გიორგი, იოანე-ზოსიმე და ყოველნი ძმანი და ყოველნი ქრისტეანენი და უფროს ყოველთასა ყოველნი ქართველნი.

ლოცვა-ყავთ ჩუენთვს, წმიდანო, ლოცვა-ყავთ, ამენ.

981 წ.

ჯრუჭის ოთხთავი

გაბრიელისი

სახელითა მამისაჲთა და ძისაჲთა და სულისა წმიდისაჲთა, მეოხებითა წმიდისა ღმრთისმშობელისაჲთა, ძლიერებითა პატიოსნისა ჯუარისაჲთა, მეოხებითა წმიდისა იოვანე ნათლისმცემელისაჲთა და წმიდათა მახარებელთაჲთა. და მოციქულთაჲთა და წმიდათა წინასწარმეტყუელთაჲთა, წმიდათა მღვდელმოდღუართა და ყოველთა მამათაჲთა და ყოველთა წმიდათა ნებისყოფელთა მისთაჲთა ღირს ვიქმენ მე, გრიგოლ, დაწერად წმიდაჲ ესე სახარებაჲ ჯელითა გაბრიელ მღვდელთა ნარჩევისაჲთა თავად მეფესა ჩემსა სუმბატს სალოცველად და შემდგომად მშობელთა ჩემთა მირდატისთვის, თავუნაშისთვის და ძმათა და დათა ჩემთათვის და ჩემთა ცოდვათა და თანაცხოვრებულისა ჩემისათა საჰსრად და მკუდართა საჰსენებელად: ღლარიონისთვის და დაშელისთვის.

აწ ვინცა იკითხვიდეთ წმიდასა ამას სახარებასა, ნუმცა დაფიქვებულ ვართ ღოცვასა წმიდასა თქუენსა ცოცხალნი და მკუდარნი, რაჲთა თქუენცა უფალმან მაღლი მოგანიჭოს, ამენ.

დაიწერა წმიდაჲ ესე სახარებაჲ შატბერდს ჯელითა უცბად მწხრეკალისა გაბრიელისითა, თანაშეწვენითა და მოღუაწებითა გაბრიელისითა და გეორგიისითა, რამეთუ დიდი გულისმოდგინებაჲ მაჩუენეს ამის წმიდისა სახარებისა დაწერასა. ჯსენებულმცა არიან კეთილსა შინა, ამენ. დასაბამითგან წელნი იყვნეს ხ-ფმ, ქრონიკონი იყო რ-ნვ, სადიდებელად მამისა და ძისა და წმიდისა სულისა აწ და მარადის და უკუნიითი უკუნისამდე, ამენ.

936 წ.

სხვა ტექსტები

ბასილი კესარიელი

მხეტათვს სახისა სიტყუაჲ

[ლომისათვს]

ვიწყო ლომისათვს, რამეთუ შარავანდედ არს ყოველთა მხეტათა ზედა და ყოველთა პირუტყუთა.

იაკობ რაჟამს აკურთხევდა იუდას, ჰრქუა ესრჱთ: ლეკუ ლომის იუდა, მორჩად აღმოცენებულ, შვილო ჩემო! და სხუანი იგი თითოვეულად აკურთხნა.

სახის მეტყუელმან თქუა: სამი სახჱ არს ლომისაჲ:

პირველი სახჱ: რაჟამს ვალნ იგი, გინა თუ ზუაობნ, სული ეცის მონადირეთაჲ და კუდითა თვსითა კუალსა მას შეჰრყუნინ, ნუჟუე იკულებდენ მონადირენი და პოვონ იგი სადგურსა თვსსა და შეიპყრან იგი...

მეორე სახჱ ლომისაჲ: რაჟამს სძინავნ, მღვძარე არიედ თუალნი მისნი, რამეთუ ზე უხილვედ...

მესამე სახჱ ლომისაჲ: რაჟამს შვნის ძუმან ლომმან ლეკუნი, მკუდარნი სხნის და ზინ და სცავნ ლეკუთა მათ, ვიდრე მოსლვადმდე მამისა მის დღესა მესამესა. ჰბერის შუბლსა და აღადგინნის ლეკუნი იგი...

[ოფოფისათვს]

...წიგნი იტყვს: რომელმან ძკრი თქუას მამისათვს, გინათუ დედისა თვსისათვს, სიკუდილით მოკუედინ! რომელნი შეურაცხ-ჰყოფენ და რომელნი მამა-დედათა აგინებენ.

არს მფრინველი რაჲმე, რომელსა სახელი ეწოდების ოფოფი. სახის მეტყუელმან თქუა: რაჟამს იხილიან მართუეთა დედაჲ ანუ მამაჲ დამდებულები და თუალთაგან მოკლებული, მართუეთა მათ დაჰკრტნინან ძუელნი ფრთენი და აღლოშნინან თუალნი მათნი და განატფნინან იგინი ფრთითა თვსითა და განაახლნინან და განაჴაჴუენინან იგინი. და ჰრქვან მამა-დედათა თვსთა: ვითარცა თქუენ ჩუენთვს კუერცხის დადებითა და მართვსა გამოჴდითა დამუერით და განგუზარდენით, ვერცა ჩუენ მას სესხსა მიგაგებთ...

[ჯინჭელისათვის]

სოლომონი იტყვს იგავსა: მიგუაღე ჯინჭელისა და ჰბაძევედ, ზ მედგარო!

სახის მეტყუელმან თქუა: სამი სახც არს ჯინჭელისა:

პირველი სახც: რაჟამს დასკუდვილად ვლენედ გზასა, ურთიერთას თითოეულად თვის მარცუალი მიაქუნ პირითა და ცუდთა მათ, რომელთა არა აქუნ, არა ჰრქვან ტვრთოსანთა მათ, ვითარმედ: გუეცით ჩუენცა, არცალა ძლით მოუხუნინ მათგან და არცალა ჰშურნ, ვითარმედ, ივინი მალედ შეიკრებენ უნჯსა...

მეორე სახც ჯინჭელისა: რაჟამს შეილის მარცუალი სადგურსა თვსა, შუგა ოდენ განკუეთის: ნუუკუე ზამთარ იყოს ანუ ტფილ, და აღმოგვევლდენ მარცუალნი იგი და სიყმილითა მოწყდენ...

მესამე სახც ჯინჭელისა: მრავალჯერ, რაჟამს მივიდის ყანობირად და აღვდის თავსა ყუვილისასა დამუსრვად მარცუალისა, ვიდრე აღსლვადმდც მის თავსა ისუნებნ, იფქლისაჲ-ძი არს, ანუ ქრთილისაჲ. თუ ქრთილისაჲ არნ, ივლტინ მიერ, და იფქლისასა მას მივიდის. რამეთუ ქრთილი იგი პირუტყუთა საჭმელ არს...

[გრძლბისათვის]

არს რომელიმე იძვრისი, რომელი იწოდების გრძლბი: მომრგუალც არს ბირთვს სახც ხატითა; ზურგი მისი შეჭურვილ არს ეკლითა და ეკალი მისი ჰგავს ზღვსა გრძლბსა.

სახის მეტყუელმან თქუა გრძლბისათვის: რაჟამს აღვდის ვენაქსა, ტევენნი დამომარცუალის და მოკუფხლნის და ქუე გარდამოაბნის. და გარდამოვდის, შეაკოლტის ერთად და ინგორის მარცუალსა მას ზედა. და აღევრის მარცუალი იგი ეკალსა მას მისსა და მიართვს მართუეთა თვსთა, და დაუტევის კერტი იგი ტევენისაჲ მის ცუდნი...

[ირემისათვის]

დავითმან ლაღადებით თქუა: ვითარცა სურინ ირემსა წყაროთა მიმართ წყალთაჲსა, ეგრე სურინ სულსა ჩემსა შენდამი, ღმერთო.

სახის მეტყუელმან თქუა ირემისაჲ, ვითარმედ ჯეკმა მტერ არს გუელისა. და რაჟამს ისილის და ივლტინ გუელი და შთავდის ჯურელად, მივიდის ირემი იგი და აღივსნის ფერდნი თვსნი წყლითა წყაროსაჲთა. და მივიდის ჯურელად, სადა-იგი გუელი დამალულ არნ, და დაასხის წყალი იგი და აღავსის ჯურელი იგი, ვიდრემდე გამოვდის გუელი იგი, და დათრგუნის ფერჯითა და მოკლის...

იოანე ბოლნელი

ღვნის-მსუმელთათვის და მომთვრალეთათვის

მერმე კუალად მეგულების მე უწყებად თქუენდა, ღვნის-მსუმელთა და მომთვრალეთათვის, ვითარცა წმიდაჲ მოციქული იტყვს, რამეთუ: მომთვრალეთა სასუფეველი ღმრთისაჲ ვერ დაიმკვდრონ; და კუალად: ნუ დაითრგები ღვნითა, რომლისაგან არს სიბილწე, რამეთუ ტაძარნი ხართ ღმრთისანი და სული წმიდაჲ დაკვდრებულ არს თქუენ შორის, ვითარმედ უკუეთუ აწ ტაძარი იგი და საყოფელი სულისა წმიდისაჲ ჰყოთ საყოფელ ღვნისა და სიმთრვალისა, რაჲსათვის კარსა და შემავალსა სულსა წმიდასა დაუღობავ ღვნითა და სიმთრვალითა? და ღათუ იძიოს და პოოს გზაჲ და შევიდეს სადაჲთმე სული წმიდაჲ, პოოს საყოფელი მისი საესე, ვითარცა თხიერი, და ფშუოდის, ვითარცა ჭური. და სულისა მისგან იწროებისა ივლტოდის სული წმიდაჲ და არა დაადგრეს, რამეთუ ვერ პოოს მუნ ფართოებაჲ.

ანუ არა უწყითა, რამეთუ ფუტკარიცა საყოფელსა მას წმიდასა და ფართოებასა ეძიებს, რაჲთამცა ქმნა მას შინა სიტკბოებაჲ ნაყოფთაჲ მათ მისთაჲ და გან-მცა-ავსო იგი თაფლითა. და რაჟამს არა პოვის სადგური იგი, ვითარცა მას ჰნებან, მოიძულვის ადგილი იგი და მოიძაგის ნაშრომიცა იგი. მერმე კუალად გამოვიდის და ივლტინ იგი და ეძიებნ სხუასა ადგილსა.

ეგრევე მსგავსად მისა, სული წმიდაჲ რაჟამს მოვიდის და პოოს საყოფელი იგი მისი საესე ღვნითა და შეპყრობილი სიმთრვალითა, ყოვლადვე არა პოის მან ადგილი, არცა განსასუენებელი, მაშინ მოიძულვის საყოფელი იგი და მოიძაგის სამკვდრებელიცა და ივლტინ იგი მიერ და ეძიებნ სხუასა ადგილსა.

ხოლო აწ შენ, საყუარელო, ისმინე ჩემი და გასწაო შენ: გზა-ეც სულსა წმიდასა, წრფელ ყვენ ალაგნი მისნი, განაღე კარი შენი მარხვითა და სიწმიდითა და განაჰმადლე შესავალი იგი მისი, ფართო ყავ სადგური, რამათა მოვიდეს ერთობით მამამ, ზე და სული წმიდა და დაიმკვდროს შენ შორის.

და ესეცა უწყოდევ, ზე კაცო, რასა-იგი იქმ მოყუსისა მიმართ შენისა: მიჰნადე მას სახიდ შენდა, რამათამცა კეთილი უყავ მას პურისაგან და სასუმელისა მსგავსად თქუმულისა, ვითარმედ: შეიყუარო მოყუსი შენი, ვითარცა თავი თვსი, და დაუნეცუე პური შენი მშიერსა. ხოლო მე ვითარცა ვხედავ, არცარა თავი თვსი გიყუარს უგუნურებითა შენითა, რამეთუ მოაძულე იგი სულსა წმიდასა; და აწ გნებაჲს ძმისა ცა შენისა, რამათამცა იგი მოაძულე. შევიდა იგი სახიდ შენდა მშვედობით ფერხვითა თვსითა მხნედ; შევიდა და ხედვიდა თუალითა თვსითა წმიდად და უბიწოდ. ფერი პირისა მისისაჲ ჰქონდა წესიერებით, ერჩდეს ფერხვნი მისნი და ველნიცა.

ეც სამე პური მას და ასუ სასუმელი. კეთილად სამე ჰყოფ. ხოლო რაჟამს იწყე მეტსა მის ზედა და გარდაჰრიე ღვინითა და ასხემდი ვითარცა თხიერსა უწყსოებით, მაშინ იწყოს მან აღმოზოყინებად და აღმოთხევად, ვითარცა თხიერმან, რაჟამს შთაასხიან თხიერთა ღვინო თხიერ ზომისა, მაშინ მანცა იწყოს აღმოზოყინებად და აღმოთხევად.

აწ მოთხარლა მე შენ: რამ კეთილი უყავ ძმასა შენსა, რამეთუ ასუ მას ღვინო და დაათრე იგი? მოელო მას ძალი იგი ძლიერებისა მისისაჲ მისგან, მოესუნეს მას კელნიცა და ფერხვნიცა; მოელო მას სიმენე იგი ძარღუთაგან მისთა, მიჰკდა წესიერი იგი ფერი პირისა მისისაგან, ენაჲცა მისი მოვე-ელო მისგან. იხედავს იგი თუალითა, ვითარცა ბორგნუელი. ცამ და ქუეყანამ ყოველი, ვითარცა წისქვლი და ვითარცა ურმის-თუალი წინაშე თუალთა მისთა, ეგრეთვე ექცევის. იქმნა იგი ყოვლად ვითარცა უგუნური. და თუ ზე აღდგეს, და-ვე-ეცეს; და თუ პოოს კედელი, ებრჯინებოდის; და თუ ვერ პოოს კედელი, მი და მო ტონტმანებდეს, ვითარცა უფერვო. და თუ განვიდეს გარე, და-ვე-ეცეს მუნ და ვითარცა თხიერი წარქსნილი, წარდიოდეს იგი, ვითარმედ არა ძალნიცა ჰლოშნიდენ პირსა მისსა. ნუუკუე მოვიდენ მვეცნიცა ველისანი, პოონ და შეჭამონ იგი. ანუ პოონ იგი ყორანთა ცისათა და აღმოჰკადნენ თუალნი მისნი. და უკუეთუ იხილონ მოყუარეთა მისთა, შეწუხნენ, ვითარცა მტერნი მისნი ეკიცხვდნენ მას.

მე ვითარ ვჰგონებ, არამ კეთილი უყავ ძმასა მას შენსა, არამედ ყოველი

ბოროტი. ანუ არა უწყია, რამ-იგი შეემთხვა მამათ-მთავარსა ნოევს, ვითარ სუა მან ღვინო და დაითრო და იღვა იგი განშიშულუბული?

უწყოდე საქმეცა იგი ლოთისი, რამეთუ დაითრო იგი და შესცთა იგი ორთავე ასულთა მისთა თანა და არა ცნა სიმთრვალისა მისგან.

გულისკმა-ყავ ესეცა, რამ-იგი ქმნა ერმან მან ქორებს შინა, ვითარცა იტყვს: დასხდა ერი იგი ჭამად და სუმად, და აღდგეს სიმღერად, დაუტევს ღმერთი და თაყუანის-სცეს კერპსა მას. მოიკსენე ესეცა, ოდეს-იგი შეიბილწნეს ბელფეგორს, ჭამეს და სუეს ნაგები, დაითრვენეს, ისიძვიდეს. ამისთჲს მოავლინა ღმერთმან მათ ზედა მომსრველი იგი.

ისმინე ესეცა: თქუეს მამა-დედათა მათ სამფსონ ძლიერისათა, ვითარმედ: ღვინო და თაფლუჭი არა სუა. და ვიდრემდის იგი არა სუმიდა ღვინოსა, ლომნი კელითა მისითა მოისრვოდეს და ღაწვთა ვირისაჲთა ათასეული და ბევრეული მოისრვოდეს და დაეცემოდეს, და მკლავითა მისითა ბჭენი ქალაქისანი აღიფხურებოდეს. ხოლო რაჟამს ეუფლა მას ღვინო და სიმთრვალე, შევარდა სიძვასა. და დალილა თავი დაჰყვნა მას. და იღვა იგი წინაშე უცხო-თესლთა მათ სამღერელად.

ეგრევე სახედ იყენეს ღვინის-მსუმელნი იგი ჰეროდესნი. შევიდა ჰეროდია და როკვიდა. და თავი იოვანე ნათლის-მცემელისაჲ და წმიდისა წინამორბედისაჲ მოჰკუეთა. და დაიმკვდრა მან ქუესკნელი იგი ჯოჯოხეთისაჲ.

ხოლო ჩუენ, ძმანო ჩემო საყუარელნო, ღირსებით და სიწმიდით ვცხონდებოდით და გულის-მოდვინედ და წადიერებით ვიმარხვიდეთ და ერთობით ვადიდებდეთ მამასა, ძესა და სულსა წმიდასა აწ და მარადის და უკუნისამდე.

სახელითა ღმრთისადათა

იოვანე ზოსიმე

ქება და დიდება ქართულისა ენისაჲ

დამარხულ არს ენაჲ ქართული დღედმდე მეორედ მოსლვისა მისისა საწამებლად, რადთა ყოველსა ენასა ღმერთმან ამხილოს ამით ენითა.

და ესე ენაჲ მძინარე არს დღესამომდე, და სახარებასა შინა ამას ენასა ლაზარე ჰრქვან.

და ახალმან ნინო მოაქცია და ჰქლენე დედოფალმან, ესე არიან ორნი დანი, ვითარცა მარიამ და მართაჲ.

და მეგობრობაჲ ამისთვის თქუა, ვითარმედ ყოველი საიდუმლოჲ ამას ენასა შინა დამარხულ არს, და ოთხისა დღისა მკუდარი ამისთვის თქუა დავით წინაწარმეტყუელმან, რამეთუ: წელი ათასი ვითარცა ერთი დღე.

და სახარებასა შინა ქართულსა თავსა ხოლო მათქმსა წილი ზის, რომელ ასოჲ არს და იტყვს ყოვლად ოთხ ათასსა მარაგსა. და ესე არს ოთხი დღე და ოთხისა დღისა მკუდარი, ამისთვის მის თანავე დაფლული სიკუდილითა ნათლის-ღებისა მისისადათა.

და ესე ენაჲ, შემკული და კურთხეული სახელითა უფლისადათა, მდებალი და დაწუნებული, მოელის დღესა მას მეორედ მოსლვასა უფლისასა. და სასწაულად ესე აქუს: ოთხმოც და ათოთხმეტი წელი უმეტესს სხუთა ენათა ქრისტეს მოსლვითგან ვიდრე დღესამომდე.

და ესე ყოველი, რომელი წერილ არს, მოწამედ წარმოგიტხარ, ასი ესე წილი ანზანისაჲ.

ლოცვა-ყავთ, წმიდანო ღმრთისანო, ლოცვა-ყავთ!

ქრისტე, შეიწყალე მხრეკალი ამისი იოვანე. ამენ.

ლიტერატურა

ი. იმნაიშვილი, საკისავი წიგნი ძველ ქართულ ენაში, II, თბ., 1966.

ი. იმნაიშვილი, ქართული ენის ისტორიული ქრესტომათია, ტ. I, ნაწ. I, თბ., 1982.

ზ. სარჯველაძე, სავარჯიშო მასალა ძველ ქართულ ენასა და პალეოგრაფიაში, თბ., 1985.

ზ. სარჯველაძე, ძველი ქართული ენა, თბ., 1996.

ა. შანიძე, ძველი ქართულის ქრესტომათია, ტფ., 1935.

ა. შანიძე, ძველი ქართული ენის ელემენტარული წიგნი, II ნაწ., თბ., 1989.

ძირითადი შემოკლებანი

აბო — წამებაჲ წმიდისა მოწამისა პაპოჲსი

დაბ. — დაბადება

ი. — იოვანეს სახარება

ლ. — ლუკას სახარება

მ. — მათეს სახარება

მამ. სწავ. — მამათა სწავლანი

მოც. — საქმენი მოციქულთანი

მსაჯ. — წიგნი მეფიძე მსაჯულთაჲ

მრ. — მარკოზის სახარება

მცხ. ჯვრ. წარწ. — მცხეთის ჯვრის წარწერები

სვან. — სვანური მრავალთავი

სინ. — სინური მრავალთავი

შუშ. — წამებაჲ წმიდისა შუშანიკისი

ხანმ. ლ. — ხანმეტი ლქციონარი

ხანმ. მ. — ხანმეტი მრავალთავი

ხანძთ. — ცხორებაჲ გრიგოლ ხანძთელისაჲ

ჰემ. მ. — ჰემეტი მრავალთავი

ბიბლიურ ხელნაწერთა აღმნიშვნელი ლიტერები

C — ადიშის ოთხთავი

D — ჯრუჭის ოთხთავი

E — პარსლის ოთხთავი

CE — ადიშისა და პარსლის ოთხთავები

DE — ჯრუჭ-პარსლის ოთხთავი

სარჩევი

წინასიტყვა	3
შესავალი. ქართული სალიტერატურო ენის განვითარების საფეხურები.	
ტერმინი „ძველი ქართული ენა“	5
უძველესი ქართული წერილობითი ძეგლები	8
ხანმეტი	8
პაემეტი	10
სანნარევი	10
თავი I. ქართული დამწერლობის განვითარების საფეხურები ..13	
1.1. ქართული ასომთავრული	13
1.2. ნუსხური სახეობა	13
1.3. მხედრული სახეობა	14
1.4. საწერი მასალა და იარაღები ძველად	17
1.5. ქარაგმა	20
თავი II. ლექსობა	22
2.1. ხმარებიდან გასული ლექსიკა	22
2.2. მნიშვნელობაცვლილი ლექსიკა	24
2.3. წარმოქმნილი სახელები	25
2.4. კომპოზიციები	28
2.5. ნასესხები ლექსიკა	30
თავი III. ფონეტიკა	34
3.1. ძველი ქართული ენის ბგერითი შედგენილობა	34
3.2. ძირითადი ფონეტიკური მოვლენები	38
თავი IV. მორფოლოგია	43
4.1. არსებითი სახელი	43
4.1.1. ბრუნვათა რაოდენობა, სახელები და ნიშნები	43
4.1.2. ა საგრცობი	49
4.1.3. მრავლობითი რიცხვის გამოხატვა	52
4.1.4. საზოგადო არსებით სახელთა ბრუნება	54
4.1.5. საკუთარ სახელთა ბრუნება	62

4.1.6. თავისებურად ბრუნებადი სახელები	67
4.2. ზედსართავი სახელი	73
4.2.1. ზედსართავი სახელის ბრუნება	73
4.2.2. ზედსართავი სახელის ხარისხის ფორმათა წარმოება	74
4.3. რიცხვითი სახელი	79
4.4. ნაცვალსახელი	82
4.5. ნაწევარი	91
4.5.1. ნაწევრის ადგილი	93
4.5.2. ნაწევრიან სახელთა ბრუნება	93
4.6. მსაზღვრელ-საზღვრული	97
4.6.1. მსაზღვრელ-საზღვრულის წყობა	97
4.6.2. ატრიბუტულმსაზღვრელიანი სახელის ბრუნება	98
4.6.3. სუბსტანტიურმსაზღვრელიანი სახელის ბრუნება	106
4.7. ზმნა	114
4.7.1. უღლების კატეგორიები	114
4.7.2. წარმოქმნის კატეგორიები	138
4.8. სახელზმნა. საწყისი. მიმღეობა	172
4.9. დამხმარე სიტყვები. ზმნიზედა. თანდებული. კავშირი. ნაწილაკი ..176	
თავი V. სინტაქსი	181
5.1. წინადადების წევრები	181
5.2. წინადადების სახეები	192
5.2.1. მარტივი წინადადება	192
5.2.2. შერწყმული წინადადება	195
5.2.3. რთული წინადადება	196
5.2.4. სინტაქსური ასიმილაცია	197
5.2.5. სინტაქსური კონტამინაცია	198
5.3. სინტაქსური კალკები	198
საკითხავი მასალა	202
წარწერები	202
ხელნაწერები	206
ძირითადი შემოკლებანი. ბიბლიოზრ ხელნაწერთა აღმნიშვნელი ლიტერები ..273	